

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI

**TÜRKMEN TÜRKÇESİ İLE
DİVANÜ LÛGAT-İT TÜRK'ÜN
SÖZ VARLIĞI AÇISINDAN
KARŞILAŞTIRILMASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Ercan ALKAYA

HAZIRLAYAN
Yavuz TANYERİ

ELAZIĞ
2012

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI

TÜRKMEN TÜRKÇESİ İLE
DİVANÜ LÛGAT-İT TÜRK'ÜN
SÖZ VARLIĞI AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. Ercan ALKAYA

HAZIRLAYAN

Yavuz TANYERİ

Jürimiz, 06.04.2012 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans tezini oy birliği / oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

1. **Doç. Dr. Ercan ALKAYA**
2. **Yrd. Doç. Dr. Süleyman Kaan YALÇIN**
3. **Yrd. Doç. Dr. Fatih ÖZEK**

F. Ü. Eğitim Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Doç. Dr. Zafer ÇAKMAK

Eğitim Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

**Türkmen Türkçesi ile
Divanü Lûgat-it Türk'ün
Söz Varlığı Açısından Karşılaştırılması**

Yüksek Lisans Tezi

Yavuz TANYERİ

Fırat Üniversitesi

Eğitim Bilimleri Enstitüsü

Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı

ELAZIĞ-2012; Sayfa XV + 344

Söz varlığı, bir dildeki kavramlar dünyasının, kalıplaşmış sözlerin ve anlatımda kullanılan her türlü gösterenin bütünüdür. Oldukça geniş bir kavram olan söz varlığı, bir dildeki anlamlı tüm sözcükleri ve söz kalıplarını kapsamaktadır. Dilin önemli bir boyutunu karşılayan söz varlığı, insanların her türlü olay, durum, duygu veya düşüncüyü karşısındakilere en iyi biçimde aktarma yolunu seçerken etkili olmaktadır.

Türkçe, dil bilimcilerin hayranlıkla incelediği ciddi bir türetme gücüne, her türlü somut ya da soyut durum, kavram ve olayı ifade edebilecek zengin bir söz varlığına sahiptir. Türkçenin binlerce yıllık gelişim süreci içinde türetme ve kavramlaştırma gücü ile yarattığı binlerce ögeden meydana gelen söz varlığı, en soyut kavramları bile zihinde canlandırabilecek güçtedir.

Karahanlı Dönemi'ne ait üç büyük eserden biri olan Divanü Lûgat-it Türk, Türkçenin bilinen ilk sözlük çalışmasıdır ve kendi dönemi için bütün Türk lehçelerinin söz varlığını belli ölçüde yansıtabilecek nitelikte bir kaynaktır. Bu eserde geçen sözcükler, Türkçenin tarihsel gelişim seyrine uygun olarak ses ve anlam değişmesine uğramış ve bugün Türk dilinin lehçelerinde yerini almıştır.

Türkmen Türkçesi, Türk dilinin Oğuz grubu lehçelerinden biridir ve Çağatay Türkçesi'nin etkisi altında geliştiği için hem batı Türkçesinin hem de doğu Türkçesinin özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır. Bu anlamda Karahanlı Türkçesinin söz varlığını en iyi biçimde yansıtan Divanü Lûgat-it Türk'le Türkmen Türkçesinin söz varlığını artzamanlı yöntemlerle karşılaştırmanın nitelikli sonuçlar vereceği düşünülmüştür.

Türkmen Türkçesinin söz varlığında meydana gelen ses ve anlam değişmelerini, Karahanlı döneminden hareketle belirlemeyi amaçlayan bu çalışma, Türkmen Türkçesinin günümüzdeki söz varlığıyla Divanü Lûgat-it Türk'ün söz varlığının ses ve anlam yönünden karşılaştırmasını konu edinmiştir.

Çalışma altı bölümden meydana gelmektedir. İlk üç bölümde söz varlığı, Divanü Lûgat-it Türk ve Türkmen Türkçesi hakkında kuramsal, açıklayıcı bilgiler verilmiştir. Sonraki üç bölümde ise söz varlığı karşılaştırması sonucunda ortaya çıkan ses ve anlam olayları üzerinde incelemeler yapılmış, takip edilebilen ortak sözcüklerin listesi başlıklar altında verilmiştir. Altıncı bölümde, çalışmanın bulguları ve sayısal verileri “sonuç” başlığı altında paylaşılmış ve kullanılan kaynaklar listelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Türkmen Türkçesi, Divanü Lûgat-it Türk, Söz Varlığı

ABSTRACT**The Existence of the Verbs for
Turkman Turkish with
Divanü Lûgat-it Türk****Master's Thesis****Yavuz TANYERİ****Fırat University
Institute of Education Sciences
Department of Turkish Education
ELAZIĞ-2012; Page XV + 344**

Vocabulary is a set of all kind of expressions such as world of concepts, language patterns and any others used while interacting in a language. Being a highly broad term, vocabulary includes all of the meaningful words and patterns in a language. Serving for one of the most important dimensions of the language, it becomes effective for people to choose the best way of expressing all kind of events, circumstances, feelings and thoughts while communicating with other people.

Turkish Language, which linguists analyze with a great admiration possesses a prosperous vocabulary that has a serious derivation power and the strength of expressing all kind of concrete - abstract concepts and situations. Vocabulary consisting of thousands of units that Turkish Language has created with its derivating and conceptualizing strength in its thousands of years improvement has a power animate even the most abstract concepts in minds.

One of three major Works that belongs to Karahanlı Period, "Divanü Lûgat-it Türk" is the first glossary work known and a qualified source that has been able to reflect all Turkish dialects vocabulary to a certain extent for its own period. The vocabulary items included in this work take their places in Turkish Language dialects

today, by changing in terms sound and meaning in Turkish Language's usual historic evolution.

Turkman Turkish is on of the dialects of Oğuz Group in Turkish Language and it welcomes both western and eastern Turkish's characteristics as it has developed under the influence of Çağatay Turkish. Therefore, it is thought that reflecting the word existence of Karahanlı Turkish's word existence can be compared by sequential methods and it is possible to get sufficient data in this way.

This study aim of which is to determine variations occurred in Turkman Turkish's vocabulary in terms of sound and meaning gets its topic from the comparison between today's Turkman Turkish's and Divanü Lûgat-it Türk's word existence both in sound and meaning.

The study consists of six sections. In the first three sections, theoretical - descriptive information about Divanü Lûgat-it Türk and Turkman Turkish has been given. When it comes to the next three sections, examinations on sound and meaning variations resulting from comparisons of vocabulary have been done and a list of common words that can be followed has been given under the titles. In sixth section, findings and numerical data of the study have been given under the title of "*Results*" and finally used sources have been listed.

Key Words: Turkman Turkish, Divanü Lûgat-it Türk, Vocabulary.

İÇİNDEKİLER

Özet	II
Abstract	IV
İçindekiler.....	VI
Tablolar	XI
Grafikler	XII
Kısaltmalar	XIII
Çeviriyazı Sistemi.....	XIV
Ön Söz.....	XV

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ.....	1
1. Söz Varlığı.....	3
1.1. Temel Söz Varlığı.....	6
1.1.1. Temel Söz Varlığının Belirlenmesi	6
1.1.2. Temel Söz Varlığının Önemi.....	8
1.2. Söz Varlığının Dil ve Kültür Açısından Önemi	9
1.3. Söz Varlığı Değişmeleri.....	12
1.3.1. Türkçenin Söz Varlığındaki Değişmeler	13
1.3.2 Yabancı Dillerle İlişkiler	17
1.3.2.1. Türkçenin Yabancı Dillere Etkisi	17
1.3.2.2. Yabancı Dillerin Türkçeye Etkisi	20
1.4. Söz Varlığının Kapsamı	21
1.4.1. Sözcükler	22
1.4.1.1. Adlar	22
1.4.1.1.1. Adlar	23
1.4.1.1.2. Sıfatlar	24
1.4.1.1.3. Zamirler	25
1.4.1.1.4. Zarflar	25
1.4.1.1.5. Fiilimsiler	26
1.4.1.2. Eylemler	26
1.4.1.3. Edatlar	27
1.4.1.4. Bağlaçlar	27
1.4.1.5. Ünlemler	28

1.4.2. Deyimler	28
1.4.3. Atasözleri.....	30
1.4.4. İkilemeler.....	31
1.4.5. Kalıplaşmış Sözcükler.....	32
1.4.6. Terimler.....	32
1.4.7. Yabancı Sözcükler.....	33
1.5. Türkçenin Söz Varlığı.....	34
1.5.1. Türkçenin Söz Varlığının Temel Özellikleri	35
1.5.1.1. Türetme Gücü.....	36
1.5.1.2. Yabancı Sözcükler	37
1.5.1.3. Kavramlaştırma	37
1.5.1.4. İkilemeler	38
1.5.1.5. Çok Anlamlılık	39
1.5.1.6. Eş Anlamlılık	40
1.5.1.7. Unutulmuş Sözcükler	42
1.5.2. Tarihi Dönemlerde Türkçenin Söz Varlığı	43
1.5.2.1. Göktürkçenin Söz Varlığı	43
1.5.2.2. Uygur Türkçesinin Söz Varlığı	46
1.5.2.3. Karahanlı Döneminin Söz Varlığı.....	48
1.5.2.4. Eski Anadolu Türkçesinin Söz Varlığı	49
1.5.2.3. Osmanlı Türkçesinin Söz Varlığı.....	50
1.5.3. Çağdaş Türk Lehçelerinin Söz Varlığı.....	52
1.5.3.1. Azerbaycan Türkçesinin Söz Varlığı	53
1.5.3.2. Kırgız Türkçesinin Söz Varlığı	54
1.5.3.3. Kazak Türkçesinin Söz Varlığı.....	54
1.5.3.4. Özbek Türkçesinin Söz Varlığı.....	56
1.5.3.5. Türkmen Türkçesinin Söz Varlığı	56
1.5.3.6. Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı	57

İKİNCİ BÖLÜM

2. DİVANÜ LÛGAT-İT TÜRK	59
2.1. Kâşgarlı Mahmut.....	59
2.2. Divan'ın Yazılışı.....	60
2.3. Divan'daki Sözlükçülük Anlayışı	61
2.4. Divan'ın Bulunması ve Üzerinde Yapılan Çalışmalar	61
2.5. Divanü Lûgat-it Türk'ün Önemi.....	62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKMENLER VE TÜRKMEN TÜRKÇESİ	64
3.1. Türkmen Adı.....	64
3.2. Türkmenlerin Tarihi	65
3.3. Türkmenistan Cumhuriyeti.....	66
3.4. Türkmen Türkçesi	67

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. SES BİLGİSİ AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMA.....	69
4.1. Ses, Harf, Alfabe Kavramları.....	69
4.2. Türkmen Türkçesinin Başlıca Ses Özellikleri	71
4.3. Türkmen Türkçesinde Uzun Ünlüler	73
4.4. Ses Değişmesine Uğramış Sözcüklerin Listesi	76
4.5. Ses Değişmesine Uğrayan Sözcüklerdeki Ses Olayları	191
4.5.1. Ünlü Olayları.....	191
4.5.1.1. İnce Ünlülerin Kalınlaşması.....	191
4.5.1.2. Kalın Ünlülerin İncelmesi	192
4.5.1.3. Dar Ünlülerin Genişlemesi.....	194
4.5.1.4. Geniş Ünlülerin Daralması.....	196
4.5.1.5. Düz Ünlülerin Yuvarlaklaşması.....	198
4.5.1.6. Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi	200

4.5.1.7. Uzun Ünlülerin Kısılması	203
4.5.1.8. Kısa Ünlülerin Uzaması	207
4.5.1.9. Ünlü Düşmesi	208
4.5.1.10. Ünlü Türemesi	209
4.5.2. Ünsüz Olayları.....	211
4.5.2.1. Tonlulaşma	211
4.5.2.2. Tonsuzlaşma	216
4.5.2.3. Süreklileşme.....	208
4.5.2.4. Süreksizleşme.....	222
4.5.2.5. Ünsüz Benzeşmesi.....	224
4.5.2.6. Ünsüz Türemesi	225
4.5.2.7. Ünsüz Düşmesi.....	228
4.5.2.8. Ünsüz İkizleşmesi	230
4.5.2.9. Ünsüz Tekleşmesi	231
4.5.2.10. Hece Düşmesi	232
4.5.2.11. Göçüşme.....	232
4.6. Ses ve Anlam Değişmesine Uğramamış Sözcüklerin Listesi.....	234
4.7. Ses Olaylarıyla İlgili Genel Değerlendirme.....	297

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. ANLAM BİLGİSİ AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMA	299
5.1. Sözcük, Anlam ve Kavram İlişkisi	299
5.2. Anlam Değişmesine Uğrayan Ortak Sesli Sözcüklerin Listesi	301
5.3. Türkmen Türkçesinde Anlam Olayları	312
5.3.1. Anlam Daralması	313
5.3.2. Anlam Genişlemesi.....	314
5.3.3. Anlam İyileşmesi	316
5.3.4. Anlam Kötüleşmesi	318
5.3.5. Anlam Değişmesi	319
5.3.6. Anlam Kayması	320
5.4. Yalancı Eş Değer Niteliğindeki Ortak Sesli Sözcüklerin Listesi	321
5.5. Anlam Olaylarıyla İlgili Genel Değerlendirme.....	330

ALTINCI BÖLÜM

6. SONUÇ	331
KAYNAKLAR	336
ÖZ GEÇMİŞ	344

TABLÖLAR LİSTESİ

1. Ses Değişimine Uğrayan Sözcüklerin Listesi	77
2. Ses ve Anlam Değişmesine Uğramayan Sözcüklerin Listesi	234
3. Anlam Değişmesine Uğrayan Ortak Sesli Sözcüklerin Listesi.....	301
4. Yalancı Eş Değer Niteliğindeki Ortak Sesli Sözcüklerin Listesi.....	321
5. Ses ve Anlam Değişikliğine Uğrayan Sözcüklerin Listesi	333

GRAFİKLER LİSTESİ

1. DLT'den Türkmen Türkçesine Geçen Sözcüklerin Ses Değişim Oranı.....	76
2. Ses ve Anlam Yönünden Korunarak Geçen Sözcüklerin Oranı.....	234
3. Ses Olaylarının Ünsüz ve Ünlülere Göre Dağılımı	297
4. Ünlülerde Görülen Ses Olaylarının Dağılımı	298
5. Ünsüzlerde Görülen Ses Olaylarının Dağılımı	298
6. Sözcüklerdeki Anlam Değişimi Oranı	302
7. Anlam Değişmesine Uğrayan ve Yalancı Eş Değer Sözcüklerin Oranı	322
8. Anlam Olaylarının Dağılımı.....	330
9. DLT ile Türkmen Türkçesinin Ortak Söz Varlığının Özelliklerine Göre Dağılımı...	331
10. Ortak Söz Varlığının İsim ve Fiillere Göre Dağılımı	334
11. Ortak Söz Varlığının Ses ve Anlam Değişmesi Dağılımı.....	334
12. İsimlerde Görülen Ses Olaylarının Dağılımı	335
13. Fiillerde Görülen Ses Olaylarının Dağılımı	335

KISALTMALAR**AH:** Atabetü'l Hakayık**AY:** Altun Yaruk**BK:** Bilge Kağan Yazıtı**BD:** Bâki Divanı**KT:** Kül Tigin Yazıtı**TY:** Tonyukuk Yazıtı**KB:** Kutadgu Bilig**DLT:** Divanü Lügat-it Türk**ŞG:** Şeyh Galip**DK:** Dede Korkut Kitabı**TM:** Turfan Metinleri**YED:** Yunus Emre Divanı**TT:** Talat Tekin**MK:** Mehmet Kara**MYH:** M. Y. Hamzayev**ET:** Eski Türkçe**Mec:** Mecaz Anlam**İşt. ç.:** İsteş Çatı**Dön. ç.:** Dönüşlü Çatı**Ed. ç.:** Edilgen Çatı**Ed. dön. ç.:** Edilgen - Dönüşlü Çatı**Et. ç.:** Ettirgen Çatı**Dil Kısaltmaları****Trkm:** Türkmen Türkçesi**Yak:** Yakutça**Skr:** Sanskritçe**Mo:** Moğolca**Çin:** Çince**Rus:** Rusça**Fr:** Fransızca**Far:** Farsça**Ar:** Arapça**Soğ:** Soğdca**İng:** İngilizce**Al:** Almanca

KULLANILAN ÇEVİRİYAZI SİSTEMİ**ÜNLÜLER**

ā	Uzun a
ē	Uzun e
ä	Açık e
ǣ	Uzun açık e
è	Kapalı e
ē	Uzun kapalı è
ī	Uzun ı
î	Uzun i
ō	Uzun o
ō	Uzun ö
ū	Uzun u
ū	Uzun ü

ÜNSÜZLER

ñ	Geniz n'si (nazal)
ń	Damak n'si (palatal)
w	Çift dudak v'si
ɖ	Dişler arası sızıcı d
ɣ	Sızıcı artdamak h'si
ɣ	Artdamak g'si

ÖN SÖZ

Söz varlığı, içerdiği sözcükler, deyimler, atasözleri ve terimler gibi ögelerle dilin anlatım gücünü en çok etkileyen boyutudur. Ulusların karşılaştıkları yeni nesne veya kavramlar için, dilin kendi türetme imkânlarını kullanarak yeni sözcükler ortaya koyması; benzetme gibi söz sanatlarını kullanarak atasözü ve deyimler yaratması ile zihnindeki her şeyi ifade edebilecek bir söz varlığı oluşturması, dilin zenginliğini ve anlatım gücünü ciddi anlamda etkilemektedir.

Söz varlığı taşıdığı bu önemin yanında, dilin gelişim sürecinde en çok değişen ve farklılaşan özelliklerinden de biridir. Türk dilinin kendine özgü bir Oğuz grubu lehçesi olan Türkmen Türkçesinin söz varlığı da, Eski Türkçedeki birincil uzun ünlüleri taşımak gibi köklerine bağlı kalma temayülünde olmanın yanında son bin yıl içerisinde değişmiş, gelişmiştir.

Divanü Lûgat-it Türk'ü bularak, üzerinde titizlikle çalışan Ali Emiri'nin "*Bu kitap değil, Türkistan ülkesidir. Türkistan değil, bütün cihandır. Türklük, Türk dili bu kitap sayesinde başka bir parıltı kazanacak.*" şeklinde ifade ettiği Divan, bize Karahanlı döneminin dilini ve söz varlığını görme imkânı tanımaktadır. İşte bu çalışmada, bu iki önemli dönemin iki önemli söz varlığının art zamanlı olarak karşılaştırılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın konusunu belirleyip bana kendisiyle çalışma imkânı vererek Eski Türkçenin ve Türkmencenin söz varlığını daha iyi tanımamı sağlayan ve çalışma süresi boyunca benden desteğini esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Ercan ALKAYA'ya; fikir ve kaynak açısından yararlandığım saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Ahmet BURAN'a ve Yrd. Doç. Dr. Ahmet Turan SİNAN'a; her zaman yardım ve yönlendirmeleriyle yanımda olan ve çalışmamın kapsamını belirlememden bu hâle gelinceye kadar ziyadesiyle yararlandığım değerli hocam Yrd. Doç. Dr. S. Kaan YALÇIN'a, yardımını esirgemeyen hocam Arş. Gör. Dr. Murat ŞENGÜL'e; değerli arkadaşım Arş. Gör. Veysel KARACA'ya ve yetişmemde büyük emekleri olan babam İsmet TANYERİ ile annem Jale TANYERİ'ye teşekkür ederim.

Yavuz TANYERİ

Elazığ - 2012

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Dil ses üzerine kurulmuş canlı bir varlık olarak, çok yönlü kavram işaretlemeleri yoluyla bildirişimi sağlamaya yönelik bir söz varlığına sahip olan karmaşık bir örüntüdür. Her dilin kendi söz varlığı, onun sözcük hazinesi ve iletişimi sağlama gücü olarak görülebilir. Kuşkusuz bu tek başına yeterli değildir; fakat bir dilin gelişmişliği, genellikle onun söz varlığının zenginliği, kavramlaştırma gücünün yüksek oluşu, düzenli ve sistemli bir kavram işaretleme sistemi oluşuna göre değerlendirilmektedir.

Dil kendi söz varlığını özenle işler, ses yapısına uydurarak geliştirir. Bu nedenle zaman içerisinde belli oranda gösteren yapı taşları ile gösterilen kavramlar değişime uğrar. Bunun yanı sıra kimi kavram işaretleri yüzyıllar boyunca hiç değişmeden korunur, bir miras gibi saklanarak günümüze kadar ulaşır. Böylece dil hem köklerine bağlı bir ağaç gibi dallanır hem de farklı çiçekler açmayı öğrenip gelişir, güzelleşir.

Söz varlığı değişimleri, onun art zamanlı olarak incelenip derinliklerine inerek anlamlı bağlar kurmak, gelişim temayülünü izlemek için bir olanak sağlar. Böylece canlı bir varlık olan dillerin ve lehçelerin yapısal özellikleri, karakteristik nitelikleri belirlenerek karanlık dönemleri hakkında dahi çıkarımlar yapılır. Dahası Türk dilleri ailesinin kolları, geniş bir bakış açısıyla değerlendirilir, sonraki yüzyıllar için yordamalar yapılır.

A) KONU

Bu çalışma, Türkçenin diğer lehçelerinden farklı özellikler taşıyan ve Türk dilleri ailesi içinde bu özelliğiyle önem taşıyan Türkmen Türkçesinin, Karahanlı dönemi eserleri içinde öne çıkan ve o dönemin söz varlığını ortaya koyabilecek niteliğe sahip olan Divanü Lûgat-it Türk ile söz varlığı karşılaştırması yapmayı konu edinmekte; bu karşılaştırma sonucunda söz varlığının ses ve anlam değişmelerini ve böylece dilin temayüllerini sayısal verilerle ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

B) KAPSAM

Bu çalışmada Türkmen Türkçesinin günümüzdeki söz varlığı Talat Tekin'in "*Türkmençe - Türkçe Sözlük*" adlı eserinden yararlanılarak belirlenmiştir.¹ Eserde bulunmayan sözcükler, M. Ya. Hamzayev'in "*Türk Diliniñ Sözlüğü*" adlı eserinden ve Mehmet Kara'nın "*Türkmençe*" adlı kitabında bulunan sözlükten yararlanılarak tamamlanmıştır.

Divanü Lûgat-it Türk'ün söz varlığı ise, Besim Atalay'ın hazırlamış olduğu üç ciltlik çeviri ve bir ciltlik dizin eserinden yararlanılarak incelenmiştir. Bu eserde DLT'de uzun veya kapalı olarak verilen sözcüklerin transkripsiyonu verilmediğinden, bu eksiklik Talat Tekin'in "*Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*" adlı kitabından ve R. Dankoff'un Ersin Teres tarafından yapılan çevirisinden yararlanılarak giderilmiştir.²

C) YÖNTEM

Çalışmada "*herhangi bir dil olayı ve bir kelime içindeki ses değişmelerini tarihi gelişme koşulları içinde inceleme yöntemi*" (Korkmaz, 2010: 26) olarak tanımlanan art zamanlı yöntem hâkimdir. Karahanlı Türkçesi ve Türkmen Türkçesi kendi dönemlerine göre değerlendirilmiş ve bunların ses / anlam değişimleri incelenmiştir.

Çalışmanın son üç bölümünde karşılaştırmalar sonucunda belirlenen malzeme tablolar hâlinde ve alındığı kaynaklardaki sayfa / satır numaraları gösterilerek sıralanmış, ses ve anlam olayları olan sözcüklerde ayrıntılı incelemeler yapılmış, eski özelliklerini koruyan sözcükler olduğu gibi listelenmiş ve tüm bunların sonucu olarak yordamalarımıza kaynaklık edecek sayısal verilere ulaşılmıştır.

¹ Talat Tekin'in "*Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*" adlı kitabı başta olmak üzere, kaynakçada adı geçen birçok makalesi Divanü Lûgat-it Türk'teki aslı uzun ünlüleri belirlemeye kaynak teşkil etmiştir. Ayrıca Türkmen Türkçesindeki aslı ve ikincil uzun ünlülerin tespitinde de "*Türkmençe - Türkçe Sözlük*" ve diğer makaleler kaynak olarak kullanılmıştır.

² Robert Dankoff'un James Kelly ile birlikte hazırlamış olduğu Divanü Lûgat-it Türk'in İngilizce çevirisi olan "*Compendium of The Turkic Dialects*" adlı eser, Ersin Teres tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Uzun ünlülerin ve Divan'da geçen sözcüklerin diğer ses özelliklerinin belirlenmesinde bu tez çalışmasından da dikkatle yararlanılmaya çalışılmıştır.

1. Söz Varlığı

Bir düşüncenin yazılı veya sözlü dille ortaya konulmuş hâli olan söz, bir göstergeler dizgesi olan dilin gösteren boyutunu oluşturmaktadır. Gösterge “*kendi dışında bir şey gösteren her türlü nesne, varlık ya da olgu: özel olarak dilsel bir gösterenle bir gösterilenin birleşmesinden doğan birim*” (Vardar, 1998’den aktaran: Buran, 2002: 9) olarak tanımlanmaktadır. Dilin temelini oluşturan göstergeler, bir varlığın veya düşüncenin zihnimize anlam kazanması için kodlanmış simgelerden (gösteren) ve bu simgelerin bilinç boyutunda anlam kazanmasından (gösterilen) oluşur. Sembol özelliği taşıyan sözcükler, “*nesnelere, kişilerin ve olayların kendileri değil, onları temsil eden soyut sembollerdir*” (Gökçe, 2001: 93).

İnsanların birbiriyle iletişim kurabilmesini ve evrende olup biteni anlamlandırabilmesini sağlayan göstergeler, dilin “*söz varlığını*” oluşturan anlamlı öğelerdir. Söz “*bir düşünceyi eksiksiz olarak anlatan kelime dizisi, bir veya birkaç heceden oluşan ve anlamı olan ses birliği*” (TDK, 2009: 1803) dir. Sözcük ise, “*anlamlı ses veya ses birliği*” (TDK, 2009: 1805); “*mânâsı veya gramer vazîfesi bulunan ve tek başına kullanılan ses veya sesler topluluğu*” (Ergin, 2005: 95) olarak tanımlanmıştır. Söz veya sözcükler, insanların evrendeki her türlü varlığı veya düşünceyi soyutlayarak içselleştirmelerini sağlayan ve dilin söz varlığını oluşturan en temel öğelerdir. Fakat bir dildeki söz veya sözcüklerin tamamı, o dilin söz varlığını ortaya koymak için yetersizdir. Bir dilin söz varlığı denince, yalnızca o dilin sözcüklerini değil; deyimlerin, kalıplaşmış sözlerin, atasözlerinin, terimlerin ve çeşitli anlatım kalıplarının oluşturduğu bütünü anlamak gerekmektedir (Aksan, 2004: 7).

Dil, insanların adı veya eylemi anlamlandırmaya yönelik bilişsel çabalarını ses ve yazıyla ifade etmesi sonucunda ortaya çıkmış bir iletişim aracıdır. Wilson (2002: 27), bu konuda insanların dünyaya ilk geldikleri anda nesnelere ve nitelikleri algılayamadığını ve ancak doğal çevredeki tüm nesne ve fenomenlerin muhteşem bir karmaşasını tecrübe edebildiğini söyler. Bu nedenle tecrübelerin bir düzene konulması gerektiğini ve bunun da ancak sözcüklerle yapılabileceğini belirtir. Bu, söz varlığı yaratmanın gerekliliğine ve dildeki önemine yapılmış bir vurgudur.

İnsanlar etkileşimde buldukları çevreyi ve düşüncelerini önce doğal dil denilen fizyolojik olarak belirlenmiş el hareketleri ve heyecan bağırıışların dili ile ifade etmeye çalışmışlardır. Fakat doğal dil, dış dünyayı birleşen parçalarına ayıramadığından

yapay göstergeler (sözcükler) kullanma yoluna gidilmiştir. Çünkü sözcükler, insanoğlu tarafından oluşturulan yapay göstergelerdir ve bu yapay göstergeler, dış dünyayı ayrıştırma ve sınıflandırma özelliği bakımından doğal ve rastlantısal göstergelere oranla daha etkilidirler. Yapay göstergeler insan zihninin isteğe bağlı denetiminin eseri olduğu için dış dünyayı bir mantık çerçevesinde içselleştirip, ayrıştırabilir (Harris ve Taylor, 2002: 115).

Dillerin doğuşunun üzerinden geçen binlerce yıl içinde, insanların duygu ve düşüncelerini ifade etme biçimleri gelişerek değişmiştir. Böylece dil, kişilerin evrendeki tüm yaşantılarını ve bu yaşantı dairesine giren soyut - somut tüm nesne ve düşünceleri ifade etmeye yeterli bir üst bilişsel beceri hâline gelmiştir. Bu beceri, insanların “*dil veya düşünce birimi*” olarak adlandırabileceğimiz kalıpları (sözcükleri) oluşturmalarını sağlamıştır. Bu konuşma kalıplarının kullanıldığı konuşma, yazma, okuma ve dinleme gibi temel dil becerilerinin tamamı, özünde aynı şeyi ifade etmektedir. Çünkü bildirişimi sağlayan bu becerilerin tümünün özünde “*düşünme*” edimi bulunmaktadır. İnsan, düşündüğünü ifade ederek bildirişimi sağlayabilir ki ancak bildirişimin sağlandığı yerde bir dilden söz edilebilir. Buradan hareketle “*konuşma ve düşünme bir ve aynı şeydir; konuşma sesli düşünmedir, düşünme ise, sessiz konuşma*”dır (Hocaoğlu, 2007) denilebilir. Bu tanıma göre yazma da “*yazılı düşünme*” olarak tanımlanabilir.

Yukarıda anlatılan üst bilişsel becerileri kullanarak oluşturulan anlatım kalıpları, anlamlı veya görevli tüm sözcükler, bir dilin temelini oluşturmaktadır. İşte dilin gösteren boyutunu oluşturan “*söz varlığı*”; adları, eylemleri, edatları, terimleri, kalıplaşmış sözleri, atasözlerini, deyimleri, yabancı sözcükleri ve ikilemeleri kapsayan anlamlı veya görevli tüm anlatım birimlerini ifade eden bir kavramdır. “*İnsan hayatında dünyanın içselleştirilmesi, içselleştirilerek anlamlandırılması ve bu anlamlar doğrultusunda düşünceler üretilmesi ve aktarılması gibi önemli fonksiyonların gerçekleştirilmesini üstlenen sözcüklerin ve sözcük birliklerinin toplamı, bir dilin söz varlığını oluşturur*” (Yalçın, 2005: 25).

Söz varlığı sadece bir dildeki seslerin birleşimiyle meydana gelen simgeler, kodlar ya da bir şeyin kendisi olmadığı halde onu karşılayan göstergeler, sözcükler olarak değil, aynı zamanda o dili konuşan toplumun kavramlar dünyasının, maddî ve manevî kültürünün, dünyaya bakış açısının ve bu bakış açısı etrafında şekillenen yaşam tarzının yansıtıcısı olarak da algılanmalıdır (Aksan, 2004: 7). Çünkü dil, onu yaratan

ulusun kişiliğini yansıtır. Bir toplumun yaşam biçimi, inanç yapısı, dünyayı algılayışı, kültürel dokusu -yani maddi ve manevi bütün değerleri- o toplumun diline olduğu gibi yansır. Dilin temelini oluşturan söz varlığı da, kuşkusuz bu değerlere bağlı olan toplumun izlerini taşıyacaktır.

Bir ulusu, dilinin temel taşlarına ayna tutarak tanıyabilmemizi sağlayan durum, “*söz varlığı*” olarak adlandırdığımız; toplumun evreni adlandırma ve anlatma çabaları sonucunda oluşan kalıplar (sözcük hazinesi) tarafından sağlanmaktadır. Söz varlığının bu özelliği, dile toplumların karakterini yansıtmaya işlevi kazandırmaktadır. Örneğin Hint-Avrupa dil ailesinin Roman ve Germen kollarının her birinde akrabalık adları tek bir sözcükle ifade edildiği hâlde; ilişkilerin kavramlaştırıldığı Türk lehçelerinde bu adlar “*amca - dayı*” ve “*teyze - hala*” diye ayrı sözcüklerle anlatım bulmaktadır (Aksan, 2004: 7). Bu durum, Türk dünyasında akrabalık ilişkilerinin ne kadar güçlü ve önemli olduğunu göstermekte birlikte Türk ulusunun manevi değerlere önem verdiği yönünde bir çıkarım yapabilmemize de olanak sağlamaktadır.

Diller, toplumların dil yaratma becerileri ölçüsünde gelişerek oluşan canlı varlıklardır. Bir dilin oluşumunda, o dili yaratan ulusun ilgi ve ihtiyaçları doğrudan etkili olmaktadır. Bunun yanında bir toplumun zekâ ve mantık gücü de, dilin sistemli yapısının oluşmasında ve anlatım yönünden güçlü olmasında önemli bir yere sahiptir. İlkel toplulukların dillerinde, yalnızca gündelik ihtiyaçları karşılayacak temel sözcükler bulunurken; bilişsel yönden gelişmiş toplumların dilleri en soyut düşünceleri bile sözlü ve yazılı olarak dile getirmeye yeterli olmaktadır. Bu durum, dilleri yaratan toplumların düşünme gücünün niteliğiyle ilgilidir.

Her ulus evreni kendi dilinin penceresinden algılar ve yorumlar. “Yeryüzündeki renkler aynı olduğu hâlde bunların adlandırılışı ve kapsamları dilden dile değişir; sayılar dünyanın her yerinde aynı değeri taşıdığı hâlde adlandırılma yolları başka başkadır” (Aksan, 2004: 7). Yaşamı boyunca bir yılanla karşılaşmayan ve yılanı ancak televizyondan veya kitaplardan gördüğü kadarıyla tanıyabilen bir kişi için “*yılan*” sözcüğü, bu hayvanı ifade etmeye yeterlidir. Fakat yaşantı gereği her gün onlarca yılanla karşılaşan ve onlarla mücadele etmek zorunda olan bir kişi için, o hayvanların hepsine “*yılan*” demek yetersiz geleceğinden, her yılan türü için ayrı adlandırmalar yapma ihtiyacı doğacaktır. Bu durum dilin bütününde geçerlidir. Ayrıca toplumların söz

varlıklarını ancak ilgi ve ihtiyaçları ölçüsünde oluşturduğunun ve öylece kullandığının da bir kanıtıdır.

Bir dilin söz varlığını oluşturan ögeler, türlü yönlerden sınıflandırılmışlardır. Kalıplaşmış ifadeler ile anlamlı veya görevli sözcüklerin oluşturduğu bütünü karşılayan söz varlığı kapsamına giren tüm ögeler üzerinde ilk sınıflandırmayı Aristo yapmıştır. Aristo sözcük türlerini “*adlar*” ve “*eylemler*” olmak üzere ikiye ayırmıştır. Kuşkusuz bu düşünce, çalışmanın yapıldığı çağda dil biliminin gelişme düzeyine göre değerlendirilmelidir. Dil biliminin gelişme süreci ile sözcüklerin farklı dil bilimsel nitelikleri keşfedilmiş ve sözcük türleri daha çok sayıda ele alınmaya başlamıştır.

1.1. Temel Söz Varlığı

Söz varlığı içinde kullanım sıklığı ve kökeni birbirinden farklı olan anlamlı veya görevli dil birimleri bulunmaktadır. Dili yaratan toplumun yazılı veya sözlü iletişimde en çok ihtiyaç duyduğu dil birimleri, bir dilin “*çekirdek sözcükler*” veya “*temel sözcükler*” de dediğimiz temel söz varlığını oluşturmaktadır.

Bir dilin söz varlığı kendisine ait sözcüklerle, yabancı dillerden aldığı sözcüklerin bütününden oluşmaktadır. Temel söz varlığı dilin öz malını ifade etmektedir. İşte bu yerli sözcüklerin bir kısmı yaratılışının üzerinden binlerce yıl geçtiği hâlde olduğu gibi taşınır, bir kısmı tarihsel süreç içerisinde anlam değişmesine uğrar, bir kısmı ise unutulmuş ölür ve fosilleşmiş sözcükler olarak dilin derinliklerinde kalır. Kullanım sıklığı ve ihtiyacı en fazla olan, hâli hazırda dilde etkin bir varlık olarak yaşayan ve dilin kendisine ait olan ögeler dilin temel söz varlığını oluşturmaktadır.

Temel söz varlığı bir dilin doğuşuyla yaşıt olan sözcüklerin, gelişip değişmesiyle meydana getirdiği öncelikli ve temel nitelikli kavram işaretleridir. Dil, toplumların ihtiyacını karşılamak için oluşturulduğundan; dildeki ilk sözcükler de temel ihtiyaçları karşılamaktadır. Bunun için bir dilin ortaya çıktığı ilk dönemde sahip olduğu sözcükler, o dilin temel söz varlığını oluşturmaktadır.

1.1.1. Temel Söz Varlığının Belirlenmesi

Bir dilin temel söz varlığını belirlerken, çekirdek sözcük olarak kabul edilebilecek ögelerde bazı nitelikler aramak gerekmektedir. Çünkü temel sözcükler, söz

varlığının çok küçük bir kısmını oluşturmaktadır ve köken, kullanım ve anlatım açısından belli özellikleri barındırır. Bir sözcüğün temel söz varlığına dahil olduğunu yansıtan özellikler aşağıda sıralanmıştır:

- a) Sözcüklerin önemli bir ihtiyaç unsuru olması.
- b) Bir sözcüğün türetme ve birleşme vasıflarıyla kullanılmış olması.
- c) Genel anlamda anlaşılır olması.
- d) Kullanım sıklığının fazla olması.
- e) Bir sözcüğün deyim, atasözü vs. kalıp ifadeler içinde yer bulmuş olması.

(Aksan, 2000: 18-19)

Yukarıda sıralanan maddeler, temel söz varlığının belirlenmesi ile ilgili yerli ve yabancı dil bilimcilerin ortaya koydukları görüşlerin ortak noktası olarak da kabul edilebilir. Bu konuda yapılan çalışmalar göstermiştir ki, bir sözcüğün temel söz varlığı içinde kabul edilebilmesi için öncelikle o sözcüğü kullanan toplumun birinci dereceden ihtiyaçlarıyla ilgili bir kavramı karşılaması gerekmektedir. Doğaldır ki bir ulus, öncelikle yakın çevresiyle olan etkileşimini dile yansıtacaktır. Bu nedenle toplumun temel ihtiyaçlarıyla ilgili kavramlar, bir dilin temel söz varlığının oluşumuna doğrudan etki etmektedir.

Temel söz varlığı, bir insanın en basit yaşantılarını bile ifade ederken kullanmak zorunda olduğu dil öğelerinden oluştuğu için, işlev ve kullanım açısından işlek olarak kullanılan bu öğelerin türetme ve birleşmeye uygun olmaları veya bu yollarla oluşmaları muhtemeldir. Temel sözcükler dilin iskeletini oluşturduğundan, sözcük türetme veya çekimlemede sıkça kullanılmaktadır. Örneğin Türkçenin temel söz varlığı içinde bulunan ve “siyah” sözcüğünün eş anlamlısı olan “kara” sözcüğü, “karanlık, kararmak, karacığer, karabatak, kara kara düşünmek, karalar bağlamak...” gibi söz veya sözcük gruplarının içinde sıkça kullanılmakta, eklerle yeni kelime türetmeye uygun bir özellik göstermektedir. Ayrıca bu örnekte görüldüğü üzere temel sözcükler, ulusun tamamına mal olmuş atasözü ve deyimler içinde de kullanılmaktadır. “Saç sefadan, tırnak cefadan uzar.” atasözüne giren “saç” sözcüğü, “saç sakal ağartmak, saçını başını yolmak” gibi deyimlerde de kullanılan işlek bir temel sözcüktür.

Bir dilin temel sözcükleri, büyük ölçüde yabancı kökenli olmayan öğelerden oluşur. Bu nedenle temel söz varlığı, bir ulusun öz malıdır. Dilin yaratıcısı olan ulusun

fertleri, temel sözcüklerin oluşumunda katkı sahibidir. Bu açıdan temel söz varlığı, ulusun geneli için anlaşılır niteliğe sahiptir. Bugün yüzyıllarca birbirinden ayrı kalmış olsa da, Türkçenin temel söz varlığına dâhil olan “yeşil” sözcüğü, Türk lehçelerinde birkaç ses değişikliğine uğrayarak “yaşıl, caşıl, jaşıl” biçimlerinde kullanılarak tüm Türkler için aynı anlamı çağrıştırmaktadır. Bunun içindir ki temel sözcükler, ait oldukları dilin sahibi olan ulusun tüm bireyleri için aynı anlamı çağrıştırmakta ve aynı düzeyde anlaşılır olmaktadır.

Temel söz varlığı, dilin en sık kullanılan öğelerini kapsamaktadır. Kişilerin temel ihtiyaçlarını ve gündelik yaşantılarını ifade ederken kullanmaları gereken temel sözcükler, kullanım sıklığı açısından temel söz varlığının önemini ortaya çıkarmaktadır. Söz gelimi bir Türk’ün “*kültür*” sözcüğünü kullanım sıklığı ile “*göz*” sözcüğünü kullanım sıklığı kuşkusuz ki aynı olmayacaktır. Bu nedenle sözcükler içinde kullanım oranı en yüksek olanlar ancak temel söz varlığı içinde kabul edilebilirler.

Bir dil bilimci olan Morris Swadesh’in dillerin temel sözcükleri sayılabilecek 100 sözcüğün listesini oluşturması da temel söz varlığının belirlenmesi açısından önemlidir. Bu listenin oluşturulmasında da “*kullanım sıklığı ve temel ihtiyaçları karşılama*” ölçütleri göz önüne alınmıştır. Bu listeden hareketle Ercilasun (2008: 192), “*ye-, yürü-, bat-, düşün-, yer, yaz, gün, su, deniz, kar, koyun, beyaz*” gibi insanın temel hareket ve oluşlarını, duygu ve düşüncelerini ve çevresindeki varlıkların durum ve oluşlarını gösteren temel sözcüklerin Eski Türkçedeki görünümünü sınıflandırmıştır.

1.1.2. Temel Söz Varlığının Önemi

Bir dilin temel söz varlığı, onun çekirdek yapısını oluşturan en önemli öğelerinden oluşmaktadır. Ulusun en temel ihtiyaçlarını karşılayan sözcükler, doğaldır ve önce oluşturularak dilin zenginleşme sürecinde elde ettiği diğer sözcüklerden daha önemli bir yere sahiptir.

Temel söz varlığı, toplumun en basit oluş ve durumları ifadesinden başlayın da en soyut ve bilimsel konulardaki düşünceleri açıklamaya kadar tüm anlatım yollarında ihtiyaç duyulan sözcükleri ve söz öbeklerini büyük oranda içermektedir. Bu nedenle temel sözcükler, hem gündelik konuşmalarda hem de bilimsel dilde vazgeçilmezdir. Verlee’nin yapmış olduğu bir araştırmada, eğitimsiz kimselerin 2000’den biraz çok, eğitim görmüşlerin ise en çok 4000 ya da 5000 sözcük kullanıldığı ileri sürülmektedir

(Aksan, 2000: 19). J. E. Pierce'nin araştırmasında da konuşma ve yazı dilinin genellikle aynı sözcükler etrafında döndüğü ve bu sözcüklerin büyük kısmının temel söz varlığı ögeleri olduğu vurgulanmaktadır. Örneğin herhangi bir eğitim düzeyinde bulunan bir Türk, gün içinde “*de-*” veya “*bir*” sözcüklerini; “*basınç*” veya “*övgü*” sözcükleriyle aynı sıklıkta kullanmamaktadır. Temel söz varlığı, işte bu yönüyle dilin iskeletini oluşturmaktadır.

Temel sözcükler büyük oranda dili yaratan ulusun öz malıdır. Bir dildeki yerli sözcükler, yabancı dillerden alınan sözcüklere göre daha fazla önem taşımaktadır. Çünkü dilin kendi sözcükleri ulusun dil yaratma becerisiyle oluşturduğu öz varlığı olmanın ötesinde ses, şekil ve anlam yapısına uygun olma yönüyle de değerlidir. Diğer dillerden alınan sözcükler çoklukla dilin ses - şekil yapısına veya kavramlaştırma mantığına aykırı olmaktadır. Bu yüzden temel söz varlığına ait sözcük ve söz öbekleri, dilin temel yapısını ve mantığını oluşturmakla birlikte, ulusal bir değer taşımaktadır.

Türkçenin temel söz varlığına ait ögeleri kullanılmadan bildirişim sağlamanın imkânı yoktur; çünkü temel sözcükler işlev ve kullanım sıklığı açısından dilin en değerli varlığıdır. Örneğin kişi zamirleri, ekleşerek fiil çekiminde kullanılan “*kişi eklerine*” veya isimlerin sahiplik durumunu belirten “*iyelik eklerine*” dönüşmüştür. Türkçede bir cümlenin en önemli ve gerekli ögesi olan yüklem mutlaka bir çekimli fiilden veya ek-fiil almış bir isimden oluşmak zorundadır. Yüklem de mutlaka bir şahsa göre çekimlendiğinden, yazıda gösterilen veya gösterilmeyen bir “*şahıs ekini*” mutlaka almak zorundadır. Buradan anladığımız üzere Türkçenin temel sözcüklerinden olan şahıs zamirleri, böylelikle Türkçenin temeline oturmuş, bir cümlede olmazsa olmaz ögelerden biri olmuştur.

1.2. Söz Varlığının Dil ve Kültür Açısından Önemi

Ulusların kültürel özelliklerini bir ayna gibi yansıtan söz varlığı, bir dilin tarihsel değişmelerine de ışık tutmaktadır. Toplumlar düşünüşlerini, maddi ve manevi tüm değerlerini ifade ettikleri dili millileştirerek oluşturduklarından; dilin ulusal niteliğini gösteren söz varlığını kendilerince şekillendirirler. Uzun yıllar alan bu şekillenme sürecinin sonunda günümüze gelen dillerin anlam, ses ve biçim özelliklerinin tarihsel süreç içerisinde nasıl değişikliklere uğradıklarını ve hangi yabancı dillerle etkileşime girdiklerini söz varlığı incelemeleri ile görebiliriz.

Bir dilin gelişim süreci içinde yazılan metinlerine ait söz varlığı öğeleri incelendiğinde, dile ait belli tarihsel dönemlerin varlığı ortaya çıkacaktır. Dili kullanan ulusların yaşadıkları coğrafyanın değişmesi veya diğer toplumlarla girdikleri siyasal ilişkiler sonucunda dillerinde yaşanan değişmeler, söz varlığı incelemeleri sonucunda belirlenebilir. Bunun sonucunda dil, gelişim gösterdiği belli tarihi dönemlerde izlenmeye başlanır. Türklerin batıya göçleri sonucunda “*Doğu Türklüğü*” ve “*Batı Türklüğü*” olarak iki ayrı coğrafyada yaşamaları, söz varlığından takip edilirse Türkçenin “*Doğu Türkçesi*” ve “*Batı Türkçesi*” olmak üzere iki ayrı kolda incelenmesinde kendini gösterecektir. Söz varlığı bu yönüyle dili tarihsel olarak incelemeye olanak tanımaktadır.

Sözcüklerin tarihsel dönemlerdeki görünüşlerine bakarak, dildeki bazı seslerin değişme eğilimi gösterdiğini anlayabiliriz. Örneğin Eski Türkçede “**kötü**” anlamına gelen “**yabız**” sözcüğü, “yabız > yavız > yavuz” değişmesiyle günümüze gelmiştir. Bu örnekten hareketle Eski Türkçeden sonraki dönemlerde “*b>v*” değişiminin olduğunu söyleyebiliriz. “*eb > ev*” veya “*sab > sav*” sözcüklerinde de bu durum görülmektedir. Böylece söz varlığı, dilin ses değişimindeki eğilimini göstermede yardımcı olmaktadır.

Söz varlığı incelemeleri, sözcüklerin en eski biçimlerinin ortaya çıkarılmasını sağlar. Örneğin “**kaplumbağa**” sözcüğü “*kaplu + bağa*” biçiminde oluşmuş bir birleşik sözcüktür. “**Bağa**” sözcüğü Divanü Lûgat-it Türk’te “*kurbağa, kaplumbağa*” (III, 122 - 16) olarak verilmiştir (Aksan, 2004: 24). “*Bağa*” sözcüğü ile “*kurbağa*” ve “*tosbağa*” gibi sözcüklerin oluşturulduğunu düşünerek, “*kur*” (kemer) ve “*tos*” (taş) sözcüklerini anlamlandırabiliriz. Görüldüğü üzere söz varlığı, köken bilimsel araştırmaların temel malzemesini oluşturmakta ve tarihsel incelemelerle sözcüklerin anlam ilgilerini ortaya koymaktadır.

Bir dilin söz varlığı, dili yaratan ulusun kültürünü yansıtan ve taşıyan biricik araçtır. Çünkü dil, kültürün yaşandığı ve gelecek kuşaklara taşındığı canlı bir varlıktır. Afrika’nın kurak ülkelerinde yaşayan birinin söz dağarcığında “**kar**” yağış türüne ait kavram belki de hiç olmadığı hâlde, bir Eskimo’nun “*kar*” yağışı için yüzlerce sözcük bilmesi, ancak yaşantıların birikimi olan kültürle açıklanabilir. Aynı durum Arapların “*deve*”; Türklerin ise “*kurt*” için onlarca sözcük türetmesinde de görülmektedir. Bu durum kültürün, bir dilin söz varlığını ne derecede etkilediğini göstermektedir.

Bugün de Türk sofrasının vazgeçilmezlerinden olan “**ekmek**”, eski Uygur metinlerinde “**ötmek**” (örn. Man. III, 12) biçiminde; Divan’da ise yaygın olarak “**etmek**” (örn. III, 57) biçiminde geçmektedir (Aksan, 2008: 104). Bu durum kültürümüzde yer edinen ekmeğin, bundan bin yıl önce de Türkler tarafından sıkça tüketildiğini göstermektedir. Ayrıca Osmanlı döneminde bir yardımlaşma biçimini ifade eden “**askıda ekmek**” uygulaması geçen zaman içinde unutulmuştur. Fakat Türkçe çoklukla tarihi belgelerde, bazen de kültürü koruyan kırsal yörelerdeki insanların dimağında bulunan “*askıda ekmeği*” unutmayacak, unutturmayacak, belki de bu geleneği yeniden canlandırmaya vesile olacaktır. İşte bu yönüyle söz varlığı, kültür taşıyıcılığı görevini üstlenmektedir.

Uzun zaman içinde şekillenerek bugünlere ulaşan dillerdeki ekler, süreç içerisinde ses veya işlev değişmelerine uğrayabilirler. İşlek olmayan bazı ekler ise, zaman içinde unutulur, yok olur. Göktürkçede “*ölteçi*” (KT-D: 5) örneğinde görülen “**+DAÇI**” veya aynı ekin Uygur dönemindeki kullanımı olan “*bolgay*” örneğindeki “**+gAy**” gelecek zaman ekinin bugün kullanılmıyor oluşunu, Türkçenin tarihsel gelişimine ait metinlerdeki söz varlığını inceleyerek görebiliriz. Böylelikle söz varlığı, Eski Türkçede “**+t**” çokluk ekinin var olduğunu Orhun Yazıtları’nda geçen “*oğlit*” sözcüğünden görebildiğimiz gibi, dilin köklerindeki kaybolmuş eklerin ortaya çıkarılmasına olanak sağlamaktadır. Ayrıca Türkçedeki kişi ve iyelik eklerinin “*men, sen, biz, siz, onlar*” zamirlerinden eklediğini, yani dil bilgisi öğelerinin kullanım ve görünümündeki değişmeleri yine söz varlığı bize yansıtmaktadır.

Bir dilin söz varlığı, o dilin söz sanatları gibi anlatım zenginliklerini yansıtmaya açısından da oldukça önemlidir. “*Etekleri zil çalmak*” deyimindeki gibi mecazî ifadeler veya “*kör kuyu*” gibi benzetmeler Türkçenin anlatım gücünü ortaya koymaktadır. Genellikle benzetmelerle yapılan süslü veya kinayeli sözler, dilde güzel sözlerle sanat yaparken veya düşünceleri düşündürücü - etkileyici farklı anlatım kalıplarıyla sunarken söz varlığının ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Söz varlığının dilin tarihi açısından diğer bir işlevi ise, dillerin başka dillerle etkileşime geçtiğinin belirlenmesinde ortaya çıkar. O. Nedim TUNA’nın Sümerce sözlükteki “**gud**” sözcüğünden hareketle Türkçe - Sümerce arasında ilişki kurması, söz varlığı ortaklığı temelinde yapılmıştır. Benzer biçimde dile belli dönemlerde girdiği bilinen sözcüklerin kökenine ait tahminler, bir dilin hangi yabancı dillerden

etkilendiğini veya hangi dillere sözcük verdiğini göstermektedir. Örneğin Eski Türkçedeki “**biti-**“ fiilinin kökünün, Çince “*beat*” (fırça) sözcüğü olması, Türkçenin bu dönemde Çince ile etkileşime geçtiğine kanıttır.

1.3. Söz Varlığı Değişmeleri

Dünyadaki dışa açık tüm toplumlar, türlü yollarla birbirlerini etkilemektedir. Uluslar arasındaki ticaret, eğitim - öğretim etkinlikleri, siyasal ve dinî etkiler, teknolojik gelişmeler, savaş ve göç gibi ilişkiler toplumların etkileşime geçmelerine yol açmaktadır. Bu durum, süreç içerisinde ulusların maddi ve manevi değerlerinde değişiklik yaratır. Değişikliğin en çok yaşandığı milli değer ise, “*dil*” olmaktadır.

Dilin özellikle “*söz varlığı*” boyutu, toplumların kurdukları ilişkiden birincil olarak etkilenmektedir. Çünkü “dilin söz varlığı dış etkilere en açık alandır. Toplumdaki ve evrendeki her değişme öncelikle söz varlığına yansımakta, buna koşut olarak dilin öteki düzeylerini de etkilenmektedir” (İmer, 1998: 1). Bu nedenle toplumlar arasındaki ilişkiler süreci, dilin söz varlığı veya dil bilgisi boyutundaki değişiklikleri de beraberinde getirmektedir.

Söz varlığı değişmeleri, genellikle “*gereksinim*” ve “*özenti*” sonucunda yabancı dillerden alıntılar yapma ile meydana gelmektedir. Gereksinim sonucunda alıntı yapma, ulusların çağdaşlaşma yolunda bilim ve tekniği takip etmesi adına yapıldığından, dilin zenginleşmesini sağlayabilir. Fakat özenti sonucunda yapılan alıntılar, dilin yabancılaşmasına ve kendi söz varlığına zarar vererek, onu unutulmaya mahkûm etmesine neden olmaktadır. Kuşkusuz ki yaşayan dünya dilleri arasında “*saf dil*” yoktur ve yabancı dillerle etkileşime girmek, dilin söz varlığının zenginleşmesini sağlayabilir. Fakat alıntılarının sayısı artınca, söz varlığının yok olma tehdidi ortaya çıkmakta ve zamanla dilin kendi sonunu hazırlamasına yol açmaktadır.

Günümüzde yaşanan teknolojik gelişmeler, her türlü yazılı ve görsel içeriğin türlü medya organlarıyla yayımlanmasını mümkün kılmıştır. Böylece herhangi bir bilgi veya belge, dünyanın dört yanına çok hızlı bir biçimde ulaşmaktadır. Bu durum, birbirine komşu olmayan ulusların da birbirini etkilemesine yol açmıştır. Fransa’dan yayın yapan bir televizyon kanalını izleyen bir Türk veya Türkiye’de yayımlanan bir internet sayfasını takip eden bir Fransız, bu iki ulusun yakınlaşmasına örnek teşkil

edecek ve böylece diller de birbirinden etkilenme sürecine girmiş olacaktır. Söz varlığı değişiminde medya organlarının etkisinin yanında, siyasal üstünlüğü bulunan devletlerin kendi dillerini küçük devletlere dayatması da etkili olmaktadır. Bugün dünyanın dört yanında insanların İngilizce ile iletişim kurabilmeleri veya Afrika'daki küçük sömürge devletlerinin birçoğunun resmi dilinin Fransızca oluşu, siyasal gücün etkisiyle gerçekleşmektedir. Kendilerine farklı bir dil dayatılan uluslar, kendi dillerinin söz varlığına ister istemez bu dillerden öğeler ekleyeceklerdir. Böylece baskı ile söz varlığı değişecek, yabancılaşacaktır.

Söz varlığındaki bazı sözcükler kolayca değiştiği hâlde, bazıları kendini korumaktadır. Eş anlamlı sözcüklerden biri, zaman içinde kullanılmaz hâle gelerek unutulabilmektedir veya başka dillerin etkisiyle dile giren sözcükler karşısında kendini koruyamayan bazı sözcükler, yerini yabancı sözcüklere bırakabilmektedir. Temel söz varlığına ait sözcükler çok uzun zamanda değişmektedir; çünkü temel sözcükler olmaları dolayısıyla çok sık kullanılmakta ve söz varlığındaki deyim - atasözü gibi birçok öğeye girerek kullanılmaktadır. Aksan'ın bu konudaki belirlemesine göre temel söz varlığındaki öğeler, 1000 yılda ancak %19 kadar değişir (Aksan, 2000: 17). Geri kalan öğeler kendini korur ve bin yıl boyunca aktarılır. Ayrıca temel söz varlığına ait sözcüklerin yabancılaşması veya değişmesi çok tehlikelidir. Çünkü dilin en değerli sözcükleri, temel sözcüklerdir ve bu düzeyde bir yabancılaşma gösteren dil, yabancılaşmanın devam etmesi hâlinde yok olma tehlikesi altındadır.

1.3.1. Türkçenin Söz Varlığındaki Değişmeler

Türkçe, tarihsel gelişimi içinde birçok dille etkileşime girmiş ve sözcük alışverişi yapmıştır. Nasıl başka milletlerle iletişim kurmadan yaşamak mümkün değilse, yabancı dillerden etkilenmeyecek bir dilin varlığı da mümkün olmayacağından; Türk dili de binlerce yıllık tarihi geçmişini yabancı dillerle etkileşerek geçirmiştir. Yazılı belgelerle takip edebildiğimiz Göktürklerden başlayıp, günümüze gelene kadar Türkçe dört büyük dil ailesine mensup birçok dile sözcük verip, onlardan sözcük almıştır.

Türklerin geniş bir coğrafyada hüküm sürmesi, sık sık göçler yaşaması, birçok dini benimsemesi ve tarih sahnesinde çok etkin rol alması diğer uluslarla ciddi bir etkileşime girmesine yol açmıştır. Binlerce yıllık tarihi süreç içinde Türkler, dünya

coğrafyasının çok az bir kısmı dışında kalan geniş bir alanda onlarca devlet kurmuş, binlerce savaş geçirmiş, toplulukları kendine bağlamış, başka milletlere tutsak olmuş, birçok devletle ticaret yapmış, din değiştirmiş, göç etmiş ve yabancı uluslarla ilişki kurabileceği nice olaylar yaşamıştır. Komşu uluslardan bir şeyler öğrenip, onlara bir şeyler öğretmeyle geçen binlerce yıl, çok geniş bir coğrafyada milyonlarca kişi tarafından kullanılan Türkçenin de yabancı dillerden söz varlığı ve dil bilgisi açısından etkilenmesine neden olmuştur.

Türkçenin yabancı dillerle etkileşimini tarihsel olarak incelemeye, ilk yazılı belgelerimizin bulunduğu Eski Türkçe döneminden başlayabiliriz. Orhun Yazıtları'nda özel adların dışında kalan "*kunçuy*" (prens, KT-K: 9), "*señün*" (general, BK-G: 8) ve "*tutuk*" (askeri vali, KT-K: 1) gibi Çince'den alınan istisna sözcüklerin oluşturduğu %1'lik yabancı adların dışında kalan tüm söz varlığı Türkçedir. Bunun için Orhun Yazıtları'nın dili olan Göktürkçe, binlerce yıl öncesinde de Türkçenin varlığına işaret edecek gelişim düzeyinde olsa da bugün Türklük bilimi araştırmalarında dilin "*kökü*" veya "*en eski hâli*" olarak kabul edilmektedir. Göktürkçenin %1'den daha az yabancılaşma oranına sahip bir söz varlığına sahip olması (Aksan, 2004: 126), Türkçenin ses ve biçim yapısına ait genellemeler yapmak için önemli bir kaynaktır.

Göktürklerden sonra Uygurların yerleşik yaşama geçmeleri ve Gök Tanrı dinini bırakıp, Manihaizm ve Budizm gibi dinleri kabul etmeleri, önce Türk kültüründe ve milli değerlerinde bazı değişiklikler yaratmıştır. Bunu takip eden değişiklikler, kuşkusuz dilin söz varlığında yaşanmıştır. Yeni bir din çevresine girmenin doğal sonucu olarak, Çince'den, Sanskritçeden ve Soğdcadan yeni sözcükler alınmıştır. Yerleşik yaşama geçmeyle birlikte karşılaşılan bazı nesne veya durumları, çevredeki dillerden hazır olarak alma durumu da Uygur dönemi Türkçesinin söz varlığındaki yabancı sözcük oranını arttırmıştır.

Özellikle dinsel terimler veya kavramlar türetme açısından Uygur dönemi oldukça önemlidir. Dinde karşılaşılan yeni kavramlar, Türkçe sözcüklerden türetilmeye çalışılmışsa da Soğdcadan "*tamu*" (cehennem); Çince'den "*toyn*" (rahip) ve Sanskritçeden "*paramit*" (erdem) gibi sözcükler de dile alınmıştır. Bu döneme ait dinsel metinlerde, fal ve tedavi kitaplarında yabancı sözcük oranı %2 ile %5 arasındadır (Aksan, 2004: 126).

Uygur Türkçesi döneminde dile yabancı sözcük almanın en önemli nedeni olan din değişiklikleri, Türklerin 10. yüzyılda Müslüman olmalarıyla da dildeki etkisini fazlasıyla göstermiştir. Karahanlılar döneminde kitleler hâlinde Müslüman olmaya başlayan Türkler, yeni inanç dünyalarına ait kavramları Türkçe sözcüklerle karşılamak yerine, çoklukla hazır buldukları Arapça ve Farsça sözcüklerden karşılamışlardır. Rahmet, oruç ve namaz gibi sözcükler oldukları gibi dile alınmış ve o güne kadar kullanılan “*Tanrı*” gibi Türkçe kökenli sözcükler de zamanla yerlerini “*Rab*” veya “*Allah*” gibi yabancı sözcüklere bırakmıştır.

Karahanlı dönemine ait eserlerden Kutadgu Bilig’deki yabancı sözcüklerin oranı %1.9 iken, Atabetü’l Hakayık’ta bu oran %20’lere kadar yükselmiştir. Bu eserin dinî konularda bilgiler vermesi de bu oranın yükselmesinde etkili olmuştur; fakat geçen zaman içinde Arapça ve Farsçadan birçok sözcüğün Türk diline yerleştiği yine aynı döneme ait olan Divanü Lûgat-it Türk’teki yabancı sözcük oranının %13’e varışıyla kendini göstermektedir.

Türklerin batıya göçleri sonucunda Anadolu’da gelişmeye başlayan Eski Anadolu Türkçesi döneminde, Türk dilinin yabancılaşması kısmen yavaşlamıştır. Bu dönemde yaşayan Yunus Emre’nin Divan’ında yabancı sözcüklerin oranı %13 (kimi yerlerde %22 veya daha çok) olarak belirlenmiştir (Aksan, 2004: 128). Dede Korkut Kitabı’nda ise yalnızca dinsel konularda artan ödünçleme sayısı, eserin genelinde %5,3’e kadar düşmektedir.

15. ve 16. yüzyıllarda Türk dilindeki Arapça, Farsça sözcüklerin ve dil bilgisi öğelerinin sayısı giderek artmaya başlamıştır. Halk dilinden oldukça uzak, yapay bir aydın dili olarak gelişen Osmanlıca ile yazılan eserlerde yabancı sözcük oranı %60’lara ulaşmıştır. Aydınlar yabancı sözcük kullanmanın ayrıcalık olduğunu düşünerek Arapça ve Farsça sözcükleri sıkça kullanmışlardır. Bu dönemde dinsel etkinin baskın olması nedeniyle Arapçanın, yazın ve şiir dili olarak kullanıldığı için de Farsçanın etkisi Osmanlı’nın son dönemlerine kadar artarak devam etmiş; dilde Türkçe karşılığı olan sözcüklerin yerini yabancı sözcük veya tamlamalar almaya başlamıştır. Örneğin Türkçe kökenli “*yıldız*” sözcüğü yerine Arapça kökenli “*necm*” veya Farsça kökenli “*ahter*” sözcüğünü kullanmak, aydın dili olan Osmanlıcada bir sanat gibi kabul edilmiştir.

Türkçenin Divan Edebiyatı ile daha da çoğalan Arapça ve Farsça sözcüklerle istila edilmesi, Tanzimat döneminde Osmanlı'nın yüzünü Batı'ya dönmesi ile Fransızcaya bırakılmıştır. Tanzimat'tan önce “*oturacak yer, koltuk*” gibi anlamlara gelen Farsça “*peyke*” veya Arapça “*mastaba*” sözcükleri, Tanzimat'tan sonra “*canapé*” (kanepa) adını almıştır. Fransızcanın saltanatı uzun sürmemiş, Cumhuriyet döneminde alevlenen “*Türkçecilik*” düşüncesi, Türk dilinin yabancı sözcüklerden arındırılması için aydınlarımızı çalışmaya itmiştir. Yapılan çalışmalarla dilde Türkçe karşılığı bulunan Arapça, Farsça ve Fransızca sözcükler terk edilmeye başlanmış ve %70'lere varan yabancılaşma oranı yeniden %20'lere kadar düşürülmüştür.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika ile sosyal ve siyasal ilişkiler kurulması, İngilizcenin Türkçe ile etkileşime geçmesine neden olmuştur. Zaman içinde medya araçlarının da etkisiyle İngilizceye uyanan ilgi, bugün dilimize İngilizce sözcüklerin de girmesine yol açmıştır.

Türkçenin yazılı kaynaklarla takip edilebilen tarihi gelişiminde, söz varlığı değişmelerini, aşağıda her dönem için örneklenmiş cümleleri inceleyerek de anlamak mümkündür:

Orhun Yazıtları'ndan alınan “*Üze kök tengri asra yağız yir kılındukda ikin ara kişi oğlı kılınmış.*” (KT-D: 1) cümlesindeki tüm sözcükler Türkçe kökenlidir. Bu örnek, Eski Türkçenin çok büyük bir oranda Türkçe söz varlığına sahip olduğunu göstermektedir. Uygur döneminde yazılan “*Altun Yaruk*” adlı eserden alınan “*Burkan-ning riti kuu kelig erdem.*” (AY, III - 2a, 20) cümlesindeki “*riti*” (sihir, gizem; Skr. rddhi) ve “*burkan*” (Buda, Tanrı; Skr. Buddha) sözcükleri, Türklerin Budizm'i kabul etmeleriyle Türkçeye giren dinî kavramları örneklemektedir. Karahanlı dönemine ait bir eser olan Kutadgu Bilig'den alınan “*Hasım kılma özke yime tökme kan bu iki yazukka ulır çıksa can.*” (KB, A 149: 5260) cümlesinde “*hasım*” (Ar. düşman) ve “*can*” (Far. yaşama, hayat gücü) sözcükleri, Orta Türkçe döneminde dilimize yavaş yavaş Arapça ve Farsça sözcüklerin girdiğini göstermektedir.

Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait Yunus Emre Divanı'ndan alınan “*Girçek âşık olan kişi anmaya dünyâ âhiret / Âşık degüldür ol kişi yüriye 'izzeti kova*” (YED, E-2: 2) beyitindeki “*âşık, dünyâ, âhiret, izzet*” gibi Arapça ve Farsça sözcüklerin varlığı, bu dönemde %20'ye varan yabancılaşmayı örneklemektedir. 16. yüzyılın başlarında

Osmanlı Türkçesi döneminde yazılan Bâki Divanı'ndan alınan “*Bilürsin anı mürg-i beyza-i pûlâd-ı nusretdür / ‘Aceb mi dâne divşürse elinde tîg-i bürrânî*” (BD, 14: 9) beyitinde “*bilürsin, anı, elinde*” sözcüklerinin dışında kalanların tamamı Arapça ve Farsça ödünçlemesi olan sözcüklerdir. Bu cümle, Osmanlı Türkçesinde %77’ye varan yabancılaşmayı örneklemektedir. Dil Devrimi’nden sonra Yahya Kemal’in yazdığı “*Sessiz Gemi*” şiirinden alınan “*Artık demir almak günü gelmişse zamandan / Meçhule giden bir gemi kalkar bu limandan*” beyitinde Arapça kökenli “*zaman, meçhûl*” sözcükleri ve Rumca kökenli “*liman*” sözcüğü dışında yabancı kökenli sözcük yoktur. Bu durum, Dil Devrimi’nden önce %70’i geçen yabancılaşma oranının %20’lerin altına düşürüldüğünü örneklemektedir.

1.3.2. Yabancı Dillerle İlişkiler

Bir toplumun tarihsel süreç içinde çevresindeki başka uluslarla iletişim kurması kaçınılmaz bir durumdur. Siyasal, ekonomik ve kültürel ilişkiler, toplumların düşünüş ve yaşayışlarını etkilediği kadar, dillerinde de bazı değişiklikler yaratmaktadır.

Yazılı dil, sözlü dile göre daha geç değiştiğinden, sözlü dilin gösteren boyutuna ait söz varlığı öğelerinin zaman içinde iletişim kurulan ulusların dilinden etkilenmesi doğaldır. Bugün dünya üzerinde yaşayan dillerde, birçok dilden ödünçleme sözcük bulunmaktadır. Fransızca da Türkçe; Farsçada İngilizce; Çince de Moğolca söz varlığı öğelerine rastlamak mümkündür. Bu durum, ulusların tarihteki etkileşimlerinin sonucudur.

Türk dilinin yayıldığı geniş coğrafyada Sanskritçeden Finceye kadar birçok dille sözcük alışverişinde bulunduğu binlerce yıllık tarihinde diğer dillere verdiği sözcükleri ve başka dillerden yaptığı ödünçleme sözcükleri iki başlık altında inceleyebiliriz:

1.3.2.1. Türkçenin Yabancı Dillere Etkisi

Türkçe, Türklerin yaşadıkları coğrafyada komşu oldukları veya türlü nedenlerle karşı karşıya geldikleri uluslarla iletişim kurmalarının sonucu olarak birçok dünya diline sözcük vermiştir. Türk tarihini yazılı kaynaklarla takip edebildiğimiz dönemden beri etkileşimde bulunulan Çinliler, Moğollar, Farslar, Araplar, Rumlar, Latinler, Ruslar ve Balkan ulusları gibi birçok toplulukla Türkler, dilsel alışveriş de yapmışlardır.

Türkçenin etkilendiği ilk diller Çince, Soğdca, Sanskritçe ve Moğolcadır. Özellikle Türk - Çin ilişkileri oldukça derin olmakla beraber, bu döneme ait yazılı belgelerin yetersizliği nedeniyle karanlıktır. Türkçenin en eski izlerini de içeren Çin kaynaklarında, Çin transkripsiyonlu -Alimcan İneyet adlı Uygur Türk'ünün yaptığı çalışmaya göre 307 sözcük- (Karaağaç, 2009: 6) Türkçe sözcüklerin varlığı görülmektedir. Türklerin Çinlilerden sonra en çok Farslarla etkileşimde bulunması nedeniyle, Türkçe Çince'den sonra en etkili alışverişi Soğdca ile yaşamıştır. Türklerin, İranî toplulukların devlet yönetiminde bulunması ve Farslarla yakın komşuluk ilişkileri geliştirmeleri, Soğdcada ödünç Türkçe sözcüklerin varlığını beraberinde getirmiştir.

Hint-Avrupa dil ailesindeki Sanskritçe ve Urduca ile etkileşim, Türklerin Budizm'i kabul etmeleriyle başlamıştır. Ayrıca bazı Türk boylarının Hindistan'a göç etmeleri ve Hindistan'daki devletlerin yönetiminde Türklerin bulunması gibi nedenler de Urducaya Türkçe sözcüklerin geçmesine neden olmuştur. Türkçenin Moğolcaya söz varlığı öğelerini aktarması, Çince ve Farsçaya göre biraz daha geç dönemde olmuştur.

Türklerin birçok ulusu bağımsızlığı altına alması ve Osmanlı İmparatorluğu gibi devletler kurmuş olması, himayesinde bulunan toplulukların diline doğrudan yansımıştır. Bu yansıma, kuşkusuz bir dayatma sonucu oluşmamış; Türkçenin etkisi küçük büyük topluluklarla kurulan iletişimden doğmuştur. Özellikle Mısır, Sudan, Cezayir, Fas ve Suriye'de kullanılan “*binba:şı*”, “*bek*”, “*şancak*” ve “*başa*” gibi Türkçe kökenli askeri terimler, Osmanlı döneminde yapılan ödünçlemelerdir (Aksan, 2004: 142). İslamiyetin kabulü ile sıklaşan ilişkiler sonucunda sosyal yaşamın birçok alanında Türk kültürü ile Arap kültürünün iç içe geçmiş olması, Arapçanın söz varlığında Türkçenin etkisini arttırmıştır. Arapçadaki “*madençi*” ve “*çapçı*” (matbaacı) Türkçeden ödünçlemedir (Aksan, 2004: 144). Ayrıca İngilizceden Türk diline girerek Türkçeleşen “*postacı*” sözcüğü, Arapçada “*postçı*” olarak yaşamaktadır. Ayrıca Türkçenin Arapçaya etkisi yalnızca sözcük düzeyinde kalmamış, Türkçe kökenli bazı dil bilgisi öğeleri de Arapçaya geçmiştir.

Farsça, Türk dilinden askeri terimler ve günlük yaşama ait kavramlarla ilgili birçok alıntı yapmıştır; çünkü tıpkı Çinliler gibi İranlılar da tarihin en eski dönemlerinden beri Türklerin sıkı komşuluk ilişkileri içinde olduğu bir millet olmuştur. Farsçadaki “*keşikçi*” (bekçi), kolağası (orduda bir rütbe), atabek (şehzade eğitmeni),

“*karakuş*” (kartal), *kısrak* (dişi at), “*bezek*” (süs) veya “*otag*” (oda) gibi Türkçe kökenli sözcükler (Aksan, 2004: 143), Farsça ile Türkçe arasındaki yaklaşık 7.000 ortak kelimedenden (Karaağaç, 2004: 6) birkaçına örnektir. Türkçeden Farsçaya geçen “*akçe*” (para) ve “*dılmaç*” (çevirmen, tercüman) sözcükleri günümüzde Farsçada kullanıldığı hâlde, Türkçede birkaç atasözü dışında gündelik dilde kullanılmayan sözcüklerdendir.

Batı dilleri, Türkçeden daha çok Osmanlı dönemindeki devlet yönetimine veya orduya ait sözcükleri ödünçlemiştir. Özellikle Tanzimat döneminde ilişkilerimizin arttığı Fransızca, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra etkilenmeye başladığımız İngilizce ve Almandada bulunan “*ağa*” (Fr. agha, İng. agha), “*paşa*” (Fr. pacha, İng. pasha, Alm. pascha), “*efendi*” (İng. effendi, Alm. effendi), “*yeniçeri*” (Fr. janissaire, İng. janissary, Alm. janitschare), “*vezir*” (İng. vizir), “*bostancı*” (İng. bostanci) gibi bazı örnek alıntılar, Türkçenin Batı dillerine etkisini göstermektedir. Arapça ve Farsça gibi Doğu kökenli sözcüklerin Batı dillerine; İngilizce ve Fransızca gibi Batı dillerine ait sözcüklerin de Doğu dillerine aktarılmasında Türkçe bir “geçiş” işlevi yüklenmiştir.

Ruslar ve Türkler, tarihin en eski devirlerinden beri köklü bir komşuluk ilişkisi yaşamışlardır. Türklerin Çin, Fars ve Arap ilişkilerinin ardından, en çok etkileşimde bulunduğu ulus Ruslar olarak kabul edilebilir. Türklerin uzun süre Orta Asya coğrafyasının bir kısmında egemen olma adına Ruslarla mücadelesi, günümüze kadar devam etmiştir. Sovyetler’in Orta Asya’daki Türk devletleri üzerinde baskı kurmaya çalışması ile zirveye çıkan ilişkiler, Türk dilinin Rusçadan alıntı yapmasına neden olduğu kadar, Rusçayı da Türkçeden etkilenmeye itmiştir. Bu etki diğer Slav uluslarında da görülmektedir. Rusçadaki “*ütüg*” (ütü), “*barsuk*” (porsuk) ve “*divan*” gibi sözcükler, Rusçanın Türkçeden ödünçlediği sözcüklere örnektir.

Türkçenin en çok etkilediği diller arasında Balkanlar’da yaşayan toplumlara ait Bulgarca, Sırpça-Hırvatça, Arnavutça, Rumence ve Boşnakça gibi Balkan dilleri de bulunmaktadır. Balkanlar’da Türk egemenliği bulunduğu zaman sosyal yaşamın birçok alanına ait sözcüklerden yapılan alıntılar Boşnakçada “*babo*” (baba) ve “*nena*” (nine); Arnavutçada “*baxhanak*” (bacanak), “*bakir*” (bakır); Sırpça-Hırvatça’da “*aşçıya*” (aşçı), “*ajran*” (ayran), “*beléznuka*” (bilezik); Bulgarcada “*kofa*” (kova), “*armagàn*” (armağan), “*aslàn*” (aslan) gibi örneklenebilir. Bu sözcüklerden bir kısmının “**temel söz varlığına**” ait oluşu da önem taşımaktadır. Balkan dillerinin birçok alanda Türkçeden ödünçleme yaptığına örnektir. Yalnızca Sırpça-Hırvatçada yaklaşık 6878 tane Türkçe

kökenli sözcüğün olduğu belirlenmiştir (Aksan, 2004: 138). “*Kazan*” sözcüğü gibi yüzlerce sözcük, neredeyse tüm Balkan dillerine Türkçedeki biçimiyle geçmiştir. Bunun yanında Türkçedeki bazı Arapça ve Farsça sözcükler de -asker ve arzu gibi- Türkçe kanalıyla Balkan dillerine taşınmıştır.

Yukarıda belli tarihi dönemlerde Türkçe ile ilişki kuran bazı dünya dillerinin dışında, “*Fince, Macarca, Ermenice, Yunanca, Rumence*” gibi farklı dil ailelerine mensup birçok dil de Türkçeden alıntılar yapmıştır. Bu durum, Türklerin çok geniş bir coğrafyaya yayılmaları ve sayısız milletle karşılaşmalarının doğal sonucudur.

1.3.2.2. Yabancı Dillerin Türkçeye Etkisi

Türklerin binlerce yıllık tarihsel süreçte geniş bir coğrafyaya yayılıp nice ulusla iletişim kurmuş olması, kuşkusuz ki tek taraflı bir etkilenmeye neden olmamıştır. Türkçe yabancı dilleri etkilediği kadar, o dillerden de söz varlığı ve dil bilgisi alıntıları yapmıştır.

Türk ulusunun yaşamında meydana gelen bazı değişiklikler, yeni sözcükler kullanmayı gerekli kılmıştır. Din değişiklikleri, yerleşik yaşama geçme, teknolojik gelişmeler veya ticaret gibi yaşantı değişiklikleri, Türkçenin söz varlığında bu alana ilişkin sözcük gereksinimini doğurmuştur. Bu ihtiyaç kısmen Türkçe kökenli sözcüklerden yeni türetmeler yapılarak karşılanmıştır. Fakat çoklukla o alana ilişkin hazır bulunan sözcükler Türkçenin ses yapısına uydurularak ödünçlenmiştir.

Türkçenin Çince “*kunçuy*” (prens), “*señün*” (general) ve “*taluy*” (deniz); Moğolcadan “*ulus*”, “*maral*” (dişi geyik) ve “*kurultay*” örneklerinde görülen alıntıları (Aksan, 2004: 132), ilk dönemlerde gerçekleşmiştir. Soğdca ve Sanskritçe etkileri de çoklukla dinsel alana ait sözcüklerdir; ancak Türkçeye bu dillerden geçen sözcüklerin oranı oldukça düşüktür.

Din dairesindeki değişiklikler, Türkçenin tarihsel dönemlerde incelenişini etkileyecek kadar önemlidir. Türklerin İslamiyet’i benimsemesinden sonra Arapça ve Farsça sözcüklerin dilimizi çok yoğun bir etki altına aldığı görülmektedir. “*Namaz*”, “*abdest*” ve “*oruç*” gibi Farsça kökenli sözcüklerin yanında, “*ibadet*”, “*ilah*” ve “*kader*” gibi Arapça kökenli sözcükler de Türkçeye girmiştir. Alıntılar yalnızca dinî kavramlarda kalmamış; sosyal, kültürel ve edebî alana ait bazı kavram ve terimler de

ödünçlenmiştir. Yalnızca söz varlığı ögelerinin değil, dil bilgisi ögelerinin de Arapça ve Farsçadan Türkçeye alındığını belirtmek de yararlı olacaktır. Bu nedenle, bugün de bu oran korunduğu üzere Türkçedeki yabancı sözcükler içindeki en büyük oran Arapça ve Farsçaya aittir.

Türkçenin söz varlığını Arapça ve Farsçadan sonra en çok etkileyen yabancı dil, Türkiye Türkçesi açısından düşünüldüğünde Fransızca, genel Türkçe için düşünüldüğünde ise Rusça olmuştur. Tanzimat döneminde Fransızca ile etkileşimin doruğa ulaşması nedeniyle, sosyal ve yazınsal alana ait birçok kavram veya terimin Fransızcası kullanılır hâle gelmiştir. Söz gelimi “*büfe*” (Fr. Buffet), “*kürdan*” (Fr. cure-dent), “*bagaj*” (Fr. bagage), “*konserve*” (Fr. conserve) veya “*makyaj*” (Fr. maquillage) sözcükleri, Tanzimat Fermanı’ndan sonra Türkçeye giren alıntı sözcüklerdir. Diller arası ilişkilerde alıntının yönü, genellikle, üst kültürden alt kültüre, yönetenden yönetilene, merkezden taşraya, üretenden tüketene doğrudur. Bu durum Türkçenin Rusça ile olan ilişkileri konu edildiğinde de böyledir. Belli bir dönem yönetimi, merkezi ve üst kültürü temsil eden Rusça, sosyo-psikolojik ve siyasal nedenlerle Türk lehçelerine çok sayıda söz ve önemli ölçüde de kavram tercümelemiştir. Dolayısıyla Türkçe Rusçadan önemli ölçüde ödünçleme yapmıştır (Alkaya, 2007a: 43-44).

Türkler nasıl ki tüm dünyadaki askerlik sistemini değiştirecek bir orduya sahip oldukları için, dünya dillerine ordu terimleri vermişlerse; eksik oldukları alanlara ait sözcükleri de Türkçeye almışlardır. Örneğin Anadolu’ya göç eden Oğuz Türkleri, balıkçılığı ustaca yapabilmeyi Rumlardan öğrenmişlerdir. Bu nedenle Türkçedeki balık adları ve balıkçılık terimleri çoklukla Rumcadır. “*Kefal, palamut, barbunya, levrek, çinekop, istavrit, uskumru, orkinos, istiridyeye, kerevit, lüfer, sardalya, çipura, barbunya*” gibi sözcüklerin tümü, Rumcadan ödünçlenmiş sözcüklere örnektir.

1.4. Söz Varlığının Kapsamı

Bir kavram olarak söz varlığı, dildeki en küçük anlamlı parçadan başlayarak çeşitli anlatım kalıplarını kapsayan sözcük ve söz öbeklerinin tümünü içermektedir. Bu kapsamda söz varlığı ögelerini “*sözcükler, deyimler, atasözleri, ikilemeler, kalıplaşmış sözler, terimler ve yabancı sözcükler*” başlıkları altında açıklayabiliriz.

1.4.1. Sözcükler

Bir dille bildirişim sağlamanın temel yolu, “yargı” bildiren bir anlatım kalıbı yaratmaktır. Bu amaçla oluşturulacak en kolay anlatım kalıbı cümledir. Anlamalı veya görevli sözcüklerin bir araya gelmesiyle oluşan ve okuyan / duyan kişiye bir yargı bildiren cümlelerin meydana gelmesinde büyük rolü olan sözcükler, bir dilin söz varlığının da büyük kısmını oluşturmaktadır.

Anlam veya görev açısından “*ad (isim), eylem (fiil) ve edat*” olmak üzere üç ayrı sözcük türünden bahsedebiliriz. Bunlardan isimler ve fiiller mânâları olan, edatlar ise vazifeleri olan kelimelerdir. İsimlerin ve fiillerin tek tek mânâları vardır, her biri bir nesneyi veya hareketi karşılar. Edatların ise tek başlarına mânâları yoktur. Onlar mânâlı kelimelerin, yani isimlerin ve fiillerin yanında bir dereceye kadar mânâlanan, hiçbir nesneyi veya hareketi karşılayamayan, fakat böyle olduğu hâlde dilde vazife gören kelimelerdir (Ergin, 2005: 217).

1.4.1.1. Adlar

Evrende eylemler dışında kalan bütün nesnelere, canlı ve cansız tüm varlıklar adlar (isimler) tarafından karşılanır. Gerçekte veya tasavvurda var olan, zaman, kişi, nitelik, durum, nesne, kavram ve varlıkların tümü, dildeki sistemli sembolleştirme ilkelerine bağlı kalınarak bir gösterene bağlanırlar. İşte bu sözcüklerin tümüne birden “*ad*” (isim) denilmektedir.

Ad, bir varolma göstergesidir. Dış dünyada bulunan bütün görüngüler adlandırma yoluyla varlık âlemine kazandırılır ve sembolleştirme yoluyla da içselleştirilirler. Cündioğlu bu konuyla ilgili olarak şöyle der: Sözcük (ad) olmadan varlık suskunluğa, sessizliğe, anlamsızlığa gömülürdü, hatta var olamazdı, çünkü varlığını ifade edemezdi. Bütün varlıklar gibi insanoğlu da hem fert hem de millet olmayı taşıdığı ada borçludur. Çünkü ad, bireyin toplum içerisinde yer bulmasının, kişilik kazanmasının ilk adımıdır. Birey, aldığı ad ile kendisini topluma kabul ettirir ve gerçek anlamda toplumda yer bulur. Adın kelime anlamı, yüklendiği anlamlar bütünü; ad verilen kişinin karakteriyle, geleceğiyle, başarısıyla yakından ilgilidir (Yalçın, 2010: 251). Bu yönüyle ad bireyin tinsel varlığının da bir simgesidir (Alkaya, 2001a: 115).

Burada isim kavramı; sıfat, zamir ve zarfları da kapsayacak biçimde geniş anlamda kullanılmıştır. Çünkü bu sözcük türlerinin tümü, “*ad soylu*” olarak kabul edilmektedir. Nesnelere durum veya niteliklerini belirtmek gibi bazı sözcük ilişkileri, ad soylu sözcüklerin farklı görevler üstlenmesini sağlamaktadır. Bu durumda bu sözcükleri ayrı başlıklar altında incelemek gerekmektedir.

1.4.1.1.1. Adlar

“Adlar, evrendeki canlı cansız bütün varlıkları, insan tasavvurundaki somut ve soyut bütün kavramları, tek tek ya da tür olarak karşılayan sözlerdir” (Korkmaz, 2003: 195). Dilin gösteren oluşturma sistemine bağlı olarak evrendeki canlı - cansız tüm nesne, varlık ve düşünceleri karşılayan sözcükler olarak tanımlayabileceğimiz adlar (isimler), insan yaşamındaki durağan nesne, olay veya kavramların ifadesi için önemli ve gerekli söz varlığı öğeleridir.

Yaşam alanımızda eyleme dönük olmayan öğeler, adlar tarafından karşılanır. Adlar, içinde bulunduğumuz ortamı etkileyen canlı - cansız tüm varlıklar, somut veya soyut tüm kavramları zihnimizde tüm özellikleriyle canlandırmaya yarar. Örneğin “*minder*” adı, üzerine oturmak veya farklı amaçlarla kullanmak için içine yumuşak bir malzeme doldurularak oluşturulmuş bir serginin bilişsel göstereni, dilsel kodudur. Bu gösterenler, bazen asıl anlamından uzaklaşarak yan anlamlar kazanabilirler. “*Yol*” sözcüğünün asıl anlamı, “*bir yerden bir yere gitmek için yapılan veya kendiliğinden oluşan, ulaşımına uygun yer*”dir. Fakat bu sözcük zamanla “*bir işi yapmak için seçilen yol, yöntem*” anlamını da karşılayacak duruma gelmiş, yan anlam kazanmıştır. Aynı şekilde “*koltuk*” adının “*makam*” kavramının yerini tutmasındaki gibi bir adın “*doğrudan doğruya nesnenin adı olmayıp, bir kavramı güçlendirmek ve renklendirmek için adın yerini tuttuğu*” (Banguoğlu, 2004: 320) mecazî durumlar da bulunmaktadır.

Evrende bulunan kavram, olgu veya düşüncelerden birini ifade etmek ve bir diğerinden ayrı kılmak için dilde yapılan kodlamaların ürünü olan ad, insanların kavramlar dünyasını içselleştirmelerine yardımcı olmaktadır. “*Orkun, bayrak, tavşan, sevgi*” sözcükleri, varlık ve kavramları karşılayan gösterenler oldukları için birer addir. Nesne, olgu ve kavramlardan insanların duyuşsal etkileşimde buldukları “*somut ad*” olarak; yalnızca düşünsel boyutta kalanlar ise “*soyut ad*” olarak tanımlanır. Ayrıca adlar tek nesne veya kavramı karşıladıklarında “*özel ad*”, birden çok nesne veya kavramı

karşılığında ise “*cins (tür) ad*” olarak kabul edilir. Özel adlarla ilgilenen bilim dalına onomastik denilir. Bu bilim dalı kendi içerisinde çeşitli alt bilim dallarına da ayrılır. Örneğin, kişi adları bilimi olan antroponim, yer adları bilimi olan toponomi, su adları bilimi olan hidronomi gibi (Alkaya, 2001b: 442; Aksan, 2000: 32).

1.4.1.1.2. Sıfatlar

Bir varlığı türlü yönlerden niteleyen veya belirten sözcüklere “*sıfat*” denir. Evrendeki canlı - cansız varlıkların zihinde daha iyi canlandırılması için belirtilmeye veya nitelenmeye ihtiyaçları vardır. Sıfatlar bu görevi üstlenerek isimlerin biçimini, sayısını, belgisizlik ve soru gibi durumlarını ifade ederler. Söz gelimi “*çocuk*” adı, “*yaramaz*” sıfatıyla nitelenebilir veya “*hangi*” sıfatıyla belirtilebilir. Böylece çocuğun bir özelliği belirtilmiş veya sorgulanmış olur. Bu durum, sıfatların adları “*özelleştirdiğini*” de göstermektedir. Çünkü “*çocuk*” adı tek başına bütün çocukları içermekteyken; “*yaramaz çocuk*” veya “*hangi çocuk*” üzerinde konuşulan, daha özelleştirilmiş bir kişiyi kastetmektedir.

Sıfatlar, ad soylu sözcüklerdir; fakat bir adın yerini doğrudan tutmazlar. Nesnelere karşılayan adlar, nesnelere niteliklerini karşılayanlar ise sıfatlardır. Fakat eğer nesne birçok vasfı olan bir varlık değil de yalnız vasıftan ibaretse o takdirde sıfat nesnenin ismi olur (Ergin, 2005: 244). Örneğin “*yaramaz*” sözcüğü, bir adı nitelediği zaman “*sıfat*” olarak görev alır. Fakat tek başına kullanıldığı zaman, doğrudan bir ismin yerini tutmuş olur. Bunun için Muharrem Ergin (2005: 245), sıfatların “*belirtme veya nitelendirme adları*” olarak kabul edilmesi gerektiğini söylemektedir. Ayrıca tek başlarına bir varlığı karşılayan asıl isimler, kullanılmaya elverişli oldukları takdirde sıfat görevi üstlenebilirler.

Adlar, evrendeki varlıkları bir bütün olarak ifade eden sözcüklerdir. “*Kişi*” denildiğinde zihnimizde beliren kavram, ayrıntıdan uzak bir bütünü anlatır. Dış dünyadaki varlıkları bütün yönleriyle kavramlaştıran adların ayrıntılı özelliklerini göstermek, sıfatların görevidir. Bu açıdan “*kişi*” adı, nasıl bir kişinin ifade edildiğini göstermeye yetersiz olduğundan, “*zeki kişi*” veya “*karşıdaki kişi*” gibi özelleştirilmiş ve ayrıştırılmış bir ifade yolu için sıfatları kullanmak gerekir.

1.4.1.1.3. Zamirler

“Ardında bir nesne veya kimse kavramı olan, dolayısıyla bir adın yerini tutan kelimeye zamir denir” (Banguoğlu, 2004: 356). Zamirler, evrendeki canlı - cansız varlıklara ait adların kişi, belgisizlik, soru ve işaret yönlerini karşılayacak biçimde kullanılmaktadır. Bu nedenle zamirler, bir varlığa işaret eden ve tek başına bir anlamı olmayan sözcüklerdir.

Zamirler, işaret ettikleri nesne veya kişi biliniyorsa belirli bir anlam yüklenirler. Fakat zamirlerin karşıladıkları kişi veya nesne bilinmiyorsa, sonsuz sayıda ismin yerini tutabilirler. Söz gelimi “*bu*” zamiri, yerini tuttuğu isim belli olmadığında “*geyik, Ahmet, kültür, ordu, kaya*” gibi sonsuz adı karşılıyor olabilir. Fakat önceden “*geyik*” hakkında bahsedildiği biliniyorsa, “*bu*” zamirinin “*geyik*” adının yerine kullanıldığı anlaşılacaktır. Böylece zamirler, cümlede adların tekrarını önleyerek daha akıcı ve estetik bir anlatım sağlayacaktır. Bu özellik, zamirlerin anlatıma en önemli katkısıdır.

Zamirler, tek başlarına anlam taşımayan sözcüklerdir (Ergin, 2005: 263). Adlar, tek başlarına bir varlığı karşılayabiliyorken; zamirler ancak adı işaret edebilir, doğrudan ad yerine kullanılamazlar. Bunun için tek başına “*kitap*” denildiğinde zihinde oluşan kavram, addan bağımsız olarak “*ben*” denildiğinde oluşmaz; çünkü “*ben*” zamirinin işaret ettiği adın bilinmesi gerekir.

1.4.1.1.4. Zarflar

“Zarflar fiillerden, sıfatlardan, sıfat-fiillerden ve zarf niteliğindeki sözlerden önce gelerek onları zaman, yer, yön, nitelik, durum, azlık-çokluk bildirme, pekiştirme ve sorma gibi çeşitli yönlerden etkileyip değiştirerek anlamlarını daha belirgin duruma getiren sözlerdir” (Korkmaz, 2003: 451).

Eylemlerin, sıfatların veya başka zarfların anlamlarını zaman, yer ve nicelik gibi belli açılardan niteleyen zarflar, tıpkı sıfatlar gibi ad soylu oldukları hâlde cümle içinde farklı görevler üstlenen sözcüklerdir. İsimler içinde eylem veya sıfatların hangi zamanda, nerede, ne kadar ve nasıl ortaya çıktıklarını göstermeye elverişli olan sözcükler, cümlede zarf göreviyle kullanılabilirler. Ayrıca zarflar, yine sıfatlar gibi tek başına bir kavramı, kişi veya nesneyi karşılayamayan; ancak bir eylemin veya sıfatın önüne geldiğinde bir anlam kazanan sözcüklerdir. Söz gelimi “*pek*” zarfı, tek başına bir

anlam taşımamaktadır. Fakat “*pek güzel bir halı*” söz öbeğinde “*güzel*” sıfatını niteleyen “*pek*” zarfı, halının güzellik derecesini belirttiğinden anlam kazanmış ve zarf görevini üstlenmiştir.

Genellikle eylemlerden önce gelen zarflar, tıpkı sıfatların adı nitelediği - belirttiği gibi, eylemleri veya sıfatları türlü yönlerden nitelerler. Bu nedenle zarflara, eylemlerin sıfatı diyebilmek mümkündür (Ergin, 2005: 258). “*Tatlı*” sözcüğü tek başına kullanıldığında “*isim*”; “*elma*” adından önce geldiğinde “*sıfat*”; “*konus-*” eyleminden önce geldiğinde ise “*zarf*” görevini üstlenir. Bu örnekten anlaşılacağı üzere, zarflar da tıpkı sıfatlar gibi ad soylu sözcüklerdir ve cümle içinde üstlendikleri görevlere göre zarf veya sıfat olurlar.

1.4.1.1.5. Fiilimsiler

Bir eylem niteliğini korumakla birlikte fiil köküne farklı ekler getirilerek oluşturulan ve cümlede isim, sıfat veya zarf olarak kullanılan sözcüklerdir. Fiilimsiler, fiil kökünden oluşmasına rağmen isim, sıfat ve zarf görevlerini üstlendikleri için, ad soylu sözcüklerdir. Anlatımı güzelleştirmek ve hareket özelliği olan nesne ve olayları ifade etmek için kullanılırlar.

“*Bilmek, yürüme, gülüş*” gibi sözcükler, fiillerin isim hâli olan isim-fiillere örnektir. “*Okuyan* (insan), *görülesi* (şehir), *bilindik* (konu)” gibi fiilimsiler, fiillerin sıfat hâli olan sıfat-fiillere örnektir. “*Koşarak* (gitti), *uyumayıp* (çalıştı), *durmaksızın* (yağdı)” gibi fiilimsiler ise, fiillerin zarf hâli olan zarf-fiillere örnektir. Bu örneklerde görüldüğü üzere fiilimsiler, eylem niteliğini taşıdıkları hâlde isimleşmiş, cümledeki asıl çekimli fiile belli bir yön kazandırmak, isim olarak kullanılmak veya bir ismi nitelemek için kullanılmışlardır.

1.4.1.2. Eylemler

Evrendeki canlı - cansız varlıkların oluş, kılış ya da hareket durumlarını karşılayan sözcüklere eylem (fiil) denilmektedir. Kâinata biri nesne, diğeri hareket olmak üzere iki unsur vardır. Nesnelere canlı, cansız, maddî, manevî bütün varlıklar ve mefhumlardır. Hareketler ise nesnelere zaman ve mekân içindeki yer değiştirmeleri; oluşları, kılışları, duruşları; hülâsa her türlü faaliyetleridir (Ergin, 2005: 280).

Nesneler tek başına var oldukları hâlde; eylemler nesnelere bağlıdır. Bu nedenle nesnelere karşılığı adlar, nesnelere bağlı hareketlerin, oluş ve kılışların karşılığı ise eylemlerdir. İnsanların “*koşmak, vermek*” gibi “*kılışları*”; “*beklemek, oturmak*” gibi “*durumları*” ve “*acıkmak, sararmak*” gibi “*oluşları*” evrende olup biten her hareketin ifadesi gibi eylemlerle (fiillerle) karşılanır.

1.4.1.3. Edatlar

“Edatlar, yalnız başlarına anlamları olmayan, ad ve ad soylu kelime ve kelime gruplarından sonra gelerek anlam bakımından bunlarla sıkı sıkıya bağlı bulunan, gramer bakımından onlara hâkim olan ve eklendikleri kelimeler ile cümlenin öteki kelimeleri arasında çeşitli anlam ilişkileri kuran görevli sözcüklerdir” (Korkmaz, 2003: 1052). Cümle içinde sözcüklerin diğer öğelerle ilişkilerini sağlayan edatlar, tek başlarına hiçbir anlam ifade etmezler. Ancak diğer sözcük veya söz öbekleri ile ilişki kurdukları zaman anlam kazanırlar.

Edatlar tek başlarına hiçbir nesne veya hareketi karşılayamazlar. Bunun için isimler ve fiiller gibi anlamlı sözcükler değil, cümle içinde belli ilişkileri kurmakla görevli sözcüklerdir. Söz gelimi “*ile*” bağlacı, tek başına bir anlam taşımazken; “*Akşam eve araba ile geldim.*” cümlesinde “*gel-*” eyleminin nasıl yapıldığına dair bir anlam ilgisi kurmuştur. Bu nedenle edatlar, cümlede anlam ilgisi kurduğu sözcüklere sıkı sıkıya bağlıdır, onlar olmadan anlamsızdır.

Edat kavramı ve terimi hakkında farklı görüşler ileri sürülmüş, farklı terimler kullanılmışsa da, edat konusundaki tanımlar büyük oranda yakınlık göstermektedir. (Alkaya, 2007b: 30) Ergin, bağlaç ve ünlemleri de “*edat*” olarak kabul etmiş ve “*bağlama edatları*” ve “*ünlem edatları*” olarak adlandırmış; asıl edatları ise “*son çekim edatları*” olarak kabul etmiştir (Ergin, 2005: 348). Bu çalışmada edat, bağlaç ve ünlem ayrı ayrı sözcük türleri olarak ele alınmıştır. Banguoğlu ise edatı “*isimlerden sonra gelip onların söz içinde başka unsurlarla ilişkilerini kuran kelimeler*” olarak tanımlamıştır.

1.4.1.4. Bağlaçlar

Bağlaçlar, “kelimeden küçük dil birliklerini, kelimeleri, kelime guruplarını ve cümleleri şekil veya mânâ bakımından birbirine bağlayan, onlar arasında bir irtibat kuran edatlardır” (Ergin, 2005: 352). Bir cümledeki söz öbeklerini veya birbiriyle

bağlantılı olduğu için art arda sıralanmış cümleleri birbirine bağlayan bağlaçlar, bu ögeler arasında türlü anlam ilişkileri kurarlar.

“*Ya devlet başa, ya kuzgun leşe.*” cümlesinde “*ya ... ya*” bağlacı, cümlenin bütünündeki anlamı sağlamak için ögeler arasında anlam ilişkisi kurmuştur. Bu örnekte görüldüğü gibi bağlaçlar da tıpkı edatlar gibi anlamsız sözcüklerdir ve cümle içinde bir görevi üstlenmek için kullanılırlar. “*Buraya gelsen de rahatımıza baksak.*” cümlesinde “*de*” bağlacı, bir şart durumunu ve belki de yakınmayı iki ayrı olay arasında bir ilişki sağlayarak cümlenin anlamına yüklemiştir.

1.4.1.5. Ünlemler

Ünlem “söz içinde konuşanın acıma, beğenme, sevinç, korku, çaresizlik, şaşkınlık, üzüntü, dua, hayret, pişmanlık, kıskançlık, özlem gibi çok çeşitli duygu ve heyecanlarını etkili ve kısa bir biçimde anlatmaya; karşısındakilere seslenmeye, çağırmaya, cevap vermeye, göstermeye, sormaya onları onaylamaya, redde veya tabiattaki sesleri taklit yolu ile kelimeler türetmeye yarayan bir söz türüdür” (Korkmaz, 2003: 1140).

“*Eyvah! Gemimiz su alıyor.*” cümlesini söyleyen kişinin heyecanı, “*eyvah*” ünlemi ile cümleye yansıtılmıştır “*Yaşa be! Sana da bu yakışırdı zaten.*” cümlesindeki “*yaşa be*” ünlemi de kişinin coşku ve sevincini karşılamaktadır. Örneklerden anlaşıldığı üzere isimler veya fiiller gibi doğrudan bir kavramı veya eylemi karşılamayan ünlemler, insanların duygu ve ruh hâllerini yazılı ve sözlü olarak ifade etmesine yardımcı olan sözcüklerdir.

1.4.2. Deyimler

"Gerçek anlamından farklı bir anlam taşıyan ve çekici bir anlatım özelliğine sahip olan kelime öbeği" (Korkmaz, 2010: 43) olarak tanımlanan deyimler, "belli bir kavramı, belli bir duygu ya da durumu dile getirmek için birden çok sözcüğün bir arada, seyrek olarak da tek bir sözcüğün yan anlamında kullanılmasıyla oluşan sözdür" (Aksan, 2000: 37).

Deyimler, bir düşünceyi farklı bir yolla anlatmak için sözcüklerin mecaz anlamlarından yararlanarak oluşturulan kalıplaşmış sözlerdir. Birden fazla sözcükle

ifade edilmesi gereken bir kavram, deyimlerle hem kısa ve özlü biçimde hem de insanı düşündüren bir ince söyleyişle ifade edilmektedir. Bu açıdan deyimler, anlatıma çekicilik ve güzellik katar; soyut kavramların zihnimize daha iyi canlanmasında etkili olurlar.

Atasözlerinin ve deyimlerin ana vasıflarını çizmek o kadar güç bir şey değildir. Ama kimi zaman, gökkuşağının yan yana bulunan iki rengi arasında olduğu gibi, atasözleriyle deyimler ve bunlarla bayağı sözler arasında kesin bir sınır bulunmadığından, bir sözün niteliği ikircimli bir konu olur. Bununla birlikte sarı, yeşil, mavi nasıl ayrı ayrı renkler olarak varsa atasözleri, deyimler, bayağı sözler de öylece nitelikleri ayrı söz çeşitleri olarak vardır (Aksoy, 1988: 131). Atasözleri, cümle hâlindeki kalıplar içinde, yol gösterici, eğitici hazır akıllardır. Deyimler ise bazen cümle hâlinde, bazen cümle olmadan belirli kalıplar şeklinde hazır anlatım gücüdür (Hatiboğlu, 1964: 152). Ayrıca deyim, bir kavramı belirtmek için bulunmuş özel bir anlatım kalıbıdır; düstur niteliğinde bir söz değildir. Deyimi atasözünden ayıran en önemli vasıf budur (Aksoy, 1988: 142).

Deyimler bir toplumun yaşam tarzının, kültürünün, dünyayı algılayış tarzının vb. gibi niteliklerinin mecaz anlamlarla örtüşerek dile kalıplaşmış bir şekilde yansımasıdır. Bu dile yansıyan kültür ögesi, duygu ve düşüncelerin etkili ve kısa yoldan ifade edilmesini sağlar. Zaten deyimlerin anlatımda tercih edilmesinin nedeni de kısa ve yoğun anlatım tarzını sağlayabilmesidir (Akar, 1994: 32). Kısa ve yoğun anlatımlar, insanların yan anlamlarla yüklü soyut kavramları anlamlandırma ve içselleştirme çabalarıyla bilişsel becerilerinin gelişmesini sağladığından, deyim varlığı zenginliği gelişmiş bir dil becerisine sahip ulusların dillerinde bulunmaktadır.

Tıpkı atasözleri gibi deyimler de bir dilin tarihi gelişimi içinde uzun süre korunan, sözcüklerinde değişme yapılmayan ve bazen unutulmuş anonim söz varlığı öğeleridir. Deyimler, bazen yüzyıllarca önceki hâliyle dilde yaşamakta, bazen değişmelerle günümüze taşınmakta, bazen ise unutulup gitmektedir. Ayrıca aynı dilin konuşulduğu bir coğrafyanın küçük bir bölümünde kullanılan, o yöreye has deyimler de bulunmaktadır.

1.4.3. Atasözleri

“Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz, deme, mesel, sav, darbimesel” (TDK, 2009: 140) olarak tanımlanan atasözü, ulusların kültür mirasını aktaran önemli bir araç; yaşantılarını dosdoğru sürdürmeleri için de ders vermelerle yüklü özlü sözlerdir. Atasözleri birçok dilde bulunan, ataların deneyim ve öğütlerini içeren kalıplaşmış sözlerdir.

Söz varlığı içinde atasözleri, soyut kavram, olay veya durumları ifade ederken somut varlıklardan yararlanması yönüyle bir dilin canlandırma, kavramlaştırma ve imgeleme gücünü ortaya koyar. İnsanların bazı düşünceleri en kısa yoldan içselleştirmeleri için yaratılan atasözleri, bu özelliğiyle az sözle çok şey anlatma sanatı olarak kabul edilebilir. Bu nedenle dillerin anlatım gücü, kavramlaştırma ve somutlaştırma özellikleri atasözlerine bakılarak anlaşılabilir.

Yaşantı ürünü olan yanlış davranışları, hataları ve bunların sonucunda elde edilen deneyimleri gelecek kuşaklara aktarmak adına ortaya konulan atasözleri, insanların bazı durumlarda nasıl davranmaları ve ne tür önlemler almaları gerektiğini ifade etmektedir. Böylece milletlerin karakteri, atasözlerine yansımakta, kültüre ait öğeler atasözleri içinde barınmaktadır. Bu nedenle atasözleri, ulusların zekâlarındaki keskinliğin, hayallerindeki genişliğin, duygularındaki inceliğin en tipik örnekleridir. Bu sözler, kuvvetli felsefelerden başka güzel buluşlarla, parlak nüktelerle, zarif alaylarla, şiddetli taşlamalarla doludur. Böylece her atasözü, kendi ulusunun damgasını taşır (Aksoy, 1988: 137).

Atasözleri kalıplaşmış sözlerdir ve olduğu gibi gelecek kuşaklara aktarılan söz varlığı öğeleridir. Bunun için atasözlerinin içerdiği sözcüklerin yerine aynı kavramı karşılayan başka sözcükler kullanılmaz. Ayrıca atasözleri, diğer söz varlığı öğeleri gibi unutulabilir veya uzun zaman içinde değişmelere uğrayabilir. Aynı dilin konuşulduğu bir coğrafyanın sadece küçük bir bölgesinde kullanılan atasözlerine rastlamak da mümkündür.

1.4.4. İkilemeler

“İkileme, anlatım gücünü artırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla, aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın yahut karşıt olan ya da sesleri birbirini andıran iki sözcüğün yan yana kullanılmasıdır” (Hatiboğlu, 1981: 9).

Batı dillerinden Fransızcada redoublement, hendiadyoin; İngilizcede reduplication dual, hendiadyoin; Almancada verdoppelung, zwillingsformen, hendiadyoin; Osmanlıcada atf-ı tefsiri, terhib-i ihmâli, mühmelât terimleriyle karşılanan ikileme; aynı, yakın ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere yan yana gelmesi durumudur. Konuyla ilgili yapılan çeşitli çalışmalarda ikileme için “kelime koşmaları, ikileme, tekrarlar, ikileme-ikizleme, bağlam öbekleri (ikilemeler, koşma takımlar), tekrarlama, tekrar grubu, tekrar öbeği” gibi terimler kullanılmıştır. İkileme cümlede anlatımı güçlendirmek, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla kullanılır ve aynı kelimenin tekrar edilmesiyle, anlamları birbirine yakın veya zıt olan ya da sesleri birbirini andıran iki kelimenin yan yana getirilmesiyle oluşturulur (Alkaya, 2008a: 38).

Bir cümlede önemli kabul edilen ögenin yinelenmesini sağlayarak onu pekiştiren, sözün inandırıcılığını arttıran ve böylece anlatımı güçlendiren ikilemeler, söz varlığının önemli bir ögesini oluşturmaktadır. Türlü kalıplarla oluşturulan tekrarlar (ikilemeler), bir olayı veya durumu aktarırken daha ahenkli bir söz oluşturmaya da yardımcı olur. Ayrıca tümcedeki eylem, hareketlilik veya durağan hâl ikileme kullanılarak daha iyi ifade edilir, güçlü bir canlandırma ile bildirişim sağlanır. Örneğin “*serin serin esen rüzgar*”, “*masmavi bir deniz*” veya “*tatlı mı tatlı bir bebek*” söz öbeklerinde kullanılan ikilemeler, anlatıcının heyecanını ve duygularını daha iyi ifade etmektedir.

İkilemeler, atasözleri ve deyimler gibi anlatımı güçlendiren söz varlığı ögelerinden biridir. Buna rağmen Türkçe, Japonca ve Korece dışındaki dünya dillerinde ciddi bir ikileme varlığından söz etmek mümkün değildir. İkilemeler, konuşma ve yazı diline ahenk katıp, ifadeleri tekdüzelikten kurtararak şiir diline yaklaştırır. Böylece anlatım daha canlı ve etkili olur.

1.4.5. Kalıplaşmış Sözler

“Kalıplaşmış sözler, her dilde rastlanan kalıplaşmış sözler, ünlü kişilerin, hükümdarların, düşünürlerin, sanatçıların belli bir durumda, belli bir olay dolayısıyla söyledikleri evrenselleşmiş sözlerdir” (Aksan, 2004: 35).

Kalıplaşmış sözler, günlük yaşamda karşılaşılan bazı olay veya durumlar karşısında düşünceyi kısa yoldan ortaya koymak veya bir soruna çözüm yolu üretmek amacıyla kullanılan bütün dünyaca benimsenmiş özlü sözleri ifade etmektedir. Ulu Önder M. Kemal Atatürk’ün tüm dünyada barışın sağlanması gerektiğini ifade eden “Yurtta sulh, cihanda sulh” sözü veya Diogenes’in Büyük İskender’e söylediği “Gölge etme, başka ihsan istemem” sözü evrensel değer kazanmış özlü sözlerdir.

Söz varlığında bireyler arasındaki türlü ilişkiler sırasında söylenmesi gelenek hâline gelmiş bazı sözler de vardır ki, Aksan bunları “*ilişki sözleri*” (kalıp sözler) olarak adlandırmıştır (Aksan, 2004: 34). Toplum içinde özür dileme, teşekkür etme veya güzel şeyler dileme gibi bazı durumlarda söylenmesi gerekli olduğu düşünülen “*günaydın, hoşça kal, çok yaşa, kolay gelsin, iyi akşamlar*” gibi sözler, ilişki sözleri olarak kabul edilmektedir.

1.4.6. Terimler

Herhangi bir sanat, bilim, edebiyat, spor veya meslek dalına ait olan ve günlük dildeki anlamından uzaklaşarak bir alana özgü anlam yüklenen kelimelere “*terim*” denir. Terimler, genel söz varlığındaki bir sözcüğün herhangi bir bilgi ve çalışma alanına ait kavramlardan birini karşılamak için özel bir anlam yüklenmesi, doğrudan bu kavramı karşılamak üzere türetilmesi veya yabancı bir dilden alınması yoluyla oluşurlar.

Edebiyatta “*makale, dize, uyak, söyleşi*” terimleri bu bilgi alanıyla ilgili özel bir anlam yüklenmişlerdir. Futbolda “*taç, ofsayt, korner, faul, gol*” gibi terimler yalnızca bazı spor dallarındaki kavramları karşılamak için yabancı dillerden alınmış sözcüklerdir. Güreşteki “*minder*”, tıptaki “*damar*” veya tiyatrodaki “*perde*” terimleri ise, genel söz varlığında birincil anlamı bulunan sözcüklerin, kendi alanlarında özel bir anlam yüklenmesiyle oluşmuşlardır.

Terimler, bir ulusun bilim ve teknik alanında gelişmişliğini gösterme açısından önem taşımaktadır. Çağdaş toplumlar bilim, teknik, yazın, spor veya sanat alanında

geliştikçe, söz varlığı bu alanlara ait terimlerle zenginleşmektedir. “Bilgisayar, fotosentez, gerçekçilik, biliş, analitik, üçgen, öykü, fren, büst” gibi terimlere sahip olan bir dilin, birçok alanda çağı yakalayacak seviyede gelişmişliğe sahip olduğunu söylemek mümkündür. Böyle terimlerin olmadığı bir dili yaratan toplum için, bu durumun tam tersine dair çıkarımlar yapmak da terimlerin gelişmişliğin bir göstergesi olması açısından önemlidir.

Bazı terimler gündelik dili de etkilemiş, herkes tarafından terim anlamına paralel bir durumu ifade etmek için kullanılır olmuştur. Güreşteki “*cirit atmak*” teriminin “*bir yerde çokça bulunmak, sık sık dolaşmak*” anlamında bir sözcük olarak genel söz varlığına girmesi gibi, genellikle spor terimleri günlük dilde kullanılmaktadır. Bunun yanında “*sollamak*” gibi başka alanlara ait terimler de genel söz varlığına girmektedir.

1.4.7. Yabancı Sözcükler

Dışa açık toplumların tamamı, yaşadıkları süre boyunca dünyadaki uluslarla etkileşime girmişlerdir. Bu etkileşim, doğal olarak kültür ve dil aktarımına da zemin hazırlamaktadır. Bu nedenle dünyada saf ırk olmadığı gibi, saf dil de kalmamıştır. Ulusların binlerce yıl içinde birbiriyle yakınlaşması gibi, diller de birbirini etkilemiş, yeni diller doğurmuş veya ölüp gitmiştir.

Bugün yaşayan dillerin çoğu, bundan yüzlerce veya binlerce yıl önce aynı dilden ayrılarak yeni bir dil olarak ortaya çıkan dillerdir. Örneğin İtalyanca, Fransızca, İspanyolca ve Portekizce belli dönemlerde Latineden ayrılarak oluşmuş dillerdir. Bu nedenle İngilizce, Fransızca, Almanca ve İtalyanca gibi diller “*ana dil*” sayılmamaktadır. Çünkü bu diller, farklı dil veya lehçeler doğuran köklü diller değildir. Türkçe ise bugün yaşayan Çuvaşça ve Yakutça gibi ayrı dil sayılabilecek diller ile Türkmen ve Kırgız Türkçeleri gibi lehçeleri doğurmuş bir ana dildir.

Ulusların savaş, göç, din değişiklikleri, komşuluk gibi ilişkileri sonucunda iletişim kurmalarıyla, bu uluslara ait diller de birbirini etkilemeye başlamıştır. Cezayir’in Fransızlar tarafından işgal edilmesiyle bu ülkede Fransızca resmi dil olacak kadar yaygınlaşmıştır. Türklerin Müslüman olmaları sonucunda Arapça ve Farsça sözcüklerin hızla Türkçenin söz varlığına eklenmesi de yine bu etkileşimin sonucundadır.

“Dil bildirişim ihtiyaından doğmuştur. Dil ile ilgili her olguyu ve durumu bu ihtiyaç kavramı çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Ancak bazen sosyo-psikolojik sebeplerle, diller arası ilişkide “*moda ve özentî*”ye dayalı alışverişler de olmaktadır. Bu esaslar çerçevesinde diller arası alışverişleri “*ihtiyaç / bilgi*” alıntıları ve “*moda / özentî*” alıntıları biçiminde ele almak mümkündür” (Buran, 2006a: 270). Buradan hareketle bir dile özentî veya gereksinim sonucunda yabancı sözcüklerin girebileceğini söylemek mümkündür. Örneğin Türkçede “*hoşça kal, Allah’a ismarladık, görüşmek üzere*” gibi karşılıkları bulunmasına rağmen “*bye bye*” sözcüğünün kullanılması özentî alıntısıdır. Fakat teknolojinin yaşamımıza kattığı önemli bir medya aracı olan “*televizyon*” sözcüğü, ihtiyaç alıntısıdır.

1.5. Türkçenin Söz Varlığı

Türkçe, binlerce yıllık gelişim sürecinde çok geniş bir alanda kullanılmış, dünya dillerinin çoğuyla etkileşime girmiş köklü ve güçlü bir dildir. Bu gelişim sürecinde Türkçenin yapısını oluşturan kurallar çoklukla korunmuş; fakat söz varlığı öğeleri sürekli bir değişim göstermiştir. Temel söz varlığına ait sözcükler kendini koruyabilmiş olsa da Türk ulusunun yaşam, düşünce ve inanç dünyasındaki değişiklikler, söz varlığının yabancılaşmasına neden olmuş veya türetme gücünü yansıtan zengin sözcüklerden oluşmasını sağlamıştır.

Türk dilinin söz varlığı, yazılı kaynaklarla takip edebildiğimiz ilk dönemlerden bugüne dek sürekli bir değişim göstermiştir. Türkiye Türkçesinin söz varlığında, Türk Dil Kurumu’nun 2009 yılında bastırıldığı “*Türkçe Sözlük*”e göre yaklaşık 105 bin madde bulunmaktadır. Fakat daha önceden söylediğimiz üzere, bir dilin söz varlığı yalnızca sözcüklerden oluşmayacağından, Türkçenin söz varlığının 105 bin sözcükten oluştuğunu düşünmemek gerekir. Yine Türk Dil Kurumu’nun 2009 yılında bastırıldığı; söz, deyim, terim ve adların tamamının bulunduğu “*Büyük Türkçe Sözlük*”te 616.767 madde bulunmaktadır. Her ne kadar bu sözcüklerin bir kısmı, artık galatat (eskimiş sözcük) olarak kabul edilse de bu sayı, Türkçenin söz varlığının zenginliğini göstermektedir.

1.5.1. Türkçenin Söz Varlığının Temel Özellikleri

Türkçenin tarihi gelişim süreci içinde söz varlığında meydana gelen değişiklikleri, Türk dilinin genel nitelikleriyle birlikte yorumladığımızda ortaya çıkan özellikleri- daha ayrıntılı biçimde işlemeyen önce- şu maddeler hâlinde sıralayabiliriz:

1. Türkçe çok sistemli bir türetme ve birleştirme gücüne sahip olduğundan, somut ve soyut kavramların ifadesi için söz varlığında birçok sözcük bulundurmaktadır. En eski dönemlerden beri kavramlaştırma, Türkçenin düzenli yapısı sayesinde süregelmiştir.

2. Türklerin çok geniş bir coğrafyada, birçok milletle ilişki kurması Türkçenin de yabancı dillerle etkileşime geçmesine neden olmuştur. Türk dili, genellikle yabancı etkiler karşısında kendini koruyamamış ve bunun sonucunda yerli sözcüklerin yerine yabancı sözcükler kullanılır hâle gelmiştir.

3. Türk dilindeki temel sözcükler, söz varlığında değişmeler yaşanmasına rağmen büyük oranda korunmuş ve bugüne kadar taşınmıştır. Ayrıca temel söz varlığı öğeleri, ses değişikliklerine uğramış hâlleriyle de olsa neredeyse tüm Türk lehçelerinde ortaktır.

4. Türkçe, daha çok doğadaki somut varlıklardan hareketle kavramlaştırılan canlı bir söz varlığına sahiptir. Türkler doğal çevreye çok önem verdikleri için, dış dünyadaki somut nesnelere ve soyut kavramları içselleştirirken bu doğal çevredeki somut varlıkları hareket noktası kabul etmişlerdir. Bu nedenle soyut kavramların da zihinde canlandırılması daha kolaydır.

5. Dünya dillerinin çoğunda bulunmayan ikilemeler, Türkçede anlatımı güçlü kılmak için sıkça kullanılan kalıplaşmış bir söz varlığı ögesidir. İkilemeler, zihindeki duygu ve düşüncenin daha etkili bir biçimde ifade edilmesini sağladığı gibi; artık kullanılmaz olmuş bazı söz varlığı öğelerini de saklayabilmektedir.

6. Türkçede eski dönemlerden beri bir sözcüğün birden fazla anlamı karşıladığı görülmektedir. Bu durum, Türk dilinin günümüzde “*Türkçe esnek bir dildir.*” şeklinde değerlendirilmesinde etkili olmuştur. Fakat Türkçenin bu özelliği, anlatım inceliklerine göre sözcük seçme olanağı tanıdığından ve Türk dilinin yaşını belirlemede hareket noktası oluşturması açısından önemlidir.

7. Türkçede bir sözcüğün birden çok anlamı ifade ettiği gibi, birden çok sözcüğün aynı anlamı ifade etmek için kullanıldığı da görülmektedir. Bu da anlatıma güç kazandıran önemli bir özelliktir.

8. Türkçede eylem köklerinin, zamirlerin ve sayıların neredeyse tamamı Türkçe kökenlidir. Türkçenin söz varlığındaki alıntı sözcüklerin büyük çoğunluğunu isimler oluşturmaktadır. Eski Türkçedeki “*biti-*” fiili gibi alıntı olduğu düşünülen birkaç istisna sözcüğün dışında Türk dilindeki eylem köklerinin tümü Türkçedir. Ayrıca zamirlerin büyük çoğunluğu ile milyon, milyar, trilyon gibi çok büyük sayıların dışında kalan sayıların tümü Türkçe kökenlidir.

9. Türkler dünya üzerinde geniş bir coğrafyaya dağıldığı için, Türkçenin birçok lehçesi ve bu lehçelere bağlı yerel konuşma özelliği gösteren ağızları bulunmaktadır. Bugün bazı lehçelerde unutulup artık kullanılmayan sözcükler, ağızlarda veya başka lehçelerde yaşamaktadır.

1.5.1.1. Türetme Gücü

Türkçe, dünya dilleri arasında matematiksel bir düzenlilikle oluşturulmuş, sistemli ve işlek ekleriyle türetmeye çok uygun bir dildir. Bu nedenle dış dünyaya ait somut ve soyut kavramları, oluş, kılış ve durumları ifade ederken Türkçenin bu özelliği güçlü bir söz varlığının ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Max Müller, Türkçenin türetme gücü ve eğilimini “*Türkçenin bir dilbilgisi kitabını okumak, bu dili öğrenmek niyetinde olmayanlar için bile gerçek bir zevktir. Türü dilbilgisel biçimlerin belirtilmesindeki ustalık, ad ve eylem çekimi sistemindeki düzenlilik ve bütün dil yapısındaki saydamlık ve kolayca anlaşılabilme yeteneği, insan zekâsının dil aracıyla beliren üstün gücünü kavrayabilenlerde hayranlık uyandırır... Türk dilinde her şey saydamdır, açıktır. Dilin iç ve dış yapısı, billur bir arı kovanı yapısını seyrediyormuşuz gibi ortadadır... Türk dili, seçkin bir bilginler kurulunun uzun bir çalışma ve olaşmasıyla yapılmış sayılacak düzgünlüktedir*” (Dilaçar, 1964: 39). sözleriyle ifade etmiştir.

Türkçe sondan eklemeli bir dil olduğu için, fiil ve isim köklerine işlek yapım eklerinin getirilmesiyle sözcük türetme oldukça kolay ve anlaşılır biçimde gerçekleşmektedir. Örneğin, bir “*göz-*” kökünden yetmiş beş, “*sür-*” kökünden de yüze

yakın sözcüğün türetilerek bir kavram ve sözcük ailesinin oluşturulması, ayrıca birleştirme özelliğine dayalı olarak “*bilgisayar, delikanlı, akarsu, ayçiçeği, karacığer*” gibi yüzlerce kavramın karşılandığı görülebilir (Aksan, 2004: 45). Bu durum Türkçenin zengin bir kavramlar dünyasına sahip olmasını sağlamıştır.

1.5.1.2. Yabancı Sözcükler

Türklerin yaşam, inanç ve düşünce boyutunda değişiklikler yaşaması, Türk diline de dolaylı olarak yansımıştır. Yerleşik yaşama geçtiğinde karşısına yeni kavramlar çıkan Türk ulusu, bu kavramları bazen çevresindeki toplumların kullandığı hazır sözcüklerle karşılamıştır. Din dairesindeki değişiklikler, Türkçenin Arapça ve Farsça sözcükler ile dolup taşmasına neden olmuştur. Doğu dillerinden çokça etkilenen Türkçe, Batılılaşma adına kendi söz varlığına yabancılaşmıştır. Bu nedenle sürekli bir değişim gösteren söz varlığı, her yüzyılda bir nedenle özünden uzaklaşmış, yabancı dillerin etkisi altına girmiştir.

Türkçenin yabancı dillere verdiği sözcükler içinde ordu ve askerlik terimlerinin fazla olmasına karşın; Eski Türkçede “*asker*” anlamına gelen “*sü*” (BK-D: 3) ve “*çeri*” (TM-I: 8) sözcükleriyle “*düşman*” anlamına gelen “*yağı*” (KT-D: 2) gibi terimler terk edilerek, yerlerine Arapça ve Farsçadan alınan sözcükler kullanılmıştır. Hâlbuki bu sözcükler, “*süle-*” (TY-1-D: 3; ordu göndermek) ve “*yağısız*” (BK-D: 24; düşmansız) örneklerindeki gibi türetilmiş sözcüklerde veya “*yağı bol-*” (BK-K: 4; düşman olmak) gibi birleşik fiillerde kullanılan ve Türkçenin temel söz varlığında bulunan önemli öğelerdir.

1.5.1.3. Kavramlaştırma

Kimi Avrupalı araştırmacılara göre “imge dili” (Aksan, 2004: 57) olarak tanımlanan Türkçe, soyut kavramları somutlaştırarak bir gösterene bağlama yönünden oldukça güçlü bir dildir. Türk ulusunun dil yaratma becerisi, en soyut kavramları bile içselleştirilirken doğadaki somut varlıklardan yararlanmasını sağlamıştır.

Türkçede deyim aktarmaları ile bir sözcük, gösterdiği varlığın niteliklerine benzeyen başka kavramları karşılamak için kullanılabilir. Örneğin onarım işlerinde kullanılan bir araç olan “*kargaburnu*”, biçim olarak bir karganın burnu gibi ince uzun olması ve dar alanlarda iş yapabilme olanağı sağlaması gibi özellikleri

nedeniyle bu adla anılmıştır. Yine “sümüklüböcek” sözcüğü, Türkçenin kavramlaştırma gücüne örnektir.

Türk dilinin kavramlaştırma gücü nedeniyle Türkçe, kavramlar açısından çok zengindir. Türkçedeki renk adları ve akrabalık adları, dünya dilleriyle karşılaştırıldığında Türkçenin söz varlığındaki kavramların ne denli çok olduğu görülmektedir. Şöyle ki, sadece “mavi” rengine ait “gök mavisî, buz mavisî, deniz mavisî, koyu mavi, turkuaz mavisî, gece mavisî” gibi birçok adlandırma bulunmaktadır. Ayrıca renk adları, doğadaki somut nesne veya durumları yansıtmaktadır. Örneğin “yeşil” sözcüğü, Eski Türkçede “diri, parlak” anlamına gelen “yaş” sözcüğünden türetilmiştir. Hint - Avrupa dillerinde ise “yeşil, mavi, gri, sarı” sözcüklerinin tamamı, yine “parlamak” anlamına gelen “ghel” sözcüğünden türetilmiştir. Bu durum, bazı dilcilerin Hint - Avrupa kavimlerinin atalarının renk körü olup olmadıkları konusunda şüpheye düşmelerine neden olmuştur (Aksan, 2004: 149).

Renk adları gibi akrabalık adları da Türkçenin kavram zenginliğini yansıtmaktadır. Türkçede “anneanne, babaanne” olarak karşılanan kavramlar, Fransızcada yalnızca “grand-mère” sözcüğüyle karşılanmaktadır. Türkçede “dayı” ve “amca” sözcükleri, Almandada sadece “uncle” sözcüğüyle karşılanmaktadır. Türkçede “yenge”, “hala” ve “teyze” adları ayrı ayrı kavramları karşılıyorken, İngilizcede bu üç kavram “aunt” adıyla karşılanmaktadır. Kaldı ki, Türkçedeki “baldız, görümce, elti, kayın, enişte” gibi akrabalık adlarının çoğu, birçok Batı dilinde aynı sözcük öbekleriyle ifade edilmektedir.

1.5.1.4. İkilemeler

Türkçenin tarihi dönemlerinde ve yaşayan Türk lehçelerinin tamamında kullanılan ikilemeler, dilin etkileyciliğini ve canlılığını arttıran söz varlığı öğeleridir. Türkçede sıkça kullanılan ikilemelerin, dünya dillerinde pek kullanılmayışı; yalnızca Korece ve Japoncada ciddi bir ikileme varlığının oluşu da dikkat çekicidir.

Orhun Yazıtları’nda “iş küç” (KT-D: 8; iş güç), “oğuş bodun” (KT-G: 1; kabileler), “eçü apa” (BK-D: 3; ecdat), “at kü” (BK-D: 21; ad, şöhret), “ıda tašta” (TY-1-B: 4; ormanda, tašta), “yok çıgañ” (BK-K: 7; fakir, sefil) gibi farklı yapılarda ikilemeler bulunmaktadır. Yazıtlarda “teblig kürlüg” (BK-D: 6; hilekâr) gibi sıfatlardan

veya “*ögirmek sevinmek*” (BK-D: 2; sevinmek) gibi eylemlerden oluşturulan ikilemeler olsa da, çoklukla “*yok*” ve “*çıgañ*” gibi eş anlamlı sözcüklerin sıralanmasıyla oluşturulmuştur (Aksan, 2004: 61).

Uygur metinlerinde “*buluñ bulçak*” (köşe), “*ton tonangu*” (giyim, giysi), “*ayıg yabız*” (kötü) veya “*telim öküş*” (çok, fazla) örneklerindeki gibi birçok ikileme, anlatımı güçlendirmek için kullanılmıştır. Karahanlı döneminde “*kü çav*” (ün, şöhret), “*ukuş bilig*” (akıl, bilgi) veya “*ulug kiçig*” (büyük küçük) gibi zıt - eş anlamlı sözcüklerle kurulan ikilemeler sıkça kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde Yunus Emre'nin şiirlerinde “*sağlık safalık, yer gök, dağlar taşlar*” gibi adlardan oluşmuş ikimleler bulunurken, Dede Korkut'ta “*yad kâfir, sağ esen, katar katar*” gibi ikileme örnekleri sıklıkla geçmektedir.

İlk yazılı belgelerimizden Eski Anadolu Türkçesindeki metinlere gelinceye kadar ikileme yapılarının farklılaştığını görebiliriz. Eş anlamlı ve zıt anlamlı sözcüklerin, ikilemelerin, yansıma sözcüklerin, sıfatların, eylemlerin ve sözcük pekiştirmelerinin sıralanarak oluşturulduğu birçok ikileme, Türkçenin söz varlığını zenginleştirmiştir.

Türkçenin her döneminde ve lehçesinde sıklıkla kullanılan ikilemeler, yaşayan Türk lehçelerinden Türkmen Türkçesinde “*gürt mōcek*” (börtü böcek), “*peyda ziyan*” (yarar zarar) ve “*ovnuk uşak*” (öteberi) gibi örneklerde görülmektedir. Kırgız Türkçesinde “*mayda çüydö*” (öteberi), Azerbaycan Türkçesinde “*ses küy*” (ses, ün) ve “*şen şövkət*” (şan, büyüklük), Tatar Türkçesinde “*mal mölket*” (mal mülk), Başkurt Türkçesinde “*tuğan tumasa*” (hısım, akraba) benzer yapılarıdaki ikilemelere örnektir. Azerbaycan Türkçesinde eylem köklerinden türetilen “*dura dura*” ikilemesi, Kırım Tatarcasındaki “*bekley bekley*” ile aynı türdeki ikilemelere örnektir (Aksan, 2004: 63).

1.5.1.5. Çok Anlamlılık

Türkçede soyut kavramlar genellikle somut nesnelere hareketle oluşturulduğundan, bir somut nesnenin farklı nitelikleri, zaman içinde farklı kavramları karşılar hâle gelebilmektedir. Bu durum dil biliminde “çok anlamlılık” olarak adlandırılmaktadır. Örneğin “*göz*” sözcüğü hem görme organımız hem de bir dolabın

çekmecesini anlamlarını karşılayabilmektedir. Bu kullanım, doğal dillerin neredeyse tümünde bulunmaktadır.

Çok anlamlılığın oluşumu insanoğlunun genellikle birbirine benzer niteliği ve işlev açısından yakınlığı olan nesnelere arasında ilişki kurmasıyla bir göstergesi, ilk yansıttığı kavramın yanı sıra başka bir nesneyi de anlatır duruma getirmesi, daha canlı ve kolay bir anlatıma yönelmesi sonucunda gerçekleşir. Örneğin “*dil*” sözcüğümüz, önceleri yalnızca ağızımızdaki tat alma organını anlatırken bugün “konuşma yeteneği”, “*bir toplumun anlaşma aracı*”, “*dil biçimindeki nesnelere*” ve “*denize uzanan dar ve alçak kara parçası*” gibi çeşitli anlamlar kazanmıştır (Aksan, 2004: 67).

Çok anlamlılık bir dilin yaşına da ışık tutmaktadır. Göktürkçede “oturmak” anlamındaki “*olurmak*” (BK-D: 3) sözcüğü, aynı zamanda “*kağan olmak, tahta çıkmak*” anlamlarına gelmektedir. Bu nedenle bu sözcükte çok anlamlılık söz konusudur. Bir sözcüğün birden fazla anlam kazanması için, ilk anlamından uzaklaşarak yeni anlam kazanacağı uzun bir süre gerekmektedir. Bu nedenle Göktürkçedeki çok anlamlı sözcüklerin oluşabilmesi için, Göktürklerden en aşağı 1.000 yıl önce Türk dilinin var olması gerekmektedir diyerek, Türkçenin yaşına dair çıkarımlar yapmak mümkündür.

Çok anlamlılık, genellikle vücudun bir bölümünü veya organlarımızı karşılayan sözcüklerin “*yan anlam*” kazanmasıyla ortaya çıkar. “*Baş, burun, dirsek, parmak, kol, karın, sırt*” gibi sözcükler, gerçek anlamının yanında yan anlam da kazanan çok anlamlı kullanımlara örnek olarak verilebilir.

1.5.1.6. Eş Anlamlılık

Bir sözcüğün gösterdiği kavram veya nesneyi, aynı dildeki başka bir sözcüğün göstermesi durumunda eş anlamlılıktan söz etmek mümkündür. Fakat yapılan dil bilimsel çalışmalar göstermiştir ki, bir dilde aynı kavramı karşılamak için birden fazla gösteren bulunmamaktadır. Farklı sözcükler, zaman içinde aynı kavramı karşılayınca “*eş anlamlılık*” ortaya çıkmaktadır.

Dünyadaki dillerin çoğunda bulunan eş anlamlılık (İng. synonym, Fr. synonyme) aslında eski zamanlarda aralarında küçük de olsa farklılıklar bulunan kavramları karşılamak üzere kullanılan birden fazla sözcüğün, bugün aynı kavramı karşılar hâle gelmesidir. Türkçede tam eş anlamlı olduğu düşünülen “*yollamak*” ve “*göndermek*”

fiilleri de, Eski Türkçedeki anlamlarına bakılırsa bu eş anlamlı olma durumunu sonradan kazandıkları görülecektir. Uygur ve Eski Anadolu Türkçesinde bulunan ve Divan'da “köndgermek” biçiminde kullanılan “göndermek” eylemi, o dönemlerde “gerçeğe yönelmek, doğrulmak” anlamlarında kullanılmıştır. “Yollamak” sözcüğü de ilk olarak “uğurlamak” anlamında kullanılmıştır. Günümüzde ise bu eylemler, aynı eylemi karşılıyor gibi görünmektedirler (Aksan, 2004: 69).

Türkçe tarihi gelişim dönemlerinde de görüldüğü üzere, eş anlamlı sözcükler açısından oldukça zengin bir dildir. Yalnızca bir kişinin söz ve davranışlarından olumsuz etkilenme ve üzüntü duyma durumunu ifade etmek için bile “darılmak, küsmek, gücenmek, kırılmak, incinmek, alınmak” gibi birçok eş anlamlı sözcük bulunmaktadır. Türkçedeki eş anlamlı sözcüklerin çokluğu, Türkçenin söz varlığındaki zenginliği göstermekle birlikte, Türk dilinin ne kadar köklü bir dil olduğuna da işaret etmektedir. Çünkü bir dilde eş anlamlı sözcüklerin oluşabilmesi için, o dilin söz varlığındaki öğelerin uzun zaman içinde bilim, teknik, edebiyat ve sanat gibi çeşitli uğraşılarda kullanılması ve farklı anlamlar yüklenmesi gerekmektedir. Anlam değişimleri yüzyıllar alan bir süreç istediği için, Göktürkçede bile görülen eş anlamlı sözcüklerin varlığı Türkçenin çok eski dönemlerde yaşadığının kanıtıdır.

Eş anlamlı sözcükler her ne kadar aynı kavramı karşılıyor olsalar da, genellikle birbirlerini yerine kullanılmazlar. “*Karalar bağlamak*” deyimini “*siyahlar bağlamak*” veya “*Lokman Hekim*” yerine “*Lokman Doktor*” denilemeyeceğinden, özellikle deyim ve atasözlerinde görülen bu durum, eş anlamlı sözcüklerin tam anlamıyla eş anlamlı olmadıklarını da göstermektedir.

Türkiye Türkçesinin dışındaki yaşayan Türk lehçelerinde de eş anlamlı sözcükler bulunmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde “*goca*” ile “*yaşlı*” sözcükleri; Kazak Türkçesinde “*kepter*” (Far. güvercin) ve “*kögerşin*” sözcükleri; Tatar Türkçesinde “*kut*” ve “*baht*” sözcükleri eş anlamlı kullanımlara örnektir. Ayrıca eski zamanlarda eş anlamlı olarak kullanıldığı hâlde, sonradan unutilan bazı sözcükler ancak “*ev bark*”, “*od ocak*” ve “*evirmek çevirmek*” örneklerindeki gibi ikilemelerde karşımıza çıkmaktadır (Aksan, 2004: 71).

1.5.1.7. Unutulmuş Sözcükler

Eski Türkçenin söz varlığında bulunduğu hâlde, bazı kavramların yabancı dillerden alınan sözcüklerle karşılanması nedeniyle Türkçe kökenli sözcüklerin bir kısmı unutulmuş, kullanılmaz hâle gelmiştir.

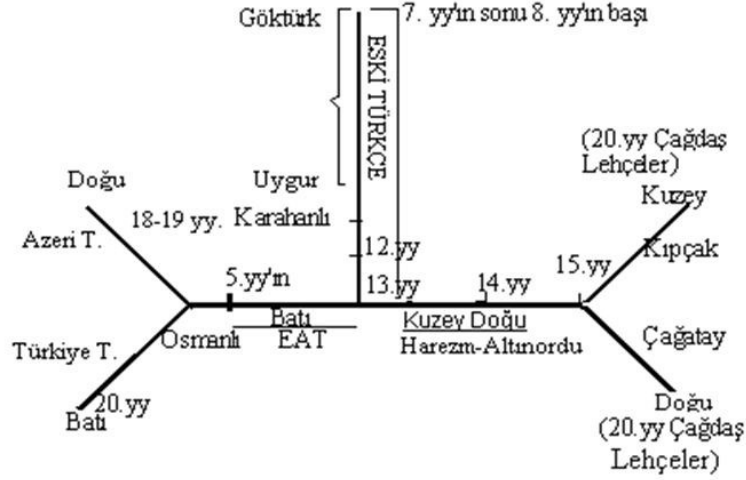
Eski Türkçede “*hastalık*” anlamına gelen “*ig*” (AY, 614, 4) sözcüğü, o dönemde de Türkçenin işlek ekleriyle “*iglig*” (hasta), “*igsiz*” (sağlam, hastaliksız) ve “*igle-*” (hastalanmak) biçimlerinde türetilerek kullanılmıştır. Hastalık anlamına gelen “*kem*” veya ilaç anlamına gelen “*ot*” ve “*em*” sözcükleri de, tıpkı “*ig*” sözcüğü gibi Karahanlı dönemine kadar kullanılan Türkçe kökenli sözcüklerdir. Ayrıca “*ot*” kökünden türetilen “*otaci*” sözcüğü “*doktor, hekim*”; “*em*” kökünden türetilen “*emci*” sözcüğü ise “*eczane*” anlamında kullanılmıştır (Aksan, 2004: 50).

Farsçadan Türkçeye giren “*ciğer*” sözcüğünün “*akciğer*” ve “*karaciğer*” biçimleriyle söz varlığına eklenmesi sonucunda Eski Türkçede ve bugün yaşayan Türk lehçelerinin çoğunda “*ciğer*” anlamında kullanılan “*öpke*” (öfke) sözcüğü unutulmuştur. Bu örnekler, temel sözcüklerin bile terk edilerek yabancı kökenli sözcüklerin kullanıldığını gösterdiği için önemlidir (Aksan, 2004: 52).

Unutulan sözcüklerin bir kısmı, yaşayan Türk lehçelerinde kullanılmaktadır. Örneğin Köktürk Yazıtları’nda geçen “*ökün-*” (BK-D: 19; pişman ol-) sözcüğü, bugün Kırgız Türkçesinde “*ökün-*” (pişman olmak), “*öküngön*” (pişman) veya “*ökünüç*” (pişmanlık) biçimlerinde; Tatar Türkçesinde “*ükivsi*” (pişman) ve Başkurt Türkçesinde “*ükünüçi*” biçiminde kullanılmaktadır. Ayrıca Türkiye Türkçesi ağızlarında, “*ilaç*” anlamına gelen “*em*” sözcüğü gibi unutulmuş birçok sözcük yaşamaktadır. Orhun Yazıtları’nda da “*sincap*” anlamında kullanılan “*teyeng*” (BK-K: 12) sözcüğü, bugün bazı Türkiye Türkçesi ağızlarında da yaşamaktadır.

1.5.2. Tarihi Dönemlerde Türkçenin Söz Varlığı

Türkçenin tarihi gelişim sürecinde farklı dillerle etkileşim yaşadığı belli başlı dönemlerdeki söz varlığı değişiklikleri, beş ayrı dönemde incelenecektir.

(Resim-1: Türkçenin Tarihi Gelişimi, **Buran ve Alkaya, 2007: 39**).

1.5.2.1. Göktürkçenin Söz Varlığı

Türk dilinin ilk yazılı belgeleri olan Orhun Yazıtları'nın dili, Göktürkçedir. Yazılı kaynaklarla takip edilebilen, Türk dilinin yaşına dair çıkarımların yapılabilirdiği ve Türkçenin yazılı olarak en eski hâlinin görebildiği Göktürkçenin, sahip olduğu düzenli yapısı ve gelişmiş ögeler barındıran söz varlığı doğrultusunda uzun süren bir oluşma sürecinden geçtiği söylenilebilir.

Göktürkçenin en güzel örneklerini görebildiğimiz üç büyük beğü taşta (*Kül Tigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk Yazıtları*) tekrarlarla birlikte geçen sözcük sayısı yaklaşık 6.000 olmakla birlikte; farklı sözcüklerin sayısı 840'tır. Farklı sözcüklerin içinde 147 tane kişi, yer ve kavim adı bulunmaktadır. Bu özel adlar çıkarıldığında, üç büyük beğü taşın söz varlığının 693 sözcükten oluştuğunu söyleyebiliriz (Ercilasun, 2008: 191). Fakat yazıtlardaki söz varlığı özellikleri ve sistemli hâle gelmiş gramer yapısı dikkate alındığında, Göktürkçenin söz varlığının yaklaşık 700 sözcükle sınırlandırılmayacağını söylemek mümkündür.

Orhun Yazıtları, Türk devlet büyüklerinin budununa bilgi vermesi ve halkını uyarması amacıyla yazılmıştır. Yazıtlar, sınırlı bir konuyu anlattığı için söz varlığının

sınırlı bir bölümünü içermektedir. Günümüzde Türk diliyle yazılmış bir kitaptaki sözcük sayısını belirleyerek, “*Bugünkü Türkçenin söz varlığı, bu kitaptaki sözcük sayısı kadardır.*” gibi bir yargıya ulaşamayacağından; yalnızca beñgü taşların içerdiği sözcük sayısı ile, Göktürkçenin söz varlığını bir tutmak da doğru değildir. Morris Swadesh’in 100 temel kelime listesindeki “*ben, ayak, kan, saç, bulut, taş, ateş, büyük, iyi, otur-, uyu-, öldür-*” gibi 64 sözcük, Orhun Yazıtları’nda geçmektedir. “*Göz, kulak, dil ve boğaz*” için sözcüklere sahip olan bir dilin, “*burun, ağız, diş ve tırnak*” için hiçbir sözcüğe sahip olmayabileceğini düşünmek, elbette yanlıştır. Bu sözcükler Göktürkçenin söz varlığı içinde bulunduğu hâlde, yazıtlarda anlatılan olaylarda gerek duyulmadığı için kullanılmamıştır.

Göktürk Âbideleri üzerinde araştırma yapan bazı yabancı Türklük bilimciler, Fransız Türkoloğu R. Giraud’un “Ne olursa olsun, yazıtların Türkçesi soyut söz varlığından yoksundu. Kavramlarını ve duygularını imgelerle açıklayabiliyordu. Kuşkusuz, bu kavramların ilkel ve duyguların karmaşıklığından uzak olduğu saklanmamalıdır. İmgeler ya da simgeler büyük bir basitlik gösteriyordu.” ifadelerindeki düşünceleri savunmuş ve Göktürkçenin ilkel bir söz varlığını yansıttığını belirtmişlerdir. Hâlbuki beñgü taşlarda Göktürkler çağındaki Türk yaşantısını betimleyen somut kavramların yanında, Türk ulusunun sevincini ve sıkıntılarını yansıtan soyut kavramlar da bulunmaktadır. Örneğin karışıklık ve kargaşa durumunu anlatmak için, yazıtlarda “*bulgak*” (KT-K: 4; bulanık, karışık), “*bulganç*” (T-D: 5, karışıklık) ve “*kamşag*” (KT-K: 3; titreyen, sarsılan) sözcükleri kullanılmıştır. “*Beñgi*” (BK-K: 6; ebedi), “*ölgeli*” (KT-K: 10; ölümlü, fani) ve “*kürlüg*” (KT-D: 6; sahtekâr, hilekâr) gibi sözcükler de yazıtlarda kullanılan soyut kavramlara örnektir. Ayrıca dil bilim çalışmaları ortaya koymuştur ki, bir gösteren, genellikle önce somut bir gösterilene karşılamakta, zamanla ve kullanım alanı genişledikçe yeni somut ve soyut yan anlamlar kazanmaktadır (Aksan, 1983: 18). “*Bulga-*“ eyleminin soyut bir yan anlam kazanabilmesi için, kuşkusuz önce somut bir gösterilene karşılayacak biçimde kullanılması ve bunun için de Göktürkçeden çok daha önce bu sözcüğün var olması gerekmektedir.

Bir dilin yabancı dillerden etkilenmeyen söz varlığı içinde, bütünüyle aynı anlama gelen birden fazla sözcüğün bulunamayacağı, dil biliminde benimsenen bir ilkedir. Bugün “*göndermek*” ve “*yollamak*” gibi bütünüyle eş anlamlı gibi görünen

sözcüklerin Eski Türkçedeki kullanımlarına baktığımızda, bu iki sözcüğün aslında ayrı anlamları karşıladığını görürüz. Bugün eş anlamlı olarak kullanılan bu sözcüklerin anlamları, zaman içinde birbirine yaklaştığı için bugün bütünüyle eş anlamlı olarak görülmektedir. Yazıtlarda “*eksiksiz, tümüyle*” anlamına gelen “*tüketi*” ve “*kalısız*” sözcükleri ile “*sevinmek*” kavramını karşılayan “*ögirmek*” ve “*sebinmek*” sözcükleri kullanılmıştır (Aksan, 2005: 20). Bu durum, bu sözcüklerin bengu taşların yazıldığı tarihten çok daha önceki bir dönemde ayrı anlamları içeriyorken, Orhun Yazıtları’nın yazıldığı döneme gelinceye kadar anlamlarının yaklaştığını düşündürmektedir. Eş anlamlılık durumunun yanında herhangi bir dilde, bir sözcüğün birden çok anlamı karşılayabilmesi için, uzun süre içinde değişik konulardaki yazılar ile bilim ve sanat yapıtlarında yer alması ve böylece işlenmesi gerekmektedir. Yazıtlarda geçen “*agi*” sözcüğü, temelde “*ipekli kumaş*” anlamına gelmektedir. Fakat zaman içinde bu sözcük, “*hediye, mal, hazine*” anlamlarını da yüklenmiştir. “*Göñül*”, “*sab*” ve “*kiçig*” gibi sözcüklerde de, çok anlamlılık göze çarpmaktadır.

Köktürkçenin söz varlığı üzerinde ciddi tespitleri bulunan Doğan Aksan, “**ileri ögeler**” ve “**koşutluk**” gibi kavramlarla Türk dilinin Göktürklerden çok daha önce var olması gerektiğini ortaya koymaya çalışmıştır. “*İleri ögeler*” kavramı, bilinen en eski yazılı metinlerimizde bir sözcüğün belirgin hâldeki kökü tek başına geçmediği hâlde, bu kökten türemiş olduğu kabul edilen sözcükleri karşılamak için kullanılmaktadır. Örneğin yazıtlarda “*kabul etmek, uygun görmek*” anlamında kullanılan “*taplamak*” sözcüğünün kökü olarak kabul edebileceğimiz “*tap*” sözcüğü, ancak yazıtlardan daha sonraki yazılı metinlerde “*istek, rıza, güç*” gibi anlamlarla karşımıza çıkmaktadır. “*Koşutluk*” kavramı ise eşit ögeli birimlerden oluşan cümle parçalarını ifade etmektedir. “*Üze kök Tengri, asra yağız yer*” veya “*Çıgany bodunug bay kiltum, az bodunug üküş kiltum.*” (Aksan, 2005: 25) gibi ifadelerde görüldüğü üzere, eşit ögeli birimlerle koşutluk sağlanarak anlatım güçlü ve etkili kılınmıştır.

Yazıtlarda anlatımı güçlü ve etkili kılarak güzelleştirmek için eş, yakın ya da karşıt anlamlı **ikilemeler** sıkça kullanılmıştır. “*Açsık tosık*” (açlık tokluk), “*arkış tirkiş*” (kervan kafile), “*eb bark*” (ev bark), “*iş küç*” (iş güç), “*için taşın*” (içini dışını) ve “*tünli künli*” (gececi gündüzlü) yazıtlardaki söz varlığının ikilemeler açısından ne kadar zengin olduğunu göstermektedir. Orhun Yazıtları’nın dili, **deyimler** açısından da oldukça zengindir. “*Adak kamşat-*” (gerçek anlamda ayağı burkmak, mecaz anlamda şaşırtıp

yanlış hareket etmek), “*atı küsi yok bol-*” (adı sanı yok olmak), “*ot sub kıl-*” (ateş ile su gibi birbirine düşman etmek) ve “*uça bar-*” (uçup gitmek, ölmek) gibi deyimler, yazıtlardaki anlatımı güçlü ve etkili kılmak için kullanılmıştır. Bengü taşlarda Bilge Kağan, Türk ulusuna **atasözü** niteliğindeki şu cümleyle seslenmektedir: “*Türük bodun tokurkak sen; açsık tosık ömez sen, bir todsar açsık ömez sen.*” (BK-K: 6) (Ey Türk milleti, sen çok tok gözlüsün; açlık tokluk düşünmezsin, bir doyarsan bir daha açlığı düşünmezsin). Bu ifade, Türk ulusunun yaşam anlayışı üzerinde yapılmış bir çözümleme olduğu gibi, aynı zamanda buduna karşı yapılmış bir uyarıdır. Türk ulusunun ezeli düşmanları olan Çinlilere karşı Türk budununun nasıl bir tutum içerisinde olması gerektiği de yine atasözü niteliğindeki cümlelerle ifade edilmiştir.

Orhun Yazıtları’nda kullanılan dil incelendiğinde, “**hitabet**” sanatının baskın biçimde kendisini hissettirdiği görülmektedir. Bilge Kağan’ın Türk budununa “*Türk Oğuz begleri, budun eşidiñ. Üze tengri basmasar, asra yir telinmeser, Türk buduñ, ilingin törüngin kim artatı [udaçı erti]?*” (KT-D: 22) (Ey TÜRK Ulusu! Üstte mavi gök çökmedikçe, altta yağız yer delinmedikçe, senin ilini ve töreni kim bozabilir?) ifadesiyle seslenişi, anlam boyutunda estetik ve ahengin gelişmiş olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra yazıtlarda “**benzetme**” sanatı; “*Kangım kağan süsi böri teg ermiş, yağısı kony teg ermiş.*” (KT-D: 12) (Babam kağanın askeri kurt gibi, düşmanları da koyun gibiymiş.) cümlelerinde görüldüğü üzere sıkça kullanılmıştır.

Yukarıda Göktürkçenin anlatım özelliklerine ilişkin yapılan açıklamalar ve verilen örnekler, bu dilin oldukça işlenmiş, çok daha eski dönemlerde oluşmaya başlamış olduğunu; soyut durumları anlatmak için de yeterli, sanatlı ve güçlü bir dil olarak kabul edilmesi gerektiğini söylemeye yeterlidir.

1.5.2.2. Uygur Türkçesinin Söz Varlığı

Uygur döneminde, Türklerin yaşam biçimlerinde köklü bir değişiklik yaşanmıştır. Yazlak, kışlak ve otlaklar arasında göçer hâlde hayvancılıkla uğraşan Türkler, Uygur döneminden sonra yerleşik yaşama geçmişlerdir. Kent yaşamına alışmaya çalışan ve tarımla uğraşmayı öğrenen Uygurlar, farklı dinleri benimseyerek yeni bir uygarlık yaratma sürecine girdikleri bu dönemde dillerini de yeni kavramlar için sözcük türeterek zenginleştirmişlerdir.

Uygur döneminde Türkler arasında Şamanizm'in yanında Budizm, Maniheizm ve Hristiyanlık da yayılmıştır. Din değişiklikleri, Uygurların din dairesi içindeki uluslarla çok yönlü ilişkiler kurmasını sağlamıştır. Bu etkileşim, Uygur döneminin en belirgin özelliğini oluşturmaktadır. Manici veya Burkancı inanç yapısına ait yeni kavramlar, bazen kültüründen etkilendikleri yabancı uluslardan alınmış, çoklukla da Türkçe kökenli sözcüklerle karşılanmıştır. Hem yerleşik yaşama hem de benimsenen yeni inançlara ait somut ve soyut kavramlarla Uygur Türkçesi çok zengin bir söz varlığına sahip olmuştur.

Morrish Swadesh'in listesindeki 100 sözcük de, Uygur Türkçesinin söz varlığında bulunmaktadır. Dahası bu sözcüklerin “*yıltız > kök*”, “*köymek > yanmak*”, “*üküş > çok*”, “*tün > gece*”, “*kasık > kabuk*” ve “*sühük > kemik*” gibi birkaç tanesinin dışında kalanlar, Türkiye Türkçesiyle neredeyse aynıdır. Ayrıca Swadesh'in listesinde olmayan “*itmek*” (düzenlemek), “*ıdmak*” (göndermek), “*ömek*” (düşünmek), “*yış*” (orman), “*külüğ*” (ünlü), “*süngüşmek*” (savaşmak) ve “*bediz*” (süs, resim) gibi temel sözcükler de Göktürkçedeki hâliyle Uygur Türkçesinde bulunmaktadır (Ercilasun, 2008: 279).

Göktürkçede de işlek olarak kullanılan yapım ekleriyle türetilen -bugün de Türkiye Türkçesinde kullanılan- birçok sözcük, Uygur döneminde Türkçenin söz varlığına kazandırılmıştır. Bugün “*gör-*” biçiminde kullanılan “*kör-*” eyleminden “*körümçi*” (falcı), “*körünç*” (görünüş), “*kürünçlemek*” (sergilemek) ve “*körmez*” (kör) gibi sözcüklerin türetilmiş olması; hatta “*kör-*” eyleminin “*körüm körmek*” (yazgısını sormak) gibi deyimler içinde kullanılması, bu dönemde Türkçenin söz varlığının ne kadar geliştiğini göstermektedir (Aksan, 2004: 98).

Uygur Türkçesinin söz varlığında özellikle dinsel kavramları karşılamak üzere ödünçlenmiş Sanskritçe, Soğdca ve Çince sözcükler de bulunmaktadır. “*Sudur*” (Skr. sūtra; Burkancılığın temel inanç kitabı), “*arhan*” (Skr. arhant; aziz, kutlu kişi), “*poşi*” (Çin. bu-şi; bağış, sadaka), “*baxşı*” (Çin. pāk şı; hoca, üstad), “*ajun*” (Soğd. ajun; varlık biçimi, hayat) ve “*nom*” (Soğd. nom; bulaşma, ihtiras) gibi sözcükler, Uygurların kabul ettikleri dinler dolayısıyla söz varlığına girmiş alıntılara örnektir. Uygur Türkçesindeki bu ödünçleme sözcüklerin yanında inanç dünyasına ait terimler başta olmak üzere, sosyal ve kültürel yaşama ait kavramları karşılaması için birçok Türkçe sözcük türetilmiştir. “*Kirtgünç*” (iman), “*agılık*” (hazine), “*nom bitig*” (şeriat kitabı), “*emgek*

kirtü” (ıstırap gerçeği), “*törü*” (tasavvur) ve “*amranmak uguş*” (ihtiras ülkesi) (Ercilasun, 2008: 281) örneklerinde görüldüğü üzere Uygurlar, yeni karşılaştıkları kavramları karşılması için bazen Türkçe kök ve gövdelerden yeni sözcükler türetmişler, bazen de sözcüklerin mecaz anlamlarından yararlanarak birleşik sözcük oluşturmuşlardır.

1.5.2.3. Karahanlı Türkçesinin Söz Varlığı

Uygur Türkçesinin devamı ve belki de Orta Türkçenin ilk bölümü olan Karahanlı (Hakâniye) Türkçesi, bir önceki döneme göre daha zengin ve gelişmiş bir söz varlığına sahiptir. Uygur döneminde benimsenen birkaç dine ait yabancı sözcüklerden alıntı yapılmıştır. Karahanlı döneminde ise, Türk boylarının Müslümanlığı benimsemesinde önemli bir ilerleme yaşanmıştır. Bunun için bu dönemde söz varlığındaki “*tamu*” (Soğ. Cehennem), “*uştmax*” (Soğ. cennet), “*mıyan*” (Sans. hayrat) ve “*ajun*” (Soğ. dünya) gibi Burkancı veya Manici sözcüklerin çoğu terk edilmiştir (Bozkurt, 2002: 148). Soğdca, Sanskritçe ve Çince sözcüklerin atılmasının yanında, İslam dininin etkisiyle söz varlığındaki Arapça ve Farsça sözcüklerin oranının arttığı görülmektedir.

Kaşgarlı Mahmut tarafından kaleme alınan Divanü Lûgat-it Türk, Karahanlı dönemi denildiğinde akla gelen ilk eserlerden biridir. Türklerde İslam kültürünün gittikçe artması nedeniyle Arapça ve Farsçaya olan ilginin arttığı bu dönemde Kaşgarlı Mahmut, Türkçenin en az Arapça kadar güçlü ve değerli bir dil olduğunu ortaya koymak ve Araplara Türkçe öğretmek adına bu eseri ortaya koymuştur. Yaklaşık 8.000 madde bulunan bu esere, Türkçedeki Arapça - Farsça sözcükler alınmamıştır. Yabancı sözcük olarak yalnızca Türkçeye çok önceki dönemlerde giren ve artık Türkçe kabul edilen bazı Türkçe, Moğolca ve Soğdca sözcükler bulunmaktadır (Ercilasun, 2008: 358). Divan’da bulunan sözcükler, “*aşıç*” (DLT, I-52; tencere), “*börk*” (DLT, I-349; başlık), “*erdem*” (DLT, I-51; fazilet), “*ködeç*” (DLT, I-360; bardak) ve “*tolumlug*” (DLT, I-498; silahlı) örneklerindeki gibi Türkçe kökenli olmaları bakımından dönemin söz varlığı özelliklerini gösterdiği için önem taşımaktadır.

Karahanlı dönemine ait ikinci büyük eser, Yusuf Has Hacıp’in yazdığı Kutadgu Bilig’dir. Kutadgu Bilig’de 6645 beyit bulunmaktadır ve 2861 tane sözcük geçmektedir.

Sözcüklerin 334 tanesi Arapça, 79 tanesi de Farsçadır. Yani toplamda 413 yabancı kökenli sözcüğün Kutadgu Bilig'in söz varlığındaki oranı % 14,4'tür (Ercilasun, 2008: 352). Bu eser, insanlara erdemli olmayı ve mutluluğa kavuşmayı öğrettiği için, inanca ait kavramları karşılamak üzere kullanılan Arapça ve Farsça sözcüklerin oranının biraz daha fazla olmasını da dikkate almak gerekmektedir.

Atatbetü'l Hakayık ve Kutadgu Bilig'deki sözcüklerin neredeyse tamamı, Divanü Lûgat-it Türk'te listelenmiştir. Bir sözlük niteliği taşıyan Divan, aynı zamanda Karahanlı Türkçesinin 10.000'e yakın sözcükten oluşan bir söz varlığına sahip olduğunu göstermektedir. Arapçadan “*amel, cümle, ecel, gaflet, hikmet, haram, kafir*” gibi sözcüklerin, Farsçadan ise “*baht, can, düşman, derman*” gibi sözcüklerin ödünçlendiği bu dönemin söz varlığında, Eski Türkçe “*arkış*” (kervan), “*emgek*” (emek, zahmet), “*kalın*” (çeyiz) ve “*bilig*” (akıl, us) gibi sözcükler de yaşamaktadır.

Karahanlı Türkçesinin zengin söz varlığında bulunan “*arığ*” (temiz), “*arık*” (ırmak), “*arımak*” (temizlenmek) ve “*arınçu*” (günah) gibi somut ve soyut sözcükler arasındaki anlam ilgisi, bu dönemde dilin türetme gücünün ne düzeyde olduğunu göstermektedir. Ayrıca Karahanlı dönemi söz varlığı, deyim ve atasözleri açısından da oldukça zengindir. “*Adak ur-*” (KB, 2865; ortaya çıkmak, görünmek), “*tiliñ yıga tut-*” (AH, 160; dilini sıkı tutmak), “*bagır bir-*” (KB, 3237; kucak açmak) ve “*yazuk keçi-*” (AH, 33; kaygı çekmek) gibi bugüne ulaşmamış deyimlerin yanında, “*işi tüş-*” (KB, 586; işi düşmek), “*kün kör-*” (KB, 3268; gün görmek) ve “*sözün kes-*” (KB, 625; sözünü kesmek) gibi deyimler de bulunmaktadır (Aksan, 2004: 114).

Özellikle Divan'daki maddeler açıklanırken örnek olarak verilen atasözleri, Karahanlı Türkçesinin söz varlığındaki zenginliği “*kahn kaz kulavuzsuz bolmaz*” (DLT, I-487), “*kara bulutlıg yil açar*” (DLT, I-354), “*usukmuşa sakıg kamug suv körünür*” (DLT, I-191) ve “*yüzge körme erdem tile*” (DLT, II-8) gibi örneklerde görülmektedir.

1.5.2.4. Eski Anadolu Türkçesinin Söz Varlığı

Karahanlı döneminden sonra Osmanlı dönemine geçiş aşaması olarak kabul edilen 13 ile 15. yüzyıllar arasındaki dönemi ifade eden Eski Anadolu Türkçesi, Batı Türkçesinin oluşmaya başladığı ilk dönemleri kapsamaktadır. Karahanlı döneminde, Eski Türkçeden gelen veya türetilen sözcükler sıklıkla kullanılmıştır. Osmanlı

döneminde ise Türkçe sözcüklerin yerine, Arapça ve Farsça olanlar tercih edilecektir. Eski Anadolu Türkçesi dönemi, hem Eski Türkçe sözcüklerin korunduğu, türetilen yeni sözcüklerle söz varlığının genişletildiği hem de Arapça - Farsça sözcüklerin bilindiği hâlde pek sık kullanılmadığı bir dönem olma özelliğiyle önem taşımaktadır.

Yunus Emre’de % 13, Aşıkpaşa’nın eserlerinde ise % 20 olan yabancı sözcük oranı, Osmanlı döneminde % 60’ları geçecek olan söz varlığının, bu dönemde yabancılaşıma karşı kendini koruduğunu göstermektedir. Özellikle bu dönemin başlangıç evresinde ve dinsel konuların ele alındığı metinler dışındaki yapıtlarda yabancı kökenli ögeler oldukça azdır. Farsça “*kör*” veya Arapça “*asker*” sözcükleri dile yerleşmeye başladığında, Eski Anadolu Türkçesinde “*gözsiz*” (kör) ve “*çerig*” (asker) sözcükleri kullanılıyordu (Aksan, 2004: 118). Bunun için her ne kadar Farsçadan “*hüküm, cehd*”, Arapçadan “*amel, zeval*” gibi yabancı kökenli sözcüklerden alıntı yapılmışsa da genellikle Türkçe kökenli sözcük türetmeleri kullanıldığından, oldukça öz ve yabancılaşmamış bir dilin kullanıldığını söyleyebiliriz.

Özellikle dinsel konularla ilgili kavramların Türkçeye aktarılmasında “*bilmezlik*” (Ar. cehâlet), “*inanıcı*” (Ar. mu’min), “*Tanrı’ya iki diyen*” (Ar. müşrik), “*Tanrı evi*” (Ar. beytullah), “*ölmesüz*” (Ar. ebedî) ve “*saklayıcı*” (Ar. rahmân) gibi birçok yeni sözcük türetilmiştir. Ayrıca Arapça ve Farsça sözcüklerin anlamlarına uygun “*ay ayduñi*” (mehtap), “*dirlik suyu*” (Ar. ab-ı hayat) ve “*tañyeli*” (sabah rüzgarı) gibi Türkçe kökenli birleşik sözcüklerin yanında “*boyun dut-*” (ŞD, 155; itaat etmek), “*namusunu sı-*” (DK, 44-35; adımı lekelemek), “*hüküm sürmek*” (ŞD, 80) veya “*canını cehenneme sal-*” (DK, 29-23; öldürmek) gibi deyimler de türetilmiştir (Aksan, 2004: 122-123).

1.5.2.5. Osmanlı Türkçesinin Söz Varlığı

Eski Anadolu Türkçesi döneminde hem Eski Türkçeye ait söz varlığının korunup türetme yollarıyla geliştirilmesi hem de Arapça - Farsça sözcükleri kullanmama eğilimi ile ortaya konulan zengin söz varlığı, bu dönemi takip eden Osmanlı Türkçesinde çoklukla değişmiş ve yabancılaştırmıştır. Osmanlı aydınlarının Arapça ve Farsça sözcükler kullanmayı büyük bir sanat olarak algılamaları sonucunda ortaya çıkan “*zümre dili*”, halkın konuştuğu Türkçeden çok farklı, içine Türkçe ögeler serpilmiş Arapça - Farsça karışımı bir dil olarak yaratılmıştır. Osmanlı Türkçesi olarak

da adlandırabileceğimiz bu dönemde, Eski Türkçeden 15. yüzyıla dek saklanarak taşınan söz varlığı unutulmuş, yerine yabancılaşma oranı % 70'lere varan yapay bir söz varlığı ortaya çıkmıştır.

Osmanlı Türkçesi döneminin başlarında, belki de Eski Anadolu Türkçesi döneminin sonlarını kapsayan bu dönemde Türkçedeki yabancılaşma, 18-19. yüzyıldaki kadar şiddetli değildir. Fakat Osmanlı'da birçok eser veren sanatçılar ve ileri gelenler tarafından Arapça ve Farsça sözcüklerin çok sık kullanılmasıyla, söz varlığı açısından ortada yalnızca Türkçenin adı kalmış gibidir. Bir sayfalık Osmanlıca metinde birkaç bağlaçtan, yardımcı fiilden veya ekten başka Türkçe ögeye rastlamanın mümkün olmadığı bu dönemde, sayısız yabancı ad ve tamlamalar söz varlığını istila etmiştir.

Osmanlıca devrinde Türkçeyi saran bu Arapça ve Farsça unsurlar, sayısız Arapça ve Farsça kelime ve terkipler olup esas itibariyle isim sahası içinde kalmıştır. Fakat bu sahada o kadar ileri gidilmiştir ki, bütün isim cinsinden kelimeler ve cümle içinde isim muamelesi gören bütün kelime gurupları Arapça ve Farsça kelimelere ve terkiplere boğulmuştur. Bu müthiş istilâdan fiil kökleri bile yakasını kurtaramamış, Türkçenin basit fiil kökleri yerine Arapça ve Farsça kelimelerle Türkçe yardımcı fiillerden yapılmış birleşik fiiller kullanılarak Türkçe, bugün de yaşamakta olan sayısız yabancı köklü birleşik fiil ile dolmuştur (Ergin, 205: 19).

Osmanlı Türkçesi döneminde Şeyh Galip (Müseddes-i Nev-i Âhar, 7) tarafından yazılan şu dördlük, bu dönemde oluşturulan söz varlığının ne kadar yabancılaştığını göstermeye yetmektedir:

Keç-külâh ol bezme teşrîf et mey-i nahvetle mest,
Hamle-i saff-ı şehîdân et olup hançer be-dest,
Eyle mir'ât-" dil-i uşşâk-ı bin kerre şikest,
Zâhir olsun hûd-perest ile begim dilber-perest.

Yalnızca dinsel kavramları değil; gündelik, yazınsal ve bilimsel konulara ait terimlerin veya kavramların da özellikle Arapça - Farsçadan karşılanması dikkate değerdir. Türk dilinin söz varlığı içindeki Türkçe kökenli öğelerin gelişiminin birkaç yüzyıl boyunca donduğu ve hatta gerilediği Osmanlı Türkçesi döneminin ardından yapılacak olan “*dil devrimi*” ile, Eski Anadolu Türkçesi döneminde yaşadığı hâlde

Osmanlı Türkçesi dönemi ile silinip giden zengin söz varlığı, yeniden canlandırılmaya çalışılmıştır.

1.5.3. Çağdaş Türk Lehçelerinin Söz Varlığı

Coğrafi olarak birbirinden uzaklaşan Türk topluluklarının dillerinde de farklılaşmalar, ortak Türkçeden uzaklaşmalar yaşanmıştır. Özellikle son iki yüzyılda yaşanan gelişmeler, Türk dünyasının muhtelif bölgelerinde kullanılan Türkçeyi de doğrudan etkilemiştir. Sovyetler döneminde Orta Asya Türklerine yapılan baskılar, Türkçenin tarihi gelişiminde birçok farklı lehçenin veya yerel özellik gösteren bazı kolların oluşmasına neden olmuştur.

20. yüzyıla kadar Türk topluluklarının bir kısmı Batı Türkçesini (Oğuzca), diğer kısmı ise Doğu Türkçesini (Çağatay Türkçesi) kullanarak anlaşabiliyorken; bu yüzyıldan sonra özellikle Sovyetler'in siyasi emellerine alet olan Türkçe, tıpkı Sovyetler'in dağılmasından sonra ortaya çıkan bağımsız devletler veya özerk Türk toplulukları gibi kollara ayrılmış, bunun sonucunda yirmiden fazla Türk lehçesi oluşmuştur. Ortaya çıkan her lehçe, esas olarak Batı ve Doğu Türkçesinin de temelinde bulunan “*temel sözcükler*” yönüyle söz varlığı ortaklığı taşısa da sonradan ses, yapı ve sözcük boyutunda bazı farklılaşmalar göstermiştir.

Doğu grubuna dâhil olan Türk lehçelerinde özellikle Rusçanın etkisi büyüktür. Çünkü 70 yıla yakın süren tutsaklık, Rusçanın boynu bükük kalan Türkçeyi etkilemesine ve hatta bazen Türkçeye tercih edilmesine neden olmuştur. Bu süreç sonunda kişi adlarının sonuna gelerek cinsiyet belirten Rusça “-ov / -ova” takısı gibi bazı ekler, Doğu grubundaki Türk lehçelerinde işlek olarak kullanılmaya başlanmıştır. Belki de Türk ulusu, bu farklılaşmaya mecbur bırakılmıştır.

Batı grubunda dâhil olan Türk lehçelerinde ise Arapça ve Farsçanın etkisi baskındır. Özellikle Arapça sözcükler, Türklerin Müslüman olmasıyla Türk dilini etkilemeye başlamıştır. Fakat Batı Türkçesini kullanan Türk topluluklarının, Müslüman olan diğer topluluklarla (Araplar, Farslar vb.) daha yakın etkileşimde olmaları nedeniyle Batı grubunda bu etki daha fazla olmuştur.

Kuzey grubu Türk lehçelerinde de, öncelikli olarak Sovyetler dönemindeki dil üzerindeki baskının ve yapay değişikliklerin etkisiyle Rusçanın etkisi dikkati

çekmektedir. Bununla birlikte söz varlığında İslamî eserlerin ve kültürün etkisiyle Arapça - Farsça sözcüklerin varlığı görülmektedir.

1.5.3.1. Azerbaycan Türkçesinin Söz Varlığı

13. yüzyıldan sonra Oğuz Türkçesinin iki kolundan biri olarak gelişmeye başlayan Azerbaycan Türkçesi, bugün Kuzey ve Güney Azerbaycan'da kullanılmaktadır. Bugünkü Azerbaycan yazı dili öncelikle Bakü, Karabağ ve Tebriz ağızları üçgeni ile Batı Türkçesinin oluşumuna dayanmaktadır. Azerbaycan Türkçesinin özellikle yazı dili olarak merkezi, Kuzey Azerbaycan'dır (Buran ve Alkaya, 2007: 74).

Azerbaycan Türkçesi, Eski Türkçeden Batı Türkçesine aktarılan söz varlığı öğelerini Türkiye Türkçesinden daha çok saklamıştır. Bu nedenle Azerbaycan Türkçesinde Eski Türkçenin söz varlığı daha net görünmektedir. Azerbaycan Türkçesi kullanıldığı coğrafyanın doğal sonucu olarak Farsça ve Rusçadan hem söz varlığı hem de dil bilgisi açısından etkilenmiştir. Ayrıca İslâmiyetin etkisiyle dilde Arapça sözcükler de oldukça çoktur. Güney Azerbaycan'da yaşayan 35-40 milyon Türk'ün kullandığı Azerbaycan Türkçesinde Farsçanın etkisi daha büyüktür. Buna rağmen Azerbaycan Türkçesinin söz varlığının büyük kısmını Türkçe kökenli sözcükler oluşturmaktadır.

Rusça kökenli “*respublika*” (cumhuriyet), “*stakan*” (bardak), “*podval*” (bodrum) ve “*velosiped*” (bisiklet) sözcükleri; Farsça kökenli “*kend*” (köy), “*bed*” (kötü), “*nadan*” (bilgisiz, cahil), “*paytahi*” (başkent) ve “*revan*” (giden, yürüyen) sözcükleri; Arapça kökenli “*kudret*” (güç), “*safir*” (büyük elçi) “*böhran*” (bunalım) “*suret*” (örnek) ve “*ezab*” (azap, işkence) sözcükleri, Azerbaycan Türkçesinin söz varlığında etkili olan üç büyük dile ait alıntılarını örneklemektedir. Bunun yanında Batı dillerinden “*kompüter*” (İng. bilgisayar), “*zona*” (İng. bölge) ve “*parlament*” (İt. meclis) sözcükleri de ödünçlenmiştir.

Azerbaycan Türkçesinin söz varlığında, Batı Türkçesine ait bazı sözcüklerin anlam değişmesine uğrayarak kullanıldığı da görülmektedir. Örneğin “*tap-*” (bulmak), “*subay*” (bekar), “*düş-*” (inmek) veya “*gabax*” (ön) sözcükleri bugün, Eski Türkçedeki anlamından uzaklaşarak kullanılmaktadır.

1.5.3.2. Kırgız Türkçesinin Söz Varlığı

Kıpçak grubu Türk lehçeleri arasında yer alan Kırgız Türkçesi, uzun zaman boyunca Türk soylu topluluklar tarafından çevrili bir alanda varlığını devam ettirdiği için temeli Eski Türkçeye dayanan söz varlığını daha iyi koruyabilmiştir. Akra dillerle kuşatılan Kırgız Türkçesi, zengin ve çok renkli bir söz varlığına sahiptir (Bozkurt, 2002: 494). Sovyetler döneminde baskı altına alındığı hâlde kendi içindeki ayrılıkları aşan Kırgız Türkçesi, günümüzde bilim ve edebiyat dili olmayı başardığı için ciddi bir söz varlığına sahip olmuştur.

Oğuz grubundaki Türk lehçelerine göre Eski Türkçenin söz varlığını daha çok korumayı başaran Kırgız Türkçesinde, Orhun Yazıtları'nda geçtiği hâlde bugün Oğuz grubu Türk lehçelerinde yaşamayan “*ökün-*” (pişman olmak), “*küñ*” (kadın köle), “*sıkta-*” (ağlamak) ve “*buluñ*” (köşe, bucak) gibi kimi sözcükler yaşamaktadır. Kırgız Türkçesinin temel söz varlığında yabancı sözcük oranı çok azdır. Moğolcadan alınan “*aga*” (ağabey), “*çeber*” (eli uz, usta kadın), “*daldala-*” (örtmek) veya “*uçura-*” (karşılama) gibi sözcükler, Kırgız Türkçesinde hâlâ yaşamaktadır. Fakat yaşayan Türk lehçelerinin birçoğunda, Eski Türkçe döneminde yapılan ödünçlemelerin izi bulunduğu düşünülürse, Kırgız Türkçesinde bu alıntı sözcüklerin yaşaması doğaldır.

Kırgız Türklerinde 10. ile 15. yüzyıllar arasında göçebe yaşamın izleri devam ettiği için, bu döneme ait yazılı kaynaklar bulunamamıştır. Kırgız Türkçesi bu dönemde daha çok halk arasında ve halk edebiyatında işlenmiştir (Buran ve Alkaya, 2007: 319). Arapça ve Farsçanın etkisi 18. yüzyılda başlamıştır. Arapça kökenli “*darbuka*”, “*tacıryba*” (tecrübe), “*döran*” (devran) veya Farsça kökenli “*çara*” (çare) sözcükleri bu dönemde söz varlığına eklenmiştir. Sovyetler döneminde söz varlığına “*hrustal*” (billur), “*ramka*” (çerçeve) ve “*sumka*” (çanta) gibi bazı Rusça sözcükler de eklenmiştir. Ayrıca “*jurnal*” (Fr. dergi) gibi Batı kökenli sözcükler de çevredeki büyük dillerin etkisiyle söz varlığına alınmıştır. Fakat çoklukla ağızlara ait sözcüklerle veya eski köklerden türetilen yeni sözcüklerle söz varlığı zenginleştirilmiştir.

1.5.3.3. Kazak Türkçesinin Söz Varlığı

Türkçenin Kıpçak grubunda bulunan ve çok geniş bir coğrafyada kullanılan Kazak Türkçesi, söz varlığı açısından genel olarak Kırgız veya Nogay lehçelerindeki özellikleri göstermektedir. Dilin temelindeki Eski Türkçe sözcüklerden oluşan söz

varlığı, Sovyetler'in kurulmasını sağlayan “*Ekim Devrimi*” ile birlikte Rusçanın etkisine girmiş; fakat bununla birlikte çağdaş bir yazı dili olma yolunda gelişmiştir. Bu dönemden önce Kazak Türkçesinde göçer yaşama ait bitki ve hayvan adlarının bolca bulunduğu bir söz varlığı varken, bu dönemden sonra bilimsel ve teknik alana ait kavramları karşılayan terimler söz varlığına eklenmiştir.

Kazak Türkçesi, Kazakistan'ın geniş topraklarıyla birlikte Doğu Türkistan, Özbekistan ve Türkmenistan'da da konuşulmaktadır. Kazakistan'da nüfusun % 40'ını Kazak Türkleri oluşturduğu için, Kazakistan'da ortak iletişim dili olarak Sovyetler'in de etkisiyle Rusça seçilmiş gibidir. Kazak Türklerinde günlük yaşamdan, devlet kurumlarına kadar her yerde Rusça konuşma eğilimi bulunmaktadır. Bu nedenle Kazak Türkçesi, ciddi bir Rusça etkisi altına girmiş bulunmaktadır. Kazak Türkçesinin yalnızca söz varlığı değil, ses ve şekil yapısı da Rusçadan oldukça etkilenmiştir. “*Almaata*” adının zamanla “*Almaty*” veya “*Kazakistan*” adının “*Kazakstan*” biçimini alması (Üstünova, 2001: 100), Rusçanın Kazak Türkçesi üzerindeki fonetik etkisini göstermektedir. Rusçadan ödünçlenen “*turbka*” (ahize), “*algebra*” (matematik), “*kümäjnik*” (cüzdan) ve “*evolyutsiya*” (inkılap) gibi çokça sözcük de Kazak Türkçesinin söz varlığında bulunmaktadır.

Göçer yaşam koşullarını sürdüren Kazak Türklerinin yaşadığı coğrafya, dinî kültür merkezlerine uzak olduğu için, toplum içinde din eğitimi küçük bir zümrenin dışına çıkmamıştır. Bu yüzden diğer Türk lehçelerine göre, Kazak Türkçesinde Arapça ve Farsçanın etkisi oldukça azdır. Arapça ve Farsçadan Kazak Türkçesine geçmiş olan kelimeler, ancak kulak vasıtasıyla girmiş olduğundan, bunlar Kazak Türkçesinin ses kaidelerine tamamen uymuş bulunmaktadırlar (Buran ve Alkaya, 2007: 275). Arapçadan ödünçlenen “*mağına*” (anlam), “*päle*” (bela), “*javap*” (cevap) ve “*capa*” (cefa) sözcükleri ile Farsçadan alınan “*janvar*” (canavar), “*ajdaha*” (ejderha) sözcükleri, ses değişikliklerine uğramış biçimleriyle Kırgız Türkçesinin söz varlığına alınmıştır. Bunun yanında “*akrobat*” (Fr. cambaz) ve “*reform*” (Fr. inkılap) gibi Batı kökenli sözcükler de çevre dillerin etkisiyle kullanılır hâle gelmiştir.

1.5.3.4. Özbek Türkçesinin Söz Varlığı

Türkçenin Karluk lehçelerinden biri olan ve Türkiye Türkçesinden sonra en çok kullanılan lehçe olan Özbek Türkçesi, Özbekistan dışında kalan Kazakistan ve Kırgızistan gibi Türk Cumhuriyetlerinin belli bölgelerinde de konuşulmaktadır. Doğu Türkçesinin belirgin özelliklerini taşıyan Özbek Türkçesi, batısında Oğuz grubuna ait olan Türkmen Türkçesiyle, kuzeyinde ise Kıpçak grubuna ait olan Kırgız Türkçesiyle komşu olması nedeniyle Kuzey ve Batı Türkçesine ait izler taşımaktadır.

Özbek Türkçesinde, Türkçenin temel söz varlığında bulunan “*kol*” (el) ve “*topug*” (diz) gibi bazı sözcükler, Türkiye Türkçesindeki anlamından farklı biçimde kullanılmaktadır. 19. yüzyıla kadar Arapça ve Farsçanın ciddi anlamda etkisine giren Özbek Türkçesinde çok sayıda gereksiz Arapça - Farsça sözcük bulunmaktadır (Bozkurt, 2002: 372). Söz varlığındaki “*asman*” (Far. asuman, gök), “*imkân*” (Ar. olanak), “*vâzifâ*” (Ar. görev), “*câmâât*” (Ar. topluluk, kamu) ve “*birâdâr*” (Far. kardeş) gibi örnekler kolaylıkla çoğaltılabilir. 19. yüzyıldan sonra Özbek Türkleri, ulusal dillerini yaratma bilincine kavuşmuşlar ve Arapça - Farsça sözcüklerin çoğunu dilden çıkararak, kavramları ağızlarda bulunan veya Eski Türkçe köklerden türettikleri yeni sözcüklerle karşılamaya çalışmışlardır.

Dilin Arapça - Farsça sözcüklerden arındırılmasına yönelik çalışmalarda başarı sağlanamadığı hâlde, daha sonraki süreçte Batı kökenli sözcüklerle Rusçadan da alıntı yapılmıştır. Rusça “*noyabr*” (kasım), “*monah*” (rahip), “*kärniz*” (saçak) ve “*epidemiyä*” (salgın) sözcükleri, Özbek Türkçesinin söz varlığına eklenmiştir. Batı dillerinden alınan “*câncâl*” (Fr. skandal) veya “*genosid*” (Fr. soykırım) sözcükleri de söz varlığındaki yabancılaşmayı arttırmıştır.

1.5.3.5. Türkmen Türkçesinin Söz Varlığı

Batı Türkçesinin doğu koluna mensup olan Türkmen Türkçesi, kuzeydoğusunda batı grubundan Azerbaycan Türkçesinin, kuzeyinde Kıpçak grubundan Kazak Türkçesinin, batısında ise Karluk grubundan Özbek Türkçesinin konuşulduğu bir coğrafyada geliştiği için, Oğuz, Kıpçak ve Doğu grubunun özelliklerini barındırmaktadır. Bu üç etki nedeniyle Türkmen Türkçesindeki bazı sözcükler *-tıpkı Özbek Türkçesinde olduğu gibi-*, Oğuz veya Kıpçak grubundaki lehçelerden farklı anlamlara gelecek biçimde kullanılmaktadır.

Diğer Türk lehçeleri gibi, tarihi gelişim süreci içinde öncelikle Moğolcadan etkilenen Türkmen Türkçesi, İslam'ın etkisiyle Arapça ve Farsçadan, Sovyetler'in etkisi ile de Rusçadan etkilenmiştir. Her dil, aldığı yabancı kelimeyi çok defa kendi ses özelliğine uydurmuş ve alınma kelimelerde çeşitli ses değişiklikleri ortaya çıkmıştır. Bu tür değişiklikler Türkmen Türkçesinde de görülmektedir (Kara, 2009: 447). Türkmen Türkçesinin, “*alamāt*” (Ar. işaret), “*āşğār*” (Far. açık, görünen) ve “*dōst*” (Far. arkadaş) örneklerinde görüldüğü gibi “*aslî uzun ünlüleri*” barındırıyor olması Türk lehçeleri içinde önemli bir özelliktir.

Türkmen Türkçesine “*şāher*” (kent, şehir) ve “*çāre*” (tedbir) gibi Farsça sözcükler, Türk edebiyatının Fars edebiyatından uzun yıllar boyunca etkilenmesi nedeniyle ve Harezme aracılığıyla girmiştir. Türklerin İslam'ı benimsemesiyle birlikte, dinî konularda daha güvenilir bilgi edinme yolları aramak ve inançlarını güçlendirmek adına Arapça kaynaklara başvurması sonucunda birçok Türk lehçesinde olduğu gibi Türkmen Türkçesinin söz varlığına da “*şikāyat*” (yakınma), “*hāzır*” (şimdi) ve “*tebiğat*” (doğa) gibi Arapça sözcükler alınmıştır. Bu nedenle inanç, ticaret, günlük yaşam, siyaset ve edebiyat ile ilgili birçok Arapça ve Farsça sözcük, Türkmen Türkçesinin söz varlığına girmiştir.

1880'de Türkmenistan'ın Rus Çarlığı'nın egemenliğine girmesinden sonra başlayan, Ekim Devrimi'nden sonra da hız kazanan “*avgust*” (ağustos), “*spirt*” (alkol), “*monument*” (anıt), “*estakada*” (üst geçit) ve “*ratsiya*” (telsiz) gibi sözcüklerle örneklenen Rusça ödünçlemeler, bugün de Türkmen Türkçesinin söz varlığı içinde önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca “*aktyor*” (Fr. erkek oyuncu), “*akvarium*” (Fr. cam su kabı), “*forma*” (Fr. form, biçim) ve “*kosmos*” (Fr. uzay) gibi Batı dillerine ait sözcükler de diğer diller aracılığıyla Türkmen Türkçesine girmiştir.

1.5.3.6. Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı

Eski Türkçenin batı kolunda gelişen ve Oğuz grubuna dâhil olan Türkiye Türkçesi, Türklerin Anadolu'ya göçleriyle birlikte şekillenmeye başlamış, gelişmiş bir Türk lehçesidir. Göktürkçeden günümüze taşınan söz varlığı, binlerce yıllık gelişim süreci içinde bir yandan bazı öğelerini kaybetmiş, bir yandan da yeni türetmeler veya alıntılarla zenginleşmiştir. Ayrıca sözcüklerde bazı ses değişimleri yaşanmış, bazı sözcükler Eski Türkçedeki hâllerinden çok uzaklaşmıştır.

Türkiye Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesinin devamı olan Osmanlı Türkçesinin yerine geçmek için İkinci Meşrutiyet'ten sonra oluşmaya başlayan ve Türkçenin güçlü bir yazı diline sahip lehçesidir. Türkiye Türkçesinin söz varlığı, çoğunlukla Türkçe kökenli sözcüklerden oluşmaktadır. Genellikle Arapça, Fransızca, Farsça ve İngilizce kökenli sözcüklerden yapılan alıntılar, belirli dönemlerde artmış veya azalmıştır.

Türkiye Türkçesi, yalnızca söz varlığı açısından değil, Türk dilinin yapısal özelliklerini de yansıtmaması açısından gelişmiş bir yazı dilidir. İstanbul Türkçesinin temel alındığı yazı dilinde Osmanlıca dönemindeki “*terkipler*” ortadan kalkmış, sözcük çekimleri Türkçenin genel kurallarına uygun ve ses yapısına uyacak biçimde yapılmıştır. Böylece Türkiye Türkçesi, kavramlaştırma gücü yüksek, sözle resim çizilebilecek güçte bir dile sahip olmuşlardır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. DİVANÜ LÛGAT-İT TÜRK

2.1. Kaşgarlı Mahmut

Kendisinden 1.000 yıl sonra bile, adına medhiyeler dizilecek kadar büyük bir dilci, araştırmacı ve derlemeci olan Kaşgarlı Mahmut, yaşadığı döneme göre düşünüldüğünde olağanüstü gayreti olan büyük bir bilgedir. Yazmış olduğu Divanü Lûgat-it Türk adlı muazzam eser, onun ne denli çalışkan ve bilgili bir araştırmacı olduğunu görmek için yeterlidir.

Kaşgarlı Mahmut hakkında bilgilerimiz çok sınırlıdır. Çünkü yalnızca kendi yazdığı Divan'dan, onun hakkında bilgi edinebilme imkânımız bulunmaktadır. Oradaki bilgiler ise, Kaşgarlı'nın nerede ve ne zaman doğduğunu bile tam netlikle anlayamayacağımız şekilde sınırlıdır.

Adından anlaşılacağı üzere Kaşgar'da doğduğu düşünülmektedir. Fakat babasının Barsgan'da doğduğunu ve kendisinin de orada doğmuş olabileceğini vermiş olduğunu bilgilerden çıkarmak mümkündür. Babası Hüseyin Çağrı Tigin, Doğu Karahanlı hakanının oğludur. 1072 yılında eserini hazırlamaya başladığına ve Bağdat'taki halifeye eseri 1074'te sunduğuna göre bu yıllarda ileri yaşlarda olsa gerekir.

Kaşgarlı Mahmut, kendisini Türklerin soyca en ileri gelenlerinden olduğunu söylemekte, Karahanlı sülalesinin tanınmış kişilerinden rivayetler aktarmakta, Karahanlı devlet teşkilatı ve saray gelenekleri üzerine geniş bilgiler vermektedir. Bu durum onun Karahanlı hükümdar ailesine de yabancı olmadığına işaret sayılmaktadır (Korkmaz, 1995b: 255).

Kaşgarlı Mahmut, ciddi bir medrese eğitimi almış, Arapça ve Farsçayı çok iyi derecede öğrenerek İslamî ilimler üzerinde olgunlaşmıştır. Köklü bir aileden gelmektedir ve iyi silah kullandığını Divan'da belirtmektedir. Türklük bilinciyle hareket etmekte, kendi sözüyle “Tanrı'nın *gelecek Güneş'inin Türk burçlarında yükselmesini*” amaç edinerek, bu uğurda bilgelikle çalışmalar yapmaktadır.

Kaşgarlı Mahmut'un yaşadığı dönemde Horasan, Semerkand, Buhara, Kaşgar ve Bağdat önemli bilim, kültür ve edebiyat merkezleridir. Kaşgarlı Türklerin yaşadığı

coğrafları tek tek gezmiş ve Türk dilinin lehçeleri üzerinde sistemli araştırmalar yaparak derlemelerini eserinde toplamıştır. Birçok Türk lehçesinin yanında Arapça ve Farsçayı da çok iyi derecede bilen Kaşgarlı, eserini Bağdat'ta halifeye sunmak için Türk şehir ve bozkırlarını baştan başa dolaşmıştır.

Arap tarihçilik anlayışının oldukça gelişmiş olduğu bir dönemde, Araplara Türkçeyi öğretmek için bu kadar emek sarf eden Kaşgarlı Mahmut hakkında Arap kaynaklarında hiçbir bilgi bulunmaması ise garip bir durumdur.

3.2. Divan'ın Yazılışı

Kaşgarlı Mahmut, Divanü Lûgat-it Türk'ü yazmaya 1072 yılında başlamış ve 1074 yılında eserini tamamlayarak Bağdat'taki halifeye sunmuştur. Kaşgarlı Bağdat'a gelmeden önce kendisinin de eserinde belirttiği gibi “*Türk dil ve şiirlerini öğrenmek amacıyla*”, “*Türk şehir ve bozkırları boyunca*” Türkler arasında dolaşmıştır (Teres, 2006: 14).

Kaşgarlı'nın eseri yazma amacı, eserin Bağdat'taki halifeye sunulmasından da anlaşılacağı üzere Araplara Türkçeyi öğretmek olmalıdır. Çünkü 11. yüzyılda Türklere duyulan saygı ve sevgi çok yüksek olduğundan, Arap ülkelerinde bile üst düzey yöneticiler, valiler hep Türklerden seçilerek atanmaktaydı. Bu durum, Arapların Türklere yakınlaşmasını gerektirdiğinden Türkçe öğrenme ihtiyacı doğurmuştu. Kaşgarlı da bu hem bu ihtiyaca cevap verebilecek nitelikte bir eser ortaya çıkarmak hem de Türkçenin en az Arapça kadar güçlü, köklü ve güzel bir dil olduğunu ortaya çıkarmak için bu eseri yazmış olmalıdır. Eserin Arap sözlükçülük geleneğine göre hazırlanmış olması da, bu durumun ayrı bir nedeni olarak kabul edilmelidir.

Divanü Lûgat-it Türk'ün nerede yazıldığına dair bir bilgi bulunmamakla birlikte, eserin Bağdat'ta yazılarak halifeye sunulduğu düşünülmektedir. Bağdat'ta yazılmış olmasına kuvvetli bir tanık da o asırda Bağdat'ın bir Türk şehri hâline gelmiş bulunması ve Irak'ta Türk nüfuzunun son derece ilerlemiş olmasıdır. Şurası muhakkaktır ki, Kaşgarlı Mahmut kitabını geçici bir heves üzerine yazmış değildir. Bunu yazabilmek için bizim sayın Kaşgarlı çok emekler çekmiş, birçok üzüntülere katlanmıştır. Uzun bir hazırlama devresi geçirdikten sonra bu büyük eserin vücuda getirilmiş olduğunda şüphe yoktur. Çünkü böyle bir eseri yazmak kolay değildir (Atalay, 2006: 15).

Eserin yazma nüshası, bugün İstanbul'da Millet Kütüphanesi'nde saklanmaktadır ve tektir. Muhammed adında İranlı ve sonradan Şam'a yerleşen bir kişi tarafından istinsah edilmiştir.

3.3. Divan'daki Sözlükçülük Anlayışı

Kaşgarlı Mahmut, eserinde Arap sözlükçülük geleneğine uyarak madde başlarını düzenlemiştir. Eserde Türk lehçelerindeki sözcükler, sekiz bölüm altında açıklanmıştır. Açıklamalar yapılırken sözcüklerin farklı Türk lehçelerindeki söyleyiş biçimleri de belirtilmiştir.

Eser "*hemze kitabı, salim kitabı, muzaaf kitabı, misal kitabı, üçlüler kitabı, dörtlüler kitabı, gunne kitabı, iki harekesiz harfin birleşmesi kitabı*" başlıklı sekiz bölüm altında incelenmiş ve her bölümde isimlerle fiiller ayrı olarak gösterilmiştir. Divan'da sözcüklerin bilinen bütün anlamları verilmiş, sözcüklerin anlamları oldukça anlaşılır bir şekilde açıklanmıştır.

Kaşgarlı Mahmut, ele aldığı Türk boy ve kavimlerinin oturdukları yerleri uzun uzun anlatmış, kullandıkları alfabe sistemlerinden, dillerindeki ses ve yapı ayrılıklarından, boy teşkilatlarından söz etmiş; onların etnografyalarından tutunuz da inançlarına, gelenek ve göreneklerine, edebiyat ve folkloruna varıncaya kadar ayrıntılı bilgiler vermiş, bu bilgileri gerektiğinde hadisler, atasözleri, şiiir parçaları ve dörtlükler gibi canlı örnekler sıralayarak açıklamaya çalışmıştır. İlk Türk dünya haritası ve en eski Türk savları (atasözleri) onun kitabında yer almıştır (Korkmaz, 1995: 257).

3.4. Divan'ın Bulunması ve Üzerinde Yapılan Çalışmalar

Divanü Lûgat-it Türk'ün 1650'li yıllarda Kâtip Çelebi tarafından görülüp, Kaş az-Zunûn adlı eserin kaynakçasında yazıldığı Dankoff tarafından belirtilmektedir (Teres, 2006: 18). Yazma nüshanın ilk olarak keşfedilmesi ise, 1910 yılında Ali Emiri'nin kitabı görmesiyle gerçekleşmiştir.

Osmanlı tarihi boyunca Divanü Lûgat-it Türk olduğu bilinmeden elden ele saklanarak İstanbul'a kadar getirilen bu eser, bir kadının sahafa satamadığı kitabı Ali Emiri'ye satmasıyla keşfedilir. Ali Emiri, kitap okuma düşkünü ve çok bilgili bir kişidir. Kitabın değerini anlar ve hemen satın alır. Devrin sadrazamı Talat Paşa'nın emriyle kitabın Kilisli Rıfat tarafından düzenlenip baskıya hazırlaması istenir. Bir buçuk yılda

eser baskıya hazırlanır ve Ali Emiri ile Kilisli Rifat'ın bu muazzam ve titiz çalışmaları sonucunda, bir Türklük hazinesi olarak bütün Türk dünyasına armağan edilmiş olunur.

Kilisli Rifat'ın yapmış olduğu çeviri çalışması, ilk olması bakımından önemlidir; fakat eksiklerle doludur. Daha sonra yapılan çalışma K. Brockhmann'ın 1928'de matbu eserden yararlanarak yaptığı çalışmadır. Besim Atalay'ın üç ciltlik çeviri çalışması, Divanü Lûgat-it Türk üzerinde yapılmış ilk ciddi ve sistemli çalışma olmuştur. Onu G. Clauson'un Divan'dan alıntılarla oluşturduğu çalışması izlemiştir.

Besim Atalay'ın yapmış olduğu çalışma, Türk Dil Kurumu tarafından 1972 yılında dizin olarak yayımlanmaya başlamış ve eksiklikleri giderilerek dört cilt hâlinde yararlanmak isteyenlerin hizmetin sunulmuştur.

3.5. Divanü Lûgat-it Türk'ün Önemi

“*Türk Dilleri Sözlüğü*” diye çevirebileceğimiz Divanü Lûgat-it Türk, gözleme dayanan ve karşılaştırmalı dilcilik yöntemine uyan bir eser olduğu için, Türk kültür tarihi bakımından olduğu kadar, Türk dili tarihi bakımından da üstün değerde bir kaynak eser niteliğindedir. Kaşgarlı Mahmut'un, eserini yazarken o devir Türk ülkelerini birer birer dolaşarak notlar almış ve doğrudan doğruya kendi derlediği dil malzemesine dayanmış olması, eserinin değerini bir kat daha arttırmıştır (Korkmaz, 1995a: 241)

Divanü Lûgat-it Türk'ü, yalnızca bir “*sözlük*” olarak nitelemek, ona haksızlık etmek olacaktır. Çünkü bu eser, Türk lehçelerinin dil ve ses özelliklerini ortaya koyup, Türk tarihini aydınlatacak ayrıntılı bilgiler vermesinin yanında; bundan bin yıl önce yaşayan Karahanlı Türklerinin yaşantılarını, kültürel özelliklerini, gelenek-göreneklerini, yemek kültürlerini, oyunlarını, inanç yapılarını ve maddi / manevi “*kültür*” kavramı içerisinde düşünülebilecek tüm değerler hakkında az veya çok bilgiler sunmaktadır. Bu anlamda Divan, yazıldığı dönem için bile büyük bir hazineyken, günümüz için paha biçilmez bir bilgi pınarıdır.

Divanü Lûgat-it Türk on birinci yüzyıl Türkçesinin ses bilgisi ve biçim bilgisi özellikleriyle ilgili bilgileri, söz varlığının gücünü, inceliklerini yirmi birinci yüzyıla ulaştıran bir bilgi hazinesidir. Kaşgarlı Mahmut'un 1072 yılında yazmaya başlayıp 1074 yılında tamamladığı Türk dilinin anıtsal eseri Divanü Lûgat-it Türk, yalnızca bir sözlük değildir. Tarihin en eski dönemlerine kadar uzanan kültür değerlerimizin köklerini

ortaya koyan, yaklaşık bin yıl öncesinin Türkistan'ında, Kıpçak bozkırlarında, Karahanlı Devleti'nde, Uygur Kağanlığı'nda, Oğuz obalarında kısacası on birinci yüzyılın Türk dünyasında yaşayan Türk topluluklarının dilleri, gelenekleri, inanışları, yaşayışları konusunda bilgiler veren, sözcükleri tanımlarken Türk sözlü edebiyatının seçkin örnekleriyle anlatımını renklendiren, atasözlerimizin en eski biçimleriyle söz varlığımızın gücünü ortaya koyan eşsiz bir başvuru kaynağıdır ve aynı zamanda Türkçenin hafızasıdır (Akalın, 2008: 480).

Divan'ın yazılma amacı Türkçenin Arapça kadar zengin olduğunu göstermek ve Türklerin hüküm sürdüğü yerlerde Türkçe öğrenmek isteyenlere yardımcı olmaktır. Bu yüzden, kitabın yazıldığı dönemde Türkçede yaşayan kelimeler, gerek Türkçe cümle içinde kullanılarak gerekse ansiklopedik bilgiler erilerek Arapça açıklanmıştır. Bu açıklama bölümleriyle Divanü Lûgat-it Türk yalnız bir sözlük olmaktan çıkmış, Türk tarihi, coğrafyası, etnolojisi, mitolojisi, folkloru, dili, edebiyatı üzerine tanıklarıyla bilgi veren bir ansiklopedi hâline dönüşmüştür. Eser edebî örneklerle yer vermesi açısından bir edebiyat antolojisi özelliği kazanmıştır. Türk kültürüyle ilgili pek çok malzeme bulunduğundan dolayı bu eserin Türkolojinin temelini attığı da söylenebilir (Kaya, 2002: 39).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKMENLER VE TÜRKMEN TÜRKÇESİ

3.1. Türkmen Adı

Türkmen adının kökeni, yapısı ve anlamı hakkında birçok farklı görüş bulunmaktadır. Bugün dar anlamda Türkmenistan’da yaşayanlar için kullanılan bu sözcük, genel anlamda bütün Oğuz Türkleri için de kullanılmaktadır. Türkiye’de bazı Yörüklerin kendilerini Türkmen olarak kabul ettikleri, böyle adlandırdıkları da bilinmektedir.

Türkmen adının en başta Divanü Lûgat-it Türk’te Kaşgarlı Mahmut’un “*Bunlar Oğuzlardır. Bunlara Türkmen denilmesinde bir hikâye vardır.*” (DLT, C: III, s. 412) sözünde geçtiği bilinmektedir. Kaşgarlı’nın bahsettiği hikâyeye göre Balasagun’daki bir Türk hakanı doğuya çekilmiş ve orada yalnızca 22 kişi kalmıştır. Sonra 24 kişi olan bu insanlar üzerine saldıran Büyük İskender (Zülkarneyn), onların üzerlerinde Türk belgeleri bulunca onları Farsça -Türk’e benzeyen- anlamına gelen “*Türkmanend*” biçiminde adlandırmıştır (DLT, C: III, s. 413).

Türkmen adının “*Türkiman*” (iman etmiş Türk) adından geldiğini İlhanlı tarihçisi Reşideddin Camü’t-Tevarih adlı eserinde yazmıştır. Necip Asım bu adın adam anlamına gelen “+man” ekinden ortaya çıktığını ve “*Türk eri*” anlamında kullanıldığını savunmuştur. A. Vámbéry “*Türk men*” (ben Türk’üm) sözünün kalıplaşması ile Türkmen adının ortaya çıktığını ileri sürmüştür (Kafesoğlu, 1958: 122).

Faruk Sümer, Müslümanlığı kabul eden Türklerin diğer Türk boylarından farkını belirtmek için Türkmen adını kullandıklarını ileri sürmüştür. (Sümer, 1999: 79) Bu fikir, birçok bilim adamı tarafından kabul görmüştür. Fakat Jean Deny Türkçede “+man” ekinin büyüklük, fazlalık, üstünlük, abartma anlamı taşıdığını ve “*Türk+man*” adının (koyu Türk, saf Türk) anlamına geldiğini ifade eden görüşü, Türklük bilimi dünyasında en çok kabul gören görüş olmuştur (Kafesoğlu, 1958: 123).

4.2. Türkmenlerin Tarihi

Türkmenler, bozkır yaşamının bir gereği olarak göçer yaşam süren bir Türk boyudur. Teke, Yomut, Ersarı, Sarık, Salır, Gökleñ ve Çovdur gibi boylardan oluşan Türkmenler, Oğuz soylu Türkler'dendir.

Türkmenler siyasi olarak Selçuklu Devleti'yle tarih sahnesine çıkmış sayılırlar. Oğuzların başında bulunan Yabgu, müslüman Türkmenler'in üzerine yürümüştür. Sonraları kendi adını taşıyan bir devlet kuracak olan Selçuk Bey, Yabguya karşı mücadele etmiş ve Türkmen adıyla anılmaya başlayan müslüman Oğuzları korumuştur (Kara, 2009: 170).

Bu olaydan sonra Türkmenler, Selçuk Bey önderliğinde batıya doğru hareket etmiş ve Hazar Deniz'ine yaklaşmışlardır. Orada kurulan Büyük Selçuklu Devleti, Moğol istilası yüzünden Türkmenlerin bir kısmının Hazar ötesindeki bir bölgeye, bir kısmının ise Anadolu ve Azerbaycan bölgelerine kaçmalarına neden olmuştur. Bu durum, Hazar ve Anadolu Türkmenlerinin ayrı sahalarda yaşamaları sonucunu doğurmuştur (Kara, 2009: 170).

Bu arada Oğuzlar, genel olarak Türk adının yanında yine bir siyasi adlandırma olan "Türkmen" adını da taşımışlardır. Çünkü Oğuzlar Müslüman ülkelerine geldikten sonra İslam kaynaklarında bu adla adlandırılmışlardır (Kafesoğlu, 2001: 199).

Hazar ötesindeki Türkmenler Moğol ve Timur baskısında kaldıktan sonra, Kalmukların saldırılarına dayanamayıp Köpetdağ civarına *-bugünkü Türkmenistan'ın güneyine-* yerleşmişlerdir. Bu bölgede güçlenmeleri üzerine İran şahı Nadir Kulu Han'ın saldırılarına maruz kalmışlar ve büyük kayıplar vermişlerdir (Kara, 2009: 170).

18. yüzyıldan sonra İran ve Hive Hanlığı'nın baskılarına karşılık verebilecek güce ulaşmışlar ve Merv bölgesinde yayılmaya başlamışlardır. Uzun süre bu hanlıklarla mücadele etmişler ve bir savaşta İran ordusunu yok edecek güce ulaşmışlardır (Saray, 1999: 334).

1860 yılından sonra rahat bir yaşam sürmeye başlayan ve bağımsız olarak yaşayan Türkmenler, 1879 yılında Rusların saldırılarıyla mücadele etmek zorunda kalmış; fakat şiddetli saldırılara dayanamayarak esaret altına girmişlerdir. 70 yıla yakın Rus esareti altında yaşayan Türkmenler, 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyıl başlarında birkaç kere ayaklanmış; fakat başarılı olmamışlardır (Kara, 2009: 264).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, 1990 yılında bugünkü Türkmenistan Cumhuriyetini kurmuşlar ve 1991 yılında bağımsızlıklarını ilân etmişlerdir (Kara, 2009: 265).

4.3. Türkmenistan Cumhuriyeti

Bugün tam bağımsız yedi Türk cumhuriyetinden biri olan Türkmenistan Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra 1990 yılında egemenliğine kavuşmuş; 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Yeşil zemin üzerinde ay, beş yıldız ve beş Türkmen halı motifi bulunan Türkmenistan bayrağı, bugün Türkmenistan'ın yönetildiği anayasayla birlikte 1992 yılında kabul edilmiştir. Başkenti Aşgabat olan ülke, cumhuriyetle yönetilmektedir.

İç Asya'da, Türkistan olarak adlandırılan geniş coğrafyanın batısında yer alan; batısında Hazar Denizi, doğusunda Özbekistan, kuzeyinde Kazakistan ve güneyinde İran ile Afganistan bulunan Türkmenistan'ın yüzölçümü 448.100 km²'dir. 1996 yılı sayımına göre nüfusu 4.566.800'dür. Türkmenistan nüfusunun 2010 yılında 5.725.000 olduğu düşünölmektedir.

Türkmenistan nüfusunun %77'sini Türkmenler, %9,2'sini Özbekler, %6,7'sini Ruslar, %2'sini Kazaklar ve geri kalan kısmını çeşitli Türk boyları oluşturmaktadır. Halkın %90'ı Müslüman, %10'u ise Ortodoks Hristiyan'dır. Resmi para birimi, 1993 yılında tedavüle giren Manat'tır (Kara, 2009: 265).

Türkmenistan'da Ahal, Balkan, Daşoğuz, Levap ve Marı olmak üzere beş vilâyet bulunmaktadır. Vilâyetler, halkın yaşam alanlarına göre meydana gelen beş büyük topluluğu temsilen oluşturulmuştur. Başkent, Ahal vilâyetindeki Aşgabat şehridir. Diğer önemli şehirleri Marı (Merv), Türkmenbaşı, Daşoğuz (Daşhovuz), Türkmenabat, Atamirat (Kerki) ve Köneürgeç'tir (TİKA, 1996: 13).

Türkmenistan topraklarının 4/3'ü Karakum Çölü'yle kaplıdır. Bunun için yaşamaya elverişli kısım ülke topraklarının küçük bir kısmını oluşturmaktadır. Toprakların %3'ü tarıma elverişli olmasına rağmen, halkın %47'si tarımla geçimini sürdürmektedir. Bitki örtüsü yok denecek kadar azdır. Yalnızca İran ve Afganistan sınırında uzanan yüksek platolarda ağaçlık alanlar bulunmaktadır. Ülke kaynaklarının sıkıntılılarına rağmen son zamanlarda yapılan liberal ekonomi çalışmalarıyla ülke ciddi anlamda kalkınma ve gelişme sürecine girmiştir.

Resmi dil Türkmen Türkçesidir ve ülkede okuma yazma oranı %98'dir. Sekiz tane yükseköğretim kurumu ve binlerce akademik unvana sahip bilim adamı bulunmaktadır. Sosyal bilimlerin yanı sıra, teknik bilimlerde de önemli çalışmalar yürütülmektedir (Kara, 2009 : 271).

4.4. Türkmen Türkçesi

Batı Türkçesinin doğu koluna mensup olan Türkmen Türkçesi, kuzeydoğusunda batı grubundan Azerbaycan Türkçesinin, kuzeyinde Kıpçak grubundan Kazak Türkçesinin, batısında ise Karluk grubundan Özbek Türkçesinin konuşulduğu bir coğrafyada geliştiği için, hem Oğuz hem de Kıpçak grubunun özelliklerini barındırmaktadır. Bu durum Türkmen Türkçesinin Oğuz grubundaki diğer Türk lehçeleri olan Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Gagavuz Türkçesinden farklı özellikler taşımasına neden olmuştur.

Türkmen Türkçesi, Türkmenlerin köklü tarihi gelişimleri sürecinde işlenerek bugüne kadar gelmiş bir güneybatı lehçesidir. Çağatay Türkçesinden etkilenerek doğu Türkçesine ait özellikleri de bünyesine alan Türkmen Türkçesi, bugün 4,5 milyondan fazla kişi tarafından konuşulmaktadır. Türkmenistan'ın 1991 yılından beri resmi dili olan Türkmen Türkçesi, yalnızca Türkmenistan sınırları içerisinde değil; Kazakistan'da, Özbekistan'da, Tataristan'da, Azerbaycan'da, Suriye'de, Irak'ta ve Rusya'da da konuşulmaktadır.

Türkmen Türkçesi, ses ve şekil yapısı itibariyle söz varlığını koruyucu bir özelliğe sahiptir. Bunu aslı uzun ünlüleri en çok ve güzel biçimde koruyabilmesinden de anlayabiliyoruz. Bu nedenle söz varlığının büyük çoğunluğunu Türkçe kökenli sözcükler oluşturan Türkmen Türkçesi, kuşkusuz yüzlerce yıllık gelişim sürecinde başta Arapça ve Farsça olmak üzere, Rusça ve Moğolca sözcüklerden alıntılar yapmıştır. Bu alıntılar, ünlü uyumları gibi Türkmen Türkçesinin ses özelliklerine uygun hâle getirilmiştir.

Ana Türkçede ilk hecedeki birincil ünlü uzunluklarını en çok ve en iyi şekilde korumuş olan dil Türkmen Türkçesidir. Türkmen Türkçesindeki birincil uzunluklar Batıda ilk olarak Aliyiv - Bōriyiv'in Latin alfabesi asıllı yeni Türkmen alfabesiyle düzenlenmiş Rusça - Türkmençe sözlüğü aracılığıyla öğrenilmiştir. Bilindiği gibi, bu

Türkmen yazısında uzun ünlüler önceleri çift ünlü işareti ile gösterilirdi. Sonraları alfabede yapılan bazı değişiklikler arasında bu yazım kuralı da kaldırıldı ve uzun ünlüler yazıda kısıalardan ayırt edilmez oldu. Nihayet, 1940'ta İslâv alfabesi asıllı yeni alfabe kabul edildi. Türkmen Türkçesi o tarihten beri bu alfabe ile yazılmaktadır ve yazıdaki bu eksiklik sözlüklerde parantez içinde gösterilerek giderilmektedir (Tekin, 1995b: 64).

Aslı uzun ünlülerin yanı sıra, sonradan oluşan dolaylı (telafi, ikincil) uzun ünlüleri de barındıran Türkmen Türkçesi, 18. yüzyılda Türkmenlerin yazılı edebiyatlarının başlangıcından 1928'e kadar Arap alfabesiyle; 1928-1940 yılları arasında Latin, 1940'tan sonra da 1993 yılına kadar Kiril alfabesiyle yazılmıştır. 12 Nisan 1993 tarihinde Türkmenistan meclisinin aldığı bir kararla, Latin alfabesi esaslı yeni Türkmen alfabesi kabul edilmiştir. 2000 yılında alfabedeki farklı sesler kaldırılarak, bütünüyle Latin alfabesine geçilmiştir (Kara, 2001: 2).

Türkçenin Türkmen koluna ait olduğu belirtilen ve Türkmen boyunun dili olarak gösterilen ilk sözcükler Divanü Lûgat-it Türk'te ve 14. yüzyılda Arap dilcileri tarafından yazılan eserlerde rastlanmaktadır. Türkmenler 15-17. yüzyıllarda yazıda Orta Asya Türklerinin ortak yazı dili olan Çağatay Türkçesini kullanmışlardır. 18. yüzyılda (1730 - 1780) yaşadığı samılan ünlü Türkmen şairi Mahdumkulu ise şiirlerini Çağatay Türkçesi ile değil Türkmen Türkçesi ile söyleyip yazmıştır. 19. yüzyılda da birçok Türkmen şairi kendi lehçelerinde yazmayı sürdürmüşlerdir. Bütün bunlara karşın Türkmen Türkçesi ancak Sovyet Devrimi'nden sonra 1923 yılında bağımsız bir yazı dili olmuştur (Tekin, 1995: 6).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. SES BİLGİSİ AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMA

Canlı ve değişken bir varlık olan dil, zamanla ve kullanım alanı genişledikçe farklılaşır, değişir ve gelişir. Dil, bir göstergedir; göstereni de konuşma dilinde ses, yazı dilinde harf örüntüleridir.

Dilin ses boyutu ve onu karşılayan harf sistemleri, onun gelişim sürecine uygun olarak kendini yenilemekte ve çoklukla bir uyum içerisinde değişime uğramaktadır. Bu değişimler, “*bir dilin seslerini; oluşmaları, boğumlanma özellikleri, kelimelerdeki sıralanışları, yüklendikleri görevler ve uğradıkları türlü değişmeler açısından inceleyen gramer dalı*” (Korkmaz, 2010: 183) olarak tanımlanan ses bilgisi özelliklerini ortaya çıkarmaktadır.

Bu bölümde, Divanü Lûgat-it Türk’te geçen ve Türkmen Türkçesinin söz varlığında korunan sözcüklerin göstermiş oldukları ses temayülleri incelenecek ve ses olayları üzerinde açıklamalar yapılacaktır.

4.1. Ses, Harf, Alfabe Kavramları

Konuşma dilinin en küçük parçaları olan ses, “*ciğerlerden gelen havanın ses yolunun herhangi bir noktasındaki boğumlanması ile oluşan ve yayılarak kulakta, bir ünlü olarak veya bir ünlü ile birlikte algılanan titreşim*” (Korkmaz, 2010: 183) olarak tanımlanmaktadır.

Dillerin ortaya çıkmaları üzerine geliştirilen teoriler de göz önüne alındığında, dillerin sesler üzerine kurulu olduğunu söylemek mümkündür. Dil, hammaddesi ses olan ve sese dayalı olarak gelişen bir varlıktır. Bildirişimi sağlama amacıyla ses veya ses demetlerine saymaca değerler yüklenmektedir. Dil denilen bu yapay sistemin temel yapı taşı ise sestir (Karaağaç, 2010: 17).

Kuşkusuz burada sesin iki boyutunu ele almak gerekir. Ses, fizik bilimi teknikleriyle laboratuvarında incelenebilecek bir gerçeklik olmanın dışında, “fonoloji” adı verilen ses biliminde dilin anlam yönüyle bağlantılı olarak sosyal bilimlerce incelenen toplumsal bir konudur. “*İnsanoğlunun dünya sahnesine çıkmasıyla anlam kazanan ses,*

zaman içinde işlenerek insanlar arasındaki iletişimin ana aracı olmuş ve insanlar, onun sayesinde amaçlarına ulaşmışlardır.” (Coşkun, 2008: 17)

Sesler, akciğerlerdeki havanın birçok organ tarafından etkilenmesi ve işlenmesi sonucunda düzenli ve devamlı birlikler hâlinde ortaya çıkarak bir dilsel göstereni karşılar. Sesin ortaya çıkmasında akciğerler, nefes borusu, yutak, ses telleri, yutak boşluğu, burun boşluğu, ağız boşluğu, dil, dişler, avurtlar, ön damak, arka damak, küçük dil, dudaklar ve çeneler görev almaktadır (Karaağaç, 2010: 26). Akciğerlere dolan hava, diyaframın göğüs kaslarına yardımıyla soluk borusundan gırtlak, boğaz, ağız kanalı, geniz ve burun boşluğundan geçirilmekte ve sesin özelliğine göre işlenerek dil sesleri oluşmaktadır (Aksan, 2000, 16).

Dilleri ortaya çıkaran insanlarca, ses birimlerine anlamlar yüklenmekte olduğundan, sesi yalnızca bir titreşim dalgası olarak kabul etmemek gerekmektedir. “Dilin en küçük parçası dilin malzemesi olan ses alelâde ses, ses kelimesinin umumî mânâsiyle seda karşılığı olan ses demek değildir. Dildeki ses şekilli bir sedadır.” (Ergin, 2005 - 30) Bir arabanın veya hayvanın çıkardığı, algılanabilen titreşimler ham sesi *-yani sedayı-* karşılamaktayken, “en küçük gramer birliklerinden en büyük birlik olan cümleye kadar dili meydana getiren bütün şekillerin bünyesinde ses adını verdiğimiz en küçük ve basit dil unsurları” (Ergin, 2005: 20) göreviyle ses; insanların sözlü iletişiminin temeli, yazılı iletişiminin ise kaynağıdır.

Harf, “*bir dilin alfabesini oluşturan ve tek başına veya başka öğelerle birlikte o dildeki sesleri yazıda göstermek üzere kullanılan işaretlerden her biri, sesin yazıdaki işaret karşılığı*” (Korkmaz, 2010: 114) olarak tanımlanmaktadır. Konuşma dilindeki sesler, yazı dilinde harflerle ifade edilirler. Harfler, bir araya gelerek alfabeyi oluştururlar ve bazı noktalama işaretleri ve rakamlarla birlikte kullanılırlar.

Alfabe, “*bir dilin seslerini yazıya geçirmek için kullanılan işaretlerin tümü, itibarî ve belirli bir sıraya konmuş harfler topluluğu*” (Korkmaz, 2010: 16) olarak tanımlanmaktadır. Sözlü dildeki karşılığı aynı olan sesler, kendine özgü harf sistemleri içeren alfabelerde farklı farklı gösterilirler. Değişen dilin ses yönü değil, yazı dilindeki harf ve işaretlerdir. Türkler, tarih boyunca geniş çaplı olarak beş büyük alfabeyi kullanmışlardır. Bunlar kullanım sırasıyla, “*Göktürk, Uygur, Arap, Kiril ve Türk (Latin)*” alfabesidir.

4.2. Türkmen Türkçesinin Başlıca Ses Özellikleri

Türkmen Türkçesinde “a, e, ä, ı, i, o, ö, u, ü” harfleriyle gösterilen dokuz ünlü; “b, c, ç, d, f, g, h, j, k, l, m, n, ñ, o, ö, p, r, s, ş, t, v, y, z” harfleriyle gösterilen 21 ünsüz bulunmaktadır. Açık ve geniş e ünlüsü “ä” dışında kalan sekiz ünlü, Türkiye Türkçesindekilerle aynıdır. Ünsüzlerde ise nazal n ve geniz n’si olarak adlandırılan ve “ng” sesine karşılık gelen “ñ” ünsüzü kullanılırken; Türkiye Türkçesindeki “ğ” ünsüzü, Türkmen Türkçesinde daha gırtlığa yakın telaffuz edilmesine karşın yazı dilinde “g” ile gösterilmektedir.

Yazı dilinde dokuz ünlü olmasına rağmen, konuşma dilinde uzun ünlülerin kullanımıyla 16-18 arası fonemin kullanıldığı, bunların “a, e, ä, ı, i, o, ö, u, ü” kısa ünlülerine ek olarak, “ā, ē, ā, ī, ī, ō, ō, ū, ū” uzun ünlülerinden oluştuğu belirtilmektedir (Kürenov: 1996: 70).

Türkmen Türkçesinin başlıca ses özelliklerini, maddeler hâlinde şöyle sıralamak mümkündür:

1. Türkmen Türkçesinin diğer Türk lehçeleri içerisindeki en belirgin özelliği, aslî uzun ünlülerin korunmuş olması ve dolaylı uzun ünlülerin bulunmasıdır: *bālık, kōrük, gāş, ā, bōlek, gışīn, dōli, tūt, tañkāni, öylān, gapīm...*

2. Yazı dilinde ilk hecenin dışında “o” ve “ö” ünlüleri bulunmaz. Fakat konuşma dilinde, ilk hecede bulunan “o - u” sesleri sonraki hecelerde bulunan “a” sesini “o”ya; “ö - ü” sesleri sonraki hecelerde bulunan “e” sesini “ö”ye çevirebilmektedir: *sogan, köken (ip, zincir), övüt (öğüt), yokarı, güneş, gōbek...*

3. Türkmen Türkçesinde “u” ve “ü” ünlüleri, sözcüklerin ikinci hecesinden sonra genellikle bulunmamaktadır. Fakat ikiden fazla heceli sözcüklerde “v” ünsüzüyle birlikte veya sonu kapalı olan iki heceli sözcüklerde yuvarlak ünlülerden sonra kullanılabilir: *şaglavuk (çağlayan), tutuk (üzgün), gönülik (doğruluk), üzüm...*

4. Kalınlık - incelik uyumu (büyük ünlü uyumu) Türkmen Türkçesinde tamdır: *gılık, köñül, ogul, kömek (destek)...* Düzlük - yuvarlaklık uyumu (küçük ünlü uyumu) ise, yazı dilinde büyük oranda geçerli olmakla birlikte, konuşma dilinde bozulmaktadır (bkz. ikinci madde): *gündüz, kölege (gölge), mövsüm (mevsim)...*

5. Yabancı dillerden giren sözcükler, Türkmencenin ünlü uyumlarına ve ses yapısına uydurulmaktadır: *ihtiyâr* (Ar.) > *ıgıtyâr* (Trkm.; yaşlı); *jiletka* (Rus.) > *ciltge* (Trkm.; yelek), *cihan* (Far.) > *cahan* (Trkm.; dünya)... Alıntı sözcüklerdeki uzun ünlüler genellikle korunmakla birlikte, bazıları kısalmıştır: *âbâtlık* (sağlamlık), *adil* (adil)...

6. Sözcüklerdeki “î” ve “ĩ” uzun ünlüleri, “ıy” ve “iy” biçiminde telafuz edilmektedir: *çakgîmiz* > *çakgiymiz* (çakımız); *geçîniñ* > *geçiyniñ* (keçinin); *yitgîmiz* > *yitgiymiz* (zararımız)...

7. Arapça ve Farsçadan alınan sözcüklerdeki “f” ünsüzü, istisnalar dışında düzenli olarak “p” sesine dönüşürken, Rusça alıntılardaki “f” ünsüzleri değişmemiştir: *ferzend* (Far.) > *perzent* (Trkm.; çocuk), *sahîfe* (Ar.) > *sahîpa* (Trkm.; sayfa), *şoyfor* (Rus.) > *şoför* (Trkm.)

8. Türkmen Türkçesinde “j” ünsüzü, çoklukla Rusça alıntı sözcüklerde bulunmaktadır: *jaket* (ceket), *jeton*, *rejim*...

9. Eski ve orta Türkçede sözcük başındaki “t” ünsüzü Türkmen Türkçesinde “d” ünsüzüne; “k” ünsüzü ise “g” ünsüzüne dönüşmüştür: *tört* (ET.) > *dört* (Trkm.), *kısga* (DLT) > *gısga* (Trkm.; kısa), *kuş* (DLT) > *guş* (Trkm.)

10. Eski Türkçede sözcük başındaki bazı “b” ünsüzleri, Türkmen Türkçesinde “m” ünsüzüne dönüşmüştür: *ben* (ET.) > *men* (Trkm.), *bin-* (ET.) > *mün-* (Trkm.), *biñ* (ET.) > *müñ* (Trkm.)...

11. Türkmen Türkçesinde “r” ünsüzü, sözcük başında yalnızca alıntı kelimelerde kullanılmaktadır: *roman*, *redif*, *rüh*...

12. Türkmen Türkçesinde “z” sesi, ötümlü dişler arası z’ye; “s” sesi de ötümsüz dişler arası s’ye dönüşmüştür; fakat bu peltek söyleyişler yazı dilinde gösterilmemektedir: *saz*, *sız-*, *suv*...

13. Eski ve Orta Türkçe döneminde sözcük başındaki bazı “t” ünsüzleri, Türkmencede “d” ünsüzüne dönüşmüştür: *tok* (ET.) > *dok* (Trkm.), *targak* (ET.) > *darak* (Trkm.), *tirig* (ET.) > *dîri* (Trkm.)

14. Türkmen Türkçesinde ünsüzlerin en önemli özelliklerinden biri de, gerileyici ve ilerleyici benzeşmelerdir. Yazı ve konuşma dilinde “-ld- > -ll”, “-mb- > -mm-”, “-

st- > *-ss-*” ve “*-sd-* > *-ss-*” gibi benzeşme örnekleri özellikle konuşma dilinde çok yaygındır: *yıldız* > *yıllız*, *tümbek* > *tümmek* (*tümsek*), *basdırma* > *bassırma*, *yastuk* > *yassık*...

15. Asli uzun ünlülerden sonra gelen “p, ç, t, k” ünsüzleri, iki ünlü arasında buldukları sözcüklerde “b, c, d, g” ünsüzlerine dönüşerek yumuşamıştır: *ātı* > *ādı* (*ismi*), *ōtı* > *odı* (*ateşi*), *güyçi* > *güyci* (*gücü*)...

16. Yazıda gösterilen “v” harfi, Türkiye Türkçesindekinden farklı bir diş-dudak (w) ünsüzüdür: *çevür-* (DLT) > *çövür-* (Trkm.; *çevirmek*)

17. Orta Türkçe döneminde fiil kök ve gövdelerinin sonundaki “ı, u” ünlüleri “a”ya; “i, ü” ünlüleri de “e”ye dönüşmüştür: *kaşı-* (DLT) > *gaşa-* (Trkm.; *kaşımak*), *kori-* (DLT) > *gōra-* (Trkm.; *korumak*), *törü-* (ET.) > *döre-* (Trkm.; *türemek*)...

18. İsim kök ve gövdelerinin sonundaki “u, ü” ünlüleri, düzleşerek “ı, i” ünlülerine dönüşmüştür: *Kānu* (DLT) > *Hanı* (Trkm.; *hani*), *tolu* (DLT) > *dolu* (Trkm.), *kudug* (DLT) > *guyı* (Trkm.; *kuyu*)...

4.3. Türkmen Türkçesinde Uzun Ünlüler

Uzun ünlü, “*boğumlanma süresi normal bir ünlünün süresinden daha uzun olan yahut normal uzunluktaki iki ünlünün boğumlanma süresini içine alan ünlü*” (Korkmaz, 2010: 221) olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle ortalama söz temposuyla konuşurken bu tempo içinde ortalama / normal bir sürede boğumlanan ünlülere “*normal süreli ünlüler*”, normalden daha kısa sürede boğumlananlara “*kısa ünlüler*”, normalden daha uzun bir sürede boğumlananlara ise “*uzun ünlüler*” denilmektedir. (Buran, 2006b: 2).

Üzerinde hâlâ tartışmaların bulunduğu ve çalışmaların yapıldığı bir konu olan uzun ünlüler, ilk olarak 19. yy.’ın ortalarında Otto Böhtling’in Yakutçadaki uzun ve ikiz ünlüleri Tatar (Mişer) ağzına ait dil malzemesiyle karşılaştırması sonucu ortaya çıkmıştır (Alkaya, 2008b: 20).

Ana Türkçede ve Türkçenin gelişim süreci çerçevesinde birçok Türk lehçesinde uzun ünlülerin varlığı üzerine yerli ve yabancı birçok Türklük bilimci tarafından yapılan çalışmalar, Orhun Yazıtları’ndan başlamak üzere bugün yaşayan Türk lehçelerinde ve ağzlarında bulunan uzun ünlüleri ve kaybolan uzunlukların bırakmış oldukları seslik

izleri ortaya koymuştur. Göktürk yazısında bazı sözcüklerde ilk veya orta hecedeki, “ᠰ, ᠴ, ᠬ, ᠷ, ᠠ, ᠨ, ᠢ, ᠣ, ᠥ, ᠦ” gibi kendi içerisinde “a, e, ı, i, o, ö, u, ü” seslerinden birini karşılayan ünsüzlerden hemen sonra kullanılan “ᠰ, ᠠ, ᠨ, ᠢ” ünlüleri; “ᠰᠢᠶᠢ” (kōp; çok, hep, pek) ve “ᠰᠢᠶᠢᠬᠡ” (tām; duvar) gibi örneklerde görüldüğü biçimde uzun ünlülerin varlığına işaret etmektedir (Tanyeri, 2011: 56).

Uzun ünlüler, “**birincil (aslî) uzun ünlüler**” ve “**ikincil (dolaylı) uzun ünlüler**” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Birincil uzun ünlüler “*herhangi bir ses değişmesinin ortaya çıkarmadığı, Türkçe kelimelerin kök hecelerinde Ana-Türkçe döneminden beri aslında var olduğu kabul edilen ünlü uzunluğu*” (Korkmaz, 2010: 27) olarak tanımlanırken; ikincil uzun ünlüler “*bir kelimenin ilk veya daha sonraki hecelerinde ses değişmeleri veya kaynaşmaları ile oluşmuş bulunan uzunluk, ikaame uzunluğu*” (Korkmaz, 2010: 126) olarak tanımlanmaktadır. Birincil uzun ünlüler, dilin bilinen en eski dönemine ait oldukları için köklü ses özellikleriyken; sözcüklerin kök ve tabanları ile bir kısım eklerde ve ekleşme durumlarında ortaya çıkan ikincil uzunluklar, genellikle sürekli, kalıcı ve standart değildirlir (Buran, 2006b: 2).

Ana Türkçedeki birincil uzun ünlüler kendilerini düzenli bir şekilde ancak Yakutça ile Türkmen Türkçesinde korumuş, öbür Türk dil ve lehçelerinde genel olarak kısalmış ve kısa ünlülerle karışmışlardır. Bununla birlikte birincil uzun ünlülerin kıaldığı birçok dil, lehçe ve ağızda, düzensiz ve dağınık bir şekilde de olsa, birincil uzunlukların kalıntılarına rastlanmaktadır (Tekin, 1995b: 38). “Sās” (Yak.; yaş, sin); “yāş” (Trkm.; yaş, ıslak); “sās” (Yak.; ilkbahar); “yāz” (Trkm.; yaz) sözcükleri, Yakutça ve Türkmen Türkçesinde karşılıklı olarak görülen uzun ünlüleri örneklemektedir. Yakutça, Türkmen Türkçesi ve Halaçça dışında kalan birçok lehçe ve ağızda da, birincil uzun ünlülerin türlü ses olaylarıyla kıaldığı ve bu ses olaylarının bir kısmında seslik iz bıraktığı yapılan çalışmalardan anlaşılmıştır. (Yalçın, 2009: 2341) İkincil uzun ünlüler ise, Kırgız, Gagauz, Türkmen, Altay, Hakas, Tuva, Yakut ve Yeni Uygur Türkçeleri gibi farklı çağdaş lehçelerde görülmektedir (Buran, 2006b: 2).

Türkmen Türkçesi, Ana Türkçenin birinci hecesindeki aslî ünlü uzunluklarını en çok koruyan ve bunu anlam ayırıcı / düzenli bir ses yapısı hâline getiren Türk lehçesidir. Özellikle ilk hecedeki birincil uzunluklar, Eski ve Orta Türkçe dönemindeki kullanımların devamı olacak biçimde büyük oranda korunmuştur. Türkmen Türkçesinde anlam ayırıcı özelliği bulunan uzun ünlüler, ölçünlü yazı sisteminde

gösterilmemektedir. Bu kullanımlar sözlüklerde ve bilimsel incelemelerde görülmektedir.

Türkmen Türkçesinde hem Eski ve Orta Türkçe döneminde aslî uzun ünlülü olduğu bilinen sözcükleri büyük oranda korumakta hem de Arapça ve Farsça kökenli alıntı sözcüklerle, bazı eklenmeler ve ses olayları sırasında ortaya çıkan ikincil uzun ünlüleri barındırmaktadır.

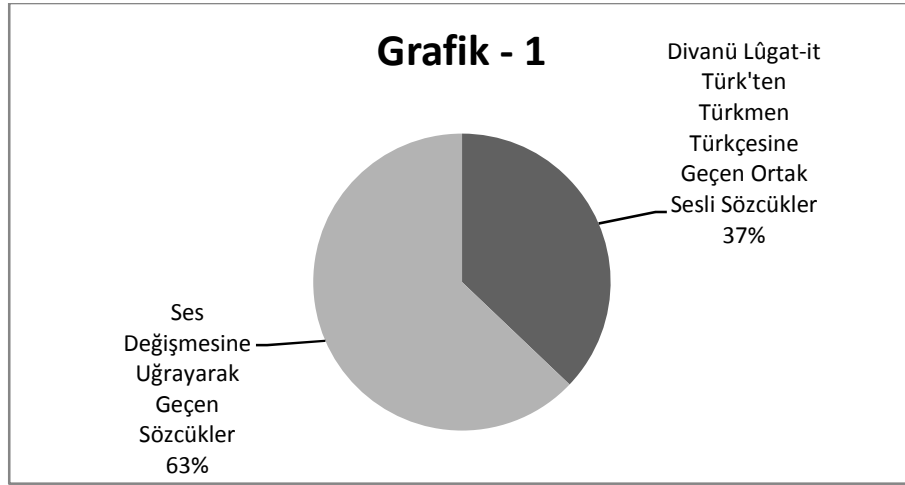
“*Hādīsa, hātīra, tecrībe, kētīp, īdīn, mināsīp*” gibi alıntı sözcüklerde görülen ikincil (dolaylı) uzun ünlüler (Tekin, 1995b: 64), aslında kısa olan ünlüler genellikle kök sonundaki ve ek başındaki iki ünlünün üst üste gelmesi veya ses düşmesi gibi çeşitli sebeplerle uzamaktadır. Bu uzamalar sadece düz ünlülerde meydana gelmektedir. Dolaylı uzun ünlüler anlam farkı meydana getirmemektedir. “Arkān” (*sirt üstü*), “garşılāris” (*karşılırsız*), “gapīm” (*kapım*), “deñizdāki” (*denizdeki*), “çıkmağa” (*çıkmağa*), yüz īn (*yüzükoyun*), çikyān (*çıkmağa olan*), “sōrāyın” (*sorayım*) örnekleri, isim ve fiil çekimlerindeki eklemeler sırasında meydana gelen dolaylı uzunluk örnekleridir (Kara, 2001: 13).

Türkmen Türkçesinde aslî uzun ünlülü sözcüklere, şu örnekler verilebilir: “āca-” (ekşimek, acımak), “āğa” (*ağabey*), “ākça” (*para*), “āyıl-” (*ayılmak*), “çāğ” (*zaman*), “dār” (*dar*), “gāba” (*kaba, iri*), “gāş” (*kaş*), “sāman” (*saman*), “sāy-” (*saymak*), “tābak” (*tabak*), “yān” (*yan, böğür*), “yāra” (*yara*), “yāy” (*yay*), “çīğ” (*nem, çiy*), “dīz” (*diz*), “gīn” (*kın*), “sīla-” (*saygı göstermek*), “sīl-” (*silmek*), “cōş-” (*coşmak*), “cōcuk” (*domuz yavrusu*), “mōncuk” (*boncuk*), “ōt” (*od, ateş*), “ōy-” (*oymak*), “sōr-” (*sormak*), “dūz” (*tuz*), “tūğ” (*bayrak*), “gūra-” (*kurumak*), “yūrt” (*yerleşilen yer*), “dēli” (*deli*), “ēdik” (*çizme*), “ēv-” (*acele etmek*), “bēri” (*bu tarafa, beri*), “kēkilik” (*keklik*), “bīz” (*bez*), “çīş” (*şiş, kebab şişi*), “dīre-” (*destek olmak*), “hīn” (*in, mağara*), “īsle-” (*istemek*), “īş” (*iş*), “īşik” (*kapı*), “bōri” (*kurt*), “gōk” (*mavi, gök*), “kōz” (*ateş, köz*), “ōç” (*öç, öfke*), “ōrdek” (*ördek*), “sōğ-” (*sövmek*), “güyz” (*güz*), “küyse-” (*arzu etmek*), “düyn” (*dün*), “süy-” (*uzatmak*)... (Tekin, 1995b: 65)

4.4. Ses Değişmesine Uğramış Sözcüklerin Listesi

Divanü Lûgat-it Türk'ün Besim Atalay tarafından hazırlanan üç ciltlik çevirisinde geçen 8.783 sözcükten takip edebildiğimiz 1.139 sözcük, ses değişmesine uğrayarak günümüz Türkmen Türkçesinin söz varlığına geçmiştir. Ses değişmesine uğrayan bu sözcükler Divan'dan Türkmen Türkçesinin günümüz söz varlığına geçen 1.824 sözcüğün % 62,9'unu oluşturmaktadır.

Yaptığımız incelemede, Divanü Lûgat-it Türk'te geçen sözcüklerin; *kalınlaşma*, *incelme*, *genişleme*, *daralma*, *yuvarklaşma*, *türeme*, *düşme*, *ikizleşme*, *benzeşme*, *sızıcılılaşma*, *sedalılılaşma*, *akıcılılaşma*... vb. gibi ünlü veya ünsüzlerle ilgili ses olaylarına uğrayarak Türkmen Türkçesinin ses yapısına uydurularak söz varlığına alındığı tespit edilmiştir. Sözcüklerin uğramış oldukları ses olayları, aşağıdaki bölümlerde incelenecektir.

Grafik - 1: DLT'den Türkmen Türkçesine Geçen Sözcüklerin Ses Değişim Oranı

Aşağıdaki listede, Divanü Lûgat-it Türk ile Türkmen Türkçesinin söz varlığı karşılaştırıldığında, ses değişmesine uğramış; fakat anlam bakımından farklılaşmamış sözcükler sıralanmıştır. En az bir anlamı ortak kalmak üzere, anlam daralmasına veya anlam genişlemesine uğrayan sözcükler de aşağıdaki listeye eklenmiştir. Sözcüklerin bulunduğu kaynağın sayfa ve satır numaraları altında belirtilmiştir.

TÜRKMEN TÜRKÇESİ	ANLAMI	DİVAN-Ü LÜGATİ'T TÜRK	ANLAMI
Aca-	Acımak, ekşimek, kekremek. TT: 20 - 13	Açı-	Ekşimek, <i>-yara, vücut-</i> acımak. III, 252 - 19
Ācat-	1. Acıtmak 2. İncitmek TT: 20 - 15	Açıt-	Ekşitmek, acıtmak. I, 207 - 22
Ācı	1. Acı 2. Demli, sert 3. Şehvi, şehvetli 4. Batıcı, iğneleyici TT: 20 - 17	Açıġ	1. Nimet içinde yaşayış. I, 63 - 7 2. Hanın bahşışı. I, 63 - 5 3. Acı, acı olan her nesne, ekşi. I, 63 - 10
Ācık-	Acıkmak. TT: 20 - 18	Ācık-	Acıkmak. I, 190 - 26
Ācılık	Acılık. TT: 20 - 19	Açıġlık	Acılık. I, 150 - 1
Açık	1. Açık 2. Temiz, saf, duru. MK: 153 - 12 1. Açık 2. Gizli olmayan, açık, aşikar, belli 3. Aydın, duru, temiz 4. Gerçek, doğru, doğrudan, açık 5. Üstü kapalı olmayan, dış avlu çevrilmemiş, kuşatılmamış, açık. (MYH)	Açuk	Açık. I, 64 - 22
Açıklık	Açıklık. MK: 153 - 13	Açukluk	Açıklık. I, 150 - 2
Açıl-	1. Açılmak 2. Parlamak, aydınlanmak MK: 153 - 14	Açılın-	Açılmak. I, 256 - 22
Agaç	1. Ağaç 2. Ağaç, ahşap 3. <i>Mec.</i> Direk. TT: 22 - 26	Yığaç	Ağaç, ağaç parçası; erkeğin erkeklik aygıtı; fersah <i>-eski bir yer ölçüsü-</i> . I, 14 - 1

Āgdar-	<ol style="list-style-type: none"> 1. Döndürmek 2. Devirmek, yıkmak 3. Düşürmek 4. Bardağa boşaltmak, çayı iyi demlemek için yeniden çaydanlığa dökmek 5. Toprağı bellemek 6. Çevirmek 7. Karıştırmak 8. Yöneltmek 9. <i>Mec.</i> Devirmek, alaşağı etmek. <p>TT: 23 - 3</p>	Aġtar-	Aktarmak, devirmek, yenmek. II, 74 - 14
Āgıl	<ol style="list-style-type: none"> 1. Aġıl, mandıra 2. Aġıl, hale. <p>TT: 23 - 12</p>	Agıl	Aġıl, koyun yatağı; (Oġuzlarca) koyun pisliġi. I, 73 - 19
Āgına-	Aġnamak, yattığı yerde bir yandan öbür yana devrilmek, yuvarlanmak (hayvan için). TT: 23 - 17	Agna-	- <i>Hayvanlar</i> - yatıp debelenmek, kekemeleşmek, dili tutulmak. I, 289 - 5
Āgır-	Aġırmak. TT: 24 - 2	Agır-	Aġırmak. I, 274 - 2
Āgırı	<ol style="list-style-type: none"> 1. Aġrı 2. Hastalık 3. Tasa, kaygı <p>TT: 24- 3</p>	Agırġ	Aġrı. I, 98 - 6
Āgirt-	<ol style="list-style-type: none"> 1. Aġırtmak 2. İncitmek, gücendirmek, üzme. <p>TT: 24 - 6</p>	Agırt-	Aġırtmak. I, 261 - 14
Agız	<ol style="list-style-type: none"> 1. Aġız 2. Çıkış, giriş 3. Bir şeyin açık kısmı 4. Ön <p>TT: 24 - 7</p>	Aguz³	Aġız, memeli hayvanların doğurduğu zaman verdiği ilk süt. I, 55 - 9
Āgla-	Aġlamak. TT: 24 - 11	Īgla-⁴	Aġlamak. I, 287 - 2
Agıral-	<ol style="list-style-type: none"> 1. Aġır olmak, aġır çekmek 2. Aġırlaşmak 3. Saġırlaşmak 4. Güçleşmek <p>TT: 24 15</p>	Agıru-	Aġırlaşmak. I, 273 - 25

³ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "aguj" (aġız, memeli hayvanların doğurduğu zaman verdiği ilk süt; I, 55 - 7) olarak da geçmektedir.

⁴ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "yigla-" (aġlamak; III, 309 - 5) olarak da geçmektedir.

Agsa-	1. Aksamak, topallamak 2. <i>Mec.</i> Aksamak. TT: 25 - 13	Aḡsa-	Aksamak, topallamak I, 276 - 18
Agsak	Aksak, topal. TT: 25 - 14	Aḡsak	Aksak, topal. I, 119 - 15
Ağşam	Akşam. TT: 25 - 16	Aḡşam	Akşam. I, 107 - 4
Āhır	Ahır. TT: 26 - 7	Akur	Ahır. I, 7 - 7
Akdır-	Et. ç. “ak-”: 1. Akıtmak 2. Suya salmak 3. Dökmek TT: 26 - 18	Aktur-	Aktırmak, akıtmak. I, 222 - 14
Āksakgal	Yaşlı, ihtiyar. MK: 154 - 24	Aksakal	Saçı sakalı ağarmış, kocalmış. I, 81 - 11
Altın	Altın. TT: 29 - 19	Altun	Altın. I, 52 - 10
Andız	Küçük yapraklı, kökü uzun, genişçe büyüyen, hastalıklara iyi gelen bir çeşit ot; andız. (MYH)	Añduz	Andız; bu otun kökü çıkarılarak atın karnı ağrıdığı zaman tedavi edilir. I, 115 - 5
Āñla-	1. Anlamak 2. Sezmek, sezinlemek. TT: 30 - 25	Añla-	Anlamak. I, 290 - 10
Ant	Ant. TT: 30 - 13	And	Ant, yemin. I, 42 - 10
Ārık	Arık, kanal. TT: 33 - 2	Arık	Irmak, ark, germeç, kaş, kanal. I, 7 - 6
Arkalaş-	Karşılıklı yardım etmek, yardımlaşmak. TT: 33 - 7	Arkaş-	Yük yüklemekte yardım etmek, arka arkaya gelmek (çıkmaq). I, 237 - 9
Armut	Armut. TT: 33 - 13	Armut	Armut. I, 95 - 4
Arrık	Zayıf, cılız. TT: 33 - 15	Arık⁵	1. Zayıf, cılız. I, 66 - 6 2. Irmak, ark, germeç, kaş, kanal. I, 7 - 6
Art-	Temizlemek. TT: 33 - 20	Arıt-	Temizlemek. I, 208 - 9

⁵ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “arığ“ (1. temiz; I, 12 - 23; 2. epeyce, çokça; I, 241 - 23; 3. çadır örtüsü; I, 63 - 26) olarak da geçmektedir.

Arttır-	Et. ç. “ <i>art-</i> ”: Arttırmak. TT: 33 – 21	Arttur-	Arttırmak; aşırı gitmek. I, 219 - 19
Artık	1. Fazlalık, fazla, artık 2. Daha fazla 3. İyi, mükemmel. TT: 34 - 1	Artuk	Fazla, ziyade. I, 99 - 3
As-	Asmak. TT: 34 - 11	Ās-	Asmak. I, 173 - 20
Asıl-	Asılmak, asılı durmak. TT: 34 - 18	Āsıl⁶	1. Asılmak. I, 196 - 26 2. Uzamak; uzatılmak. I, 196 - 23
Aş	Yemek. TT: 35 – 7	Āş	1. Kenet. I, 80 – 17 2. Yemek, aş. I, 20 - 10
Aşāk⁷	1. Aşağı kısım, alt kısım 2. Aşağı, düşük. TT: 35 - 10	Aşak	Aşağı; dağ dibi. I, 66 - 29
Aşık	1. Aşık. (<i>āşık</i>) I, 35 – 17 2. Aşık; aşık kemiği.	Aşuk	1. İnsanın aşığı, topuğu; topuk kemiği I, 66 - 30 2. Demir başlık, tulga. I, 67 - 6
Aşırıl-	1. Belli bir yere götürülmek, belli bir yere geçirilmek, bir yerden başka bir yere geçirilmek, aşırılmak 2. Belli bir sınırdan, kuraldan çıkarılmak,arttırılmak, yükseltilmek 3. Paldır küldür yuvarlanmak (MYH)	Aşrul-	Aşırılmak; tepeden aşırılmak. I, 247 - 21
Ath	1. Atlı 2. Atlı asker, süvari. MK: 156 - 46	Athğ	Atlı, süvari. I, 97 – 29
Āth	1. Adlı, adı olan 2. <i>Mec.</i> Ünlü TT: 37 – 3	Āthğ	Adlı, unvanlı; ulusun büyüğü. I, 79 - 2

⁶ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “*esil-*” (*uzanmak, uzatılmak*; I, 196 - 23) olarak da geçmektedir.

⁷ Bu sözcük Türkmen Türkçesinde “*aşākı*” (*alt, aşağı*; TT: 35 - 12) olarak da geçmektedir.

Āva-	Acımak, sızlamak (yara için). TT: 37 – 8	Awa-	1. İnsan bir şeyden acınır veya acı duyarsa söyler. I, 89 – 26 2. Acımak bildiren bir kelime. (awa) I, 89 – 23
Āvçı	Avcı. TT: 37 - 10	Āvçı	Avcı. I, 63 - 12
Āvla-	Avlamak. TT: 37 – 15	Āwla-	1. Avlamak. I, 287 – 6 2. Toplanmak, üşüşmek. I, 287 - 6
Āvı	1. Zehir 2. <i>Mec.</i> Şiddetli ağrı. TT: 37 - 13	Āğu	Ağrı, zehir. I, 89 - 19
Āvula-	Zehirlemek. TT: 37 - 23	Ağula-	Ağılmak. I, 310 - 5
Avun-	Acı duymak, sızı duymak. TT: 37 – 25	Awın-	Alışmak, avunmak. I, 202 - 13
Ayaklan-	1. Yürümeye başlamak 2. Sona ermek, bitmek. TT: 38 – 9	Ağaklan-	Ayaklanmak, ayak sahibi olmak. I, 293 - 27
Ayaklı-	1. Ayaklı 2. Masa vb. gibi ayaklı mobilya 3. Hızlı (havyan) TT: 38 - 10	Ađaklıđ⁸	Ayaklı. I, 147 – 23
Ayaz	Ayaz, soğuk. TT: 39 - 4	Ayas	Ayaz; kölelere verilen adlardan. I, 123 - 2
Ayı	Ayı. 39 - 15	Ayıđ⁹	1. “Ne iyi, ne fena” yerine kullanılan bir edat; iyi ve kötüye delâlet eden kelimelerde pekişme edatı. I, 84 – 14 2. Ayı. III, 122 – 6

⁸ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**ayaklığ**“ (*kâseli*; III, 50 - 26) olarak da geçmektedir.

⁹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**ağığ**“ (*ayı*; I, 63 - 11) olarak da geçmektedir.

Ayır-	1. Ayırmak 2. Kaldırmak 3. Kesmek, doğramak. TT: 39 - 19	Adır ¹⁰	Ayırmak. III, 228 - 14
Ayra	Ayrı. TT: 40 - 10	Ayru ¹¹	Başka. I, 126 - 1
Ayrı-	1. Ayrılmak 2. Uzaklaşmak 3. Bölünmek 4. İşten çıkmak 5. Kocadan ayrılmak 6. Ölmek TT: 40 - 16	Adır-	Ayrılmak. I, 247 - 7
Ayt-	1. Söylemek 2. Anlatmak 3. Şarkı, türkü söylemek. TT: 40 - 18	Ayıt ¹²	Söylemek; sormak. I, 216 - 4
Āzı	Azı diş, kök diş. TT: 41 - 14	Azıġ	Azı dişi. I, 64 - 4
Āzık	Azık, yiyecek. TT: 41 - 15	Azuk	1. Azık. I, 7 - 12 2. Yolunu kaybeden, nereye gittiği ve nereden geldiği belli olmayan. I, 66 - 9
Bāğır-	1. Bağırmak, böğürmek 2. <i>Mec.</i> Acı acı ağlamak; bağırıp çağırarak; hüngür hüngür ağlamak. TT: 43 - 1	Bākır ¹³	Bağırmak. III, 186 - 9
Bāğırtla-	1. Bir şeyi ya da bir kimseyi göğsünün altına alıp yatmak, bağırına basmak 2. Yere kapanmak. (MYH)	Bağırtla-	Bağırına vurmak; yayın tutamağını düzeltmek. III, 331 - 14
Bağırtlak	Bağırtlak. (MYH)	Bağırtlak	“ <i>Bağırtlak</i> ” denen kuş, Pterocles. I, 503 - 2

¹⁰ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**edir-**“ (*ayırp seçmek, ayırmak*; I, 177 - 22) olarak da geçmektedir.

¹¹ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**ayruk**” (*başka, ayrı*; I, 113 - 16) ve “**adıruk-**” (*başka, ayrı*; I, 98 - 19) olarak da geçmektedir.

¹² Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**ay-**“ (*söylemek*; I, 174 - 9) olarak da geçmektedir.

¹³ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**manğra-**” (*bağırarak*; III, 402 - 26) ve “**münğre-**” (*böğürmek*; III, 403 - 3) olarak da geçmektedir.

Bal	1. Bal 2. Balo 3. Derece. TT: 45 - 11	Bāl	Bal. II, 354 - 18
Bāla	Çocuk, yavru. TT: 45 - 14	Bala	1. Kuş ve hayvan yavrusu. II, 274 - 13 2. Bir adamın işlerinde - çok kere çiftlik işlerinde- yardımcısı, çırağı. III, 232 - 22
Bāldız	Görümce, kocanın kız kardeşi. TT: 45 - 20	Baldız	Karının kendinden küçük kız kardaşı. I, 457 - 22
Bālık	Balık. TT: 45 - 22	Balık	1. Çamur I, 248 - 3 2. Kale, şehir I, 379 - 16 3. Balık I, 73 - 10
Bars	Pars. TT: 48 - 6	Pars	Yırtıcı bir hayvan; Türklerin onikili yıllarından biri. I, 344 - 19
Basdır-	1. Bastırmak, ezdirmek, çiğnetmek 2. Hapishaneye sokturmak 3. Sıralayıp üst üste koydurmak, birbirinin üzerine yerleştirmek. (MYH)	Bastur-¹⁴	Bastırmak, bağlamayı ve bastırmayı emretmek; bastırılmak. II, 171 - 19
Batır-	1. Batırmak 2. Banmak, içine daldırmak 3. Batırmak, sokmak 4. <i>Mec.</i> Perişan etmek TT: 53 - 6	Batur-	Saklamak; batırmak; bağlatmak. II, 73 - 8
Bāya-	Zengin olmak, zenginleşmek. TT: 54 - 3	Bāyu-	Zenginlemek, zenginleşmek. III, 274 - 16
Bayak	Önce, daha önce, geçenlerde. TT: 54 - 5	Baya	Az önce. I, 37 - 14

¹⁴ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "basur-" (*bastırmak*; II, 77 - 25) olarak da geçmektedir.

Bāyat-	Et. ç. “ <i>bāya-</i> ”: 1. Zengin etmek 2. Tüketmek. TT: 54 - 8	Bayut-	Zenginletmek. II, 325 - 26
Baydak	Bayrak. TT: 54 - 10	Bayrak	Bayrak. II, 205 - 2
Bayram	Bayram. TT: 54 - 19	Beyrem¹⁵	Bayram, sevinç ve eğlence günü. I, 263 - 11 - 14
Beg	1. Feodalizm döneminde vilayet başkanının adı, bey. 2. Edebiyatta, folklorda kahramanların adına eklenerek kullanılan saygı sözü, bey. (MYH)	Bēg	Bey, koca, evli erkek. I, 28 - 8
Beglik	1. Beylik 2. İyi, güzel durum; özgürlük, sefa. (MYH)	Bēglik	Beylik. I, 362 - 24
Beke-¹⁶	1. Sertleşmek, katılaşmak. 2. Güçlenmek. TT: 57 - 6	Bekü-¹⁷	Berkişmek, sertleşmek, katılaşmak; güçlenmek. III, 270 - 4
Bekeş-¹⁸	İşt. ç. “ <i>beke-</i> ”. 1. (<i>Giderek</i>) Sertleşmek, katılaşmak. 2. (<i>Giderek</i>) Güçlenmek, şiddetlenmek. TT: 57 - 9	Bekiş-¹⁹	Pekişmek, sağlamlaşmak. II, 309 - 9
Belgi	1. Damga, marka 2. İm, işaret, nişan 3. Not, derece. TT: 58 - 4	Belgü	Alâmet, nişan, im, belge. I, 427 - 28

¹⁵ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**bağram**” (*bayram; sevinç ve eğlence günü*; III, 176 - 5) ve “**beğrem**” (I, 263 - 11) olarak da geçmektedir.

¹⁶ Bu sözcük Türkmen Türkçesinde “**berke-**” (*katılaşmak, sertleşmek; güçlenmek*; TT: 60 - 17) olarak da geçmektedir.

¹⁷ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**beküt-**” (*pekitmek, sağlamlaştırmak*; II, 309 - 18) olarak da geçmektedir.

¹⁸ Bu sözcük, Türkmen Türkçesinde “**berkiş-**” (*katılaşmak, sertleşmek; güçlenmek*; TT: 60 - 18) olarak da geçmektedir.

¹⁹ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**bertiş-**” (*sertleşmek; birini kesmek ve yaralamak*; II, 203 - 8) olarak da geçmektedir.

Belli ²⁰	1. Belli, bilinen 2. Ünlü, meşhur 3. Belirli. TT: 58 - 18	Belgüluğ	Belli. I, 384 - 20
Ber-	1. Vermek 2. Bir şeyi yerine getirmek 3. Birine iş vermek 4. Kızı evlendirmek, kocaya vermek 5. Neden olmak 6. Görevlendirmek 7. İyi davranmak TT: 59 - 7	Bēr-	Vermek, gelmek. III, 180 - 17
Beril-	Ed. ç. "ber-". TT: 60 - 10	Bēril-	Verilmek. II, 131 - 10
Berim	1. Verme 2. Rüşvet TT: 60 - 11	Bērim	Verim, borç; verecek. I, 409 - 8
Bergi	Borç. TT: 60 - 5	Bergü	Borç, verecek. I, 427 - 25
Beyik	1. Yüksek 2. Büyük, tanınmış, ünlü. TT: 62 - 15	Bedük ²¹	Büyük. III, 168 - 4
Beyni	1. Beyin 2. Mec. Akıl. TT: 63 - 2	Miñi	Beyin. II, 299 - 20
Bezeg	1. Süs, süs eşyası, ziynet 2. Lüks, görkem 3. Nakış, resim, motif. TT: 63 - 9	Bezek	Nakış. I, 385 - 7
Bāri	1. Beri, bu yana 2. -den beri 3. Beri, beriye. TT: 55 - 11	Berü	Beri, tarafına. I, 35 - 13
Bāş	1. Beş 2. Beş (ders notu) TT: 55 - 17	Bēş	Sayıda beş. I, 121 - 8
Bāşinci	Beşinci. TT: 56 - 3	Beşinç	Sayıda beşinci. I, 132 - 5
Bıçğı	Bıçkı, testere. TT: 64 - 1	Bıçgu	Bıçkı, bıçak. I, 13 - 11
Bīcin	Maymun. TT: 65 - 2	Bīçin	Maymun. I, 346 - 10

²⁰ Bu sözcük Türkmen Türkçesinde "belgili" (1. damgalı, markalı; 2. imli, işaretli; TT: 58 - 8) olarak da geçmektedir.

²¹ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te "bedük" (büyük; I, 94 - 3) olarak da geçmektedir.

Biç-	1. Biçmek, kesmek 2. İğdiş etmek. TT: 65 - 3	Biç-	Kesmek, biçmek. II, 4 - 22
Biçil-	Ed. ç. “ <i>biç-</i> ”: 1. Biçilmek 2. İğdiş edilmek. TT: 65 - 8	Biçil-	Kesilmek, biçilmek. II, 122 - 9
Biçim	1. Biçim 2. Model, kesim. TT: 65 - 9	Biçim	Kesim, dilim. I, 15 - 15
Bîl	1. Bel 2. (Ağaç) Gövdesi. TT: 67 - 7	Bêl	Bel. III, 133 - 6
Bildir	Geçen yıl. TT: 67 - 13	Bıldır	Bıldır, geçen yıl. I, 456 - 27
Bildir-	Et. ç. “ <i>bil-</i> ”: 1. Bildirmek 2. Göstermek, belirtmek 3. Belirmek, belli olmak, aşikar olmak. TT: 67 - 14	Biltür-²²	Öğretmek, bildirmek. II, 176 - 7
Bilev	Biley. TT: 68 - 11	Bilegü	Bileği. I, 447 - 19
Bilezik	Bilezik. TT: 68 - 12	Bilezük	Bilezik. I, 518 - 11
Bir-Bir	Birer birer. TT: 71 - 1	Birin-Birin	Birer birer. III, 360 - 10
Biş-	1. Pişmek (yemek vb.) 2. Olgunlaşmak 3. Yanmak. TT: 73 - 14	Pış-	Pişmek; olmak (kemale gelmek), kırmızı tulumunu olması için sallamak. II, 12 - 21
Bişir-	Et. ç. “ <i>bişir-</i> ”: 1. Pişirmek 2. Yakmak, fırınlamak 3. Öğrenmek. TT: 73 - 17	Pışur-²³	Pişirmek. II, 78 - 14
Bişiril-	Ed. ç. “ <i>bişir-</i> ”: 1. (yemek) pişirilmek 2. (kerpiç vb.) fırınlanmak, yakılmak, pişirilmek 3. <i>Mec.</i> Öğrenilmek. TT: 74 - 1	Pışrıl-	Pişirilmek. III, 32 - 3

²² Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**bildüz-**“ (*bildirmek, öğretmek*; II, 202 - 21) olarak da geçmektedir.

²³ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**pışıgla-**“ (*pişirmek*; III, 336 - 2) olarak da geçmektedir.

Bit-	1. Bitmek, sona ermek 2. Yerine gelmek, gerçekleşmek 3. Yerden bitmek, büyüme, yetişmek 4. (Yara) kapanmak, iyileşmek 5. Tıkanmak. TT: 74 - 6	Büt-	Bitmek <i>-neşvü nema-</i> ; yaratılmak, doğmak. II, 294 - 16
Bitir-	Et. ç. “ <i>bit-</i> ”: 1. Bitirmek, sona erdirmek 2. Yerine getirmek, yapmak 3. Tamamlamak, dodurmak. TT:75 - 7	Bütür-	Sağaltmak, sağlam hale koymak; alacağını tanıklamak, isbat etmek. II, 73 - 1
Bîz	1. Biz (kunduracı bizi) 2. Bez TT: 75 - 16	Bēz ²⁴	Bez, etle deri arasında bulunan bez. III, 123 - 5
Bol-	1. Olmak 2. Olmak, bulunmak 3. Olmak, meydana gelmek 4. Olmak, iyi gelmek 5. Olmak, doğmak 6. Bitirmek 7. Yetmek. TT: 77 - 10	Böl-	Olmak. I, 36 - 5
Boşa-	1. Boşalmak 2. Serbest olmak 3. İpi ya da bağı çözülmek, boşanmak (hayvan hakkında). TT: 79 - 14	Boşu-	Boşalmak; boşanmak, çözülmek, gevşemek; izin verip bırakmak; boşamak. III, 266 - 13
Boya-	1. Boyamak 2. Kirletmek, pisletmek TT: 80 - 7	Boğu-	Boyamak, yapıştırmak. III, 260 - 9
Boyag	Boya. TT: 80 - 8	Bodug ²⁵	Renk, boya. I, 175 - 1
Boyuntırık	Boyunduruk. TT: 81 - 2	Boyunduruk	Boyunduruk. III, 179 - 17
Boz	1. Boz, gri, külrengi, kır 2. Ham, sürülmemiş TT: 81 - 6	Böz	Boz renk. II, 12 - 9

²⁴ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**böz**” (*bez*; I, 21 - 17) olarak da geçmektedir.

²⁵ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**boğuğ**” (*boya, kına*; II, 11 - 3) olarak da geçmektedir.

Bölek	1. Kalıp 2. Parça, pasaj 3. Pay, hisse, kısım 4. Grup, küme 5. Semt, taraf, kısım TT: 83 - 1	Bölük	Bölük. I, 285 - 13
Bölekle-	1. Parçalara ayırmak 2. Kırmak, parçalamak, ufalamak 3. (Parayı) bozmak TT: 83 - 3	Bölük-	Hayvanlar bölüklere ayırmak. II, 118 - 6
Börük	Takke. TT: 84 - 1	Börk	Başlık, külâh, börk. I, 349 - 21
Bövür²⁶	1. Böğür, yan 2. <i>Mec.</i> Yan. TT: 84 - 12	Bögür	Böğrek, böbrek. I, 361 - 12
Büğ	Buğu, buhar. TT: 85 - 2	Bu	Buğ, buhar, buğu. III, 206 - 19
Buga	Boğa. TT: 85 - 3	Boka	Boğa. II, 79 - 21
Bugra	İki hörgüçlü deve. TT: 85 - 14	Bogra	Her hayvanın aygırı; boga; deve aygırı, pohur. I, 187 - 26
Bula-	1. Bulamak, karıştırmak 2. Bulamak, bulaştırmak 3. Bulandırmak TT: 85 - 27	Bulga-	1. Bulandırmak, barıştırmak, bulanıp kusayazmak, öfkelenmek. III, 289 - 16 2. Can sıkılmak. III, 291 - 2
Bulan-	Bulanmak, karıştırılmak. TT: 86 - 5	Bulğan-	Bulanmak; kızmak, öfkelenmek; karışmak. II, 238 - 16
Bulanık	Bulanık. TT: 86 - 8	Bulgayuk²⁷	Bulanık. III, 179 - 5
Bulutlan-	Bulutlanmak. TT: 87 - 6	Bulutlan-	Bulutlanmak. II, 264 - 13
Burunlık	Burunduruk. TT: 89 - 1	Burunduk	Yular, buruna geçirilen yular, burunduruk. I, 501 - 17

²⁶ Bu sözcük Türkmen Türkçesinde “**bövrek**” (*böbrek*; TT: 84 - 8) olarak da geçmektedir.

²⁷ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**bulgak**” (*düşman gelmesi yüzünden halk arasına düşen karışıklık*; I, 467 - 2) ve “**bulgaş**” (*düşman gelmesi üzerine halk arasına düşen karışıklık*; I, 460 - 3) olarak da geçmektedir.

Bus-	1. Yere yatmak, yere yapışmak 2. Pusmak, gizlenmek, saklanmak. TT: 89 - 4	Pus-²⁸	Pusu kurmak, pusuya girmek. II, 10 - 27
Buy-	Çok üşümek, soğuk almak, donmak, buz kesmek. TT: 89 - 16	Buğ-	Buymak, donmak ve ölmek. III, 439 - 7
Boynuz	Boynuz. TT: 89 - 18	Müñüz	Boynuz. I, 504 - 4
Buzav	1. Danaburnu 2. Buzağı TT: 90 - 5	Buzagu	Buzağı. I, 59 - 18
Bük-	1. Bükmek, eğmek 2. Kıvırmak, yapmak TT: 90 - 15	Buk-²⁹	Bükmek, kıvırmak. II, 16 - 19
Büre	Pire. TT: 91 - 6	Bürge	Pire. I, 427 - 22
Büren-	Dön. ç. "büre-": 1. Örtünmek, kapanmak 2. Bütünmek, bürümcük örtünmek. TT: 91 - 9	Bürün-	Bürünmek. II, 141 - 16
Bürecek	Bürümcük, kadınların başlarına örttüğü baş örtüsü. TT: 91 - 10	Bürünçük	Bürüncük; kadın baş örtüsü. I, 510 - 11
Bütin	Bütün, tüm. TT: 92 - 4	Bütün	Doğru, dürüst, sahih; bütün. I, 224 - 6
Büz-	Büzmek. TT: 92 - 9	Bür-	Büzmek. II, 6 - 18
Cañ	Zil, çan, çangırak. TT: 95 - 7	Çeñ	Zil, çalpara. III, 357 - 2
Cöcuk	Domuz yavrusu. TT: 102 - 27	Çocuk	Domuz yavrusu; her şeyin küçüğü. I, 381 - 3
Çanak	Çanak. TT: 110 - 15	Çanak	Kap, kaçak; çanak, tuzluk ve tuzluğa benzer ağaçtan oyulmuş kap. I, 84 - 19

²⁸ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "püs-" (*pusu kurmak; çok döğmek*; II, 10 - 24) olarak da geçmektedir.

²⁹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "büg-" (*durdurmak, hareketine mani olmak; kapanmak, sed çekilmek; toplamak, bükülmek*; II, 19 - 8) olarak da geçmektedir.

Çabıt	Kadınların üstlerine giydikleri ya da başlarına attıkları bir tür ince giysi. TT: 106 - 7	Çapgut	Çaput, şilte. I, 451 - 15
Çadır	Çadır. TT: 106 - 8	Çadır³⁰	Çadır. I, 406 - 11
Çakır	1. Şarap 2. Kuru, kurumuş. TT: 107 - 23	Çagır	Şarap; şıra. I, 363 - 11
Çarık	Çarık. TT: 111 - 38	Çaruk	Çarık. I, 381 - 4
Çarpış-	Çırpınmak, çabalamak. TT: 112 - 5	Çalpaş-	Çarpışmak, mücadele etmek; sertleşmek; bir şey kötüleşip pisleşmek. II, 207 - 27
Çat	1. Çatlak, yarık. 2. Kuyuksokumu. TT: 113 - 1	Çät	Kuyu. III, 146 - 23
Çav	Şan, şöhret. TT: 113 - 14	Çaw	Şöhret, şan; ses. I, 45 - 22
Çebiş	Bir yaşını doldurmamış oğlak. TT: 115 - 4	Çepiş	Altı aylık keçi yavrusu, çepiç. I, 368 - 13
Çekiç	Çekiç. TT: 115 - 19	Çekük	Çekiç. II, 287 - 8
Çekirtge	Çekirge. TT: 116 - 11	Çekürge	Çekirge. I, 490 - 4
Çemçe	Kaşık. TT: 116 - 25	Çömçe	Kepçe, çömçe. I, 417 - 14
Çıbık	1. Çubuk 2. Tüfeği temizlemek için kullanılan metal mil, harbi. TT: 118 - 29	Çıbık	Çubuk, yaş olan dal. I, 318 - 21
Çıbıkla-	Çubuk ile dövmek. TT: 18 - 30	Çıbıkla-	Taze çubukla vurmak. III, 337 - 17
Çılpık	Çapak. TT: 120 - 21	Çelpek	Göz çapağı. I, 477 - 20

³⁰ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "çaşır" (çadır; I, 406 - 13) ve "çaçır" (çadır; I, 406 - 13) olarak da geçmektedir.

Çiğ	1. Çiğ, pişmemiş 2. Ham 3. İşlenmemiş, ham. TT: 122 - 7	Yiğ ³¹	1. Gemin damağa gelen parçası. III, 144 - 1 2. Çiğ, pişmemiş. I, 338 - 10
Çiş	1. Ucu sivri uzun ince çubuk, şiş 2. Şiş, ur. TT: 123 - 22	Şiş ³²	Şiş, tutmaç yedikleri şiş. II, 282 - 10
Çiş-	1. Kabarmak, şişmek 2. Hacmi büyümek, şişmek 3. <i>Mec.</i> Gururlanmak, büyüklenmek. TT: 123 - 24	Siş ³³	Şişmek, kabarmak. II, 124 - 20
Çövür-	1. Tersyüz etmek 2. Çevirmek, döndürmek. TT: 126 - 26	Çewür-	Çevirmek; bir şeyi sol elin baş parmağı üzerinde çevirmek. II, 82 - 12
Çökdür-	Et. ç. “çök-” (1. çökmek; 2. dizinin üstüne oturmak; 3. batmak; 4. <i>mec.</i> oturmak, yerleşmek). TT: 125 - 31	Çöktür-	Çöktürmek, maden ayırıp çöktürmek. II, 182 - 2
Çüm-	1. Saplanmak, batmak 2. Suyu batmak, suya girmek. TT: 127 - 28	Çöm-	Dalmak, çimmek. I, 401 - 12
Çümdür-	Et. ç. “çüm-”. TT: 127 - 29	Çümtür-	Suya daha derin daldırmak. II, 182 - 16
Dābanla-	Çiğnemek, ayakları altında ezmek (deve hakkında). TT: 129 - 2	Tabanla-	-Deve- tepmek. III, 342 - 5
Dāban	1. Taban 2. Uzunluk birimi, ayak. TT: 129 - 4	Taban	Taban; deve tabanı. I, 400 - 11

³¹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**yiğ**” (1. iğ; III, 144 - 11; 2. çiğ, pişmemiş; I, 338 - 10) olarak da geçmektedir.

³² Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**şiş**” (1. şiş, tutmaç şişi; I, 331 - 19; 2. şişmiş olan her nesne, yumru; III, 125 - 28) ve “**çij**” (demir çivi, zırh çivileri ucu; III, 123 - 24) olarak da geçmektedir.

³³ DLT'de “**sışıl-**” geçiyor; fakat “**şiş-**” fiilini karşılayacak bir madde başı yok. Bu maddenin içinde “siş-” karşılığı verilmiş, onu kullandım.

Dāğ	1. Dağ 2. Marka, damga, dağ. TT: 130 - 12	Tağ	Dağ. I, 89 - 2
Dağı	1. Daha, başka 2. Daha 3. Ve başkaları. TT: 131 - 1	Dakı ³⁴	Dahi. II, 195 - 27
Dāğla-	1. Dağlamak, damga vurmak 2. Tedavi amacıyla yarayı dağlamak 3. Kızartmak 4. <i>Mec.</i> İğneli konuşmak, acı konuşmak. TT: 131 - 6	Tağla-	Dağlamak. III, 294 - 18
Dāğlat-	Et. ç. “dağla-”. TT: 131 - 8	Tağlat-	Dağlatmak. II, 344 - 6
Dak-	1. Dikmek 2. Yüklemek 3. Takmak, iliştmek 4. Takmak, bağlamak 5. Kocaya vermek (kocası ölen kadını kocasının kardeşlerinden birine vermek). TT: 131 - 15	Tak-	Takmak. II, 17 - 2
Dakıl-	Ed. ç. “dak-”: 1. Dikilmek 2. Takılmak, ilişmek 3. Giyilmek 4. İliştirilmek, tutturulmak, bağlanmak 5. Kocaya verilmek (ölen kocanın kardeşlerinden birine). TT: 131 - 17	Takıl-	Takılmak, dizilmek. II, 129 - 9
Dakdır-	Et. ç. “dak-”. TT: 131 - 16	Taktur-	Taktırmak, dizdirmek. II, 174 - 3

³⁴ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**dakı**” (*dahi*; I, 73 - 11) olarak da geçmektedir.

Dalak	1. Dalak 2. Dalak hastalığı. TT: 132 - 6	Talak ³⁵	Dalak. I, 411 - 24
Dam-	Damlamak. TT: 132 - 21	Tam- ³⁶	Damlamak. II, 26 - 21
Damak	1. Boğaz, gırtlak 2. Aş, yemek. TT: 132 - 22	Tamak ³⁷	Boğaz. I, 33 - 17
Damar	1. Damar 2. Bitki damarı. TT: 133 - 4	Tamar ³⁸	Damar. I, 362 - 15
Damdır-	Et. ç. “dam-”: Damlatmak. TT: 133 - 10	Tamtur- ³⁹	Damlattırmak, damzırtmak. II, 175 - 16
Damış-	İşt. ç. “dam-”. TT: 133 - 11	Tamış-	Damlaşmak. II, 111 - 3
Dañ	Tan, tan yeri, şafak. TT: 133 - 17	Tañ	1. Tan; sabah vakti. I, 170 - 7 2. Eski zamanlarda kalmış olan yapı. III, 356 - 24 3. Elek. II, 355 - 20
Dañ-	1. Bağlamak 2. (hayvanları) ipele bağlamak 3. Sarmak 4. Paketlemek, paket yapmak. TT: 133 - 18	Tañ-	Bir şey ile sarmak. III, 390 - 18
Dañıl-	Ed. ç. “dañ-”. TT: 134 - 5	Tañıl-	İpele sarılmak. III, 395 - 17

³⁵ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**sulak**” (*dalak*; I, 411 - 26) olarak da geçmektedir.

³⁶ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**tamçır-**” (*damlamak, serpilmek*; II, 201 - 2) ve “**tamçur-**” (*sepelemek*; II, 175 - 20) olarak da geçmektedir.

³⁷ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**tamğäk**” (*boğaz, damak*; I - 33 - 17) olarak da geçmektedir.

³⁸ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**tamır**” (*damar, sinir*; I, 495 - 11) ve “**tamur**” (*damar*; I, 362 - 14) olarak da geçmektedir.

³⁹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**tamıt-**” (*damlatmak*; II, 311 - 11) ve “**tamuz**” (*damlatmak, damzırtmak*; II 86 - 16) olarak da geçmektedir.

Dār	1. Asarak idam etme 2. Dar ağacı 3. Dar 4. Ensiz 5. Küçük. TT: 134 - 8	Tār	1. Dar. II, 97 - 5 2. Kelek -irmaklarda-, sal. III, 148 - 4 3. Yağ tortusu. III, 148 - 12
Dara-	Taramak. TT: 134 - 11	Tara- ⁴⁰	Taramak, dağıtılmak. I, 14 - 9
Daral-	Ed. ç. “ <i>dara-</i> ”. TT: 134 - 16	Taral-	Taranmak. II, 126 - 22
Darak	1. Tarak 2. Yün ya da dokuma tarağı. TT: 134 - 12	Tarğak	Tarak. I, 14 - 10
Daran-	Dön. ç. “ <i>dara-</i> ”: 1. Taranmak, kendi saçlarını taramak 2. (kendisi için yün vb.) taramak. TT: 134 - 18	Taran-	Taranmak, kendini yardımsız taramak. II, 145 - 6
Darı	Darı. TT: 135 - 9	Tarığ ⁴¹	Ekin, bitki; arpa, buğday; tane, tohum; zahire; darı. I, 19 - 17
Dārık-	Rahatı huzuru kaçmak, huzursuz olmak, rahatsız olmak. TT: 135 - 12	Tarık- ⁴²	Daralmak. II, 115 - 11
Dart- ⁴³	1. Çekmek, germek 2. Çekmek. TT: 135 - 22	Tart-	Tartmak; cezp etmek; çekmek, uzatmak, germek; getirmek, almak, çıkarmak. III, 426 - 12
Dartı	Kolan. TT: 135 - 24	Tartı	Yük ipi, denk sargısı; bir iş çıkması üzerine hakanın adamlarını çağırması. I, 462 - 11

⁴⁰ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**tar-**” (*dağıtmak, yaymak; ayırmak*; III, 180 - 21) olarak da geçmektedir.

⁴¹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**tarı**ğ” (*Ekin, bitki; arpa, buğday; tane, tohum; zahire; darı*; I, 19 - 17) olarak da geçmektedir.

⁴² Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**taru-**” (*daralmak*; III, 262 - 5) olarak da geçmektedir.

⁴³ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**tart-**” (*1. çekmek; 2. bir şeyi germek, çekmek*; II, 619 - 5) olarak da geçmektedir.

Dartıl-	Ed. ç. “ <i>dart-</i> ”. TT: 135 - 28	Tartıl-	Tartılmak; gerilmek ve çekilmek. II, 229 - 12
Dartış-	İşt. ç. “ <i>dart-</i> ”. TT: 135 - 29	Tartış-	Tartışmak, tartmada yardım etmek; germekte yardım etmek; birbirini cezp etmekte ve çekmekte ve kurmakta yardım etmek; sızlamak. II, 205 - 11
Dāş	1. Taş 2. Taştan ağırlık ölçüsü. TT: 135 - 33	Taş	Taş, kaya. I, 135 - 4
Daş	1. Uzak 2. Çok daha, kat kat 3. Dış 4. Kumaş vb.’nin yüzü 5. Dışarı, sokak 6. Kapak. TT: 136 - 1	Taş	Dış; taşra, gurbet; geniş açıklık, yazı, yabancı yer. II, 74 - 22
Dāş-	Taşmak. TT: 136 - 3	Taş-	Taşmak. II, 12 - 27
Daşa-	1. Taşımak 2. Taşımak, nakletmek. TT: 136 - 5	Taşu-	Taşımak; çıkarıp atmak, koğmak. III, 266 - 17
Daşat-	Et. ç. “ <i>daşa-</i> ”. TT: 136 - 12	Taşıt⁴⁴	Taşıtmak. II, 307 - 15
Dāt	1. Bağırma, çığlık, feryat 2. İmdat 3. Tad. TT: 137 - 14	Tātıġ	Tat, lezzet. I, 408 - 8
Dāth	1. Tatlı, lezzetli 1. <i>Mec.</i> Hoş, tatlı. TT: 138 - 1	Tāthġ⁴⁵	Tatlı. I, 45 - 20
Daya-	1. Dayak koymak, dayak dayamak 2. Dayamak 3. İki şeyi birbirine dayamak, birbirine destek yapmak. TT: 138 - 8	Taya-	Dayak koymak, dayak dikmek, dayamak. III, 274 - 20

⁴⁴ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**taşut-**” (*taşıtmak*; I, 210 - 22) olarak da geçmektedir.

⁴⁵ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**tatıġlıġ-**” (*tatlı*; I, 495 - 28) olarak da geçmektedir.

Dayan-	1. Dayanmak, yaslanmak 2. İyileşmek, düzelmek, sağalmak 3. <i>Mec.</i> Güvenmek 4. Durmak, duralamak. TT: 138 - 9	Tayan-	Dayanmak. III, 191 - 1
Dāl	Değil. TT: 139 - 24	Tegül⁴⁶	Değil. I, 329 - 15
Dāli	Delî. TT: 140 - 1	Telü⁴⁷	Delî, çılgın; ahmak. TT:III, 156 - 13
Dāne	1. Tane, tohum 2. Tane, adet 3. Çekirdek. TT: 140 - 14	Tene	Tane; susam, mışmış gibi şeyler. III, 44 - 7
Deg-	1. Değmek, dokunmak, temas etmek 2. Çarpmak 3. Vurmak, isabet etmek 4. Kirlenmek, bulaşmak 5. Uğramak 6. <i>Mec.</i> Değmek, değerinde olmak 7. <i>Mec.</i> Sataşmak 8. <i>Mec.</i> Etkili olmak, yararlı olmak 9. <i>Mec.</i> Şaka etmek. TT: 141 - 12	Teg-	Değmek; dokumak; ermek, erişmek, varmak; yakalamak, düşmek; hücum etmek. II, 19 - 24
Degir-	Et. ç. “ <i>deg-</i> ”: 1. Dokunmak, el sürmek 2. İsbet ettirmek 3. Kirletmek. TT: 142 - 3	Tegür-	Eriştirmek, dokundurmak, değirmek. II, 84 - 6
Degirmen	Değirmen. TT: 142 - 4	Tegirmen	Değirmen; değirmen taşı. I, 369 - 18
Değiş-	1. İşt. ç. “ <i>deg-</i> ” 2. Şakalaşmak 3. Değiştirmek 4. Değişmek. TT: 142 - 5	Tegiş-	Muhâkeme olmak; <i>-bir yere-</i> değmek; dürüm dürüşmek. II, 105 - 21
Degre	“ <i>Degre-daş</i> ”: Etraf, dört yan, çevre. TT: 142 - 12	Tegre	Etraf, çevre, daire, değre. I, 310 - 6

⁴⁶ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**dağ ol**” (*değil*; I - 393 - 4) olarak da geçmektedir.

⁴⁷ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**telwe**” (*deli*; I, 426 - 20) olarak da geçmektedir.

Delmir-	1. Özlemek, özlemine çekmek, hasretini çekmek 2. <i>Mec.</i> Titremek; (birini ya da bir şeyi beklerken) endişe içinde olmak, kaygılanmak. TT: 143 - 21	Telmir-	Sağa sola bakınmak - <i>bir şey istemek için</i> -. II, 180 - 12
Demir	Demir. TT: 144 - 15	Temür	Demir. I, 42 - 12
Demirçi	Demirci. TT: 144 - 16	Temürçi	Demirci. III, 268 - 15
Deñ	1. Eş, eşit, denk, aynı 2. Ölçülü, düzgün, muntazam 3. Eşit olarak. TT: 145 - 24	Teñ	1. İmkân, fırsat, sıra. III, 255 - 8 2. Göl, bataklık. I, 528 - 9 3. Denk, öğür, akran. III, 255 - 5
Deñiz	Deniz. TT: 146 - 14	Teñiz	Deniz. II, 45 -27
Deñe-	1. Karşılaştırmak, mukayese etmek 2. Eşit saymak, bir tutmak, bir saymak. TT: 146 - 2	Teñer-	İki şeyi birbirine denkleme, denkleştirmek. III, 398 - 7
Deñeş-	1. Boyları karşılaştırmak 2. Birine denk gelmek, biri ile boy ölçüşmek. TT: 146 - 9	Teñeş-	Denkleşmek, iki şey birbirine denk olmak. III, 393 - 24
Deñle-	1. Denk yapmak, denkleme, eşitleme 2. Bir tutmak, bir saymak. TT: 146 - 17	Teñle-	İki şeyi birbirine denkleme, denk etmek, denkleştirmek. III, 403 - 13
Deñleş-	1. Denkleşmek, eşit duruma gelmek, eşit olmak 2. Hizaya gelmek. TT: 147 - 3	Teñleş-	İki şey birbirine denkleşmek. III, 398 - 12

Dep-	<p>1. Tepmek, çifte atmak (at, eşek vb.), tekmelemek, tekme atmak</p> <p>2. Yeri bel ile kazmak, toprağı sürmek</p> <p>3. Geri tepmek (tüfek hakkında)</p> <p>4. Dörtmala gitmek, (atı) dörtmala sürmek.</p> <p>TT: 147 - 12</p>	Tep-	Döğmek, vurmak, tepmek. I, 526 - 22
Depe	<p>1. Tepe</p> <p>2. Tepe, doruk</p> <p>3. Baş, kafa</p> <p>4. Yığın.</p> <p>TT: 148 - 3</p>	Tüpü	Tepe, insanın başının üst tarafı. I, 309 - 16
Depgi	<p>1. Tekme</p> <p>2. <i>Mec.</i> Azap, işkence.</p> <p>TT: 148 - 13</p>	Tepik	Tepiş, tepme. I, 27 - 13
Depil-	Ed. ç. " <i>dep-</i> ". TT: 148 - 21	Tepil-	Tepilmek. II, 119 - 17
Depiş-	İşt. ç. " <i>dep-</i> ". TT: 148 - 24	Tepiş-	Tepişmek. II, 87 - 23
Depiz	Çölün içindeki küçük tepeciklerden oluşan çorak yer. (MYH)	Tebiz	Çorak yer; haset eden. I, 19 - 11
Depre-	Çabalamak, gayret etmek, davranmak, girişmek. TT: 149 - 1	Tepre-	Tepremek, kıvıldamak. III, 277 - 8
Depren-	Dön. ç. " <i>depre-</i> ". TT: 149 - 3	Tepren-	Teprenmek. II, 240 - 17
Depreş-	İş. ç. " <i>depre-</i> ". TT: 149 - 4	Tepreş-	Oynamak, tepreşmek, kaynaşmak. II, 204 - 9
Der	Ter. TT: 149 - 7	Tër	<p>1. Ter. I, 322 - 12</p> <p>2. Ücret, çalışana verilen para. III, 148 - 15</p>
Deri	Deri. TT: 150 - 8	Teri	Deri. I, 70 - 17

Derle-	1. Terlemek, ter çıkmak 2. <i>Mec.</i> (cam vb.) buğulanmak 3. <i>Mec.</i> Bir işte çok çalışmak, ter dökmek. TT: 150 - 12	Tërle- ⁴⁸	Terlemek; kaşağılamak, gebrelemek, silmek. III, 293 - 17
Derlet-	1. Et. ç. “ <i>derle-</i> ” 1. Terletmek 2. Buğulandırmak 3. <i>Mec.</i> Çok çalıştırmak 4. <i>Mec.</i> Çok çalıştırmak, ter döktürmek. TT: 150 - 16	Tërlet-	Terletmek. II, 342 - 8
Deşil-	Ed. ç. “ <i>deş-</i> ” (deşmek). TT: 153 - 15	Teşil-	Yarılmak, deşilmek. II, 128 - 16
Deşik	1. Delik, gedik, oyuk 2. Delik. TT: 153 - 14	Teşük	Taşağı yarık; deşik, yarık. I, 387 - 9
Dık-	1. Tıkmak, içine koymak 2. Yerleştirmek, koymak. TT: 153 - 28	Tık-	Tıkmak, doldurmak. II, 16 - 20
Dıkdır-	Et. ç. “ <i>dık-</i> ”. TT: 154 - 2	Tıkdur-	Tıktırmak, bastırmak. II, 174 - 7
Dıkıl-	Ed. ç. “ <i>dık-</i> ”: 1. Tıkılmak, tıkiştirilmek 2. Doldurulmak 3. Tıkanmak, tıpalanmak. TT: 154 - 7	Tıkıl-	Tıkılmak, sıkışmak. II, 129 - 24
Dıkış-	İşt. ç. “ <i>dık-</i> ”. TT: 154 - 12	Tıkış-	Tıkılmak, sıkışmak. II, 104 - 6
DİN-	1. Kurtulmak 2. Bitirmek, sona erdirmek 3. Dinmek, durmak 4. Rahatlamak, yatışmak, susmak, sakinleşmek. TT: 155 - 12	TİN-	Dinlenmek; solumak, nefes almak; dinmek, sonu gelmek. II, 28 - 5
Dİndir-	Et. ç. “ <i>dİN-</i> ”: 1. Kurtarmak 2. Avutmak, yatıştırmak, teskin etmek. TT: 155 - 19	Tİndur-	Rahat ettirmek, dinlendirmek. II, 176 - 15

⁴⁸ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**terit-**” (*terlemek*; II, 304 - 2), “**teri öt-**” (*ter deriden geçmek*; II, 303 - 18) ve “**ter at-**” (*beden teri dışarı atmak*; II, 303 - 21) olarak da geçmektedir.

Dırma-	1. Tırmalamak 2. <i>Mec.</i> Sıkılgnalık ya da beceriksizlik nedeniyle yeri eşelemek. TT: 156 -14	Tarma-	Tırmalamak. II, 364 - 4
Dırnak	1. Tırnak 2. Köpek, kedi gibi hayvanların pençesi, tırnağı 3. Tırnak işareti. TT: 157 - 6	Tırñak	Tırnak. I, 134 - 19
Dız	Diz. TT: 157 - 7	Tız	1. Yüksek yer. II, 344 - 10 2. Diz. III, 123 - 15
Dik	1. Dik 2. Doğru, düz. TT: 158 - 25	Tiñ	Dik. III, 356 - 28
Dik-	1. Dikmek 2. Yapmak, inşa etmek 3. Dikmek, kurmak. TT: 159 - 1	Tik-	Bir şeyi delmek, dürtmek, sokmak; <i>-ağaç-</i> dikmek; bir şeyi dikey hale getirmek; <i>-dikiş-</i> dikmek. II, 20 - 28
Dikdir-	Et. ç. " <i>dik-</i> ". TT: 159 - 5	Tiktür-	<i>-Dikiş-</i> diktirmek. II, 174 - 16
Dikil-	Ed. ç. " <i>dik-</i> ". TT: 159 - 15	Tikil- ⁴⁹	Dikilmek; <i>-ağaç-</i> dikilmek, bir şeyi dikine koymak. II, 130 - 15
Dikiş-	İşt. ç. " <i>dik-</i> ". TT: 159 - 17	Tikiş- ⁵⁰	<i>-Ağaç, elbise-</i> dikmekte yardım etmek. II, 106 - 15
Dil	1. Dil, tatma organı 2. Dil, lisan 3. Dil türü, deyiş 4. Tutsak, esir 5. İbre, çubuk 6. Gönül. TT: 159 - 26	Til	Dil; söz; lûgat. I, 107 - 9

⁴⁹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "**tiklin-**" (*-ağaç ve benzeri-* dikilmek; II, 244 - 16) olarak da geçmektedir.

⁵⁰ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "**tikliş-**" (*-ağaç ve benzeri-* dikilmek; II, 207 - 17) olarak da geçmektedir.

Dil	1. Dil, tatma organı 2. Dil, lisan 3. Dil türü, deyiş 4. Tutsak, esir 5. İbre, çubuk 6. Gönül. TT: 159 - 26	Tıl	Durumunu öğrenmek için düşmandan yakalanan tutsak; çasıt, casus. I, 336 - 16
Dil-	1. Dilmek 2. Kertmek 3. Yırtmak. TT: 160 - 2	Til-	Dilmek, uzunluğuna yarmak veya kesmek. II, 23 - 12
Dile-	1. İstemek 2. Dilemek, arzu etmek 3. Fiyatta pazarlık önermek, pazarlık etmek. TT: 160 - 8	Tile-	Dilemek, istemek; beklemek, aramak. II, 271 - 12
Dileg	1. Dilek, rica, yalvarış 2. İstek, arzu. TT: 160 - 9	Tilek	Dilek. I, 412 - 10
Dilen ⁵¹	Dön. ç. “ <i>dile-</i> ”: 1. Dilenmek 2. (fiyat) önerilmek, fiyat verilmek. TT: 160 - 11	Tilen-	Aranmak, dilenmek. I, 407 - 28
Dildir-	Et. ç. “ <i>dil-</i> ”. TT: 160 - 6	Tildür ⁵²	Dildirmek. II, 176 - 4
Dilim	Dilim. TT: 161 - 4	Tilim ⁵³	Dilim. I, 397 - 17
Dilin-	Dön. ç. “ <i>dil-</i> ”. TT: 161 - 6	Tilin-	Uzunlamasına dilinmek. II, 149 - 4
Diliş-	İşt. ç. “ <i>dil-</i> ”. TT: 161 - 7	Tiliş-	Dilmekte yardım ve yarış etmek. II, 108 - 14
Diñle-	1. Dinlemek 2. İşitmek, kulak misafiri olmak 3. Söz dinlemek, söylenenlere uymak, itaat etmek. TT: 162 - 12	Tiñla ⁵⁴	Dinlemek. III, 403 - 17

⁵¹ Bu sözcük Türkmen Türkçesinde “**dilencire-**” (*dilenmek, yalvarırcasına istemek*; TT: 160 - 13) olarak da geçmektedir.

⁵² Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**tildür-**” (*dildirmek*; II, 175 - 12) olarak da geçmektedir.

⁵³ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**tilge**” (*dilim, uzunlamasına kesilen her şey*; I, 429 - 23) olarak da geçmektedir.

⁵⁴ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**tiñle-**” (*dinlemek*; I, 96 - 11) olarak da geçmektedir.

Dĩnleş-	İşt. ç. “ <i>dĩnleş-</i> ”. TT: 162 - 13	Tĩnlaş-	Dinlemekte yarış etmek. III, 398 - 16
Dĩnlet-	Et. ç. “ <i>dĩnleş-</i> ”. TT: 162 - 14	Tĩnlat-	Dinletmek. II, 359 - 5
Dĩre-	1. Dayak koymak, desteklemek, payanda koymak 2. Dayamak 3. Koymak, dayamak 4. Gelip dayanmak. TT: 162 - 22	Tire-	Dayak veya direk dikmek. III, 262 - 15
Dĩreg	1. Destek, mesnet, dayak, payanda 2. <i>Mec.</i> Dayanak, destek, kale. TT: 163 - 1	Tiregü⁵⁵	Direk, kendisine bir şey dayanılan ve kendisiyle bir şey durdurulan her nesne, direcen ve buna benzer şeyler. I, 4447 - 20
Dĩrel-	1. Dirilmek 2. Canlanmak, neşesi yerine gelmek, daha etkin duruma gelmek 3. <i>Mec.</i> Yeniden kurulmak, ihya edilmek 4. Ağır hastalıktan kurtulup sağalmak, ölümden dönmek 5. Ed. ç. “ <i>dire-</i> ”. TT: 163 - 5	Tĩril-	Dirilmek, yaşamak. II, 127 - 2
Dĩren-	Dön. Ç. “ <i>dire-</i> ”. TT: 163 - 9	Tiren-	Dayanmak; direnmek, çekinmek. II, 146 - 5
Dĩri	1. Diri, sağ, hayatta 2. Canlı, gerçek 3. <i>Mec.</i> Az pişmiş, yarı pişmiş (örn. pilavın pirinci). TT: 163 - 12	Tĩrig	Diri, canlı, yaşayan. I, 14 - 21

⁵⁵ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**tirek**” (*direk; kavak*; I, 387 - 4) olarak da geçmektedir.

Dīṣ	1. Diṣ 2. Diṣ, tırtıl (bir makinenin ya da aletin). TT: 164 - 4	Tīṣ	1. Diṣ. I, 464 - 11 2. Sapan demiri. III, 125 - 21 3. Alın akıtması gözü önüne varıp kulaklarına çıkmayan ve burnuna inmeyen ikisi ortası kalan at. III, 125 - 22
Dīṣe-	1. Diṣ açmak (orakta) 2. Bilemek (testere). TT: 164 - 7	Tīṣe-	Diṣemek. III, 267 - 7
Dīṣel-	Ed. ç. “ <i>dīṣe-</i> ”: Diṣleri bilenmek, keskinleştirilmek. TT: 164 - 7	Tīṣel-	Bilenmek, diṣenmek. II, 128 - 25
Dīṣet-	Et. ç. “ <i>dīṣe-</i> ”. TT: 164 - 20	Tīṣet-	Diṣetmek. II, 307 - 22
Dīṣle-	1. Diṣlemek, ısırarak 2. Isırmak, ısırıp koparmak, yemek. TT: 164 - 12	Tīṣle-	Diṣlemek, diṣle ısırarak. III, 294 - 15
Dīṣlen-	Dön. Ç. “ <i>dīṣle-</i> ”	Tīṣlen-	Diṣlenmek; diṣenmek, bilenmek. II, 244 - 6
Dīṣlet-	Et. ç. “ <i>dīṣle-</i> ”. TT: 164 - 18	Tīṣlat-	Diṣletmek. II, 344 - 3
Diy-	1. Demek, söylemek 2. Adlandırmak. TT: 165 - 4	Tē⁵⁶	Demek, söylemek. III, 247 - 15
Diydir-	Et. ç. “ <i>diy-</i> ”: Dedirtmek. TT: 165 - 5	Tēdür-	Söyletmek, dedirtmek. III, 186 - 16
Dog-	1. Doğmak, yükselmek 2. Doğmak, dünyaya gelmek. TT: 166 - 3	Toğ-	Doğmak, meydana çıkmak, belirlemek; yükselmek, havalanmak, göğe ağmak. II, 14 - 22
Dogra-	Doğramak, küçük parçalar halinde kesmek. TT: 166 - 15	Toğra-	Doğramak. II, 278 - 3

⁵⁶ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**tī-**” (*demek*; III, 231 - 2) olarak da geçmektedir.

Dogral-⁵⁷	1. Doğrulmak, düzelmek 2. <i>Mec.</i> Doğruyu söylemek 3. Ed. ç. “ <i>dogra-</i> ”: doğranmak, küçük parçalar halinde kesilmek. TT: 166 - 16	Togral-	Doğranmak, parçalanmak, <i>-ayakta ve dokumada-</i> yarıklar peyda olmak. II, 230 - 7
Dogral-²	1. Doğrulmak, düzelmek 2. <i>Mec.</i> Doğruyu söylemek 3. Ed. ç. “ <i>dogra-</i> ”: doğranmak, küçük parçalar halinde kesilmek. TT: 166 - 16	Togru-	Doğrulmak, yönelmek. II, 80 - 20
Dograş-	İşt. ç. “ <i>dogra-</i> ”. TT: 166 - 22	Tograş-	Doğramakta yardım etmek, parçalanmak ve yarılmak. II, 212 - 2
Dograt-	Et. ç. “ <i>dogra-</i> ”. TT: 166 - 24	Tograt-	Doğratmak. II, 330 - 13
Dogur-	Doğurmak, dünyaya getirmek. TT: 167 - 19	Togur-	Doğurmak. II, 80 - 11
Dogurt-	Et. ç. “ <i>dogur-</i> ”. TT: 167 - 20	Togurt-⁵⁸	Doğurtmak. II, 173 - 26
Dok	1. Tok 2. Dolu, dolgun, sağlam (tahıl, hububat hakkında) 3. Koyu (renkler hakkında) 4. Dok. TT: 167 - 22	Tok	Tok, aç olmayan; saçsız insan; boynuzsuz hayvan. I, 79 - 5
Doka-	Dokumak. TT: 167 - 23	Tokı-	<i>-İnsan-</i> döğmek; <i>-demir-</i> döğmek; vurmak; çarpmak; dokumak; dokunmak; götürmek ve batırmak. III, 268 - 24
Dokal-	Ed. ç. “ <i>doka-</i> ”. TT: 167 - 24	Tokıl-⁵⁹	Döğülme; dokunmak; adam döğülme. II, 129 - 17

⁵⁷ Bu sözcük Türkmen Türkçesinde “**dogran-**” (*dön. ç. “dogra-”*; TT: 166 - 20) olarak da geçmektedir.

⁵⁸ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**togurttur-**” (*doğurtmak*; II, 173 - 8) olarak da geçmektedir.

⁵⁹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**tokul-**” (*döğülme; dokunmak; adam döğülme*; II, 129 - 11) olarak da geçmektedir.

Dokan-	Dön. ç. “ <i>doka-</i> ”. TT: 168 - 1	Tokın-	-İnsan- döğülme; çarpmak; döğülerek sertleştirmek; dokunmak. II, 147 - 16
Dokat-	Et. ç. “ <i>doka-</i> ”. TT: 168 - 4	Tokıt-	Vurdurmak; döğdürmek; dokutmak. II, 308 - 14
Dokluk	1. Tokluk 2. Dolgunluk (tahıl, hububat hakkında) 3. Koyuluk (renkler hakkında). TT: 168 - 9	Tokluk	Tokluk; insanın başı saçsız ve hayvanın başı boynuzsuz olması. I, 469 - 2
Dokuz	Dokuz. TT: 168 - 20	Tokuz	Sayıda dokuz. III, 127 - 14
Dola-	1. Sarmak, dolamak 2. Dürmek, yuvarlamak 3. Sarmak 4. Döndürmek, çevirmek. TT: 168 - 23	Tolğa-	Takınmak, dolama; ağı tutmak, iç bulanmak, burulmak. III, 289 - 24
Dolan-	Ed. dön. ç. “ <i>dola-</i> ”. TT: 169 - 3	Tolğan	Dolanmak, kendine dolamak; içi bulanıp kusma gelmek. II, 241 - 18
Dolaş-	İşt. ç. “ <i>dola-</i> ”: Dolaşmak, karışmak, karma karışık. TT: 169 - 7	Tolgaş-	Dolaşmak, dolamakta ve bükmekte yarış etmek; burulmak. II, 221 - 1
Döldur-	1. Et. ç. “ <i>döl-</i> ” (1. dolmak; 2. bitmek, tamamlanmak; 3. yerine gelmek; 4. dolmak, kaplanmak) 2. (form vb. gibi şeyleri) doldurmak 3. Eksiğini tamamlamak, zenginleştirmek 4. Yerine getirmek 5. İçine mermi koymak 6. Tamamlamak, bitirmek. TT: 169 - 9	Toltur-	Doldurmak. II, 175 - 8

Dõh	1. Dolu, dolmuş 2. Tam, eksiksiz 3. İçine fişek / mermi konulmuş 4. Dolgun, tombul, semiz, şişman 5. Tam anlamıyla, tümünden. TT: 169 - 15	Tolu	Dolu, boş olmayan. I, 100 - 7
Doh	Dolu. TT: 170 - 1	Toh	Gökten yağan dolu. I, 139 - 19
Dõn	Cüppe, entari, üst giyim. TT: 170 - 8	Tõn	Elbise. I, 19 - 19
Doñ⁶⁰	1. Don, buz 2. Don, donmuş. TT: 170 - 10	Toñ	1. İçi boş olmayan, som olan. III, 356 - 15 2. -Soğuktan- donmuş; don. III, 356 - 22
Doñ-	1. Donmak, buz tutmak 2. Üşümek 3. Donmak, katılaşmak 4. <i>Mec.</i> Hareketsiz kalmak, donakalmak. TT: 170 - 11	Toñ-	Soğuktan donmak. III, 391 - 3
Dõnluk	Cüppelik. TT: 170 - 9	Tõnluk	Elbiselik. II, 11- 10
Doñuz	1. Domuz 2. <i>Mec.</i> Aşağılık, pis, alçak (adam). TT: 170 - 17	Toñuz	Domuz. I, 304 - 3
Dõr	Doru. TT: 171 - 1	Toruğ	At rengi, doru renk. I, 373 - 25
Dovar	Koyun, keçi gibi küçük boynuzlu hayvan. TT: 171 - 20	Tavar⁶¹	Mal; davar. I, 234 - 10
Doy-	1. Doymak 2. <i>Mec.</i> Bıkmak, usanmak 3. <i>Mec.</i> Zenginleşmek, kar etmek. TT: 172 - 2	Tođ⁶²	Doymak. III, 439 - 10

⁶⁰ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "doñak" (*don, buz; don, donmuş*; TT: 170 - 12) olarak da geçmektedir.

⁶¹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "tavar" (*mal, mülk; eşya*; I, 86 - 2) olarak da geçmektedir.

⁶² Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "toğ-" (*doymak*; III, 244 - 15) olarak da geçmektedir.

Dök-	<ol style="list-style-type: none"> 1. Dökmek 2. Dökmek, serpmek, saçmak 3. (su) geçirmek, kaçırmak, sızdırmak, akıtmak 4. Aktarmak, arayıp taramak, yoklamak. TT: 172 - 14	Tök-	Dökmek. II, 19 - 14
Dökül-	Ed. ç. “ <i>dök-</i> ”. TT: 172 - 17	Tökül- ⁶³	Dökülmek. II, 129 - 29
Döküş-	İşt. ç. “ <i>dök-</i> ”. TT: 172 - 22	Töküş-	Döğmekte ve dökmekte yardım ve yarış etmek. II, 107 - 1
Döl	<ol style="list-style-type: none"> 1. Sperma; aile 2. Döl, yavru 3. <i>Mec.</i> Torunlar, gelecek kuşaklar. TT: 172 - 24	Töl	Yavrulama zamanı; yavru, döl. III, 133 - 21
Dölle-	<ol style="list-style-type: none"> 1. (koyun ve keçiler) yavrulamak 2. (kavun, karpuz vb.) meyva vermek. TT: 172 - 26	Töle- ⁶⁴	Döllemek, kuzulamak. III, 271 - 8
Dön-	<ol style="list-style-type: none"> 1. Dönmek, çevrilmek 2. Dönmek, geri dönmek, avdet etmek 3. Dönmek, değişmek. TT: 172 - 28	Tön-	Dönmek. II, 184 - 24
Dönder-	<ol style="list-style-type: none"> 1. Çevirmek, döndürmek 2. Geriye döndürmek, geriye çevirmek 3. Başaşağı koymak, devirmek, yıkmak, alt üst etmek 4. Başka bir şeye benzetmek, değiştirmek, çevirmek, döndürmek 5. Reddetmek, kabul etmemek, yüz çevirmek. (MYH) 	Tönder-	Döndermek, altını üstüne getirmek. III, 397 - 16
Dördüncü	Dördüncü. TT: 173 - 12	Törtünç	Sayıda dördüncü. I, 132 - 5

⁶³ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**töklün-**” (*dökülmek*; II, 244 - 13) olarak da geçmektedir.

⁶⁴ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**töle-**” (1. *tüyünü dökmek*; III, 271 - 4; 2. *döllemek, kuzulamak*; III, 271 - 8) biçiminde de geçmektedir.

Döre-	1. Oluşmak, meydana gelmek 2. Doğmak 3. Türemek, birden ortaya çıkmak. TT: 173 - 14	Törü-	Yaratılmak. III, 262 - 8
Döret-	Et. ç. “ <i>döre-</i> ”: Yaratmak. TT: 173 - 18	Törüt-⁶⁵	Yaratmak; bir şey takdir veya ıslah edilmek. II, 303 - 4
Dört	Dört. TT: 173 - 19	Tört	Sayıda dört. I, 132 - 6
Döş	1. Göğüs 2. Kesilmiş hayvanın göğüs kısmı. TT: 174 - 6	Töş	Döş, göğsün başı. III, 125 - 11
Döv-	1. Kırmak 2. Kırmak, kesmek 3. Doğramak 4. Dövmek 5. Kırmak, bozmak. TT: 174 - 10	Tög-	Döğmek, dövmek, inceltmek. III, 184 - 13
Dövüş-	1. İşt. ç. “ <i>döv-</i> ” 2. Dövüşmek, savaşmak. TT: 175 - 6	Tögüş-⁶⁶	Döğmekte yardım ve yarış etmek. II, 106 - 10
Döz-	1. Kıymak, acımamak, aman vermemek 2. Dayanmak, tahammül etmek. TT: 175 - 8	Töz-⁶⁷	Soğuktan acıkmak; sabır ve tahammül etmek. III, 182 - 11
Dul	Dul. TT: 176 - 6	Tül⁶⁸	Dul. III, 133 - 13
Dumān	1. Sis, pus, duman 2. Sisli, bulutlu. TT: 176 - 14	Tuman	Duman, sis. I, 139 - 19

⁶⁵ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**türüt-**” (*yaratmak; bir şey takdir veya ıslah edilmek*; II, 303 - 4) olarak da geçmektedir.

⁶⁶ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**töküş-**” (*döğmekte ve dökmekte yardım ve yarış etmek*; II, 107 - 1) olarak da geçmektedir.

⁶⁷ “**Töz-**” fiilinin Çağatay, Kazak-Kırgız, Koman ve Karayım lehçelerinde “*sabır ve tahammül etmek*” biçiminde kullanıldığı Divanü Lûgat-it Türk'te belirtilmiştir (III, 182 - 11).

⁶⁸ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**tugsak**” (*dul kadın*; I, 468 - 19) olarak da geçmektedir.

Dur-	1. Durmak, dikilmek 2. Durmak, bulunmak, olmak 3. Durmak, hareketsiz kalmak 4. Olmak, bulunmak 5. Başlamak, girişmek. TT: 176 - 21	Tür-	Durmak; çıkmak, yükselmek; ayakta durmak, kalkmak, kalkımak; zayıflamak. II, 6 - 28
Duralga	Durak, istasyon, iskele. TT: 177 - 3	Turag	Sığınak. II, 152 - 24
Durgunluk	Durgunluk. TT: 177 - 9	Turukluk	Durgunluk, cıızlık. I, 503 - 4
Durk	1. Biçim, şekil, görünüş 2. Sağlamlık, dayanıklılık. TT: 177 - 12	Turk	Bir cismin uzunluğu, boyu. I, 349 - 2
Durna	Turna. TT: 178 - 2	Turna	Durna, turna kuşu. III, 239 - 9
Durum⁶⁹	1. Biçim, şekil, görünüş 2. Sağlamlık, dayanıklılık. TT: 177 - 12	Turum	Durum; birinin boyu kadarınca olan uzunluk. I, 396 - 16
Duruş-	İşt. ç. “dur-”. TT: 178 - 13	Turuş-	Ayağa kalkışmak; duruşmak, karşı durmak. II, 95 - 6
Düş	1. Yakın, civar, denk, yaşıt, akran 2. (düş bol-) belaya çatmak, felakete uğramak. TT: 178 - 17	Tuş	1. Denk, ögür, benzer. III, 125 - 7 2. Karşı, bir şeyin karşısı. III, 125 - 9 3. Kemer kayışları ucuna takılan altın veya gümüş toka. III, 125 - 12
Düş-	1. Karşılaşmak, rastgelmek 2. <i>Mec.</i> Uğramak, duçar olmak. TT: 179 - 2	Tuş⁷⁰	Kavuşmak, rastlamak, yetişmek. II, 13 - 1

⁶⁹ Bu sözcük Türkmen Türkçesi “**durk**” (1. biçim, şekil, görünüş; 2. sağlamlık, dayanıklılık; TT: 177 - 12) ve “**tuşur-**” (*kavuşturmak*; II, 78 - 22) olarak da geçmektedir.

⁷⁰ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**tuşgur-**” (*kavuşturmak*; II, 178 - 22) ve “**tuşur-**” (*kavuşturmak*; II, 78 - 22) olarak da geçmektedir.

Duşak	Köstek. TT: 179 - 3	Tuřađ⁷¹	Köstek, at ayağına vurulan bukağı. I, 411 - 22
Duy-	1. Duymak, hissetmek 2. Sezmek, önceden bilmek. TT: 179 - 23	Tuy-	Duymak. III, 244 - 5
Duydur-	1. Et. ç. “duy-” 2. Çıtlatmak, ima etmek. TT: 179 - 25	Tuytur-	Duyurmak; anlatmak. III, 192 - 23
Düz	1. Tuz 2. <i>Mec.</i> Yemek, yiyecek, tuz eklemek 3. <i>Mec.</i> Anlam. TT: 180 - 6	Tuz	1. Tuz. II, 18 - 12 2. Güzellik. I, 296 - 3
Duzak	Tuzak. TT: 180 - 9	Tuzak	1. Tuzak. I, 380 - 10 2. Sevgili; sevgi için söylenen söz. I, 380 - 17
Düzla-	1. Tuz serpmek 2. Tuzlamak, tuza yatırmak 3. <i>Mec.</i> Haşlamak. TT: 180 - 11	Tuzla⁷²	Tuzlamak. III, 293 - 24
Düzlan-	Dön. ç. “düzla-”. TT: 180 - 12	Tuzlan-	Tuzlanmak. II, 243 - 22
Düzlat-	Et. ç. “düzla-”. TT: 180 - 15	Tuzlat-	Tuzlatmak. II, 342 - 11
Düzli	1. Tuzlu, tuzu çok 2. Tuzlu, içinde tuz bulunduran 3. <i>Mec.</i> Acı, kinayeli. TT: 16	Tuzluğ	Tuzlu. I, 209 - 22
Dürli	Türlü. TT: 181 - 24	Türlüđ⁷³	Türlü. I, 119 - 4
Dürt-	Dürtmek, sokmak, saplamak, batırmak. TT: 182 - 5	Türt-	Sürtmek, sıvamak, çalmak. III, 426 - 3
Dürtül-	Ed. ç. “Dürt-”. TT: 182 - 13	Türtül-	Sürülmek. II, 229 - 17

⁷¹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**tuşağu-**” (*köstek*; I, 446 - 23) olarak da geçmektedir.

⁷² Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**tuza-**” (*tuzlamak*; III, 264 - 1) olarak da geçmektedir.

⁷³ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**tütü**” (*türlü*; I, 179 - 22) olarak da geçmektedir.

Dürtüş-	İşt. ç. “ <i>Dürt-</i> ”. TT: 182 - 14	Türtüş-	- <i>Yağ-</i> sürmekte yarış etmek. II, 205 - 24
Düş-	1. Düşmek 2. İnmek 3. Çarpmak, takılmak 4. Dökülmek 5. Alçalmak 6. Gelmek, bastırmak 7. Gelmek, çıkmak, mal olmak 8. Yararı olmak, bir şey çıkmak 9. Bulunmak, olmak, düşmek 10. Birine kalmak, birinin görevi olmak 11. Anlamak 12. Uymak, yakışmak, gitmek 13. “suva düş-” (suya girmek, yıkanmak). TT: 182 - 16	Tüş-	Düşmek; inmek. II, 13 - 7
Düşe-	Döşemek, sermek, yaymak. TT: 183 - 4	Töşe-	Döşemek. III, 266 - 23
Düşek	1. Yatak, döşek 2. Hayvanların altına serilen saman. TT: 183 - 5	Töşek	Döşek. I, 387 - 19
Düşel-	Ed. ç. “ <i>düşe-</i> ”. TT: 183 - 9	Töşel-	Döşenmek. II, 128 - 18
Düşen-	Dön. ç. “ <i>düşe-</i> ”. TT: 183 - 11	Töşen-	Döşenmek, kendi kendine döşenmek. II, 147 - 7
Düşet-	Et. ç. “ <i>düşe-</i> ”. TT: 183 - 12	Töşet-	Döşetmek. II, 307 - 18
Düşür-	1. İndirmek 2. İndirmek, boşaltmak 3. Et. ç. “ <i>düş-</i> ”. TT: 184 - 19	Tüşür-	Düşürmek, indirmek. II, 79 - 3
Düv-	1. Düğümlemek 2. Meyva bağlamak 3. Sıkmak, sıkıştırmak. TT: 184 - 27	Tüg-	Düğmek, düğümlemek, bağlamak. II, 20 - 15
Düvme	1. Düğme 2. Kabarcık, habbe (su üzerindeki). TT: 185 - 1	Tügme	Düğme. I, 433 - 13

Düvül-	Ed. ç. “ <i>düv-</i> ”. TT: 185 - 4	Tügül-	Düğölmek, düğömlenmek; yemek boğazda kalmak. II, 130 - 4
Düvün	1. Düğüm 2. <i>Mec.</i> “ <i>içinde düvün galdır-</i> ” (psikolojik hastalığa neden olmak). TT: 185 - 5	Tügün	Düğüm. I, 400 - 22
Düye	Deve. TT: 185 - 17	Teve ⁷⁴	Deve. II, 195 - 25
Düyp	1. Dip 2. Temel 3. Kök 4. Kök, baş 5. Güzel köşe, saygın yer (çadırda) 6. <i>Mec.</i> Temel, esas. TT: 185 - 26	Tüp ⁷⁵	Asıl, kök, dip, temel, her hangi bir şeyin aslı, kökü, insanın aslı. III, 119 - 6
Düyr- ⁷⁶	1. Dürmek, katlamak 2. <i>Mec.</i> Çok yemek. TT: 186 - 5	Tür-	Dürmek. II, 7 - 12
Düyrül-	1. Dürölmek, yuvarlanmak, katlanmak 2. Ezilip büzülmek, korkmak, kıvrılmak. (MYH)	Türöl-	Dürölmek. II, 127 - 10
Düyrüş-	İşt. ç. “ <i>düyr-</i> ”. TT: 186 - 15	Türüş-	Dürmekte yardım ve yarış etmek. II, 95 - 21
Düyş	Rüya, düş. TT: 186 - 16	Tüş	1. Eğlek, durak, yolculukta dinlenilecek yer ve konulacak zaman. I, 330 - 16 2. Düş, rüya; düş azması, ihtilam. III, 18 - 16
Düyşürge-	1. Rüya görmek 2. Düşlemek, hayal etmek. TT: 186 - 17	Tüşe-	Düş görmek; ihtilam olmak, düşü azmak. III, 266 - 21

⁷⁴ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**devey**” (*deve*; I, 31 - 21), “**teve**” (*deve*; III, 139 - 8), “**tevey**” (*deve*; III, 342 - 3), “**tewe**” (*deve*; II, 181 - 24), “**tewey**” (*deve*; I, 31 - 20), “**téwi**” (*deve*; I, 389 - 16), “**tewi**” (*deve*; I, 127 - 8) ve “**tiwi**” (*deve*; III, 139 - 7) olarak da geçmektedir.

⁷⁵ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**tüb**” (*dip, asıl, kök*; I, 73 - 9) olarak da geçmektedir.

⁷⁶ Bu sözcük Türkmen Türkçesinde “**düyrle-**” (**1.** *dürmek, katlamak*; **2.** *mec.* çok yemek; TT: 186 - 6) olarak da geçmektedir.

Düz	1. Ova, yazı 2. Düz, düzgün, pürüzsüz 3. Doğru 4. Doğru, gerçek. TT: 186 - 21	Tüz	1. Halk, reyâ. III, 123 - 8 2. Asıl, kök, soy sop. III, 123 - 10 3. Düz. I, 60 - 6
Düz-	1. Dirmek 2. Toplamak, parçaları yerli yerine koymak 3. Akort etmek 4. Kurmak. TT: 186 - 23	Tiz- ⁷⁷	Dirmek. II, 9 - 9
Düzel-	1. Bayındır olmak, mamur olmak 2. Düzelmek, yoluna girmek 3. Çözümlemek 4. <i>Mec.</i> Düzelmek, yola gelmek. TT: 186 - 27	Tüzer- ⁷⁸	Düzelmek. II, 77 - 15
Düzel- ⁷⁹	Et. ç. “ <i>düzel-</i> ”. TT: 187 - 1	Tüzlün- ⁸⁰	Düzeltemek. II, 243 - 19
Düzül-	Ed. ç. “ <i>düz-</i> ”. TT: 188 - 2	Tizil- ⁸¹	Dizilmek. II, 127 - 20
Düzüm	1. Bileşim, terkip 2. Dizim, dizi. TT: 188 - 3	Tizim ⁸²	Dizi. I, 396 - 22
Düzüş-	İşt. ç. “ <i>düz-</i> ”. TT: 188 - 4	Tiziş- ⁸³	Dizmekte yardım ve yarış etmek. II, 100 - 9

⁷⁷ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**tüz-**” (*düzmek, düzeltmek*; II, 9 - 5) olarak da geçmektedir.

⁷⁸ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**tüzül-**” (*düzelmek, tertip ve tanzim edilmek*; II, 127 - 14) olarak da geçmektedir.

⁷⁹ Bu sözcük Türkmen Türkçesinde “**düzet-**” (*1. iyileştirmek, düzeltmek, ıslah etmek; 2. düzeltmek, yola koymak; 3. düzeltmek, tashiî etmek; 4. onarmak, tamir etmek*; TT: 187 - 2) olarak da geçmektedir.

⁸⁰ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**tüzlün-**” (*düzelmek, müsavileşmek*; I, 349 - 13) olarak da geçmektedir.

⁸¹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**tizil-**” (*dizilmek*; II, 243 - 25) olarak da geçmektedir.

⁸² Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**tiziğ (tizik)**” (*sıra, saf, dizi*; I, 214 - 19) olarak da geçmektedir.

⁸³ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**tiziş-**” (*düzlemekte yardım ve yarış etmek*; II, 99 - 31) olarak da geçmektedir.

Ece	1. Anne 2. Belli bir yaşa ulaşmış hanımlar için kullanılan saygı sözü TT: 192 - 11	Eçi ⁸⁴	Yaşlı kadın, hanım nine. I, 87 - 3
Edil-	Ed. ç. “ <i>et-</i> ” (1. Bir durumu ortaya çıkarmak, etmek; 2. Bir işi yapmak). TT: 193 - 13	Etil-	Düzelmek; edilmek, yapılmak. I, 53 - 18
Edin-	Dön. ç. “ <i>et-</i> ”. TT: 193 - 15	Etin-	Edinmek, hazırlanmak. I, 82 - 13
Egdir-	Et. ç. “ <i>eg-</i> ” (eğmek). TT: 193 - 21	Egtür-	Eğdirmek. I, 223 - 12
Egsik	1. Eksik, boş 2. Az, eksik. TT: 195 - 7	Eksük	Eksik. I, 105 - 13
Egsil-	Eksilmek, azalmak. TT: 195 - 8	Eksü-	Eksilmek. I, 278 - 5
Egşit- ⁸⁵	Ekşitmek. TT: 195 - 10	Ekşig	Ekşi. I, 105 - 12
Ekiz	İkiz. TT: 195 - 31	İkkiz	İkiz. I, 143 - 6
El	El. TT: 197 - 21	Elig	El. I, 72 - 14
Ele-	1. Elemek 2. <i>Mec.</i> Seçmek. TT: 198 - 7	Elge-	Elemek. I, 284 - 20
Elen-	Ed. ç. “ <i>ele-</i> ”. TT: 198 - 24	Elgen-	Kendisi için elemek. I, 255 - 10
Eleş-	İşt. ç. “ <i>ele-</i> ”. TT: 198 - 27	Elgeş-	Elemekte yardım ve yarış etmek. I, 238 - 16
Elet-	Et. ç. “ <i>ele-</i> ”. TT: 198 - 29	Elget-	Eletmek. I, 264 - 9
Elli	Elli, elli sayısı. TT: 199 - 17	Elig (Ellig)	Sayıda elli. I, 117 - 5
Ellik	Eldiven. TT: 199 - 18	Eliglik	Eldiven, elcik. I, 153 - 11

⁸⁴ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**açı**” (*yaşlı kadın, hanım nine*; I, 87 - 3) olarak da geçmektedir. Ayrıca Divanü Lûgat-it Türk'te aynı kavram alanına ait “**eçe**” (*büyük kız kardaş*; I, 86 - 26) sözcüğü de geçmektedir. “**Eçe**” anlamını karşılayan “**eke**” (*büyük kız kardaş, koca veya karının kendinden büyük kız kardaş*; I, 86 - 26) ve “**eze**” (*büyük kız kardaş*; I, 90 - 10) sözcükleri de Divan'da görülmektedir.

⁸⁵ “*Türkmence Türkçe Sözlük*”te, “**egşi**” sözcüğü görülmediğinden, aynı kavram alanına ve köke ait olan “**egşi-**” fiili ile, Divanü Lûgat-it Türk'te geçen “**egşig**” sözcüğü ortak anlamı kabul edilmiştir.

Ene	1. Babaanne 2. Ana, anne TT: 201 - 21	Ana	Ana. I, 32 - 29
Ere-	Erimek. TT: 203 - 23	Eri-⁸⁶	Erimek. III, 367 - 23
Eret-	Et. ç. “ere-”. TT: 203 - 29	Erit-⁸⁷	Eritmek. I, 208 - 20
Erik	Erik. TT: 203 - 36	Erük	1. Kendisiyle deri sepilene nesne. I, 70 - 16 2. Şeftali, kaysı, erik gibi meyvalara verilen genel ad. I, 69 - 17
Esgi	Paçavra, çaput. TT: 205 - 23 Paçavra, eski püskü, yırtık pırtık şey. (MYH)	Eski	Eski. I, 129 - 17
Eşitdir-	Et. ç. “eşit-”. TT: 206 - 24	Eşittür-⁸⁸	İşittirmek. I, 222 - 2
Etiğ-	Güçlenmek, kuvvetlenmek, semizlenmek, şişmanlamak. (MYH)	Etik-	-Çocuk- yetişmek, tombullaşmak, büyüme. I, 192 - 16
Etlek	Etli, tombul, şişman. TT: 207 - 11	Etliğ	“Etlig kişi”: Etli, şişman. I, 101 - 20
Eye	1. İye, sahip 2. Sahip, hakim 3. Cin 4. Özne. TT: 208 - 4	İdi	Sahip; efendi; Tanrı. I, 87 - 15
Eyer	Eyer. TT: 208 - 13	Eğer	Eğer, hayvan eğer. II, 224 - 25
Eyerle-	Eyerlemek. TT: 208 - 18	Eğerle-	Eğerlemek. I, 300 - 4
Eyger-	Başarmak, becermek, üstesinden gelmek. TT: 208 - 25	Eğerger-	İyi görmek, iyi bulmak, kulak asmak, dinlemek; düzeltmek, onatlamak. I, 227 - 19

⁸⁶ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “erü-” (*erimek*; III, 252 - 25) olarak da geçmektedir.

⁸⁷ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “erüt-” (*erilmek*, I, 208 - 20) olarak da geçmektedir.

⁸⁸ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “eştür-” (*işittirmek*, I, 221 - 22) olarak da geçmektedir.

Eygilik	İyilik, hayır, esenlik. TT: 208 - 27	Eḡgölügüḡ	İyilik. I, 44 - 2
Eygilikli	İyi, esen. TT: 208 - 28	Eḡgü	İyi.
Ādik	Çizme. TT:189 - 5	Etük⁸⁹	Pabuç, edik. I, 68 - 19
Āv-	Acele etmek. TT: 191 - 29	Ew-	Acele etmek. I, 168 - 5
Gāba	1. Yumuşak 2. Büyük 3. Çok. TT: 215 - 1	Kapa	Kaba ve yüksek olan her nesne. III, 217 - 15
Gābak	Göz kapağı. TT: 215 - 4	Kapak	1. Göz kapağı. I, 382 - 4 2. Kızın kızlığı, bekâret. I, 382 - 7
Gābar-	1. Kabarmak, şişmek 2. Kabarmak, şişmek 3. Kabarcık çıkmak, su toplamak 4. <i>Mec.</i> Çalımlı bir tavıra girmek, kurum satmak. TT: 215 - 8	Kabar-	Kabarmak. II, 71 - 20
Gaç-	1. Kaçmak, uzaklaşmak 2. Düşmek 3. Kaçınmak 4. Kaybolmak, yitmek, kaçmak. TT: 216 - 10	Kaç-	Kaçmak; gitmek. I, 5- 4
Gaçgın	Göçmen. TT: 217 - 2	Kaçgın	Kaçan. I, 21 - 10
Gaçış-	İşt. ç. “gaç-”. TT: 217 - 6	Kaçış-	Kaçışmak. II; 92 - 21
Gaçır-	Et. ç. “gaç-”: 1. Birini / bir şeyi kaçırmak 2. Bir şeyi düşürmek, devirmek 3. Birini - bir şeyi gözden kaçırmak. TT: 217 - 4	Kaçır-	Kaçırmak. II, 75 - 18

⁸⁹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**etik**” (*pabuç, mest*; III, 283 - 9) olarak da geçmektedir.

Gāl-	<ol style="list-style-type: none"> 1. Kalmak, arta kalmak, geride kalmak 2. Geri kalmak, kaçırmak 3. Kaçırmak, unutmak, süresini geçirmek; devam etmemek 4. Yoksun kalmak, kaybetmek, yitirmek 5. Kesmek, ara vermek; dinmek, durmak 6. Kaybetmek 7. Bir şeye takılıp kalmak, saplanıp kalmak 8. Adlarla birlikte yardımcı eylem olarak kullanılır. <p>TT: 218 - 16</p>	Kāl-	Kalmak, bırakmak. II, 25 - 13
Galiñ	<ol style="list-style-type: none"> 1. Kalın 2. Bol, bereketli, çok. <p>TT: 221 - 1</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. İnce olmayan, kalın 2. Başlık parası. (MYH) 	Kalıñ	Kalabalık; çok; sürü; kalın, kesif, yığırlı olan her nesne. I, 149 - 4
Galiñ	<ol style="list-style-type: none"> 1. Kalın 2. Bol, bereketli, çok. <p>TT: 221 - 1</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. İnce olmayan, kalın 2. Başlık parası. (MYH) 	Kalıñ	Öncül mihir olarak kadına verilen çeyiz. III, 371 - 18
Galkan	Kalkan. TT: 221 - 5	Kalkan ⁹⁰	Kalkan. I, 441 - 4
Gāmaş-	<ol style="list-style-type: none"> 1. Kamaşmak (göz için) 2. Kamaşmak (ekşi, turşu vb. gibi şeyler yenildiği zaman) 3. Bozulmak, kötüleşmek (hava hakkında). <p>TT: 222 - 5</p>	Kamaş- ⁹¹	Kamaşmak, ekşi yemeden diş kamaşmak. II, 111 - 13

⁹⁰ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "**kalkañ**" (*kalkan*; III, 386 - 6) olarak da geçmektedir.

⁹¹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "**kamaş-**" (*kamaşmak*; III, 272 - 17) olarak da geçmektedir.

Gamçı	Kamçı. TT: 222 - 7	Kamçı	1. Kamçı. I, 417 - 23 2. At, deve ve sığırın erkeklik aygıtı. I, 417 - 25
Gamçılan-	Kamçı ile vurmak, kamçılılamak, kamçı vurmak. (MYH)	Kamçıla-	Kamçılılamak, kamçı ile vurmak. III, 352 - 21
Gamış	Kamış, saz. TT: 222 - 9	Kamış	Kamış; kamışlık. I, 369 - 22
Gān	Kan. TT: 222 - 12	Kān	Kan. I, 272 - 18
Gān-	1. Susuzluğunu gidermek, kanmak 2. Mec. Bir şeye doymak, hoşnut olmak. TT: 222 - 13	Kān-	Su veya başka şeylere kanmak. III, 184 - 27
Gāna-	Kanamak. TT: 223 - 1	Kāna-⁹²	Kanamak, kan gelmek; kan almak. III, 261 - 21
Gānat	Kanat. TT: 223 - 5	Kanat	Kanat. I, 357 - 4
Gānat-	Et. ç. “gāna-”: Birini, bir şeyi kana bulamak, kanatmak. TT: 223 - 6	Kanat-	Kanatmak. II, 313 - 5
Gānatlan-	1. Kanatlanmak, uçmak 2. Mec. Heyecanlanmak, coşmak. TT: 223 - 7	Kanatlan-	Binek sahibi olmak; uçmak; kanatlanmak; kanadı çıkmak, bitmek. II, 267 - 12
Gancık	Dişi köpek, kancık köpek. TT: 223 - 13	Kançık	Dişi köpek; bir kadına söğülürken de böyle denir. I, 188 - 13
Gāndır-	Et. ç. “gān-”: Birine (su) içirmek, susuzluğunu, isteğini gidermek. TT: 223 - 19	Kandur-⁹³	Su ve başkalarına kandırmak. II, 192 - 7

⁹² Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**kani-**” (*kanamak*; III, 274 - 4) olarak da geçmektedir.

⁹³ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**kantur-**” (*su ve başkalarına kandırmak*; II, 192 - 6) olarak da geçmektedir.

Gāp	1. Kutu, sandık 2. Kap, kapkacak 3. Kutu, paket. TT: 224 - 22	Kāp ⁹⁴	1. Kap, tulum, çuval, dağarçık; zarf; anası karnında çocuğun bulunduğu torba. I, 195 - 27 2. Eğreti hısım. III, 146 - 19
Gap-	1. (uçan, fırlatılan bir şeyi) kapmak, tutmak, yakalamak 2. Tutmak, ısırarak, birine saldırmak (hayvanlar için). TT: 225 - 2	Kap-	Kapmak, çalmak; dokunmak, çarpmak, uçurmak; hücum ve defî etmek. II, 4 - 11
Gapak	1. Çatı, kapak 2. Kabuk (toprak için). TT: 225 - 4	Kapak ⁹⁵	1. Göz kapağı. I, 382 - 4 2. Kızın kızlığı, bekâret. I, 382 - 7
Gapaklan-	Kapaklanmak. TT: 225 - 6	Kapgaklan-	Kapaklanmak. II, 275 - 21
Gapı	Kapı. 226 - 9	Kapuğ	Kapı. I, 48 - 27
Gapıl-	Ed. dön. ç. “gap-”: Kapılmak, yakalanmak, tutulmak. TT: 226 - 12	Kapıl-	Kapanmak, hapsedilmek; kapılmak. II, 120 - 11
Gapış-	1. İşt. ç. “gap-” 2. Birleşmek, kapanmak (gözler hakkında) 3. Bozulmak; tahrip olmak, kötüleşmek (örneğin hava hakkında). TT: 226 - 16	Kapış- ⁹⁶	Kapışmak. II, 88 - 5
Gār	Kar. TT: 227 - 8	Kār	Kar. I, 7 - 8

⁹⁴ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**ka**” (1. Kap, akar konan kap, zarf; I, 407 - 11; 2. Kalın kelimelerde “de” anlamında zarf edat; III, 211 - 23; 3. Arapçadaki “ila ve izafetli” anlamlarına edat; III, 212 - 3), “**kaça**” (kap; III, 238 - 3) ve “**kakaça**” (içine akarlar konan kap; kapkaçak; III, 212 - 22) olarak da geçmektedir.

⁹⁵ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**kapgak**” (kapak, sadağın kapağı; I, 471 - 22) olarak da geçmektedir.

⁹⁶ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**kapış-**” (kapışmak; I, 113 - 15) olarak da geçmektedir.

Gār-	1. Karıştırmak, karmak 2. Karıştırmak, karmak. TT: 227 - 9	Kār-	Bir şeyi bir şeyle karıştırmak; katmak, karmak; boğazda su durmak; su bir yerde durmak; taşmak. III, 182 - 8
Gara	1. Kara, siyah 2. Siyahlık, silüet, çizgi, gölge 3. <i>Mec.</i> İftira TT: 227 - 10	Kara	Kara; karanlık. I, 7 - 9
Garal-	1. Kararmak, kara olmak 2. Güneşlenmek, yanmak 3. Kararmak, kara olmak 4. Olmak, pişmek 5. Gözden geçirmek, incelemek 6. Davranmak, muamele etmek. TT: 228 - 21	Karar-	Kararmak. II, 77 - 4
Garala-	1. Lekelemek, karalamak 2. Bir şeyi kirletmek 3. <i>Mec.</i> Birini lekelemek, karalamak, rezil etmek. TT: 228 - 23	Karala-	Karalamak; pislemek. III, 324 - 3
Garalt-	Karartmak. TT: 229 - 12	Karart-	Karartmak. III, 431 - 14
Garamık	1. Karamuk, bir tür diken 2. Karamuk; suççeği, karamuk hastalığı. TT: 229 - 19	Karamuk	Karamuk. I, 487 - 22
Garañkı	Karanlık. TT: 230 - 1	Karañku ⁹⁷	Karanlık. III, 217 - 1
Gardaş	1. Kardeş 2. Kardeş, (hitapta) kardeş. TT: 232 - 5	Kadaş ⁹⁸	Kardaş; hısım, akraba. I, 86 - 3
Garga	Karga. TT: 232 - 8	Karga	Karga. I, 254 - 20
Garga-	1. Kargılamak, lanetlemek, lanet etmek; beddua etmek 2. Küfretmek, sövmek. TT: 232 - 9	Karga-	Lânet etmek, beddua etmek; lânetlemek. III, 290 - 3

⁹⁷ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "**karañgu**" (*karani, karanlık*; III, 388 - 8) olarak da geçmektedir.

⁹⁸ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "**kadaş**" (*kardaş gibi yakın olan hısım; akraba*; I, 369 - 12) olarak da geçmektedir.

Gargal-	Ed. ç. “garga-”. TT: 232 - 10	Kargal-	Lânetlenmek. II, 236 - 11
Gargan-	Dön. ç. “garga-”. TT: 232 - 11	Kargan-	Kendine lânet etmek. II, 249 - 23
Gargaş-	İşt. ç. “garga-”. TT: 232 - 15	Kargaş-	Birbirine lânet etmek. II, 220 - 17
Gargat-	Et. ç. “garga-”. TT: 232 - 16	Kargat-	Lânetletmek. II, 338 - 17
Gargış	Kargış, lanet, beddua. TT: 232 - 20	Kargış⁹⁹	Lânet, beddua; ilenme. I, 274 - 18
Garın	Karın. TT: 232 - 26	Karın	Karın. I, 32 - 16
Garınca	Karınca. TT: 232 - 28	Karınca¹⁰⁰	Karınca. I, 501 - 25
Garındaş	Akraba. TT: 233 - 1	Karındaş	I, 407 - 1
Garış	Karış. TT: 233 - 14	Karış¹⁰¹	1. Karış. I, 369 - 15 2. Yünlü kumaş. III, 28 - 18
Gariş-	1. Karışmak 2. Bir şeye karışmak. TT: 233 - 15	Kariş-	Karışmak; kamaşmak; karşılanmak; karşı koymak. II, 98 - 5
Garışla-	Ölçmek, karışlamak. TT: 233 - 19	Karışla-	Karışlamak. III, 335 - 26
Garlavâç	Kırlangıç. TT: 234 - 2	Karlıgâç¹⁰²	Kırlangıç. I, 527 - 1
Garra-	Yaşlanmak, eskimek. TT: 234 - 19	Karı-	Kocalmak, yaşlanmak, kocamak. III, 263 - 3
Garrı	1. Yaşlı 2. Yaşlı adam. TT: 324 - 23	Karı	1. Yaşlı, ihtiyar; yaşlı olan herhangi bir şey. II, 30 - 17 2. Karış, ölçü, bez ölçülen arşın. I, 117 - 5

⁹⁹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**kargak**” (*lânet, kargış*; II, 288 - 13) olarak da geçmektedir.

¹⁰⁰ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**karınçak**” (*karınca*; I, 501 - 25) olarak da geçmektedir.

¹⁰¹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**karı**” (*karış, ölçü, bez ölçülen arşın*; I, 117 - 5) olarak da geçmektedir.

¹⁰² Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**kargılaç**” (*kırlangıç kuşu*; I, 106 - 11) olarak da geçmektedir.

Garşı	1. Karşı 2. Birine, bir şeye karşı. TT: 235 - 3	Karşı ¹⁰³	1. Hakan sarayı, köşk. I, 423 - 24 2. Karşı, zıt. I, 423 - 25 3. İki bey arasındaki uyuşmazlık. I, 424 - 1
Gaş	1. Kaş 2. Birinin önüne çıkmak 3. Kaş, yüzük kaşı, kaş taşı, gümüş süslemelerdeki taş 2. Semer üzerindeki kakmalar. TT: 236 - 25	Kaş	1. Kaş, lekесiz beyaz veya kara taş. I, 330 - 25 2. Herhangi bir şeyin kıyısı. III, 152 - 25 3. Göz üstündeki kaş. I, 424 - 4
Gaşa-	1. Kaşımak, taramak 2. <i>Mec.</i> Ensesini kaşımak. TT: 237 - 2	Kaşı-	Kaşımak. III, 267 - 16
Gaşan-	Taranmak, kaşınmak. TT: 237 - 4	Kaşın-	Kaşınmak. III, 338 - 17
Gaşat-	Et. ç. "gaşa-". TT: 237 - 8	Kaşıt-	Kaşıtmak. I, 307 - 28
Gat	1. Sıra, tabaka 2. Kat. TT: 237 - 18	Kat	1. Kat. I, 320 - 14 2. Nezd, yan. I, 320 - 17
Gat-	1. Karmak, katmak, bir şeyi bir şeye eklemek 2. Karıştırmak. TT: 237 - 19	Kat-	Katmak, karıştırmak; katlaşmak, sert olmak; mihnete
Gatı	1. Sert, sağlam, katı 2. Bayat, kuru 3. Yüksek sesli 4. Çok, fazla, aşırı TT: 238 - 7	Katıg ¹⁰⁴	Katı, sert; sıkı, kuvvetli. I, 110 - 11

¹⁰³ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "karşu" (karşı; III, 272 - 2) olarak da geçmektedir.

¹⁰⁴ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "katki" (*katı*; I, 427 - 16) ve "katgi" (*katı, sert*; I, 441 - 11) olarak da geçmektedir.

Gatık	Yoğurt, katık. TT: 238 - 9	Katık	Katğı, her hangi bir nesneye katılan; sirke yoğurt gibi tutmaç yemeğine katılan nesne. I, 382 - 10
Gatıl-	Katılmak, eklenmek. TT: 238 - 14	Katıl-	Karıştırılmak; erkek kadın çiftleşmek. II, 121 - 11
Gatır	Katır. TT: 238 - 16	Katır	Katır. I, 364 - 10
Gatış-	İşt. ç. “gat-”. TT: 238 - 20	Katış-	Katmakta yardım ve yarış etmek. II, 89 - 27
Gāvun	Kavun. TT: 240 - 4	Kāgun	Kavun. I, 15 - 16
Gāy-	1. Uçmak, dolaşmak, göklerde uçmak 2. Yüzmek, süzülme. TT: 240 - 6	Kay-¹⁰⁵	Meyletmek, kaymak; caymak; acımak, kayırmak, tınmak, iltifat etmek. III, 182 - 22
Gaya	Kaya. TT: 240 - 7	Kaya	Kaya. I, 73 - 9
Gaygı	Kaygı, dert, keder, gam, tasa. TT: 240 - 21	Kadgu¹⁰⁶	Kaygı. III, 295 - 8
Gaygılan-	1. Kaygılanmak, kederlenmek, üzülme 2. Endişe etmek, endişelenmek. TT: 241 - 2	Kağgulan-	Kaygılanmak. III, 201 - 10
Gaygır-	1. Acımak, merhamet etmek 2. Saklamak, korumak, esirgemek. TT: 241 - 3	Kaygur-¹⁰⁷	Kayırmak, kaygılanmak. III, 194 - 1
Gayık	Kayık. TT: 241 - 6	Kayğık¹⁰⁸	Kayık. III, 175 - 16

¹⁰⁵ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “kış-” (*meyletmek, kaymak*; I, 182 -22) olarak da geçmektedir.

¹⁰⁶ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “kadgu” (*kaygı, tasa*; I, 106 - 11) olarak da geçmektedir.

¹⁰⁷ Bu sözcük Divan-ü Lügati't Türk'te “kadhgur-” (*kayırmak, kaygıya düşmek, kaygılanmak*; II, 193 - 14) olarak da geçmektedir.

¹⁰⁸ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “kayguk” (*kayık*; I, 186 - 13) olarak da geçmektedir.

Gayın	Kayın. TT: 241 - 8	Kayın ¹⁰⁹	Kardaş, hısım ve akraba. I, 32 - 10
Gayıñ	Kayın ağacı. TT: 241 - 9	Kāyīñ ¹¹⁰	Kayın ağacı. I, 32 - 8
Gayış	(Tabaklanmış) deri. TT: 241 - 10	Kaçış	Kayış. I, 369 - 13
Gayna-	1. Kaynamak 2. <i>Mec.</i> Coşmak. TT: 241 - 19	Kayna-	Kaynamak; karşı gelmek, kabulden çekinmek, sözünü reddetmek. III, 191 - 4
Gaynat-	Et. ç. “ <i>gayna-</i> ”: 1. Kaynatmak 2. Kaynar suda pişirmek. (MYH)	Kaynat-	Kaynatmak. II, 357 - 20
Gaytar-	1. Geriye çevirmek, geriye döndürmek, geriye yollamak, göndermek. 2. Bir şeyi geriye, önceki sahibine vermek, ulaştırmak 3. Yaptığı ticareti, vadeyi, iptal etmek; vazgeçmek, dönmek, bozmak 4. Bir kimsenin yaptığı iyiliğe karşılık vermek 5. Kusmak. (MYH)	Kaytar- ¹¹¹	Yöneltisinde döndermek, çevirmek. III, 193 - 8
Gāz	Kaz. TT: 243 - 5	Kāz	1. Kaz. I, 104 - 1 2. Her ağacın kabuğu. III, 151 - 6
Gaz-	Kazmak. TT: 243 - 7	Kaz-	Kazmak, at haşarılanaarak ve çamışlanarak ayağıyla yeri kazmak; kazılmak. II, 10 - 8
Gaza-	Kazmak. TT: 243 - 8	Kazı-	Kazmak ve eşmek, deşmek; kazılmak. III, 264 - 5

¹⁰⁹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**kağın**” (*kayın, diñür, hısım*; I, 32 - 9) ve “**kazın**” (*kayın, diñür, hısım*; I, 403 - 18) olarak da geçmektedir.

¹¹⁰ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**kāđgīñ**” (*kayın ağacı*; I, 32 - 8) olarak da geçmektedir.

¹¹¹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**katar-**” (*geri döndürmek, yöneltisinden döndermek, çevirmek*; II, 74 - 5) olarak da geçmektedir.

Gazan-	1. Kazanmak 2. Elde etmek, sahip olmak. TT: 243 - 13	Kazğan-	Kazanmak. II, 249 - 26
Gazanç	Kazanç, kâr. TT: 243 - 14	Kazğanç	Kazanç. III, 386 - 16
Gazık	Kazık. TT: 243 - 22	Kazuñuk ¹¹²	Kazık. III, 383 - 1
Geç-	1. Geçmek, geçerek gitmek 2. Bir şeyi geçmek, yerleşmek 3. Geçmek, yol katetmek 4. Geçmek 5. Geçmek, bir şeyi öğrenmek 6. Geçmek, akmak 7. Bir yere girmek, işe girmek 8. Talep, istek olmak; satılmak 9. Birini bağışlamak, affetmek 10. Birinden diğerine geçmek. TT: 245 - 4	Kêç-	Geçmek, ölmek. II, 5 - 12
Geçi	Keçi. TT: 246 - 5	Keçi ¹¹³	Keçi. III, 219 - 10
Geçil-	Ed. dön. ç. “geç-”. TT: 246 - 6	Kêçil-	Geçilmek. II, 136 - 4

¹¹² Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**kazñuk**” (*kazık*, III, 383 - 1) olarak da geçmektedir.

¹¹³ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**eçkü**” (*keçi*, I, 95 - 13) olarak da geçmektedir.

Geçir-	Et. ç. “geç-”: 1. Nakletmek, taşımak 2. Kaçırarak 3. Bir şeyi geçirmek 4. Geçirmek 5. Taşımak 6. Çevirmek, aktarmak 7. Kaybetmek, boşuna sarfetmek, harcamak 8. Ertelemek, başka bir zamana bırakmak 9. Bir şeyi iletme, nakletmek, kurmak 10. (bir yerde bir şekilde) zaman geçirmek 11. Birini bağışlamak. TT: 246 - 7	Kêçür-	Evirip çevirmek, başarmak; bağışlamak. I, 47 - 15
Geçirt-	Et. ç. “geçirt-”. TT: 247 - 7	Kêçürt-	Geçirtmek. III, 432 - 2
Geçit ¹¹⁴	Geçit. TT: 247 - 8	Kêçik ¹¹⁵	Köprü, geçit. I, 390 - 17
Gel-	1. Gelme 2. Gelme (gönderilen bir şeyin gelmesi) 3. Gelme, olmak 4. Çekme, tartma 5. Bir şeye gelme, ulaşma. TT: 247 - 22	Kel-	Gelme. I, 26 - 12
Gelin	Gelin. TT: 248 - 10	Kelin	Gelin. I, 404 - 26
Geliş-	1. İst. ç. “gel-” 2. Gitme, uygun olmak, yakışma 3. Yeterli, nitelikli olmak 4. Yakışma. TT: 249 - 3	Keliş-	Gelişme. II, 110 - 19
Gemir-	1. Kemirmek 2. Çentik açma, çentikleme 3. <i>Mec.</i> Bir şeyi almak (kanuna aykırı olarak). TT: 249 - 19	Kemür-	Kemirmek. II, 86 - 1

¹¹⁴ Bu sözcük Türkmen Türkçesinde “geçelge” (*geçit*; 246 - 2) olarak da geçmektedir.

¹¹⁵ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “kêçiş” (*geçit; ırmağın, derenin geçidi*; II, 369 - 23) olarak da geçmektedir.

Gemriş-	1. Kemirmek (hayvanlar için) 2. <i>Mec.</i> Tartışmak, kavga etmek. TT: 250 - 6	Kemriüş-	Kemirişmek, kemirmekte yarış etmek. II, 224 - 4
Geñeş	Nasihah, öğüt, tavsiye, akıl. (MYH)	Keñeş	İşlerde danışma, görüşme, düşünme, tedbir. III, 365 - 3
Geñeş-	Danışmak, fikir alışverişinde bulunmak, tavsiye, öğüt almak. (MYH)	Keñeş-	Karşılıklı danışmak, tedbir etmek. III, 394 - 22
Ger-	1. Germek, çekmek 2. Asmak 3. Koymak, dikmek, kurmak 4. Bir şeyi düzeltmek, germek. TT: 252 - 10	Ker-	Germek, çekip uzatmak; kapatmak; ürümek, havlamak. II, 8 - 10
Gerdir-	Et. ç. "ger-". TT: 253 - 2	Kertür-	Gerdirmek, serdirmek. II, 194 - 27
Gerek	Gerekli, gereklilik. TT: 253 - 6	Kerek	Gerek, olmalı, yaraşır, lâzım, ihtiyaç; gerekli. I, 126 - 3
Gerekle-	İstemek (örneğin birini göndermeyi). TT: 253 - 7	Kerekle-	Yokluğu dolayısıyla aramak, araştırmak. III, 341 - 3
Geril-	Ed. ç. "ger-": Gerilmek, gerginleşmek. TT: 253 - 13	Keril-	Gerilmek; gerinmek, esnemek. II, 136 - 17
Geriş	1. Sırt 2. Sıradağ. TT: 253 - 18	Keriş	1. Üstüne çıkılabilen dağ tepesi. I, 370 - 1 2. Atın yarı, sırtı. I, 370 - 3 3. Savaşta dayanma. I, 370 - 9 4. Kavga, çekiş. I, 370 - 12

Getir-	1. Bir şeyi getirmek 2. Vermek, göstermek 3. Ulaştırmak, götürmek 4. Ürün vermek. TT: 254 - 16	Keltür- ¹¹⁶	Getirtmek. II, 195 - 20
Gey-	Giymek. 254 - 22	Keç- ¹¹⁷	Giymek. II, 296 - 3
Geydir-	Et. ç. "gey-": Giydirmek. TT: 254 - 23	Keçür-	Giydirmek. II, 76 - 22
Geyil-	Ed. ç. "gey-": 1. Giymek, geçmek 2. Giyilmiş olmak, eskimiş olmak. TT: 255 - 5	Keçil-	Giyilmek. I, 136 - 12
Geyiş-	İşt. ç. "giy-". TT: 255 - 12	Keçrüş-	Birbirine giydirmek. II, 222 - 24
Gez-	1. Gezmek 2. Bir yerde olmak, bulunmak 3. Bir şeyi etraflıca gezmek. TT: 255 - 17	Kez-	Gezmek, dolaşmak. II, 10 - 11
Gezeş-	İşt. ç. "gez-". TT: 257 - 11	Keziş-	Gezmede yarışmak. II, 100 - 17
Gezdir-	Et. ç. "gez-": Gezdirmek, gezmeye götürmek. TT: 255 - 18	Kezit-	Gezdirmek. II, 306 - 16
Gezlik	Bıçak. TT: 256 - 16	Kezlik	Küçük kadın bıçağı, kadınlar üst elbiselerine takarlar. I, 478 - 25
Gāgir-	Geçirmek. TT: 244 - 14	Keğir-	Geçirmek. II, 84 - 12
Gāmi	Gemi. TT: 244 - 18	Kemi ¹¹⁸	Gemi. III, 235 - 3
Gāvüşe-	Geviş getirmek, çiğnemek. TT: 244 - 25	Kewşe-	Geviş getirmek; gevşemek. III, 287 - 17
Gāvüşeş-	Gevşemek. TT: 244 - 26	Kewşeş-	Birbirini görerek geviş getirmek. II, 351 - 5

¹¹⁶ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "keldür-" (*getirmek*, II, 195 - 20) olarak da geçmektedir.

¹¹⁷ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "ket-" (*giymek*, II, 296 - 1) olarak da geçmektedir.

¹¹⁸ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "kimi" (*gemi*, III, 235 - 6) olarak da geçmektedir.

Gıcıkla-	Birini gıdıklamak. TT: 257 - 9	Kıçıla-	Gıdıklamak. III, 323 - 28
Gıgır-	1. Bağırmaq, böğürmek 2. Birini çağırmaq 3. Bağırmaq, birine sesini yükseltmek. TT: 257 - 24	Kık(ı)r-	Yüksek sesle çağırmaq, bağırmaq; haykırmak. II, 83 - 16
Gıl	Saç, kıl. TT: 258 - 11	Kıl	Kıl - <i>insanda ve hayvanda-</i> I, 337 - 6
Gılıç	Kılıç. TT: 259 - 4	Kılıç	Kılıç. I, 183 - 8
Gılıçla-	Kılıçtan geçirmek. TT: 259 - 5	Kılıçla-	Kılıçlamak, kılıç ile çalmak ve vurmak. III, 331 - 3
Gılık	1. Kişilik, huy, karakter 2. Alışkanlık. TT: 259 - 9	Kılık¹¹⁹	Huy, gidiş. I, 383 - 21
Gımız	Kımız. TT: 260 - 1	Kımız	Kımız. I, 365 - 26
Gın	Kın. TT: 260 - 9	Kın	Kın, bıçak ve kılıç kını; kılıf. I, 339 - 25
Gına-	1. Sitem etmek, zorluk çektirmek 2. Azarlamak, canını yakmak, ızdırap çektirmek. TT: 260 - 10	Kına-	İşkence etmek, cezalandırmak; bir şeye kın yapmak. III, 273 - 27
Gınat-	Kınatmak. TT: 261 - 3	Kınat-	İşkence yaptırmak, cezalandırmak. II, 313 - 14
Gıñır	Kızgın, kötü. TT: 261 - 6	Kıñır	1. Kızgın, hiddetli. I, 170 18 2. Şaşı, yan bakış. III; 363 - 6
Gır	1. Açık step, kır 2. Öfkeli, kızgın 3. Hasım, karşıt, sevilmeyen. TT: 261 - 20	Kır	1. Kır, basık dağ, açık yer. I, 324 - 25 2. Su bendi, germeç. I, 324 - 24 3. Kır rengi. I, 324 - 22

¹¹⁹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "kilk" (*huy, gidiş*; I, 383 -22) olarak da geçmektedir.

GİR	Gri, boz (at rengi). TT: 261 - 19	Kır	Kır rengi. I, 324 - 22
Gır-	1. Yok etmek, öldürmek 2. Rendelemek 3. Kazımak 4. Yontmak, kesmek 5. Temizlemek 6. <i>Mec.</i> Kırmak, yok etmek, ortadan kaldırmak. TT: 261 - 22	Kır-	Kazımak, bir şeyi kökünden çıkarmak; kırmak. II, 7 - 28
Gıra	1. Kenar 2. Kıyı. TT: 261 - 24	Kırğag	1. Bey ve hanın eli altındakilere kızması ve kakması. II, 288 - 17 2. Elbisenin yanı, kenarı. II, 288 - 16
Gırav	Kırağı. TT: 262 - 9	Kıragu	Kırağı. I, 446 - 11
Gırça-	1. Bir şeyi soymak, temizlemek 2. Küçük parçalara ayırmak. TT: 262 - 12	Kırça-	Amacın kenarına dokunmak, silip geçmek. III, 276 - 18
Gırçal-	Temizlenmek, küçük parçalara ayrılmak, ufalanmak. TT: 262 - 13	Kırçal-	Değmek, değip sıyırmak. II, 234 - 23
Gırçat-	Temizletmek, küçük parçalara ayırtmak. TT: 262 - 16	Kırçat-	Sıyırtmak, yaralamaki amacı delip geçmek. II, 329 - 1
Gırındı	Yonga. TT: 263 - 4 Küçük parça, toz, kırıntı. (MYH)	Kırındı	Her şeyin kırıntısı, kazıntısı, soyuntusu. I, 449 - 11
Gırk-	Kesmek, kırpmak. TT: 263 - 9	Kırk-	Kırmak. III, 422 - 20
Gırkıl-	Kesilmek, kırılmak. TT: 263 - 11	Kırkıl-	Kırılmak. I, 236 - 18
Gırkış-	(Karşılıklı) kesilmek, kırılmak. TT: 263 - 17	Kırkış-	Kırmakta yardım etmek. II, 221 - 13

Gıs-	1. Sıkmak, basmak 2. Sıkmak, sıkıştırmak; sıkılı olmak 3. Birini, bir şeyi sıkmak 4. Sıkıştırmak 5. <i>Mec.</i> Ezmek, baskı yapmak. TT: 264 - 10	Kıs-	Kısaltmak, daha kısa yapmak, kısarak çalmak; kıstırmak. II, 11 - 9
Gısdır-	Et. ç. “ <i>gıs-</i> ”: 1. Kıstırmak, sıkmak. 2. Sıkıştırmak. TT: 264 - 14	Kıstur-	Kıstırmak, işkence ile cezalandırmak; kısalmasını emretmek, azalmasını emretmek. II, 191 - 11
Gısga	Kısa. TT: 264 - 17	Kısga	Kısa. II, 11 - 20
Gısgalt-	Kısaltmak. TT: 265 - 4	Kısur-	Kısaltmak. II, 78 - 6
Gısgan-	Kıskanmak. TT: 265 - 5	Kısgan- ¹²⁰	Kıskanmak, pintilik etmek, kısmırlanmak. II, 250 - 17
Gısgıç	Kerpeten, kıskaç. TT: 265 - 9	Kısgaç	Kısgaç. I, 455 - 12
Gısl-	Ed. dön. ç. “ <i>gıs-</i> ”: 1. Kısılmak, bastırılmak, ezilmek, kıstırılmak 2. Sıkıştırılmak 3. <i>Mec.</i> Umutsuzluğa düşmek 4. <i>Mec.</i> Zulmetmek, baskı yapmak 5. <i>Mec.</i> Zayıflamak, kilo vermek. TT: 265 - 10	Kısl- ¹²¹	Kısılmak, arada kalmak. II, 135 - 14
Gısır	Kısır. TT: 265 - 21	Kısır	Kısır, doğurmayan insan veya dört ayaklı hayvan; kısırak. I, 236 - 3
Gısırak	Kısırak. TT: 265 - 27	Kısırak	Kısırak. I, 203 - 23
Gış	Kış. TT: 266 - 10	Kış	Kış. I, 13 - 5

¹²⁰ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**kısırkan-**” (*kısırkanmak, yedirmekten çekinmek*; II, 263 - 17) olarak da geçmektedir.

¹²¹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**kıslın-**” (*kısılmak, araya sıkışmak*; II, 251 - 23) olarak da geçmektedir.

Gısla-	Kışın bir yerde yaşamak, kışı bir yerde geçirmek, kışlamak. (MYH)	Kışla-	Kışlamak. III, 299 - 15
Gışlag	Kışın geçirildiği yer. TT: 267 - 5	Kışlağ	Kışlak, kışlanacak yer. I, 13 - 4
Gışlat-	Kışı geçirmek. TT: 267 - 7	Kışlat-	Kışlatmak, bir şeyi üzerine alıp saklamak. II, 348 - 7
Gışlık	Kışlık. TT: 267 - 8	Kışlık	Kışlık, kış için hazırlanmış şey. I, 474 - 22
Gıy-	1. Bıçakla kesmek 2. Yaralamak, bir şeyi kesmek. TT: 267 - 22	Kıy-	Sözden dönmek; kıymak, eğrilemesine doğramak. III, 246 - 15
Gıydır-	Et. ç. “gıy-”. TT: 267 - 28	Kıytur-	İğrilemesine kestirmek. III, 193 - 17
Gıyık	Eğri, eğrilmiş. TT: 267 - 29	Kıyık	Cayma, caymak; iğrilik; eğri olan; sözde durmama; sözde durmayan. I, 70 - 10
Gıyıl-	Ed. ç. “gıy-”: Kesilmek, kıyılmak. TT: 267 - 30	Kıyıl-	İnmek; geçmek; ağaç iğrilemesine kıyılmak; sözden dönülmek. III, 190 - 20
Gıyış-	İşt. ç. “gıy-”. TT: 268 - 2	Kıyış-	İğrilemesine ağaç kesmekte yardım ve yarış etmek. III, 189 - 11
Gız	Kız. TT: 268 - 6	Kız ¹²²	Kız, kız çocuk; cariyeye; pahalı nesne. I, 7 - 15
Gızamık	Kızamık. TT: 268 - 8	Kızlamuk	Kızamık. I, 528 - 3
Gızar-	1. Kırmızılaşmak, kızarmak 2. Kırmızı gözükmek 3. <i>Mec.</i> Utanmak, çekinmek, sıkılmak 4. <i>Mec.</i> Kızmak, öfkelenmek. TT: 268 - 10	Kızar- ¹²³	Kızarmak. II, 77 - 9

¹²² Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**hız**” (*kız*; III, 218 - 22) olarak da geçmektedir.

¹²³ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**kızıl er-**” (*kızarmak*; II, 163 - 15) olarak da geçmektedir.

Gızar-	Et. ç. “ <i>gızar-</i> ”: 1. Kızartmak, kızdırmak 2. Kızdırmak, akkor haline getirmek 3. <i>Mec.</i> Kızmak, öfkelenmek. TT: 268 - 14	Kızart-	Kızartmak. III, 431 - 17
Gızıl	1. Kırmızı 2. Altın 3. Çok iyi. TT: 269 - 12	Kızıl	Kızıl, kızıl renk, kırmızı. I, 40 - 16
Ḡice	Gece. TT: 270 - 22	K̄eçe	Gece. III, 219 - 11
Ḡice-	Kaşınmak, yanmak. TT: 270 - 23	Kiçi-	Kaşınmak, gicişmek. III, 259 - 9
Ḡicik-	1. Geç kalmak, gecikmek 2. Akşam olmak. TT: 271 - 6	K̄eç-	Gecikmek. III, 180 - 7
Ḡiç	Geç. TT: 271 - 11	K̄eç	Geç - <i>vakit-</i> . I, 294 - 1
Gider-	Kaçırmak, elden çıkarmak. TT: 271 - 16	Kiter-	Gidermek, kaldırmak. III, 187 - 20
Ḡiñ	1. Geniş 2. Geniş, bol, büyük 3. <i>Mec.</i> Geniş, engin 4. <i>Mec.</i> Geniş, soğukkanlı, rahat. TT: 272 - 10	Kiñ	Geniş. III, 358 - 12
Ḡiñe-¹²⁴	1. Genişlemek, hacim olarak büyüme 2. <i>Mec.</i> Genişlemek, yayılmak, artmak 3. Sakin, rahat, geniş olmak. TT: 272 - 11	Kiñü-¹²⁵	Genişlemek. III, 396 - 21
Ḡiñelt-	Bir şeyi genişletmek, büyütmek. TT: 272 - 14	Kiñit-¹²⁶	Genişletmek. III, 396 - 13

¹²⁴ Bu sözcük Türkmen Türkçesinde “**ḡiñel-**” (1. genişlemek, hacim olarak büyüme; 2. *mec.* genişlemek, yayılmak, artmak; TT: 272 - 12) olarak da geçmektedir.

¹²⁵ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**kiñrün-**” (*genişlemek, bir zaman nimet içinde yaşamak*; III, 400 - 6) olarak da geçmektedir.

¹²⁶ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**kiñür-**” (*genişletmek*; III, 392 - 26) olarak da geçmektedir.

G̃ir-	1. Girmek 2. Bir işe başlamak 3. Çekmek, kısalmaq (kumaş için). TT: 273 - 7	K̃ir-	Girmek. II, 8 - 20
G̃irdir-	Et. ç. “g̃ir-”. TT: 273 - 14	Kirtür-	Girdirmek. II, 195 - 4
G̃iriş-	1. İşt. ç. “gir-” 2. Başlamak, girmek. TT: 273 - 19	Kiriş-	Girişmek, girişmekte yarış etmek. II, 99 - 18
Git-	1. Gitmek 2. Gitmek, harcanmak 3. Gitmek, icra edilmek, sergilenmek 4. Yerleşmek, almak TT: 274 - 7	Kit-	Gitmek; çekilmek. II, 296 - 6
Giyev	Güvey, damat. TT: 275 - 2	Küdegü	Güveyi. III, 12 - 1
Gizle-	1. Gizlemek, saklamak 2. <i>Mec.</i> Saklamak, gizlemek, sır tutmak. TT: 275 - 3	Kizle-	Gizlemek. III, 300 - 12
Gizlen-	Gizlenmek, saklanmak. TT: 275 - 4	Kizlen-	Saklar görünmek, kendi kendine saklamak. II, 253 - 7
Gizlençek	1. Örtülü 2. (seyrek) Saklambaç. TT: 275 - 5	Kizlençü	Gizli. III, 242 - 20
Gizleş-	Gizleşmek. TT: 275 - 9	Kizleş-	Birbirinden gizlemek. II, 224 - 8
Gizlet-	Gizletmek. TT: 275 - 11	Kizlet-	Gizletmek. II, 348 - 27
Goç	1. Koç, damızlık koç 2. İyi, nitelikli genç, yiğit 3. Dağ keçisi. TT: 276 - 2	Koç¹²⁷	Koç. I, 321 - 11

¹²⁷ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “koçnar” (koç; I, 321 - 11) olarak da geçmektedir.

Gol	1. El; kol 2. Esir, köle 3. İmza, onay, paraf 4. <i>Mec.</i> Dal, budak, kol. TT: 276 - 10	Köl	1. Kol. III, 134 - 22 2. Kılıç veya bıçakta bulunan yol biçimi oyma. III, 134 - 27 3. Dağın tepesinden aşağı inen ve derenin ortasından yüksekçe olan yer. III, 134 - 23
Goldaş	Yardımcı, destekleyici, koruyucu. (MYH)	Koldaş	Koldaş, arkadaş. I, 461 - 11
Goltuk	1. Koltuk, koltuk altı 2. <i>Mec.</i> Yardım etmek. TT: 277 - 17	Koltuk	Koltuk. I, 475 - 12
Goltukla-	1. Koltuğunun altına almak 2. Kolkola girmek. TT: 277 - 18	Koltukla-	Koltuklamak, koltuğuna almak; koltuğa vurmak. III, 351 - 17
Gom	Hörgücün yan kısmı. (MYH)	Kom	Deve havudu. III, 136 - 22
Gon-	1. Konmak 2. Mola 3. Konmak, oturmak, çökmek. TT: 278 - 1	Kön-	Konmak, bir yere konmak. III, 185 - 3
Gondur-	Et. ç. “gon-”: 1. Dikmek, oturtmak, yerleştirmek, kondurmak, yere indirmek 2. Vurmak, darbe indirmek -konuşma dili-. TT: 278 - 8	Köndur-	Kondurmak, üzerine koymak. II, 192 - 15
Goñşı	Komşu. TT: 278 - 17	Koñşı ¹²⁸	Komşu. I, 435 - 9
Goñur	Konur, açık kestane rengi, esmer. TT: 278 - 20	Koñur	Kestane rengi. III, 363 - 3
Gop-	1. Kopmak, sökülme 2. <i>Mec.</i> Kalkmak. TT: 278 - 25	Kop-	Kopmak, gelmek; kalkmak; başlamak, çıkmak; baş kaldırmak.

¹²⁸ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “koñşı” (*komşu*; III, 220 - 17) olarak da geçmektedir.

Gopar-	1. Sökmek, çekip çıkarmak 2. Bir şeyi yırtmak 3. Çıkarmak, ayırmak, sökmek. TT: 279 - 1	Kopur-	Yerinden kaldırmak, kurcalamak. I, 72 - 8
Gopart-	Et. ç. "gopar-". TT: 279 - 5	Kopurt-	Yerinden kaldırtmak. III, 430 - 12
Goparış-	İşt. ç. "gopar-". TT: 279 - 3	Kopruş-	Bir şeyi yerinden kaldırmakta yardım etmek. II, 218 - 9
Gopuş-	İşt. ç. "gop-". TT: 279 - 17	Kopuş-	Kalkışmak; kalkmakta yardım ve yarış etmek. II, 88 - 10
Gopuz	Bir tür mızıka, ağız mızıkası. TT: 279 - 18	Gubuz	Ut, kopuz, kubuz. I, 19 - 14
Gor	Mayalanma, maya. TT: 279 - 20	Kör	1. Zıyan. III, 122 - 6 2. Yoğurt mayası. III, 122 - 8
Gōra-	1. Birini, bir şeyi korumak, kollamak. 2. Savunmak, müdafaa etmek. 3. Bir şeyi savunmak 4. (spor) Bir şeyi korumak. TT: 279 - 22	Korı-	Korumak. III, 263 - 16
Gōragçı	Koruyucu. TT: 280 - 2	Koruğçı	Korucu, bir koruyu koruyucu. III, 242 - 10
Gōraş-	(Karşılıklı) korumak, korusmak. TT: 280 - 5	Korış-	Korumakta yardım etmek. II, 98 - 18
Gork-	Korkmak. TT: 280 - 17	Kork-	Korkmak. III, 421 - 23
Gorkak	Korkak, ödle. TT: 281 - 2	Korkluk	Korkak. III, 417 - 11
Gorkunç	1. Korkunç, tüyler ürpeticisi 2. Tehlikeli. TT: 281 - 7	Korkunç	Korkunç. II, 365 - 12

Gorkuz-	Korkutmak, ürkütmek. TT: 281 - 12	Korkıt- ¹²⁹	Korkutmak. II, 339 - 25
Goş-	1. Katmak, bir şey eklemek 2. Eklemek 3. Katmak, eklemek 4. Bir şeyi birleştirmek 5. Yazmak, yaratmak, oluşturmak 6. Toplamak 7. Katmak, eklemek, arttırmak 8. Dizmek 9. Çıkarmak, yarıştırmak (koşu yarıştırmasında) 10. <i>Mec.</i> Karıştırmak, bulaştırmak. TT: 282 - 2	Koş-	Koymak, katmak; türkü düzmek. II, 14 - 11
Goşa	Çift. TT: 282 - 5	Kōşa ¹³⁰	Çift. III, 33 - 27
Goşalan-	1. Çift olmak, çiftleşmek 2. Çiftleşmek 3. İki kat olmak, ikileşmek. TT: 282 - 7	Koşlun-	İki şey birbirine yakın olmak, öğür kılınmak; hayvan bir araya koşulmak. II, 252 - 3
Goşul-	Ed. dön. ç. “goş-”: 1. Birleşmek, katılmak 2. Eklenmek 3. Katılmak 4. Kavuşmak, karışmak 5. Ağır bir işe girişmek; koşmak 6. Katılmak, eklenmek 8. toplanmak 9. <i>Mec.</i> Karışmak. TT: 283 - 11	Koşul-	Birleşmek, katılmak, tertip edilmek, öğür kılınmak. II, 135 - 18

¹²⁹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**korkut-**” (*korkut-*; II, 365 - 10) olarak da geçmektedir.

¹³⁰ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**koş**” (*çift, çifte; her hangi bir şeyin çifti, eşi*; I, 359 - 4) olarak da geçmektedir.

Gova	Koca, kuyudan su almak için yapılmış deri kova. TT: 284 - 3	Kova ¹³¹	1. Kova. I, 147 - 27 2. Türklerin kullandığı gemlerde atların burnuna doğru dikilen kayış. III, 237 - 22
Govak	Mağara, kovuk. TT: 284 - 8	Kovuk ¹³²	İçi boş olan her şey. III, 164 - 18
Govrul-	Ed. dön. ç. “ <i>govur-</i> ”: 1. Kızarmak, kavrulmak 2. Daralmak, azalmak, belini sıkılmak. TT: 284 - 17	Kavrul- ¹³³	Kavrulmak. II, 235 - 14
Govruş-	İşt. ç. “ <i>govur-</i> ”. TT: 284 - 20	Kagruş- ¹³⁴	Kavruşmak. II, 220 - 1
Govşa-	1. Zayıflamak; kuvvetten düşmek, gevşemek 2. Zayıflamak, azalmak, alçalmak 3. Mec. Yumuşamak, hafiflemek. TT: 284 - 22	Koğşa- ¹³⁵	1. Katı şey gevşek olmak. III, 287 - 9 2. Koguş ağacı dalı ile cilâlamak, perdahlamak. III, 287 - 12

¹³¹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**kumgan**” (*kova; ibrik; güğüm, gülsuyu şişesi*; I, 432 - 6) olarak da geçmektedir.

¹³² Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**kovı**” (*içi kof ve çürümüş olan*; III, 226 - 1), “**kowı**” (**1. içi kof ve çürümüş olan**; III, 225 - 28; **2. Talihsiz, uğursuz**; III, 226 - 3) ve “**kowuk**” (*kovuk; içi boş olan her şey*; I, 383 - 11) olarak da geçmektedir.

¹³³ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**kagrul-**” (*kavrulmak*; II, 235 - 14) olarak da geçmektedir.

¹³⁴ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**kawruş-**” (*kavurmakta yardım etmek*; II, 220 - 1) olarak da geçmektedir.

¹³⁵ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**kewre-**” (*zayıflamak, gevşemek*; III, 282 - 11) , “**köwre-**” (*gevşemek*; III, 282 - 7), “**kefre-**” (*gevşemek*, I, 103 - 1), “**küfre-**” (*gevşemek*, I, 103 - 1) ve “**kewşe-**” (*geviş getirmek; gevşemek*; III, 287 - 17) olarak da geçmektedir.

Govşak	1. Zayıf, kötü 2. Zayıf, sağlıksız, güçsüz 3. Yetersiz 4. Zayıf, az, yeterince bilmeyen TT: 285 - 2	Koğşak ¹³⁶	Gevşek, çürük. I, 474 - 24
Govşaş-	Zayıflamak, zayıf düşmek, gevşemek. TT: 285 - 3	Koğşaş- ¹³⁷	Birlikte gevşemek. II, 350 - 22
Govşat-	Et. ç. "govşa-": 1. Gevşetmek, zayıflatmak 2. Bir şeyin gücünü azaltmak 3. Bir şeyin gücünün (derecesini) azaltmak TT: 285 - 4	Koğşat- ¹³⁸	Kuvvetini gevşetmek. II, 337 - 33
Govur-	1. Kızartmak, kavurmak 2. Yakmak, kavurmak 3. Sıkmak (iplik şerit için). TT: 2286 - 1	Kogur- ¹³⁹	Kavurmak. II, 81- 23
Govuş-	1. Kavuşmak, gelmek, ulaşmak, varmak 2. (uzun bir ayrılıktan sonra) görüşmek, kavuşmak. TT: 286 - 6	Kawuş-	Kavuşmak, yaklaşmak. II, 103 - 5

¹³⁶ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "**kewşek**" (*gevşek, yumuşak*; I, 479 - 10) ve "**küwşek**" (*gevşek, yumuşak, sölpük*; I, 479 - 14) olarak da geçmektedir.

¹³⁷ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "**koğşaş-**" (*birlikte gevşemek*; II, 350 - 22) olarak da geçmektedir.

¹³⁸ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "**koğşat-**" (*kuvvetini gevşetmek*; II, 337 - 23) olarak da geçmektedir.

¹³⁹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "**kagur-**" (*kavurmak*; II, 81 - 23), "**kowur-**" (*kavurmak*; II, 81-21), "**kuwur-**" (*kavurmak*; II, 81- 21) ve "**kugur-**" (*kavurmak*; II, 81- 23) olarak da geçmektedir.

Goy-	<ol style="list-style-type: none"> 1. <i>Mec.</i> Koymak, bırakmak, yerleştirmek 2. Ayırmak 3. Kurmak, yükseltmek 4. Kurmak 5. Koymak 6. Koymak, getirmek, sunmak 7. (konuşma dili) koymak, yerleştirmek 8. Koymak, bırakmak 9. Bırakmak 10. Ortaya para koymak (kağıt oyunu için) 11. Koymak, bırakmak TT: 286 - 16	Koy-¹⁴⁰	Koymak; koyuvermek, bırakmak; dökmek; çalkamak. III, 246 - 7
Goyı	Sık, koyu, yoğun. TT: 288 - 2	Koyu	Koyu, kalın, sık. III, 367 - 10
Goydur-	Et. ç. “ <i>goy-</i> ”. TT: 288 - 1	Koytur-	Döktürmek, koydurmak. III, 193 - 13
Goyul-	Ed. ç. “ <i>goy-</i> ”: <ol style="list-style-type: none"> 1. Koyulmak 2. Koyulmak, ayrılmak 3. Gösterilmek 4. Görüşülmek 5. Atanmak, tayin edilmek 6. Bırakılmak 7. Koyulmak, yatırılmak 8. Koyulmak, bırakılmak. TT: 288 - 6	Koyul-	Akar nesne koyulmak. III, 190 - 12
Goyun	Koyun. TT: 288 - 12	Koy¹⁴¹	<ol style="list-style-type: none"> 1. Koyun. I, 31 - 12 2. Elbisenin koyunu; kucak. III, 142 - 9 3. Derenin koyağı, dibi, düzlüğü. III, 142 - 12
Goyuş-	İşt. ç. “ <i>koy-</i> ”. TT: 288 - 14	Koyuş-	Koymakta yardım etmek. III, 189 - 7

¹⁴⁰ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**koç-**” (*koymak, bırakmak; terk edilmek; koyuvermek*; II, 295 -29) ve “**kot-**” (*bırakmak*; II, 295 - 26) olarak da geçmektedir.

¹⁴¹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**kon**” (*koyun*; I, 31 - 12) olarak da geçmektedir.

Göç	1. Göç, taşınma 2. Oyunda hamle. TT: 289 - 13	Köç	1. Saat, an, müddet. I, 321 - 16 2. Göç. I, 321 - 15
Göç-	1. Göçmek, taşınmak 2. Hamle yapmak (oyunda) 3. Atmak, ateşlemek, silahı ateşlemek. TT: 289 - 14	Köç-	Göçmek. II, 5 - 15
Göçür-	1. Taşımak, yerini değiştirmek 2. Başka bir yere koymak 3. <i>Mec.</i> Bir şeyi yazmak. TT: 290 - 1	Köçür-	Göçürmek; yazmak, istinsah etmek, nakletmek. II, 76 - 3
Gögerçin	Güvercin. TT: 290 - 12	Kökürçkün	Güvercin. III, 419 - 11
Gök	1. Mavi 2. Yeşil 3. Yeşil, ham (meyve için); yeşillik, sebze 4. Gök 5. Bere. TT: 290 - 17	Kök	1. Gök, hava, sema. I, 64 - 25 2. Gök rengi, gök renk, lâcivert. III, 132 - 25 3. Şehrin dört yanını saran yeşil bölge. III, 132 - 28 4. Eğer bağı. II, 283 - 19 5. Kök, asıl. II, 284 - 7
Göm-	1. Bir şeyi gömmek, doldurmak 2. Birini gömmek, defnetmek. TT: 291 - 16	Köm-	Gömmek. II, 27 - 11
Gömdür-	Et. ç. "göm-". TT: 291 - 18	Kömtür-	Gömdürmek. II, 196 - 7
Göm-gök	Gömgök, tam mavi. TT: 291 - 17	Köm-kök ¹⁴²	Gömgök. I, 328 - 20

¹⁴² Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "köp-kök" (*gömgök*; I, 328 - 19) olarak da geçmektedir.

Gömük	1. Gömük, gömülmüş 2. <i>Mec.</i> Kör, dar kafalı. TT: 291 - 21	Kömçü ¹⁴³	Gömü, define, hazine. I, 418 - 3
Gömül-	Ed. dön. ç. “göm-”. 1. Gömülmek 2. Örtülmek, örtünmek 3. Saklanmak 4. <i>Mec.</i> Yüklenmek. TT: 291 - 22	Kömün-	Gömülmek; gömer görünmek. II, 158 - 8
Gömüş-	İşt. ç. “göm-”. TT: 291 - 23	Kömüş-	Gömmekte yardım etmek. II, 111 - 23
Gön	Deri, gön. TT: 291 - 25	Kön	At derisi veya gönü; ham deri, gön. III, 140 - 14
Gönel-	1. Düzelmek, doğrulmak 2. <i>Mec.</i> Gerçeği söylemek. TT: 292 - 5	Kön-	Düzelmek, doğrulmak; yola gelmek; inkârdan sonra ikrar etmek; yola çıkmak; yanmak. II, 30 - 9
Gönelt-	Düzeltilmek, doğrultmak. TT: 292 - 8	Köndger ¹⁴⁴	Doğrultmak, düzeltmek, dikmek; yola kılavuzlamak; ikrar ettirmek. III, 423 - 14
Göni	1. Doğru, düz, eşit 2. Doğru, gerçek 3. Doğru, gerçek, düzgün, haklı. TT: 292 - 13	Köni	Düz, doğru; emniyetli. III; 151 - 18
Gör-	1. Görmek 2. Görmek, anlamak, bilincine varmak 3. Saymak, farzetmek 4. Birini görmek, biriyle karşılaşmak TT: 293 - 7	Kör ¹⁴⁵	Görmek, bakmak. II, 8 - 12
Gördür-	Gördürmek. TT: 293 - 8	Körtür-	Gördürmek. II, 195 - 1

¹⁴³ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**kömüç**” (*gömü, define*; I, 360 - 14) olarak da geçmektedir.

¹⁴⁴ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**köndgür-**” (*doğrultmak*; II, 199 - 3), “**könger-**” (*doğrultmak; doğru yolu göstermek, kılavuzlamak; doğruyu söylemek*; II, 197 - 6) ve “**köndgürt-**” (*doğrultmak, diktirmek*; III, 424 - 5) olarak da geçmektedir.

¹⁴⁵ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**köç-**” (*gözlemek, görmek*; II, 87 - 14) olarak da geçmektedir.

Göreş-	Savaşmak, mücadele etmek, çaba göstermek. TT: 294 - 5	Küreş ¹⁴⁶	1. Güreşmek. I, 474 - 6 2. Kürümekte yardım ve yarış etmek. II, 99 - 13
Görk	Güzellik, görkem. TT: 295 - 1	Körk	Güzellik. I, 353 - 19
Görkez-	1. Göstermek 2. Göstermek, gösterime sunmak 3. Göstermek, yapmak 4. Göstermek, ileri sürmek 5. Bir şey göstermek 6. Göstermek, ortaya koymak. TT: 295 - 4	Körküt-	Göstermek. II, 340 - 7
Görül-	Ed. ç. “gör-”: Görülme. TT: 296 - 23	Körül ¹⁴⁷	Görülme. II, 136 - 20
Görün-	1. Görünmek 2. Göstermek, görünüşe sahip olmak 3. Görünmek, belirlemek 4. Olmak. TT: 297 - 2	Körün-	Görünmek, kavuşmak. II, 157 - 8
Görüş-	İşt. ç. “gör-”: 1. Görüşmek 2. Selamlaşmak. TT: 297 - 3	Körüş-	1. -gözle- bakmak. II, 99 - 8 2. Güreşmek. II, 97 - 15

¹⁴⁶ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**körüş-**” (*I.-gözle- bakmak*; II, 99 - 8; *2. güreşmek*; II, 97 - 15) olarak da geçmektedir.

¹⁴⁷ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**közün-**” (*görülme*; II, 157 - 17) olarak da geçmektedir.

Göter-	<ol style="list-style-type: none"> 1. Birini, bir şeyi kaldırmak 2. Taşımak, getirmek 3. Kaldırmak, kalkındırmak, iyileştirmek 4. Sabretmek, dayanmak 5. <i>Mec.</i> almak, kabul etmek 6. Almak, kapmak, tutmak 7. <i>Mec.</i> Duygularımı uyandırmak için tahrik etmek TT: 297 - 6	Kötür-	Götürmek. II, 75 - 7
Göteriş-	İşt. ç. "göter-". TT: 298 - 4	Kötrüş-	Kaldırıp götürmekte yardım etmek. II, 222 - 13
Gövre	Gövde. TT: 299 - 3	Küwre	Hayvan ölecek, içerisindeki nesnelere çürüdüğü, eti kemikler üzerinde kuruduktan sonraki kalıbı. I, 422 - 14
Gövüs	Göğüs. TT: 300 - 7	Kögüz ¹⁴⁸	Göğüs. I, 366 - 4
Göz	<ol style="list-style-type: none"> 1. Göz 2. Bakış 3. Görüş 4. Delik, yuva TT: 300 - 13	Köz	<ol style="list-style-type: none"> 1. Göz. I, 55- 15 2. Ateş kuru, köz. I, 337 - 12
Gözet-	Gözetmek. TT: 302 - 23	Közet ¹⁴⁹	Gözetmek, gözetilmek; muntazır olmak. III, 306 - 22
Gözleş-	İşt. ç. "gözle-": <ol style="list-style-type: none"> 1. Gözleşmek, karşılıklı aramak, araştırmak 2. Birbirine bakmak, bakışlarıyla birbirini okşamak. TT: 303 - 4	Közleş-	Görme işinde - gözlemekte- yarış etmek. II, 224 - 17

¹⁴⁸ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "kökü" (*gögüs*; I, 230 - 6) olarak da geçmektedir.

¹⁴⁹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "köz at-" (*gözetmek, gözetilmek*; II, 86 - 23) ve "közdeş-" (*saklamak, beklemek; korumak, gözetmek*; II, 86 - 22) olarak da geçmektedir.

Gucak	Kucak. TT: 304 - 26	Kuçak ¹⁵⁰	Kucak. I, 382 - 13
Gucakla-	1. Kucaklamak 2. Bir şeyi elleriyle sarmak, tutmak. TT: 305 - 1	Kuçakla- ¹⁵¹	Kucaklamak. III, 338 - 9
Güdura-	Yaramazlık yapmak, kudurmak. TT: 305 - 15	Kudur- ¹⁵²	Kudurmak; üstüne düşmek, çabalamak. II, 76 - 17
Guduz	1. Kuduz 2. <i>Mec.</i> Yaramaz, utanmaz. TT: 305 - 18	Kutuz	“ <i>Kuduz ıt</i> ”: Kuduz köpek, kudurmuş köpek. I, 365 - 23
Gul	Köle, kul. (MYH)	Kul	Kul, köle. I, 330 - 7
Gulak	1. Kulak 2. Kulp 3. Anahtar 4. Horoz (silahta). TT: 306 - 1	Kulak ¹⁵³	Kulak. I, 212 - 1
Gulaç	Kulaç. TT: 305 - 30	Kulaç ¹⁵⁴	Kulaç. I, 358 - 20
Gulaçla-	Kulaçla ölçmek. TT: 305 - 31	Kulaçla-	Kulaçlamak. III; 330 - 24
Gulan	Yaban eşeği.	Kolan	Kolan, bağırdak; yaban eşeği. I, 214 - 16
Gulun	Tay. (MYH)	Kulun	Tay. I, 215 - 9
Gum	1. Toprak, kum 2. Toz. TT: 307 - 5	Kum	1. Kum. I, 197 - 8 2. Dalga, su dalgası. III, 137 - 1

¹⁵⁰ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**kuçam-**” (*kucak*; I, 398 - 3) olarak da geçmektedir.

¹⁵¹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**koç-**” (*kucaklamak*; II, 5 - 7) olarak da geçmektedir.

¹⁵² Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**kutur-**” (*haddini aşmak, kudurmak, azmak*; II, 75 - 4) ve “**kuğuğ**” (*kuyu*; I, 375 - 5) olarak da geçmektedir.

¹⁵³ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**kulhak-**” (*kulak*; I, 383 - 16) ve “**kulkak-**” (*kulak*; I, 383 - 17) olarak da geçmektedir.

¹⁵⁴ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**kol aç-**” (*kulaç*; I, 358 - 20) olarak da geçmektedir.

Gunduz	Kunduz. TT: 307 - 34	Kunduz	Kunduz, su köpeği. I, 458 - 8
Gur ¹⁵⁵	1. Yapmak, kurmak, inşa etmek 2. Düzenlemek, kurmak 3. Kurmak, yapmak. TT: 308 - 2	Kur-	Kurmak, germek, toplamak; himaye etmek. II, 7 - 25
Gūra-	1. Kurumak 2. Solmak, kurumak 3. <i>Mec.</i> Kurumak (insan hakkında). TT: 308 - 3	Kūri ¹⁵⁶	Kurumak. III, 263 - 13
Gurak	Kurak, kuru. TT: 308 - 8	Kurğak	Kurak. III, 69 - 2
Guraklaş-	Kuraklaşmak, kurumak. TT: 308 - 10	Kurğat ¹⁵⁷	Kuraklamak, kıtlık olmak. II, 338 - 22
Gūran-	Kurunmak. TT: 309 - 5	Kūrun ¹⁵⁸	Kurunmak, kurulanmak. II, 155 - 8
Gūrat-	Et. ç. “ <i>gūra-</i> ”: 1. Kurutmak 2. Solmak, kurumak. TT: 309 - 10	Kūrit ¹⁵⁹	Kurutmak. II, 304 - 27
Gurbāga	Kurbağa. TT: 309 - 17	Kurbaka	Kurbağa. III, 122 - 16
Gūrı	1. Kuru 2. Boş, nafil, beyhude. TT: 310 - 11	Kūruğ ¹⁶⁰	Kuru; asılsız. I, 12 - 24
Gurşun	Kurşun. TT: 311 - 17	Kuşun ¹⁶¹	Kurşun. I, 513 - 2
Gūrt	1. Kurt 2. Kurt, solucan. TT: 312 - 4	Kurt	Solucan soyundan olan hayvanlar; yırtıcı hayvanlardan olan kurt. I, 342 - 16

¹⁵⁵ Bu sözcük Türkmen Türkçesinde “**gura-**” (1. Kurmak, 2. organize etmek, hazırlamak, düzenlemek, 3. oluşturmak, açmak, 5. birleştirmek, düzenlemek; kombine etmek; TT: 308 - 4) olarak da geçmektedir.

¹⁵⁶ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**kur-**” (kurumak; II, 206 - 1), “**kuzi-**” (kurumak; yemeğe iştihası gelmek; III, 264 - 14), “**kurga-**” (kurumak; III, 290 - 6) ve “**kurğır-**” (kurumak; II, 194 - 2) olarak da geçmektedir.

¹⁵⁷ Bu sözcük Divan-ü Lügati't Türk'te “**kurğadh-**” (kuraklamak; II, 338 - 23) olarak da geçmektedir.

¹⁵⁸ Bu sözcük Divan-ü Lügati't Türk'te “**kurun-**” (kurunmak; II, 155 - 6) olarak da geçmektedir.

¹⁵⁹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**kurut-**” (kurutmak; I, 19 - 19) olarak da geçmektedir.

¹⁶⁰ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**kuruk**” (kuru; I, 383 - 3) olarak da geçmektedir.

¹⁶¹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**kurugjn**” (kurşun; I, 512 - 26) olarak da geçmektedir.

Gürtla-	Kurtlanmak. TT: 312 - 6	Kurtla-	Kurt çıkarmak. III, 447 - 3
Gurul-	Ed. dön. ç. “gur-”: 1. Kurulmak, inşa edilmek 2. Düzenlenmek, organize edilmek 3. Yerleştirilmek, kurulmak 4. Toplanmak, yığılmak 5. Kapanmak, kilitlenmek. TT: 312 - 11	Kurul-	Kurulmak; büzülme. II, 134 - 22
Guruş-	1. İşt. ç. “gur-” 2. Uyuşmak, keçeleşmek. TT: 312 - 19	Kuruş-¹⁶²	Kurmakta yardım ve yarış etmek. II, 98 - 10
Gurum	Kurum. TT: 312 - 15	Kurun	Kurum; duvara, ocağa sıvaşmış, toplanmış olan duman eseri. I, 404 - 3
Gus-	Çıkarmak, (öğürerek) çıkarmak, kurmak (süt çocuğu için). TT: 312 - 23	Kus-	Kusmak; -boya- solmak, bezikmek. II, 11 - 2
Gusdur-	Et. ç. “gus-”. TT: 312 - 24	Kustur-	Kusturmak, -boya- soldurmak. II, 190 - 27
Guş	Kuş. TT: 313 - 4	Kuş	Kuş. I, 22 - 9
Guşluk	1. Kuşluk vakti 2. Kuşun çok olduğu yer. TT: 313 - 15	Kuşlağ	Kuşların çok olduğu yerdir; burada av yapılır. I, 465 - 7
Guşluk	1. Kuşluk vakti 2. Kuşun çok olduğu yer. TT: 313 - 15	Kuşluk	Kuşluk vakti. I, 474 - 21
Guşa-	1. Beline kuşak sarmak, kuşak bağlamak 2. Bir şeyi çevrelemek. TT: 313 - 5	Kuşa-	Kuşanmak, kuşağı bağlamak. III, 287 - 6
Guşak	Kuşak, kemer. 313 - 6	Kuşağ	1. Kuşak kuşanma. I, 464 - 23 2. Tura; yünden dokunur, bel kuşağına benzer bir nesne olup çadıra sarılır. I, 464 - 24

¹⁶² Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**kurış-**” (*kuruşmak, kurmakta yardım ve yarış etmek*; II; 97 - 14) olarak da geçmektedir.

Guşan-	Kuşak takmak. TT: 313 - 10	Kurşan-	Kuşanmak, kuşak kuşanmak. II, 249 - 19
Guşat-	Et. ç. “ <i>guşa-</i> ”. TT: 313 - 12	Kurşat-	Kuşak kuşatmak. II, 337 - 17
Gut	Baht, talih, şans, kut. (MYH)	Kut ¹⁶³	Kut, uğur, devlet, baht, talih, saadet. I, 92 - 24
Gutar-	1. Bitmek, son bulmak, sona ermek 2. Bitirmek, sona erdirmek 3. Kurtulmak, ölümden kurtulmak 4. <i>Mec.</i> Bitmek, ölmek, mahavolmak. TT: 313 - 18	Kutgar ¹⁶⁴	Kurtarmak. II, 192 - 22
Gutul-	Sağlığı düzelmek, iyileşmek; kurtulmak. TT: 314 - 5	Kutul-	Kurtulmak; doğurmak. II, 121 - 18
Guv	Kuğu. TT: 314 - 10	Kugu	Kuğu kuşu. III, 225 - 5
Guyı	Kuyu. TT: 315 - 3	Kuyug ¹⁶⁵	Kuyu. III, 166 - 5
Guyruk	1. Kuyruk 2. Kuyruk 3. <i>Mec.</i> Kuyruk, bir şeyin arkası. TT: 315 - 6	Kudruk ¹⁶⁶	Kuyruk; göt, kıç. I, 472 - 3
Guzı	Kuzu. TT: 315 - 15	Kuzı	Kuzu. I, 7 - 14
Gül-	1. Gülmek 2. Gülmek, dalga geçmek. TT: 316 - 17	Kül-	Gülmek. II, 26 - 9
Güldür-	Et. ç. “ <i>gül-</i> ”: Güldürmek. TT: 317 - 4	Kültür-	1. Güldürmek. II, 195 - 14 2. -At- bağlatıp köstekletmek ve yıktırmak. II, 195 - 15

¹⁶³ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**kuw**” (*kut, saadet*; I, 320 - 25) ve “**kiw**” (*devlet, kut, baht*; I, 301 - 2) olarak da geçmektedir.

¹⁶⁴ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**kurtar-**” (*kurtarmak*; II, 199 - 21) olarak da geçmektedir.

¹⁶⁵ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**kudug**” (*kuyu*; III, 282 - 26) ve “**kuğuğ**” (*kuyu*; I, 375 - 5) olarak da geçmektedir.

¹⁶⁶ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**kuğruk**” (*kuyruk*; I, 513 - 22) olarak da geçmektedir.

Gülegen	Çok gülen. TT: 317 - 7	Külgen	Çok gülen adam. II, 54 - 12
Gülki	1. Gülme, gülüş, kahkaha 2. Gülme, alay malzemesi. TT: 317 - 8	Külgü	Gülüş, gülme; kalb sektesi. I, 430 - 14
Gülkünç	Gülünç. TT: 317 - 10	Külünç	Gülünç. III, 374- 24
Gülümceire-	Hafifçe gülümsemek. TT: 317 - 18	Külümsin-¹⁶⁷	Gülümsemek, güler görünmek, gülümsenmek. II, 259 - 13
Gülüş-	İşt. ç. “gül-”: -Pek çok şeye- gülmek. TT: 317 - 23	Külüş-	Gülüşmek. II, 110 - 26
Gün	1. Güneş 2. Gün 3. Gün, bayram, bir kutlama 4. <i>Mec.</i> Yaşam, var olma. TT: 319 - 1	Kün	Gün, güneş, gündüz. I, 69 - 26
Gündiz	Gündüz. TT: 320 - 9	Kündüz	Gündüz; gün ışığı. I, 458 - 10
Güni	Bir kimsenin birden fazla hanımının birbiriyle olan yakınlığını ifade eden kelime, kuma. (MYH)	Küni	Kuma. III, 237 - 9
Günlük	Günlük. TT: 320 - 20	Künlük	Gün hesabıyla yapılan iş, gündelik. I, 480 - 16
Gürle-	1. Konuşmak, birbiriyle konuşmak 2. Gürlemek, gürlüdemek 3. Böğürmek, kükremek. TT: 321 - 25	Kültre-¹⁶⁸	Gürlemek, güldür güldür etmek. III, 283 - 2
Güyç	1. Güç, kuvvet 2. Güç, yoğunluk 3. Güç, etki 4. Güç, adalet 5. Güçler, ordular. TT: 324 - 4	Küç	1. Kuvvet; zor, güç; zulüm. I, 237 - 24 2. Susam, küncü. III, 121 - 4

¹⁶⁷ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “külsir-” (*gülümsemek, gülümser görünmek*; II, 196 - 10) olarak da geçmektedir.

¹⁶⁸ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “küldre-” (*güldür güldür etmek*; III, 448 - 8) olarak da geçmektedir.

Güçlen-	1. Güçlenmek, güç kazanmak, daha güçlü olmak 2. Artmak, çoğalmak. TT: 324 - 5	Küçlen-	Kuvvetlenmek. II, 252 - 19
Güçlü	Güçlü, kuvvetli. TT: 324 - 7	Küçlig	Güçlü, kuvvetli. I, 509 - 23
Güye	Güve. TT: 324 - 12	Küye	Güve. III; 170 - 9
Güyz	Sonbahar, güz. TT: 325 - 7	Küz	Güz, güz mevsimi, sonbahar. I, 327 - 5
Haçan	“ <i>Ne zaman</i> ” anlamındaki soru belirteci. TT: 327 - 7	Kaçan	Ne vakit, vaktaki, ne zaman. I, 352 - 10
Hân	Han. TT: 331 - 28	Han	Han; Türklerin en büyük başbuğu; Afrasyab oğullarına verilen ungun. I, 63 - 5
Hanı	Hani. TT: 332 - 4	Kānu ¹⁶⁹	Hangi, hangi şey. I, 31 - 14
Heçikle-	1. Hecelelemek 2. <i>Mec.</i> Söylediklerini tekrarlamak. TT: 342 - 23	Ejükle-	Hecelelemek. I, 71 - 27
Hîn	Böceklerin, sürüngenlerin vb. hayvanların yaşadığı delik, in. TT: 349 - 25	Īn ¹⁷⁰	1. Çukur. TT: I, 49 - 18 2. Yırtıcı hayvan ini. I, 49 - 22 3. Koyun pisliği. I, 49 - 25
Ira-	Sallamak, silkelemek. TT: 364 - 34	İrga-	Sallamak, ırgalamak. I, 283 - 18

¹⁶⁹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**kayu**” (*hangi, hani, nice*; I, 31 - 14) ve “**hayu**” (*hangi, hani*; III, 218 - 17) olarak da geçmektedir.

¹⁷⁰ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**én**” (*I. çukur, iniş*; I, 49 - 18; *2. En, yan tarafa olan genişlik, yan*; I, 49 - 20), “**yın**” (*in*; III, 6 - 4) ve “**yin**” (*I. Beden, vücut, insan bedeni*; III, 92 - 22; *2. tüy, deri*; I, 167 - 12; *3. koyun pisliği, davar tersi; hayvan pisliği*; I, 49 - 25; *4. in, hayvan ini*; I, 49 - 23) olarak da geçmektedir.

Iran-	Sallanmak, sarsılmak, sendelemek. TT: 364 - 39	İrgal ¹⁷¹	Sallanmak, ırgalanmak. I, 249 - 10
İslan-	Fena kokmak, kokuşmak. TT: 365 - 33	İslan ¹⁷²	İslenmek. I, 298 - 6
İssi	1. Sıcak, sıcak hava 2. Güzel, sevimli TT: 366 - 5	İsig	Sıcak. I, 72 - 5
İssıla-	Sıcaklığın etkisini hissetmek, ısınmak. TT: 366 - 6	İsin ¹⁷³	Isınmak; sevmek. I, 202 - 4
İssılık	Sıcaklık, hararet. TT: 366 - 8	İsiglik	1. Sıcaklık. I, 152 - 21 2. Sevda. I, 152 - 22
İşgın	İşkın. TT: 366 - 16	İşgun ¹⁷⁴	Farsçası “ <i>aşhun</i> ” Arapçası “ <i>اریاس</i> ” olan bitki. I, 18 - 6
İz	1. İz 2. Bir şeyin etkisi sonucu kalan eseri 3. Bir şeyin yaptığı etki 4. Sonra 5. Arka, geri 6. <i>Mec.</i> Ahfat, nesil 7. Birleşik sözcük yapar. TT: 366 - 28	İz	Yerde ve deride uzunlamasına olan çizik. I, 80 - 11
İçege	Bağırsak. TT: 369 - 8	İçegü	Kaburga kemiklerinin iç tarafında bulunan şeylerin adı, içirik. I, 137 - 6
İçgi	İçki, içecek. TT: 369 - 14	İçkü	İçki, içilen şey. I, 128 - 25
İçir-	Et. ç. “ <i>iç-</i> ”: 1. İçirmek 2. <i>Mec.</i> Birine karşı kıskırtmak, tahrik etmek. TT: 369 - 26	İçür-	İçirmek. I, 177 - 12

¹⁷¹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**ırgan-**” (*ırgalanmak*; I, 254 - 8) olarak da geçmektedir.

¹⁷² Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**ışlen-**” (*ışlenmek, dumanla örtülmek, tütsülenmek*; I, 298 - 6) olarak da geçmektedir.

¹⁷³ Bu sözcük Divan-ü Lügati't Türk'te “**ısın-**” (*ısınmak; sevmek*; I, 202 - 4) olarak da geçmektedir.

¹⁷⁴ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**uşgun**” (*ekşi bir çeşit ot; poy otu*; I, 440 - 7) ve “**kuşgun**” (*I. Hayvanların yediği taze kamış*; I, 440 - 6; *2. Ekşi bir çeşit ot*; I, 440 - 7) olarak da geçmektedir.

İgde	İgde. TT: 371 - 30	Yigde ¹⁷⁵	İgde. I, 31 - 25
İgele-	Egelemek, ucunu düzeltmek. TT: 372 - 2	İge-	1. Egelemek, gıcırdatmak. III, 255 - 2 2. İnat etmek. III, 255 - 5
İgli	Zayıf, cılız, hastalıklı. TT: 372 - 17	İgliğ	Hasta. I, 79 - 12
İkinci	İkinci. TT: 373 - 10	İkinç	Sayıda ikinci. I, 131 - 25
İi	1. El, insanlar, halk 2. Ülke, memleket, diyar. TT: 374 - 5	Īi	1. İl, vilayet. I, 48 - 25 2. At'ı anlatır bir isim. I, 48 - 29 3. Açıklık, boşluk. I, 48 - 27 4. Kötü, değersiz. I, 49 - 7 5. İki bey arasında barışıklık. I, 49 - 4
İi-	1. Yapışmak, ilişmek; sarılmak, tutmak 2. Düşmek, ele geçmek. TT: 374 - 6	İi-	İlişmek.I, 169 - 15
İliş-	Yapışmak, ilişmek; sarılmak, tutmak. TT: 375 - 15	İliş- ¹⁷⁶	Birbirine ilişmek; çatışmak; asmakta yardım ve yarış etmek. I, 188 - 12
İin	1. En, genişlik 2. Beden, gövde, vücut. TT: 377 - 7	Īin	1. Çukur; iniş. I, 49 - 18 2. En, yan tarafa olan genişlik, yan. I, 49 - 20

¹⁷⁵ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "yikte" (igde; I, 31 - 26) olarak da geçmektedir.

¹⁷⁶ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "ılış-" (I. İnmekte yarış etmek, inişmek; I, 190 - 4; 2. Birbirine ilişmek; çatışmak; asmakta yardım etmek; I, 188 - 12) olarak da geçmektedir.

Īn	1. En, genişlik 2. Beden, gövde, vücut. TT: 377 - 7	Yin	1. Beden, vücut, insan bedeni. III, 92 - 22 2. Tüy, deri. I, 167 - 12 3. Koyun pisliği, davar tersi; hayvan pisliği. I, 49 - 25 4. Īn, hayvan ini. I, 49 - 23
Īn-	Īnmek. TT: 377 - 9	Īn- ¹⁷⁷	Īnmek. I, 169 - 27
Īnçe	1. İnce 2. İnce, zayıf 3. <i>Mec.</i> Zarif, narin; özen gerektiren, ayrıntılı. TT: 377 - 13	Yinçge	İnce. III, 380 - 16
Īnde-	Aramak, sorup soruşturmak. TT: 378 - 2	Yind- ¹⁷⁸	Aramak, sormak. III, 66 - 11
Īnen	Dişi (deve hakkında). (MYH)	Īnen ¹⁷⁹	Dişi deve. I, 120 - 7
Īngi	1. Genellikle ince bağırsağın aşağı doğru hareket etmesinden dolayı meydana gelen bir hastalık. 2. Bu hastalığın sonucunda kasıkta meydana gelen şiş, yumru. (MYH)	Īnegü	Vücut içerisinde, göbek karşısında kulunca benzer bir hastalık. I, 137 - 9
Īñne	1. Īğne 2. Īğne, diken. TT: 381 - 16	Yigne	Īğne. II, 3 - 23
Īñre- ¹⁸⁰	Sızlanmak, homurdanmak. TT: 381 - 24	Īñran-	Īnlemek. I, 289 - 21

¹⁷⁷ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te "il-" (*inmek*, I, 169 -17) biçiminde de geçmektedir.

¹⁷⁸ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "yin-" (*aramak, sormak*; III, 66 - 11) olarak da geçmektedir.

¹⁷⁹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "ñan-" (*dişi deve*; I, 120 - 17) olarak da geçmektedir.

¹⁸⁰ Bu sözcük Türkmen Türkçesinde "ñle-" (*inlemek, sızlanmak, yanıp yakılmak*; TT: 381 - 10) ve "ñirde-" (*sızlanmak, homurdanmak*; TT: 381 - 1) olarak da geçmektedir.

İnreş-	İşt. ç. “ <i>iñre-</i> ” TT: 381 - 25	İnraş-	İnleşmek. III, 398 - 24
İnret-	Et. ç. “ <i>iñre-</i> ” TT: 381 - 26	İnrat-	İnletmek. II, 358 - 2
İr-	Bıkmak, usanmak. TT: 382 - 1	Yēr-	Yermek, beğenmemek; iğrenmek; zemmetmek, hakir görmek. III, 185 - 7
İrin-	Tembellik etmek, üşenmek. TT: 382 - 20	Erin- ¹⁸¹	Erinmek, üşenmek. I, 201 - 22
İsle-	İstemek, talep etmek. TT: 383 - 24	İste- ¹⁸²	İstemek; arkasına düşmek, aramak. I, 272 - 11
İsleg	1. Arzu, istek; heves 2. Bilgi isteme, talep, istek. TT: 383 - 26	İstek	İstek; araştırma. I, 120 - 2
İslen-	Ed. ç. “ <i>isle-</i> ”. TT: 384 - 1	İstel- ¹⁸³	İstenmek, aranmak. I, 246 - 9
İslet-	Et. ç. “ <i>isle-</i> ”. TT: 384 - 3	İstet- ¹⁸⁴	İstetmek, aranması için arkasından adam göndermek. I, 260 - 18
İşçi	1. İşçi 2. <i>Mec.</i> Düşkünlük, ilgi. TT: 384 - 17	İşçı	İşçi. I, 468 - 25
İşik	Kapı. TT: 385 - 7	Eşik	Eşik. I, 42 - 5
İşlen-	Ed. ç. “ <i>işle-</i> ”. TT: 385 - 13	İşlel-	İşlenmek. I, 295 - 22
İt	Köpek. TT: 386 - 3	It	İt, köpek. I, 35 - 11
İt-	Götürmek, götürüp getirmek, gezdirmek, dolaştırmak. TT: 386 - 2	İd-	Salmak, göndermek; serbest bırakmak. III, 438 - 21

¹⁸¹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**yeret-**” (*yerinmek, tembellik etmek*; II, 316 - 2) olarak da geçmektedir.

¹⁸² Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**irte-**” (*arkasına düşmek; istemek*; I, 272 - 9) olarak da geçmektedir.

¹⁸³ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**irtel-**” (*aranmak, araştırılmak; istenmek*; I, 245 - 8) olarak da geçmektedir.

¹⁸⁴ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**irtet-**” (*istetmek; aratmak*; I, 260 - 11) olarak da geçmektedir.

İy-	1. Yemek yemek 2. Kemirmek, aşındırmak 3. Birleşik sözcükler oluşturur. TT: 387 - 7	Yē-	Yemek, yeyip telef etmek. III, 67 - 5
İyil-	Ed. ç. "iy-": 1. Yenilmek 2. Aşınmak. TT: 387 - 14	Yël-	-Aş, yemek- yenmek, yenilmek. III, 64 - 15
İym	Yem. TT: 387 - 16	Yēm	Azık, yemek, taam. I, 480 - 17
İymiş	Meyve. TT: 387 - 18	Yēmiş¹⁸⁵	Meyva. I, 251 - 17
Kākilik	Keklik. TT: 396 - 25	Keklik	Keklik. I, 479 - 21
Kepe-	Kurumak. TT: 402 - 25	Kepi-	Bazı yerleri kurumak. III, 257 - 10
Kepet-	Et. ç. "kep-". TT: 402 - 26	Kepit-	Kurutmak. II, 298 - 24
Kesdir-	Yaralamak. TT: 404 - 6	Kestür-	Kestirmek. II, 198 - 5
Kātmen	Çapa, kazma. TT: 397 - 24	Ketmen	Yeri kazmak için kullanılan aygıt. I, 444 - 23
Kimīn	Benzer, gibi. TT: 410 - 12	Kibi	Gibi. I, 483 - 22
Kiçi	Küçük, ufak. TT: 409 - 10	Kiçik¹⁸⁶	Küçük; küçüklük. I, 227 - 11
Kikirde-	Kıs kıs gülmek, kikirdemek. TT: 409 - 13	Kıkır-	Yüksek sesle çağırmak, bağırarak; haykırmak. II, 83 - 16
Kilt	Sürgü, kilit. TT: 410 - 2	Kirit	Anahtar, kilit. I, 357 - 18
Kiltli	Kilitli, sürgülü. TT: 410 - 7	Kiritliĝ	Anahtarlı, kilitli; kilit. I, 306 - 11
Kiltle-	Sürgülemek, kilitlemek. TT: 410 - 3	Kiritle-	Kilitlemek. III, 330 - 16
Kirle-	Kirlenmek, kirli olmak. TT: 411 - 14	Kirlen-	Kirlenmek; yumulmak. II, 252 - 25
Koka-	Pis kokmak, leş gibi kokmak. TT: 413 - 10	Kok-	Fena kokmak; kokusu yükselmek; -su- senmek, - hastalık- sâkinleşmek. II, 293 - 16

¹⁸⁵ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "yemiş" (*meyva*; I, 251 - 17) olarak da geçmektedir.

¹⁸⁶ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "kiçük" (*küçük*; I, 93 - 19) ve "ef" (*ev*; III, 212 - 20) olarak da geçmektedir.

Kokat-	Kokutmak. TT: 413 - 11	Kokıt-	Kokutmak. II, 309 - 3
Kov-	1. Birini kovalamak, kovmak 2. Yol vermek, çıkarmak 3. Kovalamak, izlemek 4. (müzik) eşliğinde olmak (örneğin dutar eşliğinde). TT: 418 - 26	Kow-	Koğmak, kovalamak; sürmek. II, 16 - 15
Kölege	Gölge, serinlik. TT: 420 - 20	Kölige ¹⁸⁷	Koyu gölge. I, 448 - 11
Köpri	Köprü. TT: 422 - 21	Köprüg	Köprü. I, 478 - 11
Köynek	Gömlek, elbise. TT: 426 - 1	Köñlek	Gömlek. III, 350 - 18
Kükre-	1.Uyandırmak, heyecanlandırmak; birine karşı tahrik etmek 2. <i>Mec.</i> Bağırarak, haykırmak, çığlık atmak 3. <i>Mec.</i> Kavga çıkarmak, huysuzluk etmek. TT: 428 - 7	Kökre-	Kükremek. III, 282 - 25
Kükreş-	Kükreşmek. TT: 428 - 9	Kökreş-	Gürlemek, kükremek; kişnemek; kükreşmek. II, 223 - 19
Küncek	Bölge, yer, köşe. TT: 429 - 19	Künçek ¹⁸⁸	Yaka, urba yakası. I, 480 - 8
Kürek	1. Tahta kürek 2. Kürek. TT: 429 - 33	Kürgek	Kürek. II, 289 - 25
Me	Al, götür! TT: 452 - 13	Ma ¹⁸⁹	1. Emirlerin sonuna gelen nehi edatı. III; 213 - 14 2. “Al, işte” anlamında bir kelime. III; 213 - 21
Müñ	Bin. TT: 467 - 2	Miñ	Sayıda bin. I, 243 - 12

¹⁸⁷ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**kölik**” (*gölge*; I, 409 - 2) olarak da geçmektedir.

¹⁸⁸ Bu sözcük Divan-ü Lügati't Türk'te “**künçük**” (*yaka, urba yakası*; I, 480 - 7) olarak da geçmektedir.

¹⁸⁹ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**mah**” (“*işte, mah, al*”; III, 118 - 3) ve “**meh**” (“*al, işte*” anlamında bir kelime; III, 213 - 23) biçiminde de geçmektedir.

Mōncuk	Boncuk. TT: 462 - 6	Monçuk	1. Boncuk; süs için boyuna takılan değerli taşlar. I, 475 - 26 2. Atın boynuna takılan değerli taş, arslan tırnağı, muska gibi şeyler. I, 475 - 28
Nā	1. Kelimelerin başına gelerek onlara olumsuz anlam veren ek 2. Ne, nasıl. (MYH)	Nē	1. Ne; nasıl; -soru anlamıyla- ne. I, 44 - 13 2. Araplardaki şaşalama. III, 214 - 26
Nāçä	Ne kadar, kaç. TT: 473 - 1	Nēcē (Nēcē)	Ne kadar, nice, kaç. I, 49 - 21
Niçik	Nasıl, hangi, ne. (MYH)	Neçük	Neden, niçin. I, 79 - 20
Ōba	Köy. TT: 481 - 1	Oba	Oba. I, 86 - 22
Ōcak	1. Ocak, yemek pişirmek için kurulan ateş yakma yeri 2. Herhangi bir şeyin doğduğu, yayıldığı merkez. TT: 481 - 16	Oçak	Ocak. I, 64 - 26
Ōdun	Yakmak için kullanılan ağaç, odun. TT: 482 - 7	Ōtuñ	Odun. I, 14 - 2
Ōdunlık	1. Odun olmaya uygun, yakmaya uygun 2. Odunun bol olduğu yer. TT: 482 - 9	Ōtuñluk	Odunluk. I, 162 - 8
Ogşa-	1. Okşamak, öpmek 2. Benzemek. TT: 483 - 6	Oḡşa-	Okşamak, şakalaşmak, oynaşmak; benzemek. I, 283 - 10
Ogşat-	Et. ç. "ogşa-". TT: 483 - 9	Oḡşat-	Benzetmek. I, 262 - 21
Ogurla-	Hırsızlık yapmak, gizlice almak. TT: 483 - 17	Ogrıla-	Çalmak, hırsızlık etmek. I, 317 - 1
Oka-	1. Okumak 2. Öğrenim görmek, bilim öğrenmek. TT: 484 - 8	Oki-	Okumak; çağırarak. III, 254 - 11

Okal-	Ed. ç. “oka-”: Okunmak. TT: 484 - 9	Okıl-¹⁹⁰	Okunmak. I, 197 - 25
Okaş-	İşt. ç. “oka-”: TT: 484 - 11	Okış-	Okuşmak, okumakta yardım ve yarış etmek; çağrışmak. I, 186 - 28
Okat-	Et. ç. “oka-”: 1. Bir şeyi birine okutmak 2. Öğretmenlik yapmak. TT: 484 - 12	Okıt-	Okutmak. I, 212 - 20
Oltañ	Ayakkabının altına yamanan deri parçası, pençe. TT: 486 - 13	Oldañ	Pabuç altı, tabanı, mestin alt yanı. I, 116 - 3
Önunci	Onuncu. TT: 488 - 2	Onunç	Sayıda onuncu. I, 132 - 10
Or-	Ekinleri orakla biçmek. TT: 490 - 4	Ör-	Kesmek, biçmek, vurmak, urmak. I, 172 - 19
Orak	1. Orak 2. Hasat, ot biçimi. TT: 490 - 8	Örgäk	Orak. I, 14 - 11
Orta	1. Orta, merkez 2. Ortasına, ortasında, ortasından. TT: 491 - 13	Ortu¹⁹¹	Orta. I, 124 - 6
Ortala-	Bir şeyin ortasına varmak, yarılamak. TT: 491 - 18	Ortula-	Ortalamak, ortasına varmak. I, 316 - 8
Otar-	Hayvanları otlatmak. TT: 493 - 6	Otğar-	Otlatmak. I, 255 - 13
Otluk	Otluk, otun çok olduğu yer. TT: 494 - 3	Otluğ	Otlu. I, 98 - 1
Otur-	Oturmak. TT: 494 - 13	Oldur-¹⁹²	Oturmak. III, 235 - 11

¹⁹⁰ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**okın-**” (*okunmak, okur görünmek*; I, 203 - 1) ve “**ef**” (*ev*; III, 212 - 20) olarak da geçmektedir.

¹⁹¹ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**otra**” (*orta; ortada, arada*; I, 125 - 23) ve “**otru**” (*karşı; ön; ara, orta, ortasında*; I, 68 - 11) biçiminde de geçmektedir.

¹⁹² Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**oltur-**” (*oturmak*; I, 224 - 5) olarak da geçmektedir.

Oturt-	Et. ç. “ <i>otur-</i> ”: 1. Oturtmak 2. Tohum, fidan ekmek, dikmek 3. Bir şeyi bir yere yerleştirmek, kurmak. TT: 495 - 1	Olgut ¹⁹³	Oturtmak. I, 260 - 25
Otuz	Otuz rakamının adı. TT: 495 - 2	Ottuz	Sayıda otuz; üç defa. I, 142 - 2
Ov-	Herhangi bir şeyi el ile bastırarak ezmek, oğuşturmak. TT: 495 - 5	Owun ¹⁹⁴	Oğuşturmak. I, 202 - 17
Ovuç ¹⁹⁵	Avuç, elin iç tarafı. TT: 496 - 22	Avut ¹⁹⁶	Avuç. I, 83 - 4
Ovlak	Oğlak, keçinin, geyiğin altı ayliğa kadar olan yavrusuna verilen ad. TT: 498 - 5	Oğlak	Oğlak. I, 347 - 26
Ovna ¹⁹⁷	Ufalmak, küçülme, parçalara ayrılmak. TT: 496 - 9	Uşal-	Ufalanmak. I, 197 - 3
Ovnat-	Et. ç. “ <i>ovna-</i> ”: 1. Bölmek, parçalara ayırarak 2. Parayı bozdurmak, değiştirmek. TT: 496 - 11	Uşat ¹⁹⁸	Ufalatmak. I, 211 - 18
Oyan-	1. Uyanmak 2. Yüze çıkmak, belirmek. TT: 497 - 17	Uçun-	1. Uyanmak. I, 200 - 6 2. Sönmek. I, 200 - 11

¹⁹³ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**olhut-**” (*oturtmak*; I, 260 - 24) ve “**ef**” (*ev*; III, 212 - 20) olarak da geçmektedir.

¹⁹⁴ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**uwun-**” (*oğuşturmak*; I, 202 - 17) olarak da geçmektedir.

¹⁹⁵ Bu sözcük Türkmen Türkçesinde “**goşavuç**” (*avuç*; TT: 283 - 3) olarak da geçmektedir.

¹⁹⁶ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**ağut**” (*avuç*; I, 50 - 6) olarak da geçmektedir.

¹⁹⁷ Bu sözcük Türkmen Türkçesinde “**uša-**” (*ufalmak, küçülme, parçalara ayrılmak*; TT: 496 - 9) olarak da geçmektedir.

¹⁹⁸ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**uwşat-**” (*ufalatmak*; I, 262 - 25) ve “**üšet-**” (*ufalatmak*; I, 211 - 18) olarak da geçmektedir.

Oyar-	1. Uyandırmak, kaldırmak 2. Yüze çıkarmak, türetmek 3. Uyararak, canlandırmak. TT: 497 - 18	Uğgar-¹⁹⁹	Uyandırmak, uyararak. I, 46 - 20
Oydur-	1. Çukur kazdırtmak 2. Oymak, çıkartmak. TT: 297 - 21	Oytur-	Oydurmak; bastırmak, sıkıştırmak. I, 269 - 22
Oz-	Öne geçmek, bir şeyi geçmek. TT: 499 - 17	Öz-²⁰⁰	Başkasını ileri geçmek. I, 173 - 16
Ozal	Daha önce, daha evvel. TT: 499 - 18	Uza	Geçmiş zaman. I, 88 - 21
Öçüriş-	(Karşılıklı) Söndürmek, kesmek, durmak. TT: 500 - 13	Öçrüş-	Söndürmek, yatıştırmak. I, 233 - 14
Öde-	1. Haklı çıkarmak, haklı göstermek, birinin güvenine layık olduğunu göstermek 2. Ödemek, tazmin etmek. TT: 501 - 15	Öte-	Ödemek. III, 251 - 6
Ölle-	Islatmak, nemlendirmek. TT: 503 - 16	Ölit-	Islatmak. I, 213 - 26
Öli	1. Ölü, canlı değil 2. <i>Mec.</i> Ölü gibi. TT: 503 - 14	Ölüg	Ölü. I, 15 - 1
Ön-	Bitmek, yetişmek, ortaya çıkmak, büyümek. TT: 504 - 7	Ön-	-Bitki- bitmek, yetişmek, neşvünema bulmak; gitmek. I, 169 - 26
Öndür-	Yapmak, etmek, üretmek, yaratmak. TT: 504 - 7	Öndür-	-Bitki- bitirmek, yetiştirmek; yöneltmek. I, 225 - 6
Öpdür-	Öptürmek. TT: 506 - 5	Öptür-	Öptürmek. I, 217 - 15
Ördek	Ördek. TT: 506 - 11	Ördek	Ördek. I, 103 - 21

¹⁹⁹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "uğgur-" (*uyandırmak, uyararak*; I, 225 - 16) olarak da geçmektedir.

²⁰⁰ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te "uz-" (*başkasını ileri geçmek*; I, 173 - 16) biçiminde de geçmektedir.

Örgün	Mikrop, vücutta ortaya çıkan leke, döküntü. TT: 506 - 14	Öruñ²⁰¹	Gençlerin tırnakları üzerinde bulunan aklık. I, 134 - 18
Örküç	1. Deve hörgücü 2. Sırt 3. <i>Mec.</i> Bir devrin, zamanın ortası. TT: 507 - 4	Örkü	Örküç, hörküç. I, 129 - 15
Ötünc	Özür, bağışlanmak için söylenen söz. TT: 509 - 5	Ötkünç²⁰²	Hikâye. I, 161 - 9
Ötük	Delik, geçit. TT: 509 - 2	Öd	1. Duvarda ve ağaçta delik. I, 31 - 22 2. Zaman, vakit. I, 44 - 15 3. Sığır, öküz. I, 45 - 4
Öv-	Övmek, methetmek. TT: 509 - 9	Ög-	Ögmek, sena etmek. I, 174 - 15
Övey	1. Üvey, öz değil 2. Evlatlık. TT: 509 - 17	Ögey	Üvey. I, 123 - 7
Övren-	1. Öğrenmek 2. Eğitim görmek, bilimsel bilgi edinmek. TT: 510 - 2	Ögren-	Öğrenmek. I, 252 - 14
Övret-	Öğretmek. TT: 510 - 7	Ögret-	Öğretmek. I, 261 - 21
Övül-	Ed. ç. “öv-”. TT: 511 - 2	Ögül-	Öğülmek, öğünmek. I, 18 - 18
Övün-	Dön. ç. “öv-”: Kendi kendini ögmek. TT: 511 - 3	Ögün-	Kendini ögmek. I, 203 - 12

²⁰¹ Bu sözcük Divan-ü Lügati't Türk'te “**ürün**” (*ak olan nesne; ak, beyaz; gençlerin tırnakları üzerinde bulunan aklık*; I, 134 - 16) olarak da geçmektedir.

²⁰² Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**ötükünç**” (*hikâye*; I, 161 - 9) ve “**ötük**” (*hikâye; hakana sunulan dilek*; I, 68 - 20) olarak da geçmektedir.

Öy	1. Ev, daire, oturulan yer 2. <i>Mec.</i> Hayvan yuvası, sığınağı 3. Bir şeyin bulunduğu veya satıldığı yer. TT: 511 - 17	Ew ²⁰³	Ev. I, 32 - 1
Öyke	Güceniklik, kırgınlık, öfke. TT: 512 - 9	Öpke ²⁰⁴	Öfke, kırgınlık. I, 128 - 17
Öykele-	Gücenmek, darılmak, kırılmak. TT: 512 - 11	Öpkile-	Öfkelenmek; kızdığı için yüz çevirmek. I, 317 - 17
Öyken	Akciğer. TT: 512 - 15	Öpke	Ak ciğer; ciğer. I, 128 - 16
Öylen-	Evlenmek. TT: 512 - 23	Ewlen- ²⁰⁵	1. Hâlelenmek; kendine ev edinmek. 2. Evlenmek.
Öz	Öz, kendi. TT: 513 - 7	Öç	1. Öz, kendi. I, 243 - 13 2. Zaman, vakit. II, 68 - 27 3. Daü. I, 110 - 11
Palçık	1. Balçık 2. Çamur, pislik TT: 516 - 11	Balık	1. Çamur. 2. Kale, şehir. I, 248 - 3
Petle-	Kolalamak, kumaşı, ipeği sertleştirmek için kolanın içine koymak. TT: 527 - 13	Patla- ²⁰⁶	Kolalamak, mayalı bir tortu ile tortulamak. III, 291 - 10

²⁰³ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "ev" (ev; I, 32 - 1), "ef" (ev; III, 212 - 20), "üw" (ev; I, 81 - 7) ve "öw" (ev; I, 81 - 6) olarak da geçmektedir.

²⁰⁴ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "öfke" (öfke; I, 195 - 20) olarak da geçmektedir.

²⁰⁵ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "eğlen-" (I. bir şey bir dilek için kullanılmak, bir şey dilek edinilmek; I, 257 - 12; 2. Evlenmek; III, 87 - 26) olarak da geçmektedir.

²⁰⁶ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "batla-" (kolalamak, mayalı bir tortu ile tortulamak; III, 291 - 10) olarak da geçmektedir.

Pıçak ²⁰⁷	Bıçak. TT: 528 - 14	Bıçek	Bıçak. I, 384 - 23
Pıçakla ²⁰⁸	Bıçaklamak. TT: 528 - 15	Bıçekle-	Bıçaklamak, bıçakla vurmak. III, 340 - 5
Püda-	Budamak, budaklarını kesmek. TT: 538 - 11	Butı-	Budamak. III, 337 - 2
Püdak	1. Budak 2. Bölüm, dal. TT: 538 - 12	Butak ²⁰⁹	Budak, dal. I, 44 - 9
Püdakla-	Budaklamak, budak çıkarmak. TT: 538 - 13	Butakla ²¹⁰	Budamak. III, 337 - 1
Sagdır-	Et. ç. “ <i>sag-</i> ”: Sütünü vermek, sağdırmak (sığır için). TT: 552 - 18	Sagtur-	Sağdırmak. II, 185 - 11
Sakgal	Sakal. TT: 554 - 8	Sakal	Sakal. I, 230 - 5
Sakırtga	Kene. TT: 554 - 18	Sakırku	Kene, sakırğa. I, 489 - 22
Sakız ²¹¹	Sakız. TT: 554 - 21	Sağız ²¹²	Sakız. I, 365 - 10
Sancıl-	Ed. ç. “ <i>sanç-</i> ”. TT: 560 - 5	Sançıl-	Saplanmak, sancılmak; - asker, ordu- yenilmek. II, 231 - 17
Sancış-	İşt. ç. “ <i>sanç-</i> ”. TT: 560 - 7	Sancış-	Birbirine hançer, bıçak gibi şeyler saplamak, birbirine sancılmak; birbiriyle savaş yapmak. II, 217 - 13

²⁰⁷ Bu sözcük Türkmen Türkçesinde “**bıçgi**” (*bıçkı, testere*; TT: 64 - 1) olarak da geçmektedir.

²⁰⁸ Bu sözcük Türkmen Türkçesinde “**bıçgıla-**” (*testere ile kesmek*; TT: 64 - 2) olarak da geçmektedir.

²⁰⁹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**butık**” (1. *budak, dal, ağaç*; I, 377 - 5; 2. *Küçük testi, kırba, boduç*; I, 377 - 6; 3. *Atın ayak derisi çıkarılarak yapılan tulum*; I, 377 - 7) olarak da geçmektedir.

²¹⁰ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**butıkla-**” (*budamak*; III, 337 - 1) olarak da geçmektedir.

²¹¹ Bu sözcük Türkmen Türkçesinde “**sakgıç**” (*sakız*; TT: 554 - 11) olarak da geçmektedir.

²¹² Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**sakız**” (*elbiseye bulaşan meyva suyu veya hurma pekmezi gibi şeyler*; I, 365 - 12) ve “**sakır**” (*elbiseye bulaşan meyva suyu veya hurma pekmezi gibi nesnelere*; I, 365 - 12) olarak da geçmektedir.

Sap	1. Sap, tutacak yer 2. Hile, oyun, kurnazlık 3. Sıra, saf, hiza. TT: 561 - 1	Sāp	1. Sap; kılıç ve bıçak gibi şeylere sap olmaya yarayan nesne. I, 470 - 14 2. Bir söze verilecek cevapta sıra, yanıt; değirmende, sulamada ve gezekte sıra. III, 145 - 14
Sara-	Sarmak, dolamak. TT: 562 - 11	Saru-	Sarmak. III, 262 - 27
Saral-	Ed. ç. “sara-”: Etrafına sargı çevrilmek, sarılmak. TT: 562 - 15	Sarıl-	Sarılmak. II, 123 - 26
Saran-	Dön. Ç. “sara-”. TT: 562 - 17	Sarın-	Bir şeyi sarınmak, örtünmek; bir işe sarılmak. II; 151 - 9
Saraş-	İşt. ç. “sara-”. TT: 562 - 18	Sarış-	Sarmakta yardım ve yarış etmek. II; 96 - 9
Sarat-	Et. ç. “sara-”. TT: 562 - 19	Sarıt-²¹³	Sardırmak, sarmayı emretmek. II, 304 - 5
Sāri	Sarı. TT: 562 - 29	Sāriğ	Sarı, sarı renk. I, 329 - 2
Sārıla-	Sarı iplik ile nakış işlemek. TT: 562 - 33	Sāriğla-	Sarılamak, sarı yapmak. III, 336 - 11
Sarımsak	Sarımsak. TT: 563 - 3	Samursak²¹⁴	Sarımsak, sarımsak. I, 527 - 26
Sars-	1. Sarsılmak, titremek 2. Titretmek, ürkütmek. TT: 563 - 16	Sarsıt-	Sert ve kaba muamele yaptırmak. II, 336 - 12
Sataş-	Karşılaşmak, rastlaşmak. TT: 564 - 2	Satgaş-	Rastgelmek, kavuşmak; sataşmak, saldırışmak. II, 214 - 19
Satdır-	Et. ç. “sat-”. TT: 564 - 4	Sattur-	Sattırmak. II, 183 - 11

²¹³ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “sarut-” (*sardırmak, sarmayı emretmek*; II, 304 - 5) olarak da geçmektedir.

²¹⁴ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “sarmusak” (*sarımsak, sarımsak*; I, 527 - 25) olarak da geçmektedir.

Satlık	1. Satılık 2. <i>Mec.</i> Para ile her şeyi yapan adam. TT: 564 - 10	Satıḡlık	Satılık. I, 503 - 12
Sāy-	1. Saymak, öyle düşünmek, farz etmek, kabul etmek 2. Yün, pamuk gibi şeyleri değnekle dövmek. TT: 564 - 14	Sā- ²¹⁵	Saymak. III, 247 - 18
Sāyış-	İşt. ç. “say-” (1. Saymak, öyle düşünmek, farzetmek, kabul etmek 2. Yün, pamuk gibi şeyleri değnekle dövmek). TT: 565 - 17	Sāyıştur-	Sayışmak, kesişmek. II, 185 - 8
Segsen	Seksen. TT: 568 - 12	Seksün ²¹⁶	Sayıda seksen. I, 437 - 21
Seki	Seki, oturacak veya yatacak yer. TT: 568 - 16	Sekü	Dükkan; seki. III, 230 - 12
Semre-	Şişmanlamak, semiz olmak, kilo almak. TT: 569 - 13	Semri-	Semirmek, yağlanmak. III, 281 - 21
Semret-	Et. ç. “ <i>semre-</i> ” (şişmanlamak, semiz olmak, kilo almak). TT: 569 - 14	Semrit-	Semirtmek. II, 333 - 17
Serçe	Serçe. TT: 571 - 4	Seçe	Serçe kuşu. III, 219 - 5
Seyrek	1. Az, kıt, seyrek, ender 2. Gür olmayan, seyrek. TT: 573 - 31	Sedrek (g)	Seyrek. I, 477 - 28
Seyrekle-	Azalmak, seyrekleşmek. TT: 574 - 1	Sedre- ²¹⁷	İncelmek, seyremek, seyrekleşmek; elbise eprirmek. III, 277 - 20

²¹⁵ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**sak-**” (*saymak*; I, 85 - 5), “**san-**” (*saymak*; *sayılmak*; *sanmak*; II, 28 - 17) ve “**sana-**” (*saymak*; III, 274 - 11) olarak da geçmektedir.

²¹⁶ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**sekiz on**” (*yazıda seksen*; I, 437 - 21) olarak da geçmektedir.

²¹⁷ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**sewre-**” (*seyremek*; I, 103 - 2), “**sawra-**” (*savulmak*; *azalmak*, *seyrekleşmek*; *savsamak*, *gevşemek*; *savmak*, *sağalmak*; III, 281 - 12), “**sawrı-**” (*azalmak*, *seyrekleşmek*; III, 278 - 13) ve “**sedreş-**” (*seyrekleşmek*; II, 211 - 20) olarak da geçmektedir.

Sıçan	Sıçan, fare. TT: 574 - 7	Sıçğan	Sıçan, fare. I, 75 - 18
Sıçra-	Sıçramak. TT: 574 - 8	Saçra-	Sıçramak. II, 133 - 16
Sıçrat-	<i>et. ç. Sıçra-</i> (sıçramak). TT: 574 - 9	Saçrat- ²¹⁸	İstemeksizin sıçratmak. II, 332 - 6
Sîn-	Kırlılmak, vurulmak, ölmek, düşmek. TT: 575 - 21	Sî-	Kırmak; bozmak; yenmek, galebe etmek. III, 249 - 5
Sîna	Beden, vücut. TT: 575 - 22	Sîm	1. Boy, bos. III, 138 - 18 2. Mezar. III, 138 - 21
Sındı	Büyük makas. TT: 576 - 9	Sındu	Makas. I, 418 - 15
Sînk	Kırık, kırılmış. TT: 576 - 11	Sînu²¹⁹	Sınk, kırılmış. III, 365 - 16
Sıra-	1. Rüzgarla birlikte esip savrulmak, yığılmak (kar için) 2. Dikmek. TT: 578 - 2	Sırı-	Pislemek, siymek; sık dikişle dikmek. III, 262 - 22
Sırça	Sırça. TT: 578 - 10	Sırıçğa	Sırça. I, 489 - 6
Sîrık	Sırık. TT: 578 - 22	Sîruk	Sırık, çadır direği. I, 381 - 28
Sız-	1. Duyumsamak, hissetmek 2. Sezmek 3. Sızmak, akmak. TT: 579 - 12	Sîz-	Sızmak, erimek; -güneş- belirmek, ucu görünmek; arıklamak, zayıflamak. II, 10 - 3

²¹⁸ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "saçrat-" (*istemeksizin sıçratmak*; II, 332 - 6) olarak da geçmektedir.

²¹⁹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "sînu²¹⁹" (*sınk, kırılmış*; III, 365 - 14) olarak da geçmektedir.

Sız-	1. Duyumsamak, hissetmek 2. Sezmek 3. Sızmak, akmak. TT: 579 - 12	Sezik-	Sezmek. II, 117 - 24
Sızdır-	Et. Ç. "sız-". TT: 579 - 14	Sızgur- ²²⁰	Sızdırmak, eritmek; arıkladmak, zayıflatmak. II, 188 - 5
Siñdir- ²²¹	1. Sindirmek, hazmetmek (yemek için) 2. Bir şeyin içine sinmek. TT: 580 - 13	Siñdür- ²²²	Sindirmek, hazmettirmek; saklamak. III, 397 - 21
Siñnil	Siğil, elin üstünde çıkan sert sivilce. TT: 580 - 19	Sigil ²²³	Siyil. I, 394 - 16
Siydik	Sidik. TT: 580 - 29	Sidük ²²⁴	Sidik. I, 389 - 7
Soğan	Soğan. TT: 581 - 18	Söğan ²²⁵	Soğan. I, 409 - 18
Sokdur-	Et. ç. "sok-". TT: 581 - 28	Soktur-	Sokturmak; bir nesneyi döğdürerek incelttirmek. II, 186 - 2
Sokı	Havan. TT: 581 - 29	Soku ²²⁶	Havan. III, 226 - 23
Sol	Sol, sol taraf. TT: 582 - 4	Söl	Sol. I, 72 - 16
Söra-	1. Sormak 2. İzin almak. TT: 583 - 5	Sör-	1. Emmek, sormak. III, 181 - 26 2. -Sorgu- sormak, aramak. III, 181 - 26
Sörög	1. Soru 2. Soru tümcesi. TT: 583 - 6	Sörüğ	Sorma, soru, arama; kaybolan şey, aranan şey. I, 374 - 24
Sörat-	Et. ç. "sora-". TT: 583 - 16	Sortur-	Sordurmak -sorgu-; sordurmak, emdirmek. II, 184 - 21

²²⁰ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te "sızıt-" (*sızdırmak*; II, 306 - 3) biçiminde de geçmektedir.

²²¹ Bu sözcük, Türkmen Türkçesinde "siñir-" (1. *sindirmek, hazmetmek (yemek için)*, 2. *bir şeyin içine sinmek*; TT: 580 - 13) biçiminde de geçmektedir.

²²² Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te "siñür-" (*sindirmek, emdirmek*; III, 392 - 17) ve "siñür-" (*yutmak, hazmetmek*; III, 392 - 13) biçiminde de geçmektedir.

²²³ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te "sükül" (*siğil*; III, 301 - 27) biçiminde de geçmektedir.

²²⁴ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te "siğük" (*sidik*; III, 321 - 5) biçiminde de geçmektedir.

²²⁵ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te "sogun" (*soğan*; I, 409 - 18) biçiminde de geçmektedir.

²²⁶ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te "sokku" (*havan*; III, 226 - 23) biçiminde de geçmektedir.

Sova-	1. Soğumak (hava için) 2. Isısı düşmek 3. Hevesi kaçmak, isteği azalmak. TT: 584 - 7	Soğı-	Soğumak. III, 368 - 8
Sovuk	Soğuk. TT: 585 - 4	Soğuk	Soğuk. I, 503 - 16
Sovur-	1. Savurmak 2. Harcamak, israf etmek. TT: 585 - 10	Sawur-	Savurmak, saçmak. II, 82 - 17
Söğünç	Sövgü, küfür. TT: 586 - 1	Söğüş ²²⁷	Söğme, söğüşme. I, 368 - 24
Sökdür-	Et. ç. "sök-" (1. Sökmek -dikiş vb için- 2. Sökmek, parçalara ayırmak 3. Sökmek, yerinden çıkarmak -bitki için- 4. Bir şeyi yeniden incelemek 5. Gevşetmek). TT: 586 - 6	Söktür-	Söktürmek. II, 186 - 14
Söveş-	Savaşmak. TT: 586 - 29	Sawaş-	Savaşmak, çarpışmak. II, 102 - 8
Sövüş	Konuğu ağırlamak için kesilen hayvan. TT: 586 - 31	Sögüş	1. Söğme, söğüşme. I, 368 - 24 2. Kebap etmeğe yarar oğlak veya kuzu. I, 369 - 1
Sövüt	Söğüt ağacı. TT: 586 - 32	Sögüt	Söğüt ağacı. I, 356 - 19
Söy-	Sevmek. TT: 586 - 34	Sew-	Sev. II, 15 - 21
Söydür-	Et. ç. "söy-" (sevmek). TT: 587 - 1	Sewtür-	Sevdirmek. II, 185 - 19
Söygüli	Sevgili, aşık olunan. TT: 587 - 10	Sewük	Sevgili, sevilen. I, 94 - 2
Söyle-	Söylemek, demek. TT: 587 - 11	Söwle-	Söylemek. III, 278 - 11
Söyün-	Sevinmek. TT: 587 - 13	Sewin- ²²⁸	Sevinmek. I, 12 - 11

²²⁷ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "sögük" (*küfür, söğme*; I, 27 - 12) olarak da geçmektedir.

²²⁸ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "sewün-" (*sevinmek*; II, 153 - 3) olarak da geçmektedir.

Söyünç	Sevinç, mutluluk. (MYH)	Sewinç ²²⁹	Sevinç. I, 12 - 11
Söyüş-	İşt. ç. "söy-" (sevmek). TT: 587 - 16	Sewiş-	Sevişmek. II, 102 - 12
Söz	1. Söz 2. Sözcük 3. Konuşma TT: 587 - 17	Söz	Söz. I, 35 - 23
Sūgun	Geyik. TT: 589 - 20	Sīgun	Yaban sığırı; dağ keçisi, tekesi. I, 409 - 20
Susak	Kepçe. TT: 590 - 11	Susğak	Susak; kendisiyle su ve benzeri şeyler daldırılarak alınan nesne. I, 470 - 28
Suv	Su. TT: 590 - 25	Sūw ²³⁰	Su. I, 15 - 20
Suva-	Sıvamak. TT: 591 - 2	Sūwal-	1. Sulanmak, su verilmek, su saçılmak. II, 125 - 12 2. -Çamur vb.- sıvanmak. II, 125 - 14
Suvar-	Sulamak. TT: 591 - 8	Sūwar ²³¹	Sulamak, suvarmak. I, 498 - 21
Suvarış-	İşt. ç. "suvar-". TT: 591 - 8	Sūwgarış-	Sulamakta yardım etmek. II, 201 - 21
Suvaş-	İşt. ç. "suva-". TT: 591 - 14	Sūwaş-	-Çamur vb.- sıvamakta yardım ve yarış etmek. II, 102 - 22

²²⁹ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te "sefinç" (*memnun olma, sevinç*; III, 377 - 2) biçiminde de geçmektedir.

²³⁰ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te "suf" (*I. su*; II, 427 - 19; *2. yün ipliklerinden elle örülen kuşak*; III, 129 - 5) biçiminde de geçmektedir.

²³¹ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te "sūwgar-" (*sulamak, su vermek*; II, 188 - 22) ve "sūwrrar-" (*sulatmak*; II, 199 - 24) biçiminde de geçmektedir.

Suvla-	Sulamak. TT:591 - 25	Sūwla- ²³²	Sulanmak, su içmek; sulandırmak, su koymak. III, 297 - 24
Suvlan-	Ed. ç. “ <i>suvla-</i> ” (sulamak). TT: 591 - 21	Sūwal- ²³³	1. Sulanmak, su verilmek, su saçılmak. II, 125 - 12 2. -çamur veb.- sıvanmak. II, 125 - 14
Suvlat-	Et. ç. “ <i>suvla-</i> ” (sulamak). TT: 591 - 24	Sulat- ²³⁴	Sulatmak. II, 346 - 28
Suvsa-	1. Susamak 2. Suya ihtiyacı olmak. TT: 591 - 29	Sūwsa- ²³⁵	Susamak. III, 284 - 20
Suvsat-	Et. ç. “ <i>suvsat-</i> ”. TT: 591 - 31	Sūwsat- ²³⁶	Susatmak. II, 336 - 15
Sülgün	Sülün. TT: 592 - 11	Süglin ²³⁷	Sülün. I, 444 - 6
Sümür-	1. Bir kerede yiyip-içip bitirmek 2. Aşağı eğmek. TT: 592 - 28	Sömür-	Sömürmek. II, 85 - 16
Süñk	Kemik. TT: 592 - 33	Süñük (g)	Kemik. I, 178 - 18
Süplük	Toplanıp yığılan, çer çöp, kalıntı, artık. TT: 593 - 5	Süprük ²³⁸	Süpürüntü; bir adama kızıldığında söğme olarak kullanılır. II, 231 - 20
Süpürği ²³⁹	Süpürge. TT: 593 - 9	Süpürgü	Süpürge. I, 490 - 10
Süpüril-	Ed. ç. “ <i>süpür-</i> ” (1. süpürmek, 2. silmek). TT: 593 - 10	Süprül-	Süpürülmek. II, 231 - 22

²³² Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**sūwul-**” (*sulanmak*; III; 80 - 21) biçiminde de geçmektedir.

²³³ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**sūwlan-**” (*sulamak, sulu olmak*; II, 247 - 20) biçiminde de geçmektedir.

²³⁴ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**sūwgart-**” (*sulatmak, sulatmak için birini göndermek*; II, 256 - 2) biçiminde de geçmektedir.

²³⁵ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**us-**” (**1.** *susamak*; I, 166 - 4; **2.** *sanmak*; I, 166 - 6) ve “**usuk-**” (*susamak*; I, 191 - 5) biçiminde de geçmektedir.

²³⁶ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**usit-**” (*susatmak*; I, 209 - 24) biçiminde de geçmektedir.

²³⁷ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**sūwlin**” (*sülün*; I, 444 - 7) olarak da geçmektedir.

²³⁸ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**süpründi**” (*süpürüntü*; I, 493 - 7) olarak da geçmektedir.

²³⁹ Bu sözcük Türkmen Türkçesinde “**sübse**” (*süpürge*; TT: 592 - 3) olarak da geçmektedir.

Sürü	1. Sürü 2. Öbek, grup. TT: 593 - 19	Sürüg	Sürü. I, 389 - 11
Sürtdür-	Et. ç. "sürt-" (1. sürtmek, 2. <i>mec.</i> yakmak). TT: 593 - 25	Sürtür-	Sürdürmek, sürttürmek. II, 184 - 8
Süsdür-	Et. ç. "süs-". TT: 594 - 7	Süstür-	Süstürmek, tos yaptırmak. II, 184 - 27
Süyce-	Tatlılaşmak. TT: 594 - 14	Süçi-	Tatlılanmak ve güzelleşmek
Süycet-	Et. ç. "süyce-". TT: 594 - 15	Süçit-	İyileştirmek, tatlılandırmak. II, 300 - 4
Süyci	1. Tatlı, şekerli 2. Acı, tuzlu olmayan 3. <i>Mec.</i> Hoş, güzel. TT: 594 - 16	Süçik ²⁴⁰	Tatlı; içilecek şey, şarap. I, 157 - 11
Süyrelt-	Et. ç. "süyrel-" (1. sivrilmek; 2. çok giyilip eskimek; 3. sürüklenilmek). TT: 594 - 36	Süwrit-	Sivriltilmek. II, 332 - 22
Süyri	Sivri. TT: 595 - 6	Süwri	Sivri. I, 422 - 8
Süyt	Süt. TT: 595 - 14	Süt	Süt. I, 157 - 7
Süz-	Süzmek. TT: 595 - 21	Süz-	Süzmek. II, 9 - 25
Süzdür-	Et. ç. "süz-" (süzmek). TT: 595 - 22	Süztür-	Süzdürmek. II, 184 - 24
Şaggılda-	Çağıldamak, çağılıtlı ses çıkarmak. TT: 596 - 19	Şagıla ²⁴¹	Çağlamak. III, 324 - 25
Şindi ²⁴²	Şimdiye kadar, henüz, şimdi. TT: 607 - 11	Emdi ²⁴³	Şimdi. I, 36 - 12

²⁴⁰ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "süçük" (*şarap*; II, 190 - 24) olarak da geçmektedir.

²⁴¹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "çagıla-" (1. *bağırmaq, çağırmaq*; III, 324 - 20; 2. *çağlamak*, III, 324 - 22) "jagıla-" (*çağlamak*; III, 324 - 23) olarak da geçmektedir.

²⁴² Bu sözcük Türkmen Türkçesinde "indi" (1. *şimdi*; 2. *yeniden, tekrar, bir daha, artık, bundan böyle*; TT: 378 - 11) olarak da geçmektedir.

²⁴³ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "imdi" (*şimdi*; I, 125 - 8) olarak da geçmektedir.

Tagma	Damga, işaret. TT: 613 - 4	Tamga	1. Denize, göle veya dereye dökülen suyun bir kolu; gemilerin demir atıkları iskele veya liman. I, 424 - 11 2. Damga, hakanın ve başkalarının damgası. I, 424 - 10
Tagmala-	Damgalamak. TT: 613 - 5	Tamgala-	Hakanın damgasını - <i>turasını</i> - vurmak. III, 353 - 8
Tañrı	Tanrı. TT: 616 - 23	Teñri	1. Tanrı. I, 53 - 2 2. Gök, sema (müslüman olmayanlarca). III, 377 - 21 3. Büyük bir dağ, büyük bir ağaç gibi göze ulu görünen şey (müslüman olmayanlarca). III, 377 - 24
Tapıl-	Ed. ç. “ <i>tap-</i> ” (bulmak). TT: 617 - 15	Tapul-	-Kaybolan şey- bulunmak. II, 119 - 25
Tarhan	Bağımsız, kendine yeten, güç sahibi. TT: 618 - 15	Tarhan	İslamıktan önce verilmiş olan bir adtır, “ <i>bey</i> ” demektir. I, 436 - 11
Ter	Yaş, nemli, taze. TT: 625 - 18	Tēr	1. Ter. I, 322 - 12 2. Ücret, çalışana verilen para. III, 148 - 15
Tikdir-	Et. ç. “ <i>tik-</i> ” (dikmek). TT: 628 - 30	Tiktür-	- <i>Dikiş-</i> diktirmek. II, 174 - 16
Tike	Küçük parça. TT: 628 - 31	Tikü²⁴⁴	Parça, lokma. III, 229 - 3
Tīr-	1. Toplamak 2. Biçmek 3. Bozmak. TT: 695 - 15	Tēr-	Dermek, toplamak. II, 39 - 8

²⁴⁴ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**tikkü**” (*parça, lokma*; III, 229 - 4) ve “**tikim**” (*parça*; I, 396 - 26) olarak da geçmektedir.

Tirkeş-	İşt. ç. “tirke-” (1. Bağlamak, eklemek, iliştiirmek; 2. Arkasına takmak). TT: 630 - 2	Tergeş-	Arka arkaya gelerek derleşmek. II; 206 - 14
Tiril-	1. Ed. ç. “tir-”: yığılmak, toplanmak 2. Gebe olmak (kısarak için). TT: 629 - 23	Tëril-	Derilmek, toplanmak. II, 127 - 6
Tiriş-	İşt. ç. “tir-”. TT: 629 - 25	Tëriş-	Toplanmak; toplamakta ve dermekte yardım ve yarış etmek. II, 96 - 1
Tirsek	1. Dirsek. 2. Kıvrım yeri, boğum. TT: 630 - 9	Tirsgek	1. Göz kapaklarında çıkan sivilce, it dirseği, arpacık. III, 424 - 20 2. Dirsek. III, 424 - 21
Togsan	Doksan sayısının adı. TT: 630 - 29	Toksun ²⁴⁵	Sayıda doksan. I, 437 - 16
Toka	Toka. TT: 631 - 5	Toku	Toka, kemer tokası. III, 226 - 21
Tokmak	Tahtadan yapılmış çekiç, tokmak. TT: 631 - 15	Tokımak	Tokmak, çamaşır tokmağı. III, 177 - 7
Tolgun-	Üzölmek, sıkılmak. TT: 631 - 16	Tolgan-	Dolanmak, kendine dolamak; içi bulanıp kusma gelmek. II, 241 - 18
Tor	1. Ağ, pota 2. Tuzak. TT: 632 - 24	Tör	Tuzak, ağ. III, 57 - 14
Törüm	Altı ayla bir yaş arasındaki deve yavrusu. TT: 633 - 5	Torum	Torum, deve yavrusu. I, 396 - 20
Tovşan	Tavşan. TT: 633 - 29	Tawışgan	Tavşan. I, 513 - 12
Tovuk	Tavuk. TT: 633 - 30	Takagu ²⁴⁶	Tavuk -cins adı-. I, 217 - 8

²⁴⁵ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**tokuz on**” (sayıda doksan; I, 437 - 16) olarak da geçmektedir.

²⁴⁶ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**takuk**” (horoz; tavuk; II, 286 - 20) olarak da geçmektedir.

Toza-	Tozumak, toz toprak savrulmak. TT: 634 - 13	Töz- ²⁴⁷	Tozarmak, toz yükselmek. III, 186 - 20
Tozat-	Et. ç. "toza-". TT: 634 - 19	Tozıt-	Tozutmak. II, 305 - 25
Tör	Evin baş köşesi, konuğun oturtulduğu yer. TT: 635 - 4	Tör ²⁴⁸	1. Evin veya odanın en iyi, en önemli yeri, sediri. III, 121 - 23 2. Toz. I, 456 - 4
Törpi	Ağaç kesmekte kullanılan iri dişli alet. TT: 635 - 5	Törpig ²⁴⁹	Törpü, keser. I, 476 - 20
Törpüle-	Kesmek, yontmak. TT: 635 - 6	Törpi-	Yontmak, törpülemek. III, 275 - 11
Törpüleş-	İşt. ç. "törpüle-". TT: 635 - 8	Törpüş-	Törpülemekte yardım ve yarış etmek. II, 204 - 5
Törpület-	Et. ç. "törpüle-". TT: 635 - 9	Törpit-	Törpülemek. II, 327 - 12
Tulum	Deri kap, tulum. TT: 637 - 11	Tulkuk	Tulum, ürülmüş ve şişirilmiş tuluk. II, 289 - 1
Tussag	1. Tutsak 2. Hapishane. TT: 637 - 27	Tutuğ	1. Efsun, büyü tutması. I, 373 - 16 2. Rehin, tutu. I, 373 - 15
Tutdur-	Et. ç. "tut-". TT: 638 - 11	Tuttur-	Tutturmak, yakalatmak. II, 174 - 10
Tüken-	Bitmek, tükenmek. TT: 639 - 14	Tükē-	Tükenmek, bitmek; yetmek, kifâyet etmek. III, 270 - 5
Tüy	Tüy, saç. TT: 640 - 19	Tü	Tüy, kıl, saç; renk, at tonu. I, 406 - 22

²⁴⁷ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te "tozar-" (*tozarmak, toz yükselmek*; III, 186 - 20) ve "tozgır-" (*tozarmak, toz kalkar gibi olmak*; II, 178 - 9) biçiminde de geçmektedir.

²⁴⁸ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te "töre" (*evin önemli yeri ve sediri*; III, 221 - 4) biçiminde de geçmektedir.

²⁴⁹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "törpigü" (*ağaç yontacak keser*; I, 476 - 20) olarak da geçmektedir.

Tüyt-	1. Eskitmek, yıpratmak 2. Ditmek, açmak. TT: 641 - 10	Tīt-	1. Geri koymak, men etmek. II, 292 - 12 2. Ditmek, ziyadesiyle parçalamak. II, 292 - 29
Uç̄in	Amacıyla, maksadıyla. TT: 654 - 7	Uçun	Sebep bildiren bir edat; için. I, 76 - 2
Uçmā	1. Cennet 2. <i>Mec.</i> Çok güzel yer. TT: 642 - 22	Uçmak	Uçmak, cennet. I, 118 - 24
Uçuk	Uçuk. TT: 643 - 9	Uçğuk	Uçuk, ingi, dumagu. I, 98 - 17
Ūca	Kuyruk sokumu kemiği. (MYH)	Uça	Sırt, arka, uca. I, 87 - 4
Ucīz	Ucuz, değersiz. TT: 642 - 5	Uçuz	Ucuz; hor ve alçak, değersiz. I, 54 - 19
Ugra-	1. Yola çıkmak, yola düşmek, gitmek 2. Bir tarafa yönelmek, yollanmak. TT: 643 - 21	Ogra-	Uğramak. I, 274 - 13
Ugrat-	Birine göndermek. TT: 643 - 23	Ograt-	Göndermek, uğraştırmak. I, 261 - 17
Ūkī	Uyku. TT: 644 - 13	Uđu²⁵⁰	Uyku. I, 39 - 12
Ula-	1. Ulamak, bağlamak 2. Bir düşünceyi diğerine bağlamak, düşünceleri birbirine bağlamak. TT: 645 - 20	Ūla-	Ulamak, eklemek; ulaşmak ve buluşmak. III, 255 - 15
Ulağ	Ulak, ulaşım için kullanılan (at, deve, motorlu araç vd.) araç. TT: 645 - 21	Ulāğ	1. Ulak, beyin emirleriyle koşa koşa giden postacının başka bir ata erişip bininceye değin bindiği at. I, 122 - 12 2. Yama, elbise yaması. I, 122 - 15

²⁵⁰ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "u" (*uyku*; III, 247 - 23) ve "uç" (*I. uyku*; I, 46 - 20; *2. sığır, öküz*; III, 403 - 1) olarak da geçmektedir.

Ulal-	<ol style="list-style-type: none"> 1. Boyutları artmak, irileşmek, eskisinden büyük duruma gelmek 2. Yetişmek, kemale ermek 3. İşçi gücü, iş fonksiyonu cv. Artmak, genişlemek 4. Derecesi, görevi artmak, yükselmek 5. <i>Mec.</i> Gururlanmak, kibirlenmek, kendini üstün görmek. <p>TT: 645 - 22</p>	Ulgat ²⁵¹	Büyüme. I, 263 - 24
Ulı	<ol style="list-style-type: none"> 1. Büyük 2. Yetişkin, belli bir yaşa gelmiş 3. Önemli 4. <i>Mec.</i> Önder, lider 5. Güçlü, kuvvetli. <p>TT: 646 - 4</p>	Uluğ	Ulu, büyük, yüce; büyüklük, ululuk. I, 51 - 16
Ululuk	Büyüklük, şekil ve hacmi büyük olma durumu. TT: 646 - 13	Uluğluk	Büyüklük, ululuk, irilik, yaşça kocalık. I, 150 - 17
Ur-	<ol style="list-style-type: none"> 1. Vurmak, dövmek 2. Elini veya elinde tuttuğu bir şeyi bir yere hızla indirmek 3. Silahla ateş edip isabet ettirmek 4. <i>Mec.</i> (sıvı bir nesne) bir yerden kuvvetle akmak 5. Vurur durumunda olmak, çarpmak 6. Zarar vermek (soğuk, dolu gibi şeyler için) 7. Kendini bir şeyin içine fırlatmak 8. Yükleme, yük vurma 9. Eleştirmek, olumsuz yönlerini söylemek. <p>TT: 648 - 14</p>	Ūr-	Urmak, vurma, döğmek; koymak, yapmak; takmak. I, 165 - 11

²⁵¹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "ulgağ-" (*büyüme, ulu olmak*; I, 263 - 22) olarak da geçmektedir.

Urgan	Yün, ip vb. nesnelere yapılan kalın kınnap, urgan. TT: 649 - 2	Örgen	Urgan. I, 108 - 1
Utan ²⁵²	Utanmak, çekinmek. TT: 650 - 26	Ūtan ²⁵³	Utanmak. I, 199 - 17
Utanaç	Utanaç, utanma duygusu, hicap, yüzkarası. TT: 650 - 30	Ūtanaç ²⁵⁴	“ <i>Utanaç iş</i> ”: Utanılacak iş. III, 448 - 13
Uvla-	1. Ulumak 2. <i>Mec.</i> Feryat figan etmek. TT: 651 - 18	Ūh-	Ulumak. III, 255 - 21
Uvlaş-	İşt. ç. “uvla-”. TT: 651 - 19	Ūhş-	Uluşmak. I, 189 - 14
Uvlat-	Et. ç. “uvla-”. TT: 651 - 20	Ūht-	1. Ulutmak. I, 213 - 19 2. Eğdirmek, büktürmek. I, 213 - 23
Uyat ²⁵⁵	Utanaç, utanma duygusu, hicap, yüzkarası. TT: 650 -	Uvut ²⁵⁶	Ut, hayâ, ar. I, 83 - 5
Uzın	1. Uzun, iki ucu arasında fazla uzaklık olan 2. Uzak 3. (uzun çekimliler) Uzun ünlüler. TT: 653 - 5	Uzun	Uzun. I, 77 - 2
Üç	Üç. TT: 654 - 2	Ūç	Sayıda üç. I, 35 - 15

²⁵² Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**utancıra-**” (*utanmak, sıkılmak, mahcup olmak*; TT: 650 - 29) ve “**uyal-**” (*utanmak, çekinmek*; TT: 651 - 30) biçiminde de geçmektedir.

²⁵³ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**uwutlan-**” (*utanmak*; I, 291 - 8), “**uyal-**” (*çekinmek, utanmak*; I, 269 - 11), “**uyaç-**” (*utanmak*; I, 216 - 8) ve “**uyat-**” (*utanmak*; I, 216 - 5) biçiminde de geçmektedir.

²⁵⁴ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**utunç (ış)**” (*utanılacak iş*; I, 131 - 21) biçiminde de geçmektedir.

²⁵⁵ Bu sözcük Türkmen Türkçesinde “**utanaç**” (*utanaç, utanma duygusu, hicap, yüzkarası*; TT: 650 - 30) olarak da geçmektedir.

²⁵⁶ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**ufut**” (*hayâ, utanma, ut*; I, 309 - 16) ve “**uwut**” (*1. utanma, hayâ, ut, ar*; I, 51 - 6; *2. yemeğe veya beyin yanına çağırma, davet*; I, 51 - 7) olarak da geçmektedir.

Üm	Ses veya beden hareketiyle bir şeyi anlatmak için yapılan işaret, im, işaret. TT: 655 - 1	İm	Parola; orduda başbuğın askerler arasına silah veya kuş adlarından birini belge olarak koyduğu kelimeler. I, 38 - 8
Ümle-	İşaret etmek, işaretle haber vermek. TT: 655 - 9	İmle-	İşmar etmek; işaret etmek, göstertmek. I, 288 - 3
Ümleş-	İşaretleşmek. TT: 655 - 10	İmleş-	İşaretleşmek. I, 266 - 10
Ürki	Ürkme, korku. TT: 656 - 17	Ürkünç ²⁵⁷	Ürküntü, kargaşalık. I, 250 - 4
Ürküz-	Ürkütmek, korkutmak. TT: 656 - 18	Ürküt-	Ürkütmek. I, 264 * 3
Üşe-	Üşümeek. TT: 657 - 10	Üşi- ²⁵⁸	Soğuktan üşümeek. III, 254 - 7
Üve-	Ufalamak, un hâline getirmek, çekmek, öğütmek. TT: 658 - 9	Ügi-	Öğütmek. III, 254 - 17
Üvet-	Et. ç. "üve-". TT: 658 - 12	Ügit-	Öğüttürmek. I, 213 - 7
Üveş-	İşt. ç. "üve-". TT: 658 - 13	Ügüş-	Öğütmekte yardım ve yarış etmek. I, 187 - 17
Üyn	1. Ses 2. Ses, fonem 3. Tok, ses. TT: 658 - 16	Ün	Ses; ün, san. I, 38 - 21
Üyr-	1. Ürümeek, havlamak 2. <i>Mec.</i> Küfretmek, sövmek. TT: 658	Ür-	Üflemek; ürmeek, havlamak. I, 164 - 21
Üzdür-	1. Et. ç. "üz-". TT: 689 - 7	Üztür-	Üzdürmeek, kopartmak. I, 220 - 24
Üzārlik	Kumlu, çorak yerlerde yetişen beyaz çiçekli yabani bir bitki. TT: 659 - 6	Yüzerlik	Üzerlik otu, peganum harmala. III, 12 - 23
Üzre	Üzere, üzre. TT: 659 - 18	Üze	Üstünde, üzerinde, üzere, üzerine, üzerindeki. I, 44 - 1

²⁵⁷ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "ürkün" (*düşman yüzünden ulus arasına düşen ürküntü, telaşla kalelere ve sığınaklara kaçışma*; I, 108 - 16; I, 31 - 7) olarak da geçmektedir.

²⁵⁸ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "üşü-" (*üşümeek*; I, 463 - 12) olarak da geçmektedir.

Vây	Vay. TT: 663 - 38	Va ²⁵⁹	“Vay” anlamına söz söyleyen veya emreden kimsenin emrini inkâr yerine bir söz. III, 215 - 9
Yagdır-	Et. ç. “yag-”. TT: 669 - 9	Yagtur-	Yağdırmak. III, 95 - 22
Yağlı	1. Yağlı 2. Şişman, yağlı. TT: 669 - 27	Yağlığ ²⁶⁰	Yağlı. I, 70 - 24
Yagmur	Yağmur. TT: 669 - 30	Yagmur ²⁶¹	Yağmur. I, 16 - 20
Yagşı	İyi, güzel. TT: 670 - 1	Yahşı	İyi; güzel, her şeyin güzeli. I, 64 - 14
Yakdır-	Et. ç. “yak-”. TT: 671 - 3	Yaktur-	Dokundurmak; -yakı-yaktırmak; -ateş-yaktırmak. III, 96 - 16
Yala-	1. Yalamak 2. Mec. Sıyırıp geçmek, yalamak. TT: 672 - 1	Yalğa ²⁶²	Yalamak. III, 306 - 27
Yalan	Yalan. TT: 672 - 4	Yalğan	Yalan. III, 37 - 9
Yalañ ²⁶³	Çıplak. TT: 672 - 13	Yalañ ²⁶⁴	Çıplak; kından çıkmış veya kından çıkarılmış. III, 373 - 1

²⁵⁹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**ya**” (I. “*va*” edatı gibi “*vay*” anlamına inkâr edatı; III, 215 - 21; 2. *ok*; *yay*; I, 280 - 14) olarak da geçmektedir.

²⁶⁰ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**yakrı**” (*yağ*, *iç yağ*; *yağlı*; III, 31 - 28) olarak da geçmektedir.

²⁶¹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**yagmur**” (*yağmur*; III, 38 - 19) olarak da geçmektedir.

²⁶² Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**yalwa-**” (*yalamak*; III, 307 - 14) olarak da geçmektedir.

²⁶³ Bu sözcük Türkmen Türkçesinde “**yalañaç**” (*çıplak*; TT: 672 - 14) olarak da geçmektedir.

²⁶⁴ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**yalındak**” (*çıplak*; III, 51 - 20) olarak da geçmektedir.

Yalan-	Dön. ç. “yala-”. TT: 672 - 5	Yalğan- ²⁶⁵	Yalanmak. III, 116 - 4
Yalat-	Et. ç. “yala-”. TT: 672 - 21	Yalgat- ²⁶⁶	Yalatmak ve yutturmak. II, 354 - 20
Yalbar-	Yalvarmak. TT: 672 - 24	Yalwar-	Yalvarmak, dileğinin yapılmasını istemek. III, 100 - 3
Yaldıra- ²⁶⁷	Parlamak, ışıldamak. TT: 672 - 31	Yaldra- ²⁶⁸	Az ışımak, az parlamak. III, 437 - 5
Yalñ- ²⁶⁹	Yanlış yapmak, yanılmak. TT: 673 - 8	Yañıl-	Yanılmak. III, 59 - 14
Yalman	Bir sıçan türü. TT: 673 - 18	Yamlan	Bir çeşit sıçan, geme. III, 37 - 20
Yalñız	Yalnız. TT: 673 - 29	Yalñus	Yalnız, kimsesiz. I, 333 - 23
Yama	Yama. TT: 674 - 9	Yamağ	Yama. II, 21 - 23
Yamalı	Yamalı. TT: 674 - 13	Yamalğ	Yamalı, yaması olan. III, 49 - 25
Yāncık	1. Küçük deri çanta, kese 2. Kalça kemiğinin çanak kemiği ile birleştiği yerin yan tarafı, kalça. TT: 675 - 16	Yançık ²⁷⁰	Torba, kese. II, 250 - 90
Yapdır-	Et. ç. “yap-”. TT: 677 - 15	Yaptur-	Kapatmak; yaptırmak. III, 93 - 19
Yapıl-	Ed. ç. “yap-”. TT: 677 - 21	Yapul-	Kapanmak, örtülmek. III, 76 - 24
Yaprak	1. Yaprak 2. Genç kızların giysilerinin önüne taktıkları yaprağa benzeyen gümüş takı. TT: 677 - 32	Yapurğak	Yaprak -ağaç, bitki, kitap- III, 51 - 8

²⁶⁵ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**yalwan-**” (*dilini çıkarmak, dili ağız içinde dolaştırmak*; III, 110 - 7) olarak da geçmektedir.

²⁶⁶ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**yalfat-**” (*yalatmak*; II, 354 - 23) olarak da geçmektedir.

²⁶⁷ Bu sözcük Türkmen Türkçesinde “**yaldıra-**” (*ışıldamak, parıldamak, parlamak*; TT: 699 - 9) olarak da geçmektedir.

²⁶⁸ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**yaldrı-**” (*az ışımak, az parlamak*; III, 437 - 9), “**yoldra-**” (*-maden ve cevher- parlamak*; III, 437 - 10) ve “**yoldrı-**” (*-maden ve cevher- parlamak*; III, 437 - 17) olarak da geçmektedir.

²⁶⁹ Bu sözcük Türkmen Türkçesinde “**yalñış-**” (*yanlış yapmak, yanılmak*; TT: 673 - 25) olarak da geçmektedir.

²⁷⁰ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**yançuk**” (*torba, kese -para, tüütün-*; II, 6 - 14) olarak da geçmektedir.

Yaradan	Yaradan, Tanrı. TT: 678 - 8	Yaratğan	Yaratan. III, 52 - 12
Yarag	1. Silah 2. Teçhizat, donatı. TT: 678 - 10	Yarık	1. Oyukların çenetlere bitiştığı yer, oyluk kemikleri başı. III, 15 - 25 2. Zırh; zırh be kalkana verilen genel ad. III, 15 - 12
Yaraglan-	1. Silahlanmak 2. Teçhiz olmak, donanmak. TT: 678 - 11	Yarıklan-	Zırhlanmak. III, 115 - 4
Yaraglı	Silahlı. TT: 678 - 13	Yarağlıg	Zırhlı, cebeli. III, 49 - 27
Yardıır-	Et. ç. "yar-". TT: 679 - 29	Yartur-	Yardırmak. III, 95 - 2
Yarık ²⁷¹	Yarık. TT: 680 - 3	Yarağ ²⁷²	1. Yarık, gedik. III, 422 - 10 2. Fırsat, imkân, tav. I, 300 - 27
Yarış	Müsabaka, yarış, yarışma, karşılaşma. TT: 680 - 12	Yarış	1. Yarış; at yarışı. III, 10 - 18 2. İki adam arasında mal üleşme. III, 10 - 21
Yarlık	1. Moğol-Tatar hanlığı dönemindeki ferman, yarlık. 2. Etiket. TT: 680 - 15	Yarlıg	1. Emir; hakanın mektubu, fermanı, buyruğu. III, 42 - 12 2. Fakir, yoksul, acıman, yarlıganmış. I, 93 - 4
Yassan-	Yaslanmak. TT: 681 - 21	Yasta-	Yastık dayamak, yaslanmak; söz dokundurmak. III, 303 - 2

²⁷¹ Bu sözcük Türkmen Türkçesinde "yarçık" (yarık; TT: 679 - 26) olarak da geçmektedir.

²⁷² Bu sözcüğün Divanü Lûgat-it Türk nüshalarında "yarağ" (yarık, gedik; III, 294 - 21) olarak geçmesine rağmen, Besim Atalay bu sözcüğün "yarıg" olması gerektiğini savunmaktadır. Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "yaruk" (1. Yerde, duvarda, dağda ve sırçada ve benzer şeylerde yarık; III, 15 - 8; 2. Işık, aydınlık; parlak; I, 96 - 10) olarak da geçmektedir.

Yassık	Yastık. TT: 681 - 23	Yastuk	Yastık. III, 43 - 11
Yaşar-	Yaşarmak. TT: 682 - 3	Yaşañur- ²⁷³	-Göz- yaşarmak, yaşlı olmak. III, 407 - 9
Yaşır-	Saklamak, gizlemek. TT: 682 - 15	Yaşur-	Örtmek; örtülmek; gizlemek. III, 68 - 14
Yaşırın	Gizlice. TT: 682 - 17	Yaşru	Gizli. III, 101 - 28
Yaşulı	Yaşlı, ihtiyar. TT: 682 - 24	Yaşlıg	Yaşlı, genç olmayan. III, 42 - 15
Yatış-	İşt. Ç. “yat-”. TT: 683 - 16	Yatgaş-	Yatışmak, birlikte yatmak. III, 103 - 15
Yatır-	1. Boylu boyunca uzatmak, yatırmak 2. Yatırmak 3. Tırpanlamak, biçmek 4. İçine koymak, bastırmak (tuzlama vb.) 5. Durdurmak, bastırmak. TT: 683 - 14	Yatgur-	Yatırmak; uyutmak. III, 99 - 18
Yatuv	Yatma, uyuma. TT: 683 - 24	Yatıg ²⁷⁴	Uyku; yatılacak yer. III, 12 - 16
Yây	1. Yay 2. Sapan 3. Parantez. TT: 683 - 25	Yā	1. “Va” edatı gibi “vay” anlamına inkâr edatı. III, 215 - 21 2. Ok; yay. I, 280 - 14
Yay-	1. Sermek, geniş açmak 2. İfşa etmek, açıklamak. TT: 68 - 26	Yağ- ²⁷⁵	Döşemek, yay, sermek. II, 314 - 2
Yây-	1. Yayık yaymak 2. Hamur açmak 3. Dağıtmak, yaymak. TT: 684 - 1	Yay-	Çalkalamak, kımıldatmak, sallamak, meyletmek, meylettirmek. III, 247 - 3

²⁷³ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**yaşık-**” (-göz- yaşlanmak, kamaşmak; III, 76 - 16) olarak da geçmektedir.

²⁷⁴ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**yatık**” (uyku; yatacak yer; III, 15 - 2) olarak da geçmektedir.

²⁷⁵ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**yat-**” (1. Yatmak; II, 313 - 21; 2. Yaymak, sermek; II, 313 - 26) olarak da geçmektedir.

Yaydır-	Et. ç. “yāy-”. TT: 684 - 16	Yağtur-²⁷⁶	1. Yaydırmak. III, 93 - 24 2. Bir şeyi bohça beya benzeri içinde saklatmak. III, 94 - 18
Yayıl-²⁷⁷	Ed. ç. “yay-”. TT: 684 - 21	Yağıl-	Yayılmak, dağılmak, ayrılmak. III, 77 - 10
Yāyıl-	Ed. ç. “yāy-”. TT: 684 - 20	Yayıl-	Irgalanmak, yayılmak, salınmak. III, 192 - 6
Yayka-²⁷⁸	İki tarafa hareket ettirmek, sallamak. TT: 684 - 23	Yaykal-	Çalkalanmak; her şeye gönlü meyil göstermek. III, 108 - 10
Yāylag²⁷⁹	Yayla. TT: 684 - 27	Yaylağ	Yayla, yaylak, yazlanan yer. I, 13 - 3
Yāz-	1. Çözölmek, açılmak 2. Yerinden çıkmak, kırılmak 3. Başka yana çevrilmek. TT: 685 - 2	Yaz-	Şaşmak, yanılmak; çözmek; yazmak. III, 59 - 16
Yāzdır-	Et. ç. “yāz-”. TT: 685 - 5	Yaztur-	Çözdürmek; yanıltmak. III, 95 - 12
Yāzlat-	Et. ç. “yazla-” (1. yaylağa çıkmak; 2. Mec. özgür, serbest yaşamak). TT: 685 - 32	Yazlat-	Yazlatmak, yazı geçirtmek, yaylatmak. II, 355 - 15
Yāzık	Kabahat, suç. TT: 685 - 15	Yazuk	1. Boşanmış, bağından çözülmüş. III, 16 - 4 2. Günah, suç. I, 16 - 19
Yāzıklı	Kabahatli, suçlu. TT: 685 - 16	Yazukluğ	Günahlı. III, 50 - 1

²⁷⁶ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “yattur-” (yaydırmak; III, 93 - 24) olarak da geçmektedir.

²⁷⁷ Bu sözcük Türkmen Türkçesinde “yayra-” (**1.** yayılmak; **2.** dökölmek, saçılmak; TT: 684 - 31) olarak da geçmektedir.

²⁷⁸ Bu sözcük Türkmen Türkçesinde “yaykala-” (sallamak; TT: 684 - 24) olarak da geçmektedir.

²⁷⁹ Bu sözcük Türkmen Türkçesinde “yayla” (yayla; TT: 684 - 25) olarak da geçmektedir.

Yazıksız	Kabahatsız, suçsuz. TT: 685 - 7	Yazuksuz	Günahsız. I, 400 - 20
Yāzla-	1. Yaylağa çıkmak 2. <i>Mec.</i> Özgür, serbest yaşamak. TT: 685 - 29	Yaza-	Yazlamak, yazı geçirmek. III, 88 - 13
Yedi	Yedi. TT: 686 - 5	Yeti ²⁸⁰	Sayıda yedi. III, 227 - 7
Yedigen	Büyük ayı, küçük ayı. TT: 686 - 6	Yetigen ²⁸¹	“ <i>Yedi kardaşlar</i> ” adı verilen yıldız. III, 37 - 22
Yeg	1. Daha iyi, daha güzel. TT: 686 - 10	Yēg	Yeğ, üst, üstün, daha iyi, iyi, hayırlı. I, 59 - 18
Yel	Rüzgar, yel. TT: 687 - 24	Yēl	1. Yel, rüzgâr, esinti. I, 95 - 13 2. Cin; cin çarpması. III, 144 - 21
Yelgin	Rüzgarın şiddetli anı. TT: 688 - 14	Yeliñ	Yeli çok olan. III, 373 - 6
Yelinle-	(Meme) dolmak (doğum öncesinde süt almak). TT: 688 - 26	Yelne-	Memesi dolup sarkmak. III; 310 - 19
Yeñ	Kol, yen. TT: 690 - 30	Yēñ	Yen, elbise yeni. II, 109 - 1
Yene	Daha, bir de, gene. TT 690 - 28	Yana	Gene, yene, yine, tekrar, ikinci defa olarak; geri dönme bildiren edat. I, 60 - 7
Yeñne	Yenge. TT: 692 - 3	Yeñge	Yenge, büyük kardaşın karısı. III, 380 - 20
Yer	1. Dünya (gezegen) 2. Toprak, kara 3. Yer, toprak 4. Toprak, arazi, saha 5. Yer TT: 692 - 11	Yēr ²⁸²	1. Yer, yer yüzü, toprak. I, 15 - 4 2. Kumaşın veya ağacın bir yüzü. III, 142 - 23

²⁸⁰ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**yeti**” (*sayıda yedi*; III, 27 - 9) olarak da geçmektedir.

²⁸¹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**yetiken**” (“*yedi kardaşlar*” adı verilen yıldız; III, 247 - 24) olarak da geçmektedir.

²⁸² Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**ēr**” (*yer*; I, 45 - 11) biçiminde de geçmektedir.

Yerleş-	1. Yerleşmek, sığmak 2. Girmek, alınmak 3. Yerleşmek, oturmak, yurtlanmak 4. Bulunmak. TT 693 - 4	Yērsin-	Bir yeri yurt edinmek. III, 109 - 17
Yetiril-	Ed. ç. “ <i>yetir-</i> ”: 1. Yetiştirilmek, ulaştırılmak, getirilmek 2. Yetmek, yetişmek (örn. Para) 3. Yol açmak 4. Sirayet etmek. TT: 694 - 10	Yetrül-	Eriştirilmek; ihhak edilmek. III, 107 - 21
Yıgdır-	Et. ç. “ <i>yg-</i> ” (1. toplamak; 2. biçmek; 3. bozmak). TT: 696 - 4	Yıgtur-	Yıgdırmak; bir şeyden alıkoydurmak. III, 96 - 1
Yıkdır-	Et. ç. “ <i>yık-</i> ”. TT: 698 - 12	Yıktur-	Yıktırmak. III, 97 - 4
Yıla-	1. Isınmak 2. Isınmak, sıcaklığı artmak. TT: 699 - 1	Yılı-	Ilımak. III, 91 - 5
Yıldırat-	Et. ç. “ <i>yıldıra-</i> ”. TT: 699 - 10	Yalrat- ²⁸³	Parlatmak, yalabıtmak. II, 353 - 18
Yıldıravuk	Parlak, ışıltılı, pırıltılı. TT: 699 - 11	Yaldr(ı-u)k ²⁸⁴	Cilâlı, parlak, süslü. III, 432 - 15
Yıldız	Yıldız. TT: 699 - 13	Yulduz	Yıldız, yıldızların genel adı. III, 40 - 7
Yılı	1. Sıcak 2. Şefkatli. TT: 69 - 19	Yılığ ²⁸⁵	Ilık, sıcakla soğuk arası. I, 31 - 6
Yılın-	Isınmak. TT: 700 - 1	Yılır-	Ilımak, az ısınmak. I, 179 - 21
Yırāk ²⁸⁶	Uzak, uzaktaki. TT: 700 - 19	Yırak ²⁸⁷	Uzak, ırak. I, 97 - 14
Yigirminci	Yirminci. TT: 701 - 1	Yigirminç	Sayıda yirminci. I, 132 - 10

²⁸³ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**yalrıt-**” (*parlatmak, yalabıtmak*; II, 353 - 9), “**yolrat-**” (*parlatmak*; II, 253 - 18) ve “**volrıt-**” (*alevlemek, parlatmak*; II, 253 - 9) olarak da geçmektedir.

²⁸⁴ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**yoldruk**” (*cilâli, parlak, süslü*; III, 432 - 15) ve “**yuldruk**” (*cilâli, parlak, süslü*; III, 432 - 15) olarak da geçmektedir.

²⁸⁵ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**ılığ**” (*ılık*; I, 31 - 7) olarak da geçmektedir.

²⁸⁶ Bu sözcük Türkmen Türkçesinde “**ırāk-**” (*uzak, ırak*; TT: 364 - 38) olarak da geçmektedir.

²⁸⁷ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**barık**” (*uzaktan beliren karaltı*; I, 456 - 2) olarak da geçmektedir.

Yiti	<ol style="list-style-type: none"> 1. Keskin 2. Kızgın, yakıcı 3. <i>Mec.</i> Zeki, akıllı, anlayışlı 4. <i>Mec.</i> Gözü açık, uyanık 5. Keskin, şiddetli 6. <i>Mec.</i> Çınlayan, keskin, yakıcı 7. <i>Mec.</i> Keskin, sivri, yaralayıcı. TT: 702 - 2	Yitik	<ol style="list-style-type: none"> 1. Keskin, bilenmiş. I, 384 - 24 2. Yitik şey, kaybolan şey. II, 182 - 5
Yitir-	<ol style="list-style-type: none"> 1. Yitirmek, kaybetmek 2. Ziyat etmek, boşa harcamak 3. Mahrum kalmak, yoksun kalmak. TT: 702 - 11	Yitür-	Kaybetmek, yitirmek. III, 67 - 16
Yögal-	<ol style="list-style-type: none"> 1. Kaybolmak, yitmek, yok olmak 2. Ölmek. TT: 703 - 2	Yökağ-	Yok olmak. III, 384 - 18
Yogın	<ol style="list-style-type: none"> 1. Kalın 2. Şişman, iri (insan hakkında). TT: 703 - 3	Yogun	Yoğun, şişkin, kalın. III, 29 - 25
Yok-	<ol style="list-style-type: none"> 1. Yapışmak 2. Geçmek, bulaşmak (hastalık) 3. Yaramak, faydalı olmak (yemek) 4. Etkilemek. TT: 703 - 14	Yuk-	Bulaşmak, sıvanmak, sirayet etmek. III, 63 - 10
Yokdur-	Et. ç. "yok-": <ol style="list-style-type: none"> 1. Kirlenmek, pisletmek, lekelemek 2. Birine hastalık bulaştırmak; zehirlemek. TT: 704 - 8	Yoktur-	Sürdürmek, bulaştırmak. III; 96 - 22

Yokarı	1. Yukarı 2. Yüksek, yüce 3. Önemli 4. Yüksek 5. Üstün, yüksek 6. Büyük, üst 7. Yukarıya doğru. TT: 703 - 17	Yokaru ²⁸⁸	Yukarı. II, 4 - 14
Yoldur-	Et. ç. “ <i>yol-</i> ” (1. Yolmak, koparmak; 2. Kesmek, koparmak; 3. Kesmek, durdurmak, ara vermek; 4. <i>Mec.</i> Bir şeyi hile yoluyla almak). TT: 705 - 13	Yoltur-	Para verdirerek köleyi azat ettirmek; yoldurmak. III, 97 - 20
Yolmala-	Sökmek, çekip çıkarmak, yolmak. TT: 706 - 4	Yolk-	Sıyırmak; çatlamak; yolmak, bir şeyden herhangi bir şeyi çıkarmak, soymak; faydalanmak, elde etmek. III, 436 - 3
Yolmalan-	Ed. ç. “ <i>yolmala-</i> ”. TT: 706 - 5	Yolkun-	Sıyrılmak. III, 110 - 10
Yoluk-	1. Karşılaşmak, rastlamak 2. Düşmek. TT: 706 - 7	Yolgır-	Yolda rastlamak. II, 193 - 3
Yön- ²⁸⁹	1. Yontmak, rendelemek 2. Birinden bir şeyi hile ile almak, zorla almak. TT: 706 - 14	Yonu-	Yonmak. I, 384 - 25
Yona	Eyerin altına koymak için kat kat dikilen keçe, deri. (MYH)	Yonak	Hayvanların semerleri altına konan şey, çul çuval parçası. III, 29 - 15
Yor-	1. Fala bakmak, fal açmak, kehanette bulunmak; yorumlamak 2. Yormak. TT: 706 - 27	Yör-	1. Tabir etmek, yormak. III, 125 - 17 2. Yürümek. I, 456 - 1
Yorgan	Yorgan. TT: 707 - 2	Yogurkan	Yorgan. I, 197 - 4

²⁸⁸ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**yokar**” (*yukarı*; I, 142 - 15) ve “**yokaru**” (*yukarı*; III, 180 - 22) olarak da geçmektedir.

²⁸⁹ Bu sözcük Türkmen Türkçesinde “**yöngula-**” (1. *Yontmak*; 2. *Birinden bir şeyi hile ile almak, zorla almak*; TT: 706 - 17) olarak da geçmektedir.

Yorka	Perde, ince bir kat. TT: 707 - 7	Yörgök	Örtü. II, 289 - 2
Yorkala-	İnce bir tabaka ile örtülmek. TT: 707 - 8	Yörgen-	Örtülmek, sarılmak. III, 110 - 16
Yorunca	Yonca. TT: 707 - 11	Yorınça ²⁹⁰	Yonca. III, 375 - 15
Yovuz	Yaman, kötü. TT: 707 - 15	Yawuz ²⁹¹	Kötü, fena. I, 84 - 14
Yoy-	1. Tahrif etmek, değiştirmek 2. Yıkmaq, bozmaq, harab etmek. TT: 707 - 17	Yoğ-	Silmek, bozmaq, mahvetmek. III, 434 - 12
Yoydur-	Et. ç. “yoy-”. TT: 707 - 18	Yoğtur- ²⁹²	Sildirmek. III, 94 - 7
Yoyul-	Ed. ç. “yoy-”: 1. Çirkinleşmek 2. Bozulmak. TT: 707 - 21	Yoğul-	Silinmek; yok edilmek. III, 77 - 21
Yöre-	1. Yürümek, gitmek 2. Yürümek, işlemek, hareket etmek 3. Hareket etmek, yapmak 4. Bulunmak, var olmak, geçerli olmak. TT: 708 - 9	Yöri- ²⁹³	Yürümek, gitmek, varmak; ismi varıp yayılmak; yürüyüp yorulmak. III, 87 - 23
Yöreş-	İşt. Ç. “yöre-”. TT: 708 - 13	Yoriş-	Yürüşmek; yol yol olmak; yıpranmak. III, 72 - 24

²⁹⁰ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**yorınça**” (*yonca*; I, 431 - 7) olarak da geçmektedir.

²⁹¹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**yafuz**” (*her şeyin kötüsü, fenası*; III, 10 - 13) olarak da geçmektedir.

²⁹² Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**yottur-**” (*sildirmek*; III, 94 - 10) olarak da geçmektedir.

²⁹³ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**yör-**” (**1.** *Tabir etmek, yormak*; III, 125 - 17; **2.** *yürümek*; I, 456 - 1) olarak da geçmektedir.

Yöret-	Et. ç. “yöre-”: 1. Yürütmek 2. Yapmak, yürütmek 3. Harekete geçirmek, çalıştırmak 4. <i>Mec.</i> Herhangi bir politika gütmek, yürütmek. TT: 708 - 14	Yorit-	Yürütmek; -ilâç- içini sürdürmek. II, 315 - 24
Yüka	1. İnce, yufka 2. Zarif, ince, güzel. TT: 709 - 27	Yufka ²⁹⁴	İnce, yufka, ucuz. II, 294 - 25
Yugrul-	Ed. ç. “yugur-”. TT: 709 - 26	Yoğrul-	Yoğrulamak. III, 107 - 24
Yugur-	Yoğurmak. TT: 709 - 25	Yogur-	Yoğurmak. II, 102 - 13
Yumak	Yumak. TT: 710 - 5	Yumğāk	Yumak, yuvarlanan ve yuvarlak olan her şey. III, 44 - 6
Yumalan-	Yuvarlak hale gelmek, yuvarlanmak. TT: 710 - 6	Yumgaklan-	Yumak, yuvarlak yapılmak. III, 116 - 26
Yumruk	Yumruk. TT: 710 - 16	Yuğruk	Yumruk. III, 42 - 26
Yürt	1. Köyün göçtüğü ya da konduğu yer 2. Ülke, yurt. TT: 711 - 8	Yurt	1. Delik. I, 93 - 18 2. Yurt; eski izerler, ören. III, 7 - 1
Yuv-	1. Yıkamak 2. <i>Mec.</i> Aklamak. TT: 711 - 13	Yü-	Yıkamak. III, 66 - 15
Yuvan	1. Tuzu az, yavan 2. <i>Mec.</i> Anlamsız, yavan. TT: 711 - 14	Yawgan	Yavan. III, 37 - 7
Yuvaş	1. Yavaş, sesli, hafif sesle 2. Sessiz, sessiz sedasız. TT: 711 - 15	Yawaş ²⁹⁵	Yavaş; yumuşak huylu. III, 10 - 25

²⁹⁴ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “yupka” (yufka; III, 34 - 7), “yuvga” (katmerli yuka; III, 27 - 15), “yuga” (katmer, yuka, yufka; III, 27 - 15), “yuwga” (zayıf, ince, yufka, âciz; II, 6 - 3) ve “yuwka” (her şeyin incesi, yuka; III, 33 - 24) olarak da geçmektedir.

²⁹⁵ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “yafaş” (yavaş, yumuşak huylu; III, 12 - 1) olarak da geçmektedir.

Yuvun-	Yıkanmak. TT: 712 - 4	Yun-²⁹⁶	1. Yunmak, yıkanmak; abdest almak. III, 66 - 5 2. Döndürmek; kusmak; korkutmak. III, 98 - 18
Yuvut-	Yutmak. TT: 712 - 11	Yüt-	Yutmak. II, 313 - 25
Yükleş-	İşt. Ç. “yükle-”. TT: 712 - 17	Yüdüş-	Yükleşmek, yüklemekte yardım ve yarış etmek. III, 71 - 10
Yüp	1. İp, organ 2. Halı ipi. TT: 713 - 1	Yıp	İp, tel, kendisiyle at bağlanan uzun örk. I, 158 - 7
Yüvür-	Koşmak; dolaşmak. TT: 713 - 13	Yuw-	1. Koşmak. III, 62 - 9 2. Yuvarlamak. III, 61 - 15
Yüvürçi	Kayınbirader. TT: 713 - 14	Yurç	Karının küçük erkek kardaşı, küçük kayın. III, 7 - 4
Yüz	1. Yüz 2. Yüz, yüzey, sath 3. Yan, taraf, yön, cihet 4. Ağız, namlu 5. Yüz (sayı). TT: 714 - 5	Yüz	1. Yüz, çehre, veçhe. I, 60 - 5 2. Sayıda yüz. I, 80 - 12
Yüzdür-	Et. ç. “yüz-” (1. Yüzmek; 2. Soymak, derisini yüzmek). TT: 714 - 7	Yüztür-	Yüzdürmek. III, 95 - 18

²⁹⁶ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**çun-**” (yıkanmak; II, 314 - 20) olarak da geçmektedir.

4.5. Ses Değişmesine Uğrayan Sözcüklerdeki Ses Olayları

4.5.1. Ünlü Olayları

4.5.1.1. İnce Ünlülerin Kalınlaşması

Kalınlaşma, “*ince ünlülerin, belirli ünsüzlerin kalınlaştırma veya kalın ünlülerin benzeştirme etkilerine bağlı olarak veya daha başka bir nedenle kelimedede ön, iç ve son seslerde kalın sıraya geçmeleri*” (Korkmaz, 2010: 228) olarak tanımlanmaktadır.

Türk dilinde yaygın bir şekilde görülen ve artdamaksıllaşma olarak da adlandırılan ünlü kalınlaşması, artlık - önlük uyumu bulunmayan sözcüklerde gerçekleşmekle birlikte (Coşkun, 2008: 54); birincil uzun ünlülerin kısılırken bıraktıkları artdamaksıllaştırıcı etkiden de kaynaklanabilmektedir (Yalçın, 2010: 2404).

Yaptığımız incelemeye göre, Divanü Lûgat-it Türk'ten Türkmen Türkçesine geçen sözcüklerde görülen kalınlaşma örnekleri şunlardır:

e > a

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /e/ ünlüsü, kendisinden önce veya sonra gelen /ñ/ ünsüzünün kalınlaştırıcı etkisiyle ilerleyici veya gerileyici ünsüz benzeşmesine uğrayarak /a/ ünlüsüne dönüşmüş ve şu örneklerde görüldüğü gibi kalınlaşmıştır:

çeñ > cañ (*zil*), Teñri > Tañrı (*Tanrı*).

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /e/ ünlüsü, /a/ ünlüsüne dönüşmüş ve şu örneklerde görüldüğü gibi kalınlaşmıştır:

beyrem > bayram (*bayram*)

i > ı

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcüklerdeki /i/ ünlüsü, ön seste /ı/ ünlüsüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi kalınlaşmıştır:

isig > ıssı (*sıcak*), iz > ız (*iz, çizik*).

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcüklerdeki /i/ ünlüsü, iç seste /ı/ ünlüsüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi kalınlaşmıştır:

bıçek > pıçak (*bıçak*), bıçekle- > pıçakla- (*bıçaklamak*).

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcüklerdeki /i/ ünlüsü /ñ/ ünsüzünün kalınlaştırıcı etkisiyle /ı/ ünlüsüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi kalınlaşmıştır:

Teñri > Tañrı (*Tanrı*)

ĩ > ı

Divanü Lûgat-it Türk'te tek heceli sözcüklerdeki /ĩ/ ünlüsü, /ı/ ünlüsüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi kalınlaşmıştır:

tĩz > dıız (*diz*)

ö > u

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /ö/ ünlüsü /u/ ünlüsüne dönüşmüş ve şu örneklerde görüldüğü gibi kalınlaşmıştır:

örögen > urgan (*organ*)

ü > u

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /ü/ ünlüsü, kendisinden önce veya sonra gelen /ñ/ ünsüzünün kalınlaştırıcı etkisiyle ilerleyici veya gerileyici ünsüz benzeşmesine uğrayarak /u/ ünlüsüne dönüşmüş ve şu örneklerde görüldüğü gibi kalınlaşmıştır:

müñüz > buynuz (*boynuz*)

4.5.1.2. Kalın Ünlülerin İncelmesi

İncelme, “bazı ünsüzlerin etkisiyle kelimenin türlü hecelerinde kalın sırada bulunan ünlülerin veya ünlülerden birinin ince sıraya geçmesi olayı” (Korkmaz, 2010: 228) olarak tanımlanmaktadır.

Türkçede yaygın bir şekilde görülen ve öndamaksıllaşma olarak da adlandırılan ünlü incelmesi, genellikle benzeşme sonucunda ve öndamaksıllaştırıcı etkiye sahip “/ç/, /n/, /ş/, /t/, /y/” vb. gibi harflerin etkisiyle meydana gelmektedir.

Yaptığımız incelemeye göre, Divanü Lûgat-it Türk'ten Türkmen Türkçesine geçen sözcüklerde görülen incelme örnekleri şunlardır:

a > e

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /a/ ünlüsü /n/ ünsüzünün inceltici etkisiyle /e/ ünlüsüne dönüşmüş ve şu örneklerde görüldüğü gibi incelmıştır:

yana > yene (*yine*)

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük başında ve sonundaki /a/ ünlüsü /n/ ünsüzünün inceltici etkisiyle /e/ ünlüsüne dönüşmüş ve şu örneklerde görüldüğü gibi incelmıştır:

ana > ene (*anne*)

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /a/ ünlüsü /e/ ünlüsüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi incelmıştır:

patla- > petle- (*kolalamak*)

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /a/ ünlüsü kendisinden önce gelen ve /w/ ünsüzünün etkisiyle yuvarlaşan /ö/ ince ünlüsünün etkisiyle /e/ ünlüsüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi incelmıştır:

savaş- > söveş- (*savaşmak*)

ı > e

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /ı/ ünlüsü /e/ ünlüsüne dönüşmüş ve şu örneklerde görüldüğü gibi incelmıştır:

yörı- > yöre- (*yürüme*)

ı > i

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /ı/ ünlüsü, kendisinden önce veya sonra gelen /ç/, /t/ ve /ş/ ünsüzlerinin inceltici etkisiyle ilerleyici veya gerileyici ünsüz benzeşmesine uğrayarak /i/ ünlüsüne dönüşmüş ve şu örneklerde görüldüğü gibi incelmıştır:

bıçım > biçim (*biçim*), pış- > biş- (*pişmek*), tıl > dil (*casus*), tıñla- > diñle- (*dinlemek*).

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /ı/ ünlüsü, birinci ve ikinci hecede /i/ ünlüsüne dönüşmüş ve şu örneklerde görüldüğü gibi incelmıştır:

bıldır > bildir (*geçen yıl*), İşçı > İşçi (*işçi*).

Divanü Lûgat-it Türk'teki tek heceli sözcüklerde ön seste bulunan /ı/ ünlüsü, /i/ ünlüsüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi incelmıştır:

ıt > ĩt (*it, köpek*), ıđ- > ĩt- (*götürmek*).

Divanü Lûgat-it Türk'teki tek heceli sözcüklerde iç seste bulunan /ı/ ünlüsü, /i/ ünlüsüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi incelmıştır:

bıç- > bıç- (*biçmek*)

o > ö

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /o/ ünlüsü /ö/ ünlüsüne dönüşmüş ve şu örneklerde görüldüğü gibi incelmıştır:

yōrı- > yöre- (*yürüme*)

u > ü

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /u/ ünlüsü /ü/ ünlüsüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi incelmıştır:

buk- > bük- (*bükme*)

4.5.1.3. Dar Ünlülerin Genişlemesi

Ünlü genişlemesi, “kelime içindeki dar sıradan, /ı/, /i/, /u/, /ü/ ünlülerinin çeşitli nedenlerle boğumlanma özellikleri bakımından geniş sıradan /a/, /e/, /o/, /ö/ ünlülerine dönüşmesi olayı” (Korkmaz, 2010: 227) olarak tanımlanmaktadır.

Yaptığımız incelemeye göre, Divanü Lûgat-it Türk'ten Türkmen Türkçesine geçen sözcüklerde görülen genişleme örnekleri şunlardır:

e > ä

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /e/ ünlüsü, /ä/ geniş ünlüsüne dönüşmüştür:

kegir- > gägir- (*geçirmek*), kemi > gämi (*gemi*), kewşe- > gävüşe- (*geviş getirmek*), tene > däne (*tane*), keklik > kākilik (*keklik*), ketmen > kätmen (*çapa*), yüzerlik > üzärlik (*üzerlik*).

ê > e

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /ê/ ünlüsü /e/ ünlüsüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi genişlemiştir:

kêç- > geç- (*geçmek*), kêçür- > geçir- (*çevirmek, geçirmek*), kêçik > geçit (*geçit*).

ı > a

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük başında, içinde ve sonundaki /ı/ ünlüsü, kendisinden önce veya sonra gelen /a/ ünlüsünün genişletici etkisiyle ilerleyici veya gerileyici ünlü benzeşmesine uğrayarak /a/ ünlüsüne dönüşmüş ve şu örneklerde görüldüğü gibi genişlemiştir:

Sözcük başında;

îgla- > âgla- (*ağlamak*)

Sözcük içinde;

yıgaç > agaç (*ağaç*), aıduz > andız (*andız*), karlıgâç > garlavâç (*kırlangıç*), yarık > yarağ (*zarh, silah*), yarık > yarağ (*yarık*).

Sözcük sonunda;

açı- > aca- (*ekşirmek, acımak*), karı- > garra- (*kocalmak*), kaşı- > gaşa- (*kaşımak*), kazı- > gaza- (*kazımak*), soğı- > sova- (*soğumak*).

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki ve sonundaki /ı/ ünlüsü /a/ ünlüsüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi genişlemiştir:

Sözcük içinde;

yalıñ > yalañ (*çıplak*), tokıt- > dokat- (*dokutmak*), kūrıt- > gūrāt- (*kurutmak*).

Sözcük sonunda;

tokı- > doka- (*dokumak*), kūrı- > gūra- (*kurumak*), okı- > oka- (*okumak*), butı- > pūda- (*budamak*), sırı- > sıra- (*dikmek*), ulı- > uvla- (*ulumak*), yılı- > yıla- (*ısınmak*).

i > e

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük ön, iç ve sonundaki /i/ ünlüsü /e/ ünlüsüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi genişlemiştir:

Sözcük başında;

ikkiz > ekiz (*ikiz*), içi > eye (*sahip*)

Sözcük içinde;

t̄iril- > d̄irel- (*dirilmek*), etliğ > etlek (*etli*), kölige > kölege (*gölge*), õlit- > õlle- (*ıslatmak*).

Sözcük sonunda;

eçi > ece (*anne, yaşlı kadın*), eri- > ere- (*erimek*), kiçi- > ḡice- (*kaşınmak*), kepi- > kepe- (*kurumak*), semri- > semre- (*semirmek*), üşi- > üşe- (*üşümek*), ügi- > üve- (*öğütme*).

u > o

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük başında ve içindeki /u/ ünlüsü /o/ ünlüsüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi genişlemiştir:

Sözcük başında;

uçun- > oyan- (*uyanmak*), uđđar- > oyar- (*uyandırmak*), uza > ozal (*önce, geçmiş zaman*).

Sözcük içinde;

gubuz > gopuz (*kopuz*), yuk- > yok- (*yapışmak*).

ü > ö

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /ü/ ünlüsü /ö/ ünlüsüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi genişlemiştir:

küreş- > göreş- (*güreşmek*), küwre > gövre (*gövde*).

4.5.1.4. Geniş Ünlülerin Daralması

Daralma, “yanlarında geniş ünlüleri daraltma etkisi yapan bazı ünsüzlerin etkisi altında geniş ünlülerin $a > ı$, $o > u$, $e > i$, $ö > ü$ biçimindeki daralma olayı” (Korkmaz, 2010: 226) olarak tanımlanmaktadır. Genellikle /y/ ünsüzünün etkisiyle meydana gelen daralma, Türkçede dar bir ünlü veya daraltıcı bir ünsüzün, kelimedeki geniş ünlüyü kendine benzetmesi şeklinde oluşur (Coşkun, 2008: 48).

Yapılan incelemeye göre, Divanü Lûgat-it Türk'ten Türkmen Türkçesine geçen sözcüklerde görülen daralma örnekleri şunlardır:

a > ı

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /a/ ünlüsü /ı/ ünlüsüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi daralmıştır:

tarma- > dırma- (*tirmalamak*), kışgaç > gışgıç (*kışkaç*), saçra- > sıçra- (*sıçramak*).

e > ı

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /e/ ünlüsü, kendisinden önce veya sonra gelen /l/ ünsüzünün daraltıcı etkisiyle ilerleyici veya gerileyici ünsüz benzeşmesine uğrayarak /ı/ ünlüsüne dönüşmüş ve şu örneklerde görüldüğü gibi daralmıştır:

çelpek > çılpek (*çapak*)

e > i

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük başındaki /e/ ünlüsü, kendisinden önce veya sonra gelen bir dar ünlünün ilerleyici veya gerileyici ünlü benzeşmesine uğrayarak /i/ ünlüsüne dönüşmüş ve şu örneklerde görüldüğü gibi daralmıştır:

erin- > irin- (*erinmek*), eşik > işik (*kapı*).

ē > ĩ

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük başında ve içindeki /ē/ ünlüsü /ĩ/ şekline dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi daralmıştır:

Sözcük başında;

ēl > ĩl (*il, ülke*), ēn > ĩn (*en, genişlik*).

Sözcük içinde;

yēr > ĩr- (*yermek*), bēz > bĭz (*bez*), kēç > gĭç (*geç*), tēr > tĭr- (*dermek*), bēl > bĭl (*bel*).

o > u

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük önünde ve içindeki /o/ ünlüsü, /u/ ünlüsüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi daralmıştır:

Sözcük içinde;

boka > buga (*boğa*), bogra > bugra (*deve aygırı*), kolan > gulan (*yaban eşeği*), yogur- > yugur- (*yoğurmak*).

Sözcük başında;

ogra- > ugra- (*uğramak*)

ö > ü

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /ö/ ünlüsü /ü/ ünlüsüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi daralmıştır:

çöm- > çüm- (*dalmak*), töşe- > düşe- (*döşemek*), töşek > düşek (*döşek*), kökre- > kükre- (*kükremek*), sömür- > sümür- (*sömürmek*).

4.5.1.5. Düz Ünlülerin Yuvarlaklaşması

Yuvarlaklaşma, “kelimede ön ve iç ses durumundaki düz ünlülerin çeşitli fonetik etkenlerle yuvarlak sıraya geçmeleri” (Korkmaz, 2010: 230) olarak tanımlanmaktadır.

Yaptığımız incelemeye göre, Divanü Lûgat-it Türk'ten Türkmen Türkçesine geçen sözcüklerde görülen yuvarlaklaşma örnekleri şunlardır:

a > o

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /a/ ünlüsü, kendisinden önce veya sonra gelen /v/ veya /w/ ünsüzünün yuvarlaklaştırıcı etkisiyle ilerleyici veya gerileyici ünsüz benzeşmesine uğrayarak /o/ ünlüsüne dönüşmüş ve şu örneklerde görüldüğü gibi yuvarlaklaşmıştır:

Sözcük başında;

avut > ovuç (*avuç*)

Sözcük içinde;

tavar > dovar (*davar*), kawuş- > govuş- (*kavuşmak*), sawur- > sovrur- (*savurmak*), tawışgan > tovşan (*tavşan*), yawuz > yovuz (*yaman*).

a > ö

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /a/ ünlüsü, kendisinden önce veya sonra gelen /v/ veya /w/ ünsüzünün yuvarlaklaştırıcı etkisiyle ilerleyici veya gerileyici ünsüz benzeşmesine uğrayarak /ö/ ünlüsüne dönüşmüş ve şu örneklerde görüldüğü gibi yuvarlaklaşmıştır:

sawaş- > söveş- (*savaşmak*)

a > u

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /a/ ünlüsü /u/ ünlüsüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi yuvarlaklaşmıştır:

kuşlağ > guşluk (*kuş yeri*), tolgan- > tolgun- (*üzülmek, sıkılmak*), yavaş > yuvaş (*yavaş*).

e > ö

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük başında ve içindeki /e/ ünlüsü, kendisinden önce veya sonra gelen /w/ ünsüzünün yuvarlaklaştırıcı etkisiyle ilerleyici veya gerileyici ünsüz benzeşmesine uğrayarak /ö/ ünlüsüne dönüşmüş ve şu örneklerde görüldüğü gibi yuvarlaklaşmıştır:

Sözcük başında;

ew > öy (*ev*)

Sözcük içinde;

çewür- > çövür- (*çevirmek*), sewin- > söyün- (*sevinmek*), sewinç > söyünç (*sevinç*).

e > ü

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /e/ ünlüsü, kendisinden önce veya sonra gelen /v/ ünsüzünün yuvarlaklaştırıcı etkisiyle ilerleyici veya gerileyici ünsüz benzeşmesine uğrayarak /ü/ ünlüsüne dönüşmüş ve şu örneklerde görüldüğü gibi yuvarlaklaşmıştır:

teve > düye (*deve*)

ı > u

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /ı/ ünlüsü /u/ ünlüsüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi yuvarlaklaşmıştır:

korkıt- > gorkuz- (korkutmak), yatıg > yatuv (uyku, yatma).

ı > ü

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /ı/ ünlüsü /ü/ ünlüsüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi yuvarlaklaşmıştır:

yıp > yüp (ip)

i > ü

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /i/ ünlüsü /ü/ ünlüsüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi yuvarlaklaşmıştır:

Sözcük başında;

im > üm (*parola*)

Sözcük içinde;

tiz- > düz- (*dizmek*), tizil- > düzül- (*dizilmek*), tizim > düzüm (*dizim*), miñ > müñ (*bin*), süglin > sülgün (*sülün*).

4.5.1.6. Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi

Ünlü düzleşmesi, “*çeşitli fonetik etkenlerle ve genellikle dilimize geçmiş yabancı sözcüklerde, ilk hecedeki yuvarlak sıradan bir ünlünün düz sıraya geçmesi olayı*” (Korkmaz, 2010: 227) olarak tanımlanmaktadır.

Yaptığımız incelemeye göre, Divanü Lûgat-it Türk'ten Türkmen Türkçesine geçen sözcüklerde görülen düzleşme örnekleri şunlardır:

u > ı

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içinde ve sonundaki /u/ ünlüsü, ilk hecedeki düz bir ünlünün etkisiyle ilerleyici ünlü benzeşmesine uğrayarak /ı/ ünlüsüne dönüşmüş ve şu örneklerde görüldüğü gibi düzleşmiştir:

Sözcük içinde;

açuk > açık (*açık*), aguz > agız (*ağız*), altun > altın (*altın*), armut > armıt (*armut*), artuk > artık (*fazla*), aşuk > aşık (*aşık kemiği*), awın- > avun- (*avunmak*), azuk > āzık (*azık*), batur- > batır- (*batırmak*), bastur- > basdır- (*bastırmak*), çaruk > çarık (*çarık*), kandur- > gāndır- (*su içirmek*), karamuk > garamık (*karamuk*), kaygur- > gaygır- (*kayırmak*), kızlamuk > gızamık (*kızamık*), ışgun > ışgın (*ışkın*), sīnuk > sīnik (*kesilmiş*), sīruk > sīrik (*sırık*), yagmur > yagmır (*yağmur*), yastuk > yassık (*yastık*), yaşur- > yaşır- (*gizlemek*), yazuk > yāzık (*kabahat*), yogun > yogīn (*kalın*), samursak > sarımsak (*sarımsak*).

Sözcük sonunda;

bıçgu > bıçğı (*bıçkı*), karañku > garañkı (*karanlık*), kadgu > gayğı (*kayğı*), sındu > sındı (*makas*), yokaru > yokarı (*yukarı*).

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içinde ve sonundaki /u/ ünlüsü /ı/ ünlüsüne dönüşmüş ve şu örneklerde görüldüğü gibi düzleşmiştir:

Sözcük içinde;

tuzluğ > düzlı (*tuzlu*), kuyuğ > guyı (*kuyu*), uluğ > ulı (*ulu*), uzun > uzīn (*uzun*), yulduz > yıldız (*yıldız*).

Sözcük sonunda;

tolu > dōlı (*dolu*), koyu > goyı (*koyu*), soku > sokı (*havan*), uluğluk > ulılık (*ulu*).

u > a

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük sonundaki /u/ ünlüsü, ilk hecedeki düz bir ünlünün etkisiyle ilerleyici ünlü benzeşmesine uğrayarak /a/ ünlüsüne dönüşmüş ve şu örneklerde görüldüğü gibi düzleşmiştir:

ayru > ayra (*ayrı*), taşu- > daşa- (*taşımak*), bāyu- > bāya- (*zenginleşmek*), ortula- > ortala- (*ortalamak*), saru- > sara- (*sarmak*).

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük sonundaki /u/ ünlüsü, ilk hecedeki geniş bir ünlünün etkisiyle ilerleyici ünlü benzeşmesine uğrayarak /a/ ünlüsüne dönüşmüş ve şu örneklerde görüldüğü gibi düzleşmiştir:

boşu- > boşa- (*boşalmak*), boğu- > boya- (*boyamak*), togru- > dogral- (*doğrulamak*), ortu > orta (*orta*).

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki ve sonundaki /u/ ünlüsü, /a/ ünlüsüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi düzleşmiştir:

Sözcük içinde;

kopur- > gopar- (*koparmak*), koruğcı > gōragcı (*koruyucu*), kovuk > govak (*kovuk*), uçun- > oyan- (*uyanmak*), sōruğ > sōrag (*soru*), toksun > togsan (*doksan*).

Sözcük sonunda;

toku > toka (*toka*)

ü > e

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük sonundaki /ü/ ünlüsü /e/ ünlüsüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi düzleşmiştir:

bekü- > beke- (*sertleşmek*), tüpü > depe (*tepe*), törü- > dōre- (*yaratılmak*), kiñü- > gñe- (*genişlemek*), içegü > içege (*bağırsak*), tikü > tike (*lokma*).

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /ü/ ünlüsü /e/ ünlüsüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi düzleşmiştir:

kökürçkün > gōgerçin (*güvercin*), kötür- > göter- (*götürmek*).

ü > i

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içinde ve sonundaki /ü/ ünlüsü, ilk hecedeki düz bir ünlünün etkisiyle ilerleyici ünlü benzeşmesine uğrayarak /i/ ünlüsüne dönüşmüş ve şu örneklerde görüldüğü gibi düzleşmiştir:

Sözcük içinde;

bedük > beyik (*büyük*), bilezük > bilezik (*bilezik*), çekük > çekiç (*çekiç*), çekürge > çekirtge (*çekirge*), temür > demir (*demir*), teşük > deşik (*yarık*), eksük > egsik (*eksik*), kēçür- > geçir- (*çevirmek, geçirmek*), kemür- > gemir- (*kemirmek*), içür- > içir- (*içirmek*), sidük > siydik (*sidik*), yitür- > yitir- (*yitirmek*).

Sözcük sonunda;

belgü > belgi (*işaret*), bergü > bergi (*borç*), berü > bāri (*beri*), eksü- > egsil- (*eksilmek*), içkü > içgi (*içki*), sekü > seki (*basamak, seki*).

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /ü/ ünlüsü /i/ ünlüsüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi düzleşmiştir:

büt- > bit- (*bitmek*), türlüg > dürli (*türlü*), erük > erik (*erik*), kökürçkün > gōgerçin (*güvercin*), külgü > gülki (*gülme*), köprüg > köpri (*köprü*), ölüg > öli (*ölü*), süpürgü > süpürgi (*süpürge*), sürüg > süri (*sürü*).

ü > ĩ

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /ü/ ünlüsü /ĩ/ ünlüsüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi düzleşmiştir:

bütün > bütĩn (*bütün*)

ö > e

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /ö/ ünlüsü ilk hecedeki düz bir ünlünün etkisiyle ilerleyici ünlü benzeşmesine uğrayarak /e/ ünlüsüne dönüşmüş ve şu örneklerde görüldüğü gibi düzleşmiştir:

çömçe > çemçe (*kaşık*)

4.5.1.7. Uzun Ünlülerin Kısılması

Ünlü kısılması, “*normal uzunluktaki ünlülerin boğumlanma sürelerinden daha kısa bir sürede boğumlanmaları olayı*” (Korkmaz, 2010: 228) olarak tanımlanmaktadır. Türk dilinin fonetik temayülleri arasında görülen uzun ünlülerin kısılması olayı; normal süredeki ünlülerin daha kısa sürede boğumlanan ünlülere dönüşmesiyle de görülmektedir. Bu kısılma olayı özellikle Çuvaş, Tatar ve Başkurt Türkçelerinde görülmektedir (Karaca, 2011: 73).

ā > a

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /ā/ ünlüsü /a/ ünlüsüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi kısalmıştır:

ās- > as- (asmak), āsıl- > asıl- (asılmak, asılı durmak), āş > aş (yemek, aş),
bāl > bal (bal), çāt > çat (kuyu), kāyīñ > gayīñ (*kayın ağacı*), kānu > hanı (*hani*),
sāp > sap (sap, tutacak yer), ulāg > ulağ (ulak, haberci).

ē > e

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /ē/ ünlüsü /e/ ünlüsüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi kısalmıştır:

bēglik > beglik (beylik), tēr > der (*ter*).

ē > iy

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içinde ve sonundaki /ē/ ünlüsü, kısılırken bıraktığı yarım ünlü kabul edilen /y/ sesiyle birlikte /iy/ şekline dönüşmüş ve şu örneklerde görüldüğü gibi daralmıştır:

Sözcük içinde;

tēdür- > diydür- (*söyletmek*), yēm > iym (*yem*), yēmiş > iymiş (*meyve*).

Sözcük sonunda;

tē- > diy- (*söylemek, demek*), yē- > iy- (*yemek*).

ē > e

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içinde ve sonundaki /ē/ ünlüsü şu örneklerde görüldüğü gibi /e/ ünlüsüne dönüşerek kısalmıştır:

yēg > yeg (daha iyi), yēl > yel (rüzgar), yēñ > yeñ (kol, yen), yēr > yer (yer, toprak).

ī > i

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /ī/ ünlüsü şu örneklerde görüldüğü gibi kısalmış ve /i/ ünlüsüne dönüşmüştür:

sīz- > sız- (*sızmak*)

ī > üy

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /ī/ ünlüsü kısalırken bıraktığı yarım ünlü kabul edilen /y/ sesiyle birlikte /üy/ şekline dönüşmüş ve şu örneklerde görüldüğü gibi kısalmıştır:

tīt- > tüyt- (*ditmek*)

ō > o

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /ō/ ünlüsü /o/ ünlüsüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi kısalmıştır:

bōl- > bol- (olmak), bōz > boz (boz renk), kōl > gol (*kol*), kōn- > gon- (*konmak*), kōr > gor (*maya*), kōşa > goşa (*çift*), tōz- > toza- (*tozumak*), ōr- > or- (biçmek), ōz- > oz- (başkasını ileri geçmek), sōğan > soğan (soğan), sōl > sol (sol), tōr > tor (tor, ağ), tōrum > torum (deve yavrusu), yor- > yōr- (tabir etmek).

ō̄ > ö

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /ō̄/ ünlüsü /ö/ ünlüsüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi kısalmıştır:

tōl > döl (*döl*), tōle- > dölle- (*yavrulamak*), tōz- > döz- (*sabretmek*), kōz > göz (*göz*), kōzet- > gözet- (*gözetmek*), sōz > söz (söz), tōr > tör (baş köşe).

ū > u

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /ū/ ünlüsü /u/ ünlüsüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi kısalmıştır:

tūl > dul (*dul*), tūr- > dur- (*durmak*), kudur- > gūdura- (*kudurmak*), sūwar- > suvar- (*sulamak*), sūw > suv (*su*), sūwsa- > suvsa- (*susamak*), ūla- > ula- (ulamak, eklemek), ūr- > ur- (vurmak), ūtan- > utan- (utanmak), ūtañç > utañç (utañç).

ū > uv

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük başında ve içindeki /ū/ ünlüsü kısalırken bıraktığı /v/ ünsüzüyle birlikte /uv/ şekline dönüşmüş ve şu örneklerde görüldüğü gibi kısalmıştır:

Sözcük başında;

ūl- > uvla- (*ulumak*)

Sözcük içinde;

yūt- > yuvut- (*yutmak*)

ū > uy

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /ū/ ünlüsü kısılrken bıraktığı yarım ünlü kabul edilen /y/ ünsüzüyle birlikte /uy/ şekline dönüşmüş ve şu örneklerde görüldüğü gibi kısalmıştır:

yū- > yuv- (*yıkamak*)

ū̄ > ü

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /ū̄/ ünlüsü /ü/ ünlüsüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi kısalmıştır:

tūz > düz (*düz*), kūn > gün (*gün*), sūz- > süz- (*süzmek*), ūç > üç (*üç*), yūz > yüz (*yüz, çehre*).

ū̄ > üy

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /ū̄/ ünlüsü yanında yarım ünlü kabul edilen /y/ seslik iziyle birlikte /üy/ şekline dönüşmüş ve şu örneklerde görüldüğü gibi kısalmıştır:

Sözcük başında;

ūn > üyn (*ün, ses*), ūr- > üyr- (*ürmek, havlamak*).

Sözcük içinde;

tūp > düyp (*dip*), tūr > düyr (*dürmek*), tūş > düyş (*düş, rüya*), tūşe- > düşürge- (*düş görmek*), kūç > güyç (*güç*), kūçlen- > güyçlen- (*güçlen*), kūz > güyz (*güz*), sūçi- > süyce- (*tatlılaşmak*), sūçik > süyci (*tatlı*), sūt > süyt (*süt*).

Sözcük sonunda;

tū > tüy (*tüy*)

4.5.1.8. Kısa Ünlülerin Uzaması

Ünlü uzaması, “çeşitli ses değişimleri sonunda bir ünlünün boğumlanma süresinin normal ünlülerin boğumlanma süresinden daha uzun sürmesi, o ünlünün daha uzun söylenmesi” (Korkmaz, 2010: 229) olarak tanımlanmaktadır.

Ünlü uzaması, ikincil ünlü uzunluklarını en güzel biçimde yaşatan Türkmen Türkçesinde önemli bir yer tutmaktadır. Divanü Lûgat-it Türk’ün söz varlığında kısa nitelikte olduğu tespit edilen ve Türkmen Türkçesinin günümüz söz varlığında uzun nitelikte seslerle yaşayan sözcüklerde görülen ünlü uzaması, aşağıdaki sözcüklerle örneklenebilir:

a > ā

Divanü Lûgat-it Türk’te sözcük içindeki /a/ ünlüsü /ā/ ünlüsüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi kısalmıştır:

arık > ārık (ırmak, ark), aşāk > aşak (aşağı), bala > bāla (çocuk, yavru), balık > bālık (balık), çanak > çānak (çanak), yarış > yārış (yarış), yay- > yāy- (yayık yapmak), yaylağ > yāylag (yayla), yayıl- > yāyıl- (yayılmak), yaz- > yāz- (çözülme), yaztur- > yāzdir- (çözdürmek), yazlat- > yāzlat- (yaylağa çıkmak), yırak > yīrāk (uzak).

ı > ī

Divanü Lûgat-it Türk’te sözcük içindeki /ı/ ünlüsü /ī/ ünlüsüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi kısalmıştır:

çıbık > çībık (çubuk)

i > ī

Divanü Lûgat-it Türk’te sözcük içindeki /i/ ünlüsü /ī/ ünlüsüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi kısalmıştır:

ige- > īgele- (eğelemek), il- > īl- (ilişmek), iliş- > īliş- (ilişmek), in- > īn- (inmek).

o > ̄o

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /o/ ünlüsü /̄o/ ünlüsüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi kısalmıştır:

oba > ̄oba (köy, oba)

ö > ̄ö

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /ö/ ünlüsü /̄ö/ ünlüsüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi kısalmıştır:

ön- > ̄ön- (yapmak, etmek), öndür- > ̄öndür- (bitirmek), ördek > ̄ördek (ördek).

u > ̄u

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /u/ ünlüsü /̄u/ ünlüsüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi kısalmıştır:

yurt > ȳurt (delik, ülke)

4.5.1.9. Ünlü Düşmesi

Ünlü düşmesi, “*türlü ses etkileri altında kelimelerin iç ve son seslerinde bulunan bazı ünlülerin düşmesi*” (Korkmaz, 2010: 227) olarak tanımlanmaktadır. Ünlü düşmesi, Türkçede söz başında, söz içinde ve söz sonunda gerçekleşebilen bir ses olayıdır. Türkçenin genel yapısı göz önüne alındığında söz başındaki ünlü düşmelerinin açık hece durumunda olmasından kaynaklandığı görülmektedir (Türk, 2003: 228).

Yaptığımız incelemeye göre, Divanü Lûgat-it Türk'ten Türkmen Türkçesine geçen sözcüklerde görülen ünlü düşmesi örnekleri şunlardır:

ı > Ø

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /ı/ ünlüsü şu örneklerde görüldüğü gibi düşmüştür:

arıt- > art- (*temizlemek*), ayıt- > ayt- (*söylemek*), tokımak > tokmak (*tokmak*), tawışgan > tovşan (*tavşan*).

i > Ø

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /i/ ünlüsü şu örneklerde görüldüğü gibi düşmüştür:

elig > el (*el*), kirit > kilt (*kilit*).

u > Ø

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /u/ ünlüsü şu örneklerde görüldüğü gibi düşmüştür:

kugu > guv (*kuğu*), yapurgak > yaprak (*yaprak*), yonu- > yön- (*yontmak*), yogurkan > yorgan (*yorgan*).

ü > Ø

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içinde /ü/ ünlüsü şu örneklerde görüldüğü gibi düşmüştür:

süñük > süñk (*kemik*)

4.5.1.10. Ünlü Türemesi

Ünlü türemesi, “ses özelliklerine veya birbirleri ile birleşme şartlarına bağlı bazı nedenlerle kelimenin ön, iç ve sonuna ünlü getirilmesi olayı” (Korkmaz, 2010: 229) olarak tanımlanmaktadır. Sözcüğün özgün biçiminde bulunmayan bir ünlünün sonradan çeşitli seslik nedenlerle ortaya çıkmasıdır. Özellikle alıntı sözcüklerde görülen bir ses olayıdır. Türkçe, yabancı sözcüklerin önemli bir bölümünü bu yolla kendi dizgesine uyarlamıştır (Eker, 20069: 301).

Yaptığımız incelemeye göre, Divanü Lûgat-it Türk'ten Türkmen Türkçesine geçen sözcüklerde görülen ünlü türemesi örnekleri şunlardır:

Ø > a

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük sonunda /a/ ünlüsü şu örneklerde görüldüğü gibi türemiştir:

kok- > koka- (*kokmak*), sîn > sîna (*boy, beden*), sör- > sōra- (*sormak*), tōz- > toza- (*tozumak*).

Ø > e

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük sonunda /e/ ünlüsü şu örneklerde görüldüğü gibi türemiştir:

yind- > inde- (*aramak*), külgen > gülegen (*çok gülen*).

Ø > ı

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içinde ve sonunda /ı/ ünlüsü şu örneklerde görüldüğü gibi türemiştir:

Sözcük içinde;

agna- > āgına- (*debelenmek*), yaldra- > yaldıra- (*parlamak*).

Sözcük sonunda;

aşak > aşākı (*aşağı*)

Ø > i

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük sonunda /i/ ünlüsü şu örneklerde görüldüğü gibi türemiştir:

keklik > kākilik (*keklik*)

Ø > u

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içinde /u/ ünlüsü şu örneklerde görüldüğü gibi türemiştir:

kudur- > gūdura- (*kudurmak*)

Ø > ü

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içinde /ü/ ünlüsü şu örneklerde görüldüğü gibi türemiştir:

börk > bōrük (*başlık*)

4.5.2. Ünsüz Olayları

4.5.2.1. Tonlulaşma

Tonlulaşma, “*tonsuz /p/, /ç/, /t/, /k/ gibi ünsüzler ile biten kelimelerin sonuna ünlü ile başlayan bir ek getirildiğinde, kelime sonundaki tonsuz sert ünsüzlerin yumuşayarak tonlu /b/, /c/, /d/, /g/ (ğ) ünsüzlerine dönüşmesi olayı*” (Korkmaz, 2010: 215) olarak tanımlanmaktadır.

Ötümlüleşme de denilen bu ses olayı, tonsuz bir ünsüzün iki ünlü arasında kalması veya uzun ünlülerin kısalması sonucu seslik iz bırakması nedeniyle meydana gelmektedir.

Yaptığımız incelemeye göre, Divanü Lûgat-it Türk'ten Türkmen Türkçesine geçen sözcüklerde görülen tonlulaşma örnekleri şunlardır:

ç > c

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük ön ve iç sesindeki /ç/ ünsüzü, /c/ ünsüzüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi tonlulaşmıştır:

Sözcük başında;

çeñ > cañ (*zil*)

Sözcük içinde;

açı- > aca- (*ekşimek, acımak*), açığ > ācı (*acı*), biçin > b̄icin (*maymun*), eçi > ece (*anne, yaşlı kadın*), kañcık > gancık (*dişi köpek*), karınça > garınca (*karınca*), kışıla- > gıcıkla- (*kıdıklamak*), kēçe > ḡice (*gece*), kiçi- > ḡice- (*kaşınmak*), kiñü- > ḡiñe- (*genişlemek*), kuçak > gucak (*kucak*), kuçakla > gucakla (*kucakla*), künçek > küncek (*bölge*), monçuk > mōncuk (*boncuk*), oçak > ōcak (*ocak*), sūçi- > süyce- (*tatlılaşmak*), sūçik > süyci (*tatlı*), uça > ūca (*sirt, kuyruk sokumu kemiği*), uçuz > uc̄iz (*ucuz*), yançık > yāncık (*torba*).

k > g

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük ön, iç ve sonundaki /k/ ünsüzü, /g/ ünsüzüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi tonlulaşmıştır:

Sözcük başında;

kapa > gāba (*büyük*), kapak > gāpak (*göz kapağı*), kabar- > gābar- (*kabarmak*), kaç- > gaç- (*kaçmak*), kaçgın > gaçgın (*göçmen, kaçan*), kāl- > gāl- (*kalmak*), kalıñ > galın (*kalın*), kaliñ > galiñ (*çeyiz*), kalkan > galkan (*kalkan*), kamaş- > gāmaş- (*kamaşmak*), kamçı > gamçı (*kamçı*), kamaş > gamış (*kamış*), kān > gān (*kan*), kān- > gān- (*kanmak*), kāna- > gāna- (*kanamak*), kānat- > gānat- (*kanatmak*), kanat > gānat (*kanat*), kañçık > gancık (*dişi köpek*), kandur- > gāndır- (*su içirmek*), kāp > gāp (*kap*), kap- > gap- (*kapmak*), kapak > gapak (*kapak*), kapuğ > gapı (*kapı*), kapıl- > gapıl- (*kapılmak*), kār > gār (*kar*), kār- > gār- (*kariştirmek*), kara > gara (*kara*), karar- > garal- (*kararmak*), karala- > garala- (*karalamak*), karart- > garalt- (*karartmak*), karamuk > garamık (*karamuk*), karañku > garañkı (*karanlık*), kadaş > gardaş (*kardeş*), karga > garga (*karga*), karga- > garga- (*lanet etmek*), kargış > gargış (*beddua*), karın > garın (*karın*), karınça > garınca (*karınca*), kariş > garış (*kariş*), kārış- > gārış- (*karişmek*), karlıgāç > garlavāç (*kırlangıç*), karşı > garşı (*karşı*), kāş > gāş (*kaş*), kaşı- > gaşa- (*kaşımak*), kat > gat (*kat*), kat- > gat- (*katmak*), katıg > gati (*katı*), katık > gatik (*katık*), katıl- > gatil- (*katılmak*), katır > gatur (*katır*), kāgun > gāvun (*kavun*), kay- > gāy- (*kaymak*), kaya > gaya (*kaya*), kadgu > gaygı (*kaygı*), kaygur- > gaygır- (*kayırmak*), kaygık > gayık (*kayık*), kayın > gayın (*kayın*), kāyın > gayın (*kayın ağacı*), kaçış > gayış (*kayış*), kayna- > gayna- (*kaynamak*), kaytar- > gaytar- (*kaytarmak*), kāz > gāz (*gaz*), kaz- > gaz- (*kazmak*), kazı- > gaza- (*kazımak*), kazgan- > gazan- (*kazanmak*), kazganç > gazanç (*kazanç*), kēç- > geç- (*geçmek*), keçi > geçi (*keçi*), kēçür- > geçür- (*çevirmek, geçirmek*), kēçik > geçit (*geçit*), kegir- > gāgir- (*geğirmek*), kel- > gel- (*gelmek*), kelin > gelin (*gelin*), keliş- > geliş- (*gelişmek*), kemi > gāmi (*gemi*), kemür- > gemir- (*kemirmek*), keñeş > geñeş (*öğüt*), keñeş- > geñeş- (*danışmak*), ker- > ger- (*germek*), kerek > gerek (*gerekli*), keriş > geriş (*dağ tepesi*), keltür- > getir- (*getirmek*), kewşe- > gāvüşe- (*geviş getirmek*), keç- > gey- (*giymek*), kez- > gez- (*gezme*), kezlük > gezlük (*kadın bıçağı*), kıcıla- > gıcıkla- (*kıdıklamak*), kıkır- > gīgır- (*bağır*), kıl > gıl (*kıl*), kılıç > gılıç (*kılıç*), kılıçla- > gılıçla- (*kılıçlamak*), kılık > gılık (*kılık*), kımız > gımız (*kımız*), kīn > gīn (*kın*), kına- > gīna- (*işkence etmek*), kiñür > giñür (*kızgın*), kır > gır (*kır*), kır- > gır- (*kırmak*), kırğag > gıra (*kenar*), kırça- > girça- (*temizlemek*), kırındı > girındı (*kırıntı*), kırk- > gırk- (*kırmak*), kıs- > gıs- (*kısmak*), kısğa > gīsga (*kısa*), kısgaç > gısgıç (*kıskaç*), kısır > gısır (*kısır*), kısrak > gısrak (*kısrak*), kış > gış (*kış*), kışla- > gışla-

(*kışlamak*), *kışlağ* > *gışlağ* (*kışlak*), *kışlık* > *gışlık* (*kışlık*), *kıy-* > *gıy-* (*kıymak*), *kıyık* > *gıyık* (*eğri*), *kīz* > *gīz* (*kız*), *kızlamuk* > *gızamık* (*kızamık*), *kızār-* > *gızār-* (*kızarmak*), *kızıl* > *gızıl* (*kızıl*), *kēçe* > *gīce* (*gece*), *kiçi-* > *gīce-* (*kaşınmak*), *kēç* > *gīç* (*geç*), *kiter-* > *gider-* (*gidermek*), *kīr-* > *gīr-* (*girmek*), *kīriş-* > *gīriş-* (*girişmek*), *kit-* > *git-* (*gitmek*), *kizle-* > *gizle-* (*gizlemek*), *kizlen-* > *gizlen-* (*gizlenmek*), *koç* > *goç* (*koç*), *kōl* > *gol* (*kol*), *kiñ* > *gīñ* (*geniş*), *koltuk* > *goltuk* (*koltuk*), *kom* > *gom* (*hörgüç*), *kōn-* > *gon-* (*konmak*), *konşı* > *goñşı* (*komşu*), *koñur* > *goñur* (*kestane rengi*), *kop-* > *gop-* (*kopmak*), *kopur-* > *gopar-* (*koparmak*), *kōr* > *gor* (*maya*), *koruğçı* > *gōragçı* (*koruyucu*), *kork-* > *gork-* (*korkmak*), *korkluk* > *gorkak* (*korkak*), *korkunç* > *gorkunç* (*korkunç*), *korkıt-* > *gorkuz-* (*korkutmak*), *koş-* > *goş-* (*koşmak*), *kōşa* > *goşa* (*çift*), *kova* > *gova* (*kova*), *kovuk* > *govak* (*kovuk*), *koğşa* > *govşa-* (*gevşemek*), *koğşak* > *govşak* (*gevşek*), *kogur-* > *govur-* (*kavurmak*), *kawuş-* > *govuş-* (*kavuşmak*), *koy-* > *goy-* (*koymak*), *koyu* > *goyı* (*koyu*), *koy* > *goyun* (*koyun*), *köç* > *göç* (*göç*), *köç-* > *göç-* (*göçmek*), *köçür-* > *göçür-* (*taşımak, yazmak*), *kökürçkün* > *gōgerçin* (*güvercin*), *kōk* > *gōk* (*gök*), *köm-* > *göm-* (*gömmek*), *kōn* > *gōn* (*at derisi*), *kōn-* > *gōnel-* (*düzelmek*), *kōni* > *gōni* (*doğru*), *kōr-* > *gōr-* (*görmek*), *küreş-* > *gōreş-* (*güreşmek*), *körk* > *görk* (*güzellik*), *körün-* > *görün-* (*görünmek*), *körüş-* > *görüş-* (*görüşmek*), *kötür-* > *göter-* (*götürmek*), *küwre* > *gövre* (*gövde*), *kögüz* > *gövüs* (*göğüs*), *kōz* > *göz* (*göz*), *kōzet-* > *gōzet-* (*gözetmek*), *kuçak* > *gucak* (*kucak*), *kuçakla* > *gucakla* (*kucakla*), *kudur-* > *gūdura-* (*kudurmak*), *kutuz* > *guduz* (*kuduz*), *kul* > *gul* (*kul*), *kulak* > *gulak* (*kulak*), *kulaç* > *gulaç* (*kulaç*), *kulaçla-* > *gulaçla-* (*kulaçla ölçmek*), *kolan* > *gulan* (*yaban eşeği*), *kulun* > *gulun* (*tay*), *kum* > *gum* (*kum*), *kunduz* > *gunduz* (*kunduz*), *kur-* > *gur-* (*kurmak*), *kūrı-* > *gūra-* (*kurumak*), *kuşun* > *gurşun* (*kurşun*), *kurt* > *gürt* (*solucan, kurt*), *kurul* > *gurul* (*kurulmak*), *kurun* > *gurum* (*kurum*), *kus-* > *gus-* (*kusmak*), *kuş* > *guş* (*kuş*), *kuşlağ* > *guşluk* (*kuş yeri*), *kuşluk* > *guşluk* (*kuşluk vakti*), *kurşa-* > *guşa-* (*kuşamak*), *kurşağ* > *guşak* (*kuşak*), *kut* > *gut* (*kut, talih*), *kutğar-* > *gutar-* (*kurtarmak*), *kugu* > *guv* (*kuğu*), *kuyug* > *guyı* (*kuyu*), *kudruk* > *guyruk* (*kuyruk*), *kuzı* > *guzı* (*kuzu*), *kül-* > *gül-* (*gülmek*), *külgen* > *gülegen* (*çok gülen*), *külgü* > *gülki* (*gülme*), *külünç* > *gülkünç* (*gülünç*), *kūn* > *gün* (*gün*), *kūndüz* > *gündüz* (*gündüz*), *kūni* > *güni* (*kuma*), *kūnlük* > *günlük* (*günlük*), *külre-* > *gürle-* (*gürlemek*),

kūç > güyç (*güç*), kūçlen- > güyçlen- (*güçlen*), kūçlig > güyçli (*güçlü*), küye > güye (*güve*), kūz > güyz (*güz*).

Sözcük içinde;

bākır- > bāgır- (*bağırmaq*), boka > buga (*boğa*), çakır > çağır (*şarap*), dakı > dağı (*dahi, daha*), eksük > egsik (*eksik*), eksü- > egsil- (*eksilmek*), ekşi > egşi (*ekşi*), eski > esgi (*eski*), içkü > içgi (*içki*), toksun > togsan (*doksan*), yōkađ- > yōgal- (*yok olmak*).

Sözcük sonunda;

bezek > bezeg (*süs, nakış*), etik- > etig- (*güçlenmek*), yarık > yarağ (*zırh, silah*), yarık > yarağ (*yarık*), istek > isleg (*istemek*).

p > b

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük başında ve içindeki /p/ ünsüzü, /b/ ünsüzüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi tonlulaşmıştır:

Sözcük başında;

pars > bars (*pars*), pış- > biş- (*pişmek*), pus- > bus- (*pusmak*).

Sözcük içinde;

çepiş > çebiş (*ufak oğlak*)

s > z

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük sonundaki /s/ ünsüzü, /z/ ünsüzüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi tonlulaşmıştır:

ayaz > ayaz (*ayaz*), yalnūs > yalnīz (*yalnız*).

t > d

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük ön ve iç sesindeki /t/ ünsüzü, /d/ ünsüzüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi tonlulaşmıştır:

Sözcük başında;

taban > dāban (*taban*), tāg > dāğ (*dağ*), dāgla- > tagla- (*dağlamak*), tak- > dak- (*takmak*), takıl- > dakıl- (*takılmak*), talak > dālak (*dalak*), tam- > dam- (*damlamak*), tamak > damak (*damak*), tamar > damar (*damar*), tañ > dañ (*tan vakti*), tañ- > dañ-

(*sarmak*), *tār* > *dār* (*dar*), *tara-* > *dara-* (*taramak*), *targak* > *darak* (*tarak*), *taran-* > *daran-* (*taranmak*), *tarıg* > *darı* (*darı*), *tarık-* > *dārık-* (*daralmak*), *tart-* > *dart-* (*çekmek*), *tartıg* > *dartıgı* (*tartı*), *tāş* > *dāş* (*taş*), *taş* > *daş* (*dış*), *tāş-* > *daş-* (*taşmak*), *taşu-* > *daşa-* (*taşımak*), *tātıg* > *dāt* (*tat*), *tātlıg* > *dātli* (*tatlı*), *taya-* > *daya-* (*dayamak*), *tayan-* > *dayan-* (*dayanmak*), *teg-* > *deg-* (*değmek*), *teğirmen* > *degirmen* (*değirmen*), *teğış-* > *değış-* (*değişmek*), *tegre* > *degre* (*etraf*), *teğü* > *dek* (*gibi*, *dek*), *telmir-* > *delmir-* (*özlemek*), *temür* > *demir* (*demir*), *teñ* > *deñ* (*denk*), *teñiz* > *deñiz* (*deniz*), *tep-* > *dep-* (*tepmek*), *tüpü* > *depe* (*tepe*), *teplik* > *depgi* (*tekme*), *tebiz* > *depiz* (*çorak yer*), *tepre-* > *depre-* (*çabalamak*), *tēr* > *der* (*ter*), *teri* > *deri* (*deri*), *tērle-* > *derle-* (*terlemek*), *teşil-* > *deşil-* (*deşilmek*), *teşük* > *deşik* (*yarık*), *tık-* > *dık-* (*tıkmak*), *tın-* > *dın-* (*dinlenmek*), *tarma-* > *dırma-* (*turmamak*), *tırñak* > *dırnak* (*turnak*), *tīz* > *dīz* (*diz*), *tiñ* > *dik* (*dik*), *tik-* > *dik-* (*dikmek*), *til* > *dil* (*dil*), *tıl* > *dil* (*casus*), *til-* > *dil-* (*dilmek*), *tile-* > *dile-* (*dilemek*), *tilek* > *dileg* (*dilek*), *tilen-* > *dilen-* (*dilenmek*), *tilim* > *dilim* (*dilim*), *tıñla-* > *diñle-* (*dinlemek*), *tire-* > *dīre-* (*desteklemek*), *tiregü* > *dīreg* (*destek*, *direk*), *tiril-* > *dīrel-* (*dirilmek*), *tīrig* > *dīri* (*diri*), *tīş* > *dīş* (*dış*), *tīşe-* > *dīşe-* (*dışemek*), *tīşle-* > *dīşle-* (*dışlemek*), *toğ-* > *dog-* (*doğmak*), *toğra-* > *dogra-* (*doğramak*), *togru-* > *dogral-* (*doğrulmak*), *togur-* > *dogur-* (*doğurmak*), *tok* > *dok* (*tok*), *tokı-* > *doka-* (*dokumak*), *tokluk* > *dokluk* (*tokluk*), *tokuz* > *dokuz* (*dokuz*), *tolğa-* > *dola-* (*dolamak*), *toldur-* > *döldur-* (*doldurmak*), *tolu* > *döli* (*dolu*), *tolı* > *dolı* (*gökten yağan dolu*), *tōn* > *dōn* (*elbise*), *toñ* > *doñ* (*soğuk*, *don*), *toñ-* > *doñ-* (*donmak*), *toñuz* > *doñuz* (*domuz*), *toruğ* > *dōr* (*doru*), *tavar* > *dovar* (*davar*), *tođ-* > *doy-* (*doymak*), *tök-* > *dök-* (*dökmek*), *töl* > *döl* (*döl*), *töle-* > *dölle-* (*yavrulamak*), *tōn-* > *dōn-* (*dönmek*), *törü-* > *döre-* (*yaratılmak*), *tört* > *dört* (*dört*), *tōş* > *dōş* (*göğüs*), *tög-* > *döv-* (*dövmek*), *tögüş-* > *dövüş-* (*dövüşmek*), *töz-* > *döz-* (*sabretmek*), *tül* > *dul* (*dul*), *tuman* > *dumān* (*duman*), *tūr-* > *dur-* (*durmak*), *turk* > *durk* (*biçim*), *turum* > *durum* (*durum*), *tuş* > *düş* (*yakın*, *denk*), *tuş-* > *düş-* (*karşılaşmak*), *tuşağ* > *duşak* (*köstek*), *tuy-* > *duy-* (*duymak*), *tuz* > *düz* (*tuz*), *tuzak* > *duzak* (*tuzak*), *tuzla-* > *düzla* (*tuzlamak*), *tuzluğ* > *düzli* (*tuzlu*), *türt-* > *dürt-* (*dürtmek*), *tüş-* > *düş-* (*düşmek*), *töşe-* > *düşe-* (*döşemek*), *töşek* > *düşek* (*döşek*), *tüg-* > *düv-* (*düğümlmek*), *tügün* > *düvün* (*düğüüm*), *teve* > *düye* (*deve*), *tüp* > *düyp* (*dip*), *tūr* > *düyr* (*dürmek*), *tüş* > *düş* (*düş*, *rüya*), *tüşe-* > *düşürge-* (*düş görmek*), *tüz* > *düz* (*düz*), *tiz-* > *düz-* (*dizmek*), *tüzer-* > *düzel-* (*düzelmek*), *tizil-* > *düzül-* (*dizilmek*), *tizim* > *düzüm* (*dizim*), *tene* > *dāne* (*tane*).

Sözcük içinde;

ağtar- > āgdar- (*devirmek*), bastur- > basdır- (*bastırmak*), biltür- > bildir- (*bildirmek*), çātır > çādır (*çadır*), kiter- > gider- (*gidermek*), kutuz > guduz (*kuduz*), ōtuñ > ōdun (*odun*), ōtuñluk > ōdunluk (*odunluk*), öte- > öde- (*ödemek*), butı- > pūda- (*budamak*), butak > pūdak (*budak*), yeti > yedi (*yedi*), yetigen > yedigen (*büyük ayı*).

4.5.2.2. Tonsuzlaşma

Tonsuzlaşma, “ünsüzlerin boğumlanma sırasında titreşimlerini kaybederek tonsuz niteliği kazanması” (Korkmaz, 2010: 228) olarak tanımlanmaktadır. Bu ses olayı tonlulaşmanın tam tersi biçiminde, sözcüklerin ön, iç veya sonunda bulunan /b/, /c/, /d/, /g/ (ğ) gibi tonlu ünsüzlerin, /p/, /ç/, /t/, /k/ gibi tonsuz ünsüzlere dönüşmesi olayıdır.

Tonlulaşmanın tam tersi olan ve ötümsüzleşme de denilen bu ses olayı, tonlu sıradan ünsüzlerin tonsuz sıradan bir ünlüyle değişmesidir.

Yaptığımız incelemeye göre, Divanü Lûgat-it Türk’ten Türkmen Türkçesine geçen sözcüklerde görülen tonsuzlaşma örnekleri şunlardır:

b > p

Divanü Lûgat-it Türk’te sözcük başında ve içindeki /b/ ünsüzü, /p/ ünsüzüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi tonsuzlaşmıştır:

Sözcük başında;

balık > palçık (*balık*), biçek > pıçak (*bıçak*), biçekle- > pıçakla- (*bıçaklamak*), butı- > pūda- (*budamak*), butak > pūdak (*budak*).

Sözcük içinde;

tebiz > depiz (*çorak yer*), gubuz > gopuz (*kopuz*).

d > t

Divanü Lûgat-it Türk’te sözcük içinde ve sonundaki /d/ ünsüzü, /t/ ünsüzüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi tonsuzlaşmıştır:

Sözcük içinde;

oldañ > oltañ (*pabuç altı*)

Sözcük sonunda;and > ant (*yemin, ant*)**đ > t**

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük sonundaki /đ/ ünsüzü, /t/ ünsüzüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi tonsuzlaşmıştır:

ıđ- > ĩt- (*götürmek*)**g > k**

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /g/ ünsüzü, /k/ ünsüzüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi tonsuzlaşmıştır:

Sözcük içinde;kürgü > gülki (*gülme*)Sözcük sonunda;etlig > etlek (*etli*)**ğ > k**

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içinde ve sonundaki /ğ/ ünsüzü, /k/ ünsüzüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi tonsuzlaşmıştır:

Sözcük içinde;sağız > sakız (*sakız*),Sözcük sonunda;

tuşağ > duşak (*köstek*), kuşlağ > guşluk (*kuş yeri*), kurşağ > guşak (*kuşak*), otluğ > otluk (*otluk*), yarlığ > yarlık (*emir*).

z > s

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük sonundaki /z/ ünsüzü /s/ ünsüzüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi sürekliler arası değişmiştir:

kögüz > gövüs (*göğüs*)

4.5.2.3. Süreklileşme

Bir bölüm ünsüzün oluşması esnasında, hava için bir geçit bulunmaktadır. Bu geçit dar ise sızıcı sürekli ünsüzler, geniş ise akıcı sürekli ünsüzler oluşur (Eker, 2006: 274). Süreklileşme *akıcılışma* veya *sızıcılışma* olmak üzere iki şekilde meydana gelir:

Akıcılışma “/b/, /g/, /k/ gibi patlayıcı ünsüzlerden biri ile /h/ gırtlak ünsüzünün; /r/, /l/, /m/, /n/, /y/ gibi bol sesli akıcı ünsüzlerden birine dönüşmesi” (Korkmaz, 2010: 14) olarak tanımlanırken; sızıcılışma “patlayıcı ünsüzlerin çeşitli nedenlerle sızıcı ünsüzlere dönüşmesi olayı” (Korkmaz, 2010: 193) olarak açıklanmaktadır.

Yaptığımız incelemeye göre, Divanü Lûgat-it Türk’ten Türkmen Türkçesine geçen sözcüklerde görülen süreklileşme örnekleri, “*akıcılışma*”, “*sızıcılışma*” ve “*sürekli ünsüzler arası değişme*” başlıkları altında incelenmiştir:

A) Akıcılışma

b > m

Divanü Lûgat-it Türk’te sözcük içindeki /b/ ünsüzü, /m/ ünsüzüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi akıcılışmıştır:

kibi > kimīn (*gibi*)

d > y

Divanü Lûgat-it Türk’te sözcük içindeki /d/ ünsüzü, /y/ ünsüzüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi akıcılışmıştır:

bedük > beyik (*büyük*), kadgu > gaygı (*kaygı*), kudruk > guyruk (*kuyruk*).

p > y

Divanü Lûgat-it Türk’te sözcük içindeki /p/ ünsüzü, /y/ ünsüzüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi akıcılışmıştır:

öpke > öyke (*öfke*), öpke > öyken (*akciğer*).

t > l

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /t/ ünsüzü, /l/ ünsüzüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi akıcılaşmıştır:

iste- > isle- (*istemek*), istek > isleg (*istemek*).

B) Sızıcılaşma**g > v**

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki ve sonundaki /g/ ünsüzü, /v/ ünsüzüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi sızıcılaşmıştır:

Sözcük içindeki;

bögür > bövür (*böğür, yan*), tögüş- > dövüş- (*dövüşmek*), tügün > düvün (*düğüm*), kogur- > govur- (*kavurmak*), kögüz > gövüs (*göğüs*), kugu > guv (*kuğu*), oğlak > ovlak (*oğlak*), ögey > övey (*üvey*), öğren- > övren- (*öğrenmek*), ögün- > övün- (*öğünmek*), sögüş > sövüş (*sövme*), ügi- > üve- (*öğütmek*).

Sözcük sonundaki;

tög- > döv- (*dövmek*), tüg- > düv- (*düğümlemek*), õg- > öv- (*övmek*).

ğ > v

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki ve sonundaki /ğ/ ünsüzü, /v/ ünsüzüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi sızıcılaşmıştır:

Sözcük içinde;

āğu > āvı (*zehir*), karlığāç > garlavāç (*kırlangıç*), kāgun > gāvun (*kavun*), koğşa > govşa- (*gevşemek*), koğşak > govşak (*gevşek*), soğı- > sova- (*soğumak*), soğuk > sovuk (*soğuk*).

Sözcük sonunda;

yatığ > yatuv (*uyku, yatma*)

k > h

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük başında ve içindeki /k/ ünsüzü, /h/ ünsüzüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi sızıcılaşmıştır:

Sözcük başında;

kaçan > haçan (*ne zaman*), kânu > hanı (*hani*).

Sözcük içinde;

akur > āhır (*ahır*)

t > z

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük sonundaki /t/ ünsüzü, /z/ ünsüzüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi sızıcılaşmıştır:

korkıt- > gorkuz- (*korkutmak*)

C) Sürekli Ünsüzler Arası Değişme**đ > m**

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /đ/ ünsüzü, /m/ ünsüzüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi akıcılaşmıştır:

yudruk > yumruk (*yumruk*)

đ > y

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki ve sonundaki /đ/ ünsüzü, /y/ ünsüzüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi akıcılaşmıştır:

Sözcük içinde;

ağaklığ > ayaklı (*ayaklı*), ağır- > ayır- (*ayırma*), ağrıl- > ayrıl- (*ayrılmak*), boğu- > boya- (*boyamak*), idi > eye (*sahip*), eğer > eyer (*eyer*), eğerger- > eyger- (*başarmak*), eğgü > eygi (*iyi*), kaçış > gayış (*kayış*), uçun- > oyan- (*uyanmak*), uğgar- > oyar- (*uyandırmak*), sedrek > seyrek (*seyrek*).

Sözcük sonunda;

buğ- > buy- (*donmak*), toğ- > doy- (*doymak*), keç- > gey- (*giymek*), yağ- > yay- (*yaymak*), yoğ- > yoy- (*bozmak*).

đ > z

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük sonundaki /đ/ ünsüzü, /z/ ünsüzüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi akıcılaşmıştır:

öd > öz (*kendi*)

n > m

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük sonundaki /n/ ünsüzü /m/ ünsüzüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi sürekliler arası değişmiştir:

kurun > gurum (*kurum*)

ñ > n

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük sonundaki /ñ/ ünsüzü /n/ ünsüzüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi sürekliler arası değişmiştir:

kalñ > galın (*kalın*)

r > l

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük sonundaki /r/ ünsüzü /l/ ünsüzüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi sürekliler arası değişmiştir:

Sözcük içinde;

karart- > garalt- (*karartmak*), kirit > kilt (*kilit*), kiritlig > kiltli (*kilitli*), kiritle- > kiltle- (*kilitlemek*), süprük > süplük (*süprüntü*).

Sözcük sonunda;

tüzer- > düzel- (*düzelmek*), karar- > garal- (*kararmak*).

r > z

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük sonundaki /r/ ünsüzü /z/ ünsüzüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi sürekliler arası değişmiştir:

bür- > büz- (*büzmek*)

w > v

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içinde ve sonundaki /w/ ünsüzü /v/ ünsüzüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi sürekliler arası değişmiştir:

Sözcük içinde;

awın- > avun- (*avunmak*), kawuş- > govuş- (*kavuşmak*), çewür- > çövür- (*çevirmek*), kewşe- > gävüşe- (*geviş getirmek*), küwre > gövre (*gövde*), sawur- > sovur- (*savurmak*), sawaş- > söveş- (*savaşmak*), sūwar- > suvar- (*sulamak*), sūwsa- > suvsa- (*susamak*), tawışgan > tovşan (*tavşan*), yawuz > yovuz (*yaman*), yawaş > yuvaş (*yavaş*).

Sözcük sonunda;

kow- > kov- (*kovalamak*), sūw > suv (*su*).

w > y

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içinde ve sonundaki /w/ ünsüzü /y/ ünsüzüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi sürekliler arası değişmiştir:

Sözcük içinde;

söwle- > söyle- (*söylemek*), sewin- > söyün- (*sevinmek*), sewinç > söyünç (*sevinç*), süwri > süyri (*sivri*).

Sözcük sonunda;

ew > öy (*ev*)

4.5.2.4. Süreksizleşme

Süreksizleşme, sözcük ön, iç ve son seslerinde bulunan /m/, /f/, /v/ gibi sürekli ünsüzlerin /b/, /p/, /t/, /d/ gibi süreksiz ünsüzlere dönüşmesi olayıdır.

Yaptığımız incelemeye göre, Divanü Lûgat-it Türk'ten Türkmen Türkçesine geçen sözcüklerde görülen süreksizleşme örnekleri şunlardır:

h > g

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /h/ ünsüzü, /g/ ünsüzüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi tonlulaşmıştır:

aḥsa- > agsa- (*aksamak*), aḥsak > agsak (*aksak*), aḥşam > agşam (*akşam*), oḥşa- > ogşa (*okşamak, benzemek*), yaḥşı > yagşı (*güzel*).

m > b

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük başındaki /m/ ünsüzü, /b/ ünsüzüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi süreksizleşmiştir:

miñi > beyni (*beyin*), müñüz > buynuz (*boynuz*).

m > p

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /m/ ünsüzü, /p/ ünsüzüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi süreksizleşmiştir:

turma > turp (*turp*)

ñ > k

Divanü Lûgat-it Türk'te tek heceli sözcüklerin sonundaki /ñ/ ünsüzü /k/ ünsüzüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi süreksizleşmiştir:

tiñ > dik (*dik*)

r > d

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /r/ ünsüzü, /d/ ünsüzüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi süreksizleşmiştir:

bayrak > baydak (*bayrak*)

s > ç

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük başındaki /s/ ünsüzü /ç/ ünsüzüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi süreksizleşmiştir:

siş- > çîş- (*şişmek*)

ş > ç

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük başındaki /ş/ ünsüzü /ç/ ünsüzüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi süreksizleşmiştir:

şîş > çîş (*şiş*)

w > b

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /w/ ünsüzü /b/ ünsüzüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi süreksizleşmiştir:

yalwar- > yalbar- (*yalvarmak*)

y > ç

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük başındaki /y/ ünsüzü /ç/ ünsüzüne dönüşerek şu örneklerde görüldüğü gibi süreksizleşmiştir:

yig > çig (*çiğ, pişmemiş*)

4.5.2.5. Ünsüz Benzeşmesi

Ünsüz benzeşmesi, “*iç seste yan yana iki ünsüz bulunan yerlerde veya söyleniş bakımından aynı durumda bulunan komşu kelimelerin son ve ön sesleri arasında, bazen iki ünsüzden birinin kendisine yakın boğumlanma niteliği taşıyan öteki tarafından büsbütün veya kısmen benzeştirilmesi olayı*” (Korkmaz, 2010: 230) olarak tanımlanmaktadır.

Yaptığımız incelemeye göre, Divanü Lûgat-it Türk'ten Türkmen Türkçesine geçen sözcüklerde görülen ünsüz benzeşmesi örnekleri “*gerileyici ünsüz benzeşmesi*” ve “*ilerleyici ünsüz benzeşmesi*” başlıkları altında incelenmiştir:

A) Gerileyici Ünsüz Benzeşmesi**gn > ññ**

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /gn/ ünsüz çifti, /n/ ünsüzünün etkisiyle /ññ/ şekline gelmiş ve şu örneklerde görüldüğü gibi gerileyici ünsüz benzeşmesine uğramıştır:

yigne > iñne (*iğne*)

B) İlerleyici Ünsüz Benzeşmesi

st > ss

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /st/ ünsüz çifti, /s/ ünsüzünün etkisiyle /ss/ şekline gelmiş ve şu örneklerde görüldüğü gibi ilerleyici ünsüz benzeşmesine uğramıştır:

yastan- > yassan- (*yaslanmak*), yastuk > yassık (*yastık*).

ñg > ññ

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /ñg/ ünsüz çifti, /ñ/ ünsüzünün etkisiyle /ññ/ şekline gelmiş ve şu örneklerde görüldüğü gibi ilerleyici ünsüz benzeşmesine uğramıştır:

yeñge > yeññe (*yenge*)

ng > nn > ññ

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /ng/ ünsüz çifti, /n/ ünsüzünün etkisiyle önce /nn/; daha sonra ise /ññ/ şekline gelmiş ve şu örneklerde görüldüğü gibi ilerleyici ünsüz benzeşmesine uğramıştır:

üzengü > üzennü > üzeññi (*üzengi*)

4.5.2.6. Ünsüz Türemesi

Ünsüz türemesi, “kelime ön, iç ve son seslerinde, kelimenin aslında olmayan bir ünsüzün türemesi olayı” (Korkmaz, 2010: 231) olarak tanımlanmaktadır. Ünsüz türemesinin, sözcüklerde akıcılığı ve kelimelerin dile tutunmasını sağlamak için gerçekleştirilen bir ses olayı olduğu düşünülmektedir (Coşkun, 2008: 98).

Yaptığımız incelemeye göre, Divanü Lûgat-it Türk'ten Türkmen Türkçesine geçen sözcüklerde görülen ünsüz türemesi örnekleri şöyledir:

Ø > ç

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içinde ve sonunda /ç/ ünsüzü, şu örneklerde görüldüğü gibi türemiştir:

örkü > örküç (*hörgüç*), balık > palçık (*balık*).

Ø > d

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içinde /d/ ünsüzü, şu örneklerde görüldüğü gibi türemiştir:

şagıla- > şaggılda- (*çağlamak*)

Ø > g

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içinde /g/ ünsüzü, şu örneklerde görüldüğü gibi türemiştir:

sakal > sakgal (*sakal*)

Ø > h

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük başında /h/ ünsüzü, şu örneklerde görüldüğü gibi türemiştir:

in̄ > hın̄ (*delik, in*)

Ø > k

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içinde ve sonunda /k/ ünsüzü, şu örneklerde görüldüğü gibi türemiştir:

Sözcük içinde;

kökürçkün > gōgerçin (*güvercin*), külünç > gülkünç (*gülünç*), kıçıla- > gıcıkla- (*kıdıklamak*).

Sözcük sonunda;

baya > bayak (*önce*)

Ø > l

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içinde ve sonunda /l/ ünsüzü, şu örneklerde görüldüğü gibi türemiştir:

Sözcük içinde;

yaza- > yāzla- (*yazlamak*)

Sözcük sonunda;

eksü- > egsil- (*eksilmek*), uza > ozal (*önce, geçmiş zaman*).

Ø > m

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içinde /m/ ünsüzü, şu örneklerde görüldüğü gibi türemiştir:

kayak > gaymak (*kaymak*)

Ø > n

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük sonunda /n/ ünsüzü şu örneklerde görüldüğü gibi türemiştir:

kibi > kim̄in (*gibi*), sī- > sīn- (*kırmak*).

Ø > r

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içinde /r/ ünsüzü, şu örneklerde görüldüğü gibi türemiştir:

kuşun > gurşun (*kurşun*), kadaş > gardaş (*kardeş*), seçe > serçe (*serçe*).

Ø > t

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içinde /t/ ünsüzü, şu örneklerde görüldüğü gibi türemiştir:

bagırlak > bagırtlak (*bağırtlak kuşu*), çekürge > çekirtge (*çekirge*).

Ø > v

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içinde ve sonunda /v/ ünsüzü, bazen ünlüler kısılırken bıraktığı seslik iz şeklinde şu örneklerde görüldüğü gibi türemiştir:

Sözcük içinde;

ūlı- > uvla- (*ulumak*), yūt- > yuvut- (*yutmak*).

Sözcük sonunda;

yū- > yuv- (*yıkamak*)

Ø > y

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içinde ve sonunda /y/ ünsüzü, bazen ünlüler kısılrken bıraktığı seslik iz şeklinde şu örneklerde görüldüğü gibi türemiştir:

Sözcük içinde;

sidük > siydik (*sidik*), tēdür- > diydür- (*söyletmek*), tē- > diy- (*söylemek, demek*), tīt- > tüyt- (*ditmek*), ūn > üyn (*ün, ses*), ūr- > üyr- (*ürmek, havlamak*), tūp > düyp (*dip*), tūr > düyr (*dürmek*), tūş > düyş (*düş, rüya*), tūşe- > düyşürge- (*düş görmek*), kūç > güyç (*güç*), kūçlen- > güyçlen- (*güçlen*), kūz > güyz (*güz*), sūçi- > süyce- (*tatlılaşmak*), sūçik > süyci (*tatlı*), sūt > süyt (*süt*).

Sözcük sonunda;

sā- > sāy- (*saymak*), va > vāy (*vay ünlemi*), yā > yāy (*yay*).

4.5.2.7. Ünsüz Düşmesi

Ünsüz düşmesi, “kelime içinde (bir ünsüzden önce), kelime sonunda veya kaynaşma olayı ile iç seste /r/, /n/, /l/, /f/ gibi akıcı ve sızıcı ünsüzler ile /y/, /g/, /ğ/, /k/, /h/ gibi ünlüleşme ve sızıcılaşarak erime özelliği taşıyan ünsüzlerin kaybolması olayı” (Korkmaz, 2010: 231) olarak tanımlanmaktadır.

Yaptığımız incelemeye göre, Divanü Lûgat-it Türk'ten Türkmen Türkçesine geçen sözcüklerde görülen ünsüz düşmesi örnekleri şunlardır:

f > Ø

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içinde bulunan /r/ ünsüzü, şu örneklerde görüldüğü gibi düşmüştür:

yufka > yūka (*yufka*)

g > Ø

Divanü Lûgat-it Türk'te birden fazla heceli sözcüklerde sözcük içindeki ve sonundaki /g/ ünsüzü, şu örneklerde görüldüğü gibi düşmüştür:

Sözcük içinde;

bürge > büre (*pire*), elge- > ele- (*elemek*), yinçge > ĩnçe (*ince*), köprüg > köpri (*köprü*), kürgek > kürek (*kürek*), tirsgek > tirsek (*dirsek*).

Sözcük sonunda;

t̄irig > d̄iri (*diri*), türlüg > dürlü (*türlü*), elig > el (*el*), ellig > elli (*elli sayısı*),
kūçlig > güyçli (*güçlü*), isig > ıssı (*sıcak*), ölüg > öli (*ölü*), sürüg > süri (*sürü*),
törpig > törpi (*törpü*).

ğ > Ø

Divanü Lûgat-it Türk'te birden fazla heceli sözcüklerde sözcük içinde ve sonundaki /ğ/ ünsüzü, şu örneklerde görüldüğü gibi düşmüştür:

Sözcük içinde;

bulğa- > bula- (*bulamak*), tarğak > darak (*tarak*), tolğa- > dola- (*dolamak*),
toğğur- > doyur- (*doyurmak*), kayğık > gayık (*kayık*), kazğan- > gazan- (*kazanmak*),
kazğanç > gazanç (*kazanç*), kırğağ > gıra (*kenar*), kurğak > gurak (*kurak*),
kutğar- > gutar- (*kurtarmak*), ırğa- > ıra- (*sallamak*), orgak > orak (*orak*), otğar- > otar-
(*otarmak*), uğğar- > oyar- (*uyandırmak*), sıçğan > sıçan (*sıçan, fare*), susğak > susak
(*kepçe*), uçğuk > uçuk (*uçuk*), uluğluk > ululuk (*ulu*), yalğa- > yala- (*yalamak*),
yalğan > yalan (*yalan*), yapurğak > yaprak (*yaprak*), yaratğan > yaradan (*yaratan*),
yumğāk > yumak (*yumak*).

Sözcük sonunda;

açığ > ācı (*acı*), ağaklığ > ayaklı (*ayaklı*), atlığ > atlı (*atlı*), ayığ > ayı (*ayı*),
azığ > āzı, tarığ > darı (*darı*), tātliğ > dātli (*tatlı*), toruğ > dōr (*doru*),
tuzluğ > dūzlı (*tuzlu*), kapuğ > gapı (*kapı*), katığ > gatı (*katı*), kuyuğ > guyı (*kuyu*),
sarığ > sārı (*sarı*), uluğ > ulı (*ulu*), yağlığ > yāğlı (*yağlı*), yamağ > yama (*yama*),
yamalığ > yamalı (*yamalı*), yarağlığ > yarağlı (*zırhlı, silahlı*), yılığ > yılı (*sıcak*).

k > Ø

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içinde ve sonunda bulunan /k/ ünsüzü, şu örneklerde görüldüğü gibi düşmüştür:

Sözcük içinde;

ötkünç > ötünç (*hikâye*), yogurkan > yorgan (*yorgan*).

Sözcük sonunda;

kiçik > kiçi (*küçük*), uçmak > uçmā (*uçmak*), yitik > yiti (*keskin*), yonak > yona (*semer*).

l > Ø

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içinde ve sonunda bulunan /l/ ünsüzü, şu örneklerde görüldüğü gibi düşmüştür:

Sözcük içinde;

keltür- > getir- (*getirmek*), kızlamuk > gızamık (*kızamık*).

Sözcük sonunda;

yaykal- > yayka- (*çalkalamak*)

r > Ø

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içinde bulunan /r/ ünsüzü, şu örneklerde görüldüğü gibi düşmüştür:

kurşa- > guşa- (*kuşamak*), kurşag > guşak (*kuşak*).

y > Ø

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük başında bulunan /y/ ünsüzü, şu örneklerde görüldüğü gibi düşmüştür:

yığaç > ağaç (*ağaç*), yigde > igde (*iğde*), yind- > inde- (*aramak*), yēr > ĩr- (*yermek*), yüzerlik > üzārlik (*üzerlik*).

4.5.2.8. Ünsüz İkizleşmesi

Ünsüz ikizleşmesi, “iç seste iki ünlü arasında bulunan ve vurguyu üzerinde bulunduran ikinci hece başındaki ünsüzlerin, açık ve zayıf boğumlanmalı ilk hece ünlülerinin etkisi altında, kendi hece sınırlarını aşacak bir yoğunlukla boğumlanmaları sonucunda, söz konusu ünsüzdeki tekrarlanmayı gösteren ses olayı” (Korkmaz, 2010: 231) olarak tanımlanmaktadır.

Yaptığımız incelemeye göre, Divanü Lûgat-it Türk'ten Türkmen Türkçesine geçen sözcüklerde görülen ünsüz ikizleşmesi örnekleri şunlardır:

g > gg

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içinde iki ünlü arasında bulunan /g/ ünsüzü, şu örneklerde görüldüğü gibi ikizleşmiştir:

şagıla- > şaggılda- (*çağlamak*)

l > ll

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içinde iki ünlü arasında bulunan /l/ ünsüzü, şu örneklerde görüldüğü gibi ikizleşmiştir:

töle- > dölle- (*yavrulamak*), ölit- > ölle- (*ıslatmak*).

r > rr

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içinde iki ünlü arasında bulunan /r/ ünsüzü, şu örneklerde görüldüğü gibi ikizleşmiştir:

arık > arrık (*zayıf*), karı- > garra- (*kocalmak*), karı > garrı (*yaşlı*).

s > ss

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içinde iki ünlü arasında bulunan /s/ ünsüzü, şu örneklerde görüldüğü gibi ikizleşmiştir:

ısığ > ıssı (*sıcak*)

4.5.2.9. Ünsüz Tekleşmesi

Ünsüz tekleşmesi, “yalnız şeddeli Arapça alıntı sözlerde, kelimelerin iç ses ünsüzlerindeki aslî ikizliğin tekleşme yoluyla kaybolması olayı” (Korkmaz, 2010: 231) olarak tanımlanmaktadır.

Yaptığımız incelemeye göre, Divanü Lûgat-it Türk'ten Türkmen Türkçesine geçen sözcüklerde görülen ünsüz tekleşmesi örnekleri şunlardır:

kk > k

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içinde iki ünlü arasında bulunan /kk/ ünsüzü /k/ ünsüzüne dönüşerek, şu örneklerde görüldüğü gibi tekleşmiştir:

ikkiz > ekiz (*ikiz*)

tt > t

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içinde iki ünlü arasında bulunan /tt/ ünsüzü /t/ ünsüzüne dönüşerek, şu örneklerde görüldüğü gibi tekleşmiştir:

ottuz > otuz (*otuz*)

4.5.2.10. Hece Düşmesi

Hece düşmesi, “*bir kelimedede ses bakımından birbirine benzer veya eşit seslerden oluşmuş iki heceden birinin zamanla eriyip kaybolması olayı*” (Korkmaz, 2010: 116) olarak tanımlanmaktadır. Genellikle tekrarlanan hecelerden birinin zamanla kaybolması şeklinde gelişen bu ses olayı hece kaynaşması veya hece yutulması olarak da bilinmektedir.

Yaptığımız incelemeye göre, Divanü Lûgat-it Türk'ten Türkmen Türkçesine geçen sözcüklerde görülen hece düşmesi örnekleri şunlardır:

kazuñuk > gazık (*kazık*), topurgan > topur (*toprak*), yañku > yañ (*yankı*).

4.5.2.10. Göçüşme

Göçüşme, “*kelime içindeki komşu veya uzak seslerin yer değiştirmesi olayı*” (Korkmaz, 2010: 116) olarak tanımlanmaktadır. Ünsüzlerin söyleyiş zorluklarını ortadan kaldırma amacına dönük olan bu ses olayı, matatez olarak da adlandırılır ve yakın / uzak olmak üzere iki biçimde gerçekleşir.

Yaptığımız incelemeye göre, Divanü Lûgat-it Türk'ten Türkmen Türkçesine geçen sözcüklerde görülen göçüşme örnekleri şunlardır:

gl > lg

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içinde iki ünlü arasında bulunan /gl/ ünsüz çifti /lg/ ünsüzlerine dönüşerek, şu örneklerde görüldüğü gibi göçüşmüştür:

süglin > sülgün (*sülin*)

gr > rg

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içinde iki ünlü arasında bulunan /gr/ ünsüz çifti /rg/ ünsüzlerine dönüşerek, şu örneklerde görüldüğü gibi göçüşmüştür:

yogurkan > yorgan (*yorgan*)

lr > rl

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içinde iki ünlü arasında bulunan /lr/ ünsüz çifti /rl/ ünsüzlerine dönüşerek, şu örneklerde görüldüğü gibi göçüşmüştür:

külre- > gürle- (*gürlemek*)

mg > gm

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içinde iki ünlü arasında bulunan /mg/ ünsüz çifti /gm/ ünsüzlerine dönüşerek, şu örneklerde görüldüğü gibi göçüşmüştür:

tamga > tagma (*damga*), tamgala- > tagmala- (*damgalamak*).

ml > lm

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içinde iki ünlü arasında bulunan /ml/ ünsüz çifti /lm/ ünsüzlerine dönüşerek, şu örneklerde görüldüğü gibi göçüşmüştür:

yamlan > yalman (*bir çeşit sıçan*)

mr > rm

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /m/ ve /r/ ünsüzleri, uzak göçüşmeye uğrayarak yer değiştirmiş, şu örneklerde görüldüğü gibi göçüşmüştür:

samursak > sarımsak (*sarımsak*)

ñl > lñ

Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki /l/ ve /ñ/ ünsüzleri, uzak göçüşmeye uğrayarak yer değiştirmiş, şu örneklerde görüldüğü gibi göçüşmüştür:

yañıl- > yalñ- (*yanılmak, yanlış yapmak*)

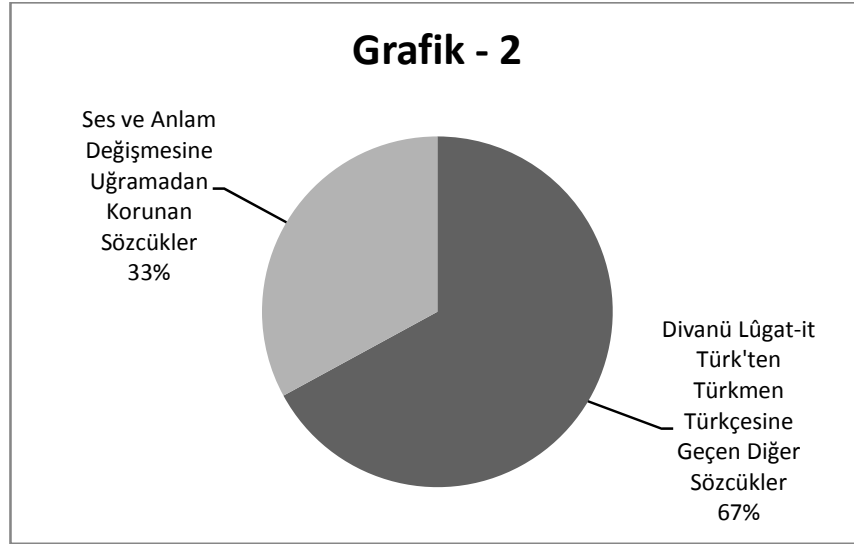
Divanü Lûgat-it Türk'te sözcük içindeki komşu /l/ ve /ñ/ ünsüzleri, yakın göçüşmeye uğrayarak yer değiştirmiş, şu örneklerde görüldüğü gibi göçüşmüştür:

yañluk > yalñış (*yanlış*)

4.6. Ses ve Anlam Değişmesine Uğramamış Sözcüklerin Listesi

Divanü Lûgat-it Türk'te geçen sözcüklerden anlam genişlemesi veya anlam daralması gibi bazı anlam olaylarına uğramış olsa bile, asıl anlamını koruyan ve herhangi bir ses olayına uğramadan korunmuş sözcükler olduğu yaptığımız incelemede tespit edilmiştir.

DLT'nin Besim Atalay tarafından hazırlanan üç ciltlik çevirisinde geçen 8.783 sözcükten takip edebildiğimiz 601 sözcük, hiç ses değişmesine uğramadan günümüz Türkmen Türkçesinin söz varlığına geçmiştir. Ses değişmesine uğramayan bu sözcükler Divan'dan Türkmen Türkçesinin günümüz söz varlığına geçen 1.824 sözcüğün % 32,9'unu oluşturmaktadır.

Grafik - 2: DLT'den Türkmen Türkçesine Ses - Anlam Yönünden Korunarak Geçen Sözcüklerin Oranı

Aşağıdaki listede, Divanü Lûgat-it Türk ile Türkmen Türkçesinin söz varlığı karşılaştırıldığında, ses değişmesine uğramamış; aynı zamanda anlam bakımından farklılaşmamış sözcükler sıralanmıştır.

TÜRKMEN TÜRKÇESİ	ANLAMI	DİVAN-Ü LÜGATİ'T TÜRK	ANLAMI
A	Şaşma, kuşku, içten içe sevinme bildirir. TT: 19 - 3	A	Şaşalamayı anlatan bir edat. I, 39 - 10
Āç	Aç. TT: 21 - 1	Āç	Aç, karnı tok olmayan. I, 79 - 3
Aç-	1. Açmak 2. Açığa vurmak, ifşa etmek 3. Başlatmak. TT: 21 - 2	Aç-	Açmak, aramak, fethetmek. I, 163 - 27
Açıl-	1. Açılmak 2. Parlamak, aydınlanmak. MK: 153 - 14	Açıl-²⁹⁷	Açılmak. I, 194 - 4
Açın-	Dön. ç. "aç-". TT: 21 - 8	Açın-	Doyumluk ve yem vermek, açınmak; açılmak; açar gibi görünmek. I, 200 - 4
Āçlık	Açlık. TT: 21 - 9	Āçlık	Aç, karnı tok olmayan. I, 114 - 3
Āğ-	1. Taşmak 2. Geçmek 3. Düşmek 4. Aşmak, geçmek. TT: 22 - 23	Āğ-	Çıkmak, belirlemek; aşmak; yükselmek, ağmak; değişmek, başkalaşmak, bozulmak, meyletmek, dönmek. I, 173 - 26
Agım	Sürünün, otlarken topluca sağa sola doğru yaptığı bir çeşit hareket. (MYH)	Agım	Çıkım, yükselim. I; 75 - 18
Agır	1. Ağır 2. Güç, çetin. TT: 24 - 1	Agır	Ağır. I, 52 - 29
Agız	1. Ağız 2. Çıkış, giriş 3. Bir şeyin açık kısmı 4. Ön TT: 24 - 7	Agız	Ağız. I, 193 - 8
Āk	1. Ak, beyaz 2. Kır, kırçıl 3. Bir şeyin beyaz kısmı. TT: 26 - 15	Āk	Ak, beyaz. I, 81 - 9

²⁹⁷ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "açılın-" (açılmak; I, 256 - 22) olarak da geçmektedir.

Ak-	Akmak. TT: 26 - 16	Ak-	Akmak. I, 168 - 8
Akım	Akım, su akımı. TT: 27 - 6	Akım	Akım, bir defada akacak kadar olan. I, 75 - 10
Akıt-	Akıtmak, dökmek. TT: 27 - 7	Akıt-	Akıtmak, göndermek. I, 212 - 15
Āl	1. Hile, cin, peri. MK: 154 - 26 2. Al, kırmızı. TT: 27 - 14	Āl	1. Hile, al. I, 63 - 13 2. Hanlara bayrak, devlet adamlarının atlarına eğer örtüsü yapılan turuncu ipek kumaş. I, 81 - 16 3. Al renk. III, 162 - 18
Al-	1. Almak 2. Kırkmak, kesmek, tıraş etmek 3. Sürmek 4. Satın almak.	Al-	Almak. I, 168 - 24
Āla	1. Ala, alaca 2. Karışık renkli, çizgili. TT: 27 - 17	Āla	Ala, alaca; Ala tenli, alaca tenli kişi ki bir çeşit deri hastalığından vücudunda alacalar olur, apraşlık. I, 81 - 29
Alañ	Tepe, yüksek yer, yükseklik, alan. (MYH) Küçük tepe, tümsek. MK: 154 - 33	Alañ	Alan, düz ve açık yer. I, 135 - 6
Ālar-	Al rengine dönmek. TT: 28 - 7	Ālar-	Kamaşmak, kızarmak, al olmak, ala olmak, alacalaşmak. I, 179 - 11
Ālart-	Gözlerini alartmak, kızgınca bakmak. TT: 28 - 9	Ālart-	Belertmek -göz-, yan bakmak. III, 428 - 13
Alçak	Sokulgan, munis. TT: 28 - 15 Saf, temiz, gönlü açık, mülayim, saygılı, iyi niyetli, mesut (MYH)	Alçak	Yumuşak huylu, ince kişi, uslu. I, 44 - 11
Ālda-	Aldatmak. TT: 28 - 16	Ālda-	Aldatmak. I, 273 - 11

Alık	Hayvanın kulağına yapılan işaret, iz. (MYH)	Alık	Kuş gagası. I, 68 - 8
Āln	1. Alın 2. Ön TT: 29 - 4	Āln	Alın, cephe; dağın ön cephesi. I, 78 - 9
Alın-	1. Alınmak, edinmek 2. Ele geçirilmek, elde edilmek. MK: 154 - 45	Alın-	Alınmak, kendi başına alacağını almak. I, 203 - 28
Alış-	1. Değiş-tokuş etmek, trampa etmek 2. Danışmak. TT: 29 - 7 <i>Bkz. "çalışmak"</i>	Alış-	Alacak almakta yardım etmek. I, 188 - 9
Alkış	Minnettarlık, minnet, şükran, teşekkür. MK: 154 - 50	Alkış	Alkış, öğme. I, 97 - 24
Alma	1. Elma 2. Elma ağacı. TT: 29 - 14	Alma	Elma. I, 130 - 11
Ār-	Yorulmak. TT: 31- 11	Ār-	1. Yorulmak, dermansız kalmak. I, 172 - 11 2. Aldatmak. I, 172 - 11
Āra	1. Ara, mesafe 2. İlişki TT: 31 - 13	Āra	Ara, arasında. I, 87 - 19
Ārala-	Araya girmek, ayırmak. TT: 32 - 5	Ārala-	Aralamak, arasını bulmak, barıştırmak. I, 309 - 3 <i>Bkz. "arıla-"</i>
Arı-	1. Arı. TT: 32 - 24 2. Testere. TT: 33 - 1	Arı	Arı. I, 87 - 21
Arka	1. Sırt 2. Arka, arka taraf 3. <i>Mec.</i> Arka, destek 4. Yardım TT: 33 - 4	Arka	Arka; sırt; sıkıntılı anlarda yardım eden kişi, yardımcı. I, 128 - 10
Arkalan-	Dayanmak, güvenmek. TT: 33 - 6	Arkalan-	Arka -yani yardımcı- sahibi olmak; bir şeye sırtını vermek, dayamak. I, 297 - 8
Arpa	Arpa. TT: 33 - 14	Arpa	Arpa. I, 123 - 19

Arpagan	Arpaya benzeyen, başı kılçıklı bir çeşit yabancı ot, bitki. (MYH)	Arpagan	Arpaya benzer başağı bulunan, evini bulunmayan bir bitki. I, 140 - 3
Arslan	Arslan. TT: 33 - 15	Arslan	Arslan. I, 75 - 18
Ārt	1. Art, arka 2. Arka taraf TT: 33 - 18	Ārt	Sırt; dağ beli ve sırtı; sarp yer, yokuş; boyun, tepe. I, 42 - 3
Art-	1. Artmak, geri kalmak 2. Artmak, çoğalmak. TT: 33 - 19	Art-	Artmak. III, 425 - 10
Ās	Genellikle eski evlerde, kirli yerlerde barınan, küçücük, fare benzeri bir sürüngen; as, kakım. (MYH)	Ās²⁹⁸	1. Kakım, hermelin. I, 80 - 9 2. Cariyelere verilen bir ad. I, 80 - 15
Āş-	1. Yüksek bir yerin öbür tarafına geçmek, aşmak 2. Artmak, fazla olmak, geçmek. TT: 35 - 8	Āş-	Aşmak, bir tepeyi öbür yana geçmek. I, 173 - 23
Āt	1. Ad, isim 2. Ün, şöhret. TT: 36 - 3	Āt	Ad, isim; unvan, lakap. I, 78 - 23
At	At. TT: 36 - 4	At	At. I, 16 - 17
At-	1. Atmak, fırlatmak 2. Koymak, bırakmak 3. Ateş etmek, öldürmek. TT: 36 - 5	At-	Atmak. I, 170 - 10
Ata	1. Dede (baba tarafından) 2. Baba TT: 36 - 6	Ata	Baba, ata. I, 32 - 28

²⁹⁸ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "az" (kakım; I, 80 - 9) olarak da geçmektedir.

Atıl-	Ateş almak. TT: 36 – 13 Atılmak. MK: 156 – 40 Atılmak, fırlatılmak, savrulmak. (MYH)	Atıl-	Atılmak; <i>-çiçek-</i> açılmak; herhangi bir şey büsbütün ayrılmayarak açılmak. I, 193 - 7
Atım²⁹⁹	Avuç, tutam. TT: 36 - 14	Atım	1. Atıcı, nişancı. I, 75 – 4 2. Atış, atım. III, 59 - 13
Atış-	Karşılıklı ateş açmak. TT: 36 - 16	Atış-	Atışmak. I, 180 - 11
Atız	Evlek. TT:36 - 18 Dışı çitlerle çevrili toprak parçası, koru, parsel, arsa, tarla. MK: 156 - 44	Atız	İki dere arasındaki su gececek set. I, 54 - 18
Atlan-	1. Ata binmek 2. Yola çıkmak. TT: 36 – 19	Atlan-	Ata binmek, atlanmak; bir şeyin üzerine çıkmak; atlaşmak, at haline gelmek. I, 256 - 4
Āv	1. Av, avlanma 2. Avlanan kuş ya da hayvan; <i>mec.</i> kurban. TT: 37 - 7	Āv³⁰⁰	1. Av 2. Emir verenin emrini tanımamayı bildirir bir edat. I, 40 – 7
Āy	1. Ay 2. Ay, otuz günlük zaman birimi. TT: 37 - 27	Āy	Yılın on ikide biri olan zaman; gökteki ay, kamer. I, 82 - 8
Āya	Avucun içi, aya. TT: 38 - 2	Āya	Avuç içi, aya. I, 85 - 23
Aya-	Esirgemek, korumak. 38 - 3	Aya-	Lâkap vermek; korumak. I, 271 - 13

²⁹⁹ Bu sözcük “*Türkmen Diliniñ Sözlüğü*” adlı eserde “1. bir tutam, bir miktar; 2. tüfekle ateş etmek için gerekli olan aralık, açıklık.” olarak açıklandığı için, “**atım**” sözcüklerinin anlamı ortak olarak kabul edilmiştir.

³⁰⁰ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk’te “**aw**” (*av*; I, 81 - 4) olarak da geçmektedir.

Ayak	1. Ayak 2. Son. TT: 38 - 5	Ayak ³⁰¹	1. Çanak, kase, kadeh. I, 80 - 18 2. Ayak. I, 84 - 20
Aydıñ	1. Aydın 2. Açık TT: 39 - 10	Aydıñ	Aydın, ay aydınlığı. I, 117 - 1
Ayran	Ayran. TT: 40 - 13	Ayran	Ayran. I, 120 - 26
Āz	Az. TT: 41 - 1	Āz	Az. I, 75 - 25
Āz-	1. Azmak, yoldan çıkmak, ahlak bakımından bozulmak. 2. Yanmak, iltihaplanmak (yara hakkında) TT: 41 - 2	Āz-	Azmak, yoldan çıkmak. I, 173 - 11
Azrak	Azıcık, biraz, az. (MYH)	Azrak	Azrak; daha az. III, 361 - 4
Bāğ	1. Bağ, bahçe 2. Bağ, ip TT: 42 - 14	Bāğ	1. Bağ, düğüm, bağlanacak ip veb.; odun ve benzeri bağlamları. III, 152 - 28 2. Bağ; üzüm asması. III, 152 - 27
Bagır	Ciğer. TT: 42 - 19	Bagır	Bagır; karaciğer. I, 360 - 23
Bağışla-	1. Bağışlamak, bahşetmek. 2. Bağışlamak, affetmek. TT: 43 - 4	Bağışla-	Bağışlamak. III, 335 - 9
Bāğla-	1. Bağlamak 2. Demet yapmak 3. Kilitlemek TT: 43 - 5	Bāğla-	Bağlamak. III, 292 - 10
Bāğlan-	1. Bağlanmak 2. Kilitlenmek 3. Kapanmak 4. Kapatılmak 5. Anlaşma yapılmak. TT: 43 - 6	Bāğlan-	Bağlanmak. II, 238 - 28

³⁰¹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "ağak" (ayak; I, 32 -13) ve "azak" (1. ayak; I, 32 -14; 2. nereden ve kimden geldiği belli olmayan ok; II, 20 - 5) olarak da geçmektedir.

Bak-	1. Bakmak 2. Beslemek, yetiştirmek 3. Gözetmek TT: 44 - 16	Bak-	Bakmak. II, 16 - 14
Bakıl-	1. Bakılmak 2. Beslenmek, yetiştirilmek. MK: 159 - 3	Bakıl-	Bakılmak. II, 131 - 25
Bakır	Bakır. (MYH)	Bakır	1. Bakır I, 360 - 27 2. Çin parası I, 361 - 8
Bakış	Bakış. TT: 45 - 8	Bakış	Bakış, bakışma; gözle birbirine bakış. I, 367 - 5
Bakış-	1. Bakışmak 2. Bakmakta, beslemekte yardımlaşmak. MK: 159 - 4	Bakış-	Bakışmak, -göz ucu ile-. II, 103 - 15
Bār	1. Bütün 2. Var TT: 46 - 9	Bār	1. Var, mevcut. I, 44 - 13 2. Büyük III, 147 - 27
Bar-	1. Gitmek 2. Sürmek, sürüp gitmek TT: 46 - 10	Bar-	1. Peyda olmak; vermek. III, 355 - 11 2. Varmak, gitmek. I, 26 - 11
Barça	Bütün. MK: 159 - 17	Barça	Bütün, hep. I, 210 - 24
Barış- ³⁰²	1. Barışmak, uzlaşmak 2. Anlaşmak, uyuşmak 3. Birlikte yaşamak. TT: 47 - 9	Barış-	Birbirine gitmek, gitmekte yardım ve yarış etmek. II, 94 - 16

³⁰² Bu sözcük Türkmen Türkçesinde “**barlış-**” (1. barışmak, uzlaşmak; 2. anlaşmak, uyuşmak; 3. birlikte yaşamak; TT: 47 - 15) olarak da geçmektedir. Ayrıca “**barlış-**” sözcüğü “*Türkmen Diliniñ Sözlüğü*” adlı eserde “*bir yere topluluk halinde gitmek, toplanmak*” olarak açıklandığından “**barış-**” sözcükleri anlamca ortak kabul edilmiştir.

Bars	Pars. TT: 48 - 6	Bars ³⁰³	<p>1. Pars I, 344 - 19</p> <p>2. Türklerin on ikili hayvan takvimindeki yıllardan biri, pars yılı. I, 344 - 20</p> <p>3. Pire, bit gibi hayvanların ısırmasından hasil olan kabartı. I, 348 - 6</p>
Bas-	<p>1. Basmak, ezmek, sıkmak 2. Çiğnemek 3. Kaplamak, örtmek 4. Basmak, tabetmek 5. Yenmek, üstün gelmek. TT: 48 - 7</p>	Bas-	Basmak, üzerine çökmek, yıkmak. II, 10 - 21
Baş	<p>1. Baş, kafa 2. Başak, koçan 3. Tepe 4. Başlangıç 5. Uç 6. Başkan, reis 7. Asıl 8. Tane 9. Kişi, birey 10. <i>Mec.</i> Kaynak. TT: 49 - 19</p>	Baş	Baş. III, 151 - 16
Baş	Yara, çıban. TT: 49 - 18	Baş	Yara. III, 151 - 19
Başla-	<p>1. Başlamak 2. Girişmek TT: 51 - 1</p>	Başla-	Başlamak, kılavuzluk etmek, komutanlık etmek. III, 292 - 6
Başlan-	Ed. ç. " <i>başla-</i> ". TT: 52 - 1	Başlan-	Başlanmak; yönelmek; hayvan dağa doğru sürülmek; başaklanmak. II, 238 - 22
Başmak	Potin. TT: 52 - 7	Başmak	Pabuç. I, 378 - 17

³⁰³ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "**pars**" (*yırtıcı bir hayvan; Türklerin onikili yıllarından biri*; I, 344 - 19) olarak da geçmektedir.

Bat-	1. Batmak 2. <i>Mec.</i> Dalmak, dalıp gitmek. TT: 52 - 12	Bat-	Batmak, gözden kaybolmak. II, 294 - 1
Bây	1. Zengin, varlıklı 2. Çok, büyük. TT: 54 - 2	Bây	Zengin. I, 349 - 13
Bek	1. Yırtılmayan, kırılmayan, bozulmayan, sağlam, sıkı, berk 2. Kararlı, azimli, sert 3. İyi, güçlü, sağlıklı 4. Sert, sağlam, sıkı 5. Korunak, kale, barınak, sığınak 6. Ağır, yüksek. (MYH)	Bek ³⁰⁴	Muhkem, kavi, pek, sağlam, sıkı. I, 333 - 26
Bekle-	1. Kilitlemek 2. Kapamak 3. (Önüne) Duvar çekmek, set çekmek, bent yapmak, baraj yapmak. TT: 57 - 10	Bekle-	Beklemek, gözetmek; saklamak, hapsetmek, pekitmek; kapatmak. III, 292 - 26
Beklen-	Ed. ç. "bekle-": 1. Kilitlenmek 2. Kapatılmak, kapanmak 3. Bent yapılmak, duvar çekilmek. TT: 57 - 11	Beklen-	Bekişmek, sağlamaşmak; kapanmak, kapatılmak. II, 239 - 16
Bekleş-	İşt. ç. "bekle-". TT: 57 - 12	Bekleş-	Muahede yapmak, ahitleşmek; kapatmakta yardım etmek, beklemekte, gözetlemekte yardım etmek. II, 204 - 1
Beklet-	Et. ç. "bekle-". TT: 57 - 14	Beklet-	Bağlatmak; hapsettirmek; bekletmek, gözettirmek. II, 341 - 24

³⁰⁴ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "**berk**" (*muhafaza edilmiş, tahkim edilmiş, sağlam*; I, 349 - 18) olarak da geçmektedir.

Berk	1. Sağlam 2. Dayanıklı 3. Ağır, şiddetli 4. <i>Mec.</i> Güçlü, kuvvetli 5. Sıkı, sıkıca. TT: 60 - 15	Berk ³⁰⁵	Muhafaza edilmiş, tahkim edilmiş, sağlam. I, 349 - 18
Berkit-	Et. ç. “ <i>berke-</i> ”. TT: 60 - 19	Berkit- ³⁰⁶	Berkitmek, sağlamlaştırmak. II, 340 - 4
Berkle-	1. Sağlamlaştırmak, sıkılamak. 2. Bir kimsenin bir şeyi başka bir kimseye haber vermemesini, söylememesini sağlamak. (MYH)	Berkle-	Saklamak, hapsetmek. III, 445 - 15
Berklet-	Et. ç. “ <i>berkle-</i> ”. TT: 60 - 24	Berklet-	Korutmak, muhafaza ettirmek, korumakla emretmek. III, 424 - 4
Beze-	1. Bezemek, süslemek 2. <i>Mec.</i> Güzelleştirmek, mükemmel yapmak. TT: 63 - 8	Beze-	Bezemek, nakışlamak. III, 263 - 26
Bezel-	Ed. ç. “ <i>beze-</i> ”. TT: 63 - 10	Bezel-	Bezenmek, nakışlanmak. II, 131 - 13
Bezen-	Dön. ç. “ <i>beze-</i> ”. TT: 63 - 11	Bezen-	Süslenmek, bezenmek. II, 142 - 8
Bezeş-	İşt. ç. “ <i>beze-</i> ”. TT: 63 - 12	Bezeş-	Nakşetmekte yardım ve yarış etmek. II, 99 - 22
Bezet-	Et. ç. “ <i>beze-</i> ”. TT: 63 - 13	Bezet-	Bezemek, süsletmek. II, 305 - 14
Bil-	1. Bilmek 2. Öğrenmek TT: 67 - 8	Bil-	Bilmek. II, 22 - 12
Bile ³⁰⁷	Birlikte, beraber. TT: 68 - 2	Bile ³⁰⁸	İle, beraber. I, 44 - 2

³⁰⁵ Divanü Lûgat-it Türk'te “*muhkem, kavi, pek, sağlam, sıkı*” biçiminde açıklanan “**bek**” (I, 333 - 26) sözcüğü, Türkmen Türkçesinde “**beke-**” (*sertleşmek, katlaşmak; güçlenmek*; TT: 57 - 6) fiili şeklinde devam etmektedir.

³⁰⁶ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**bekit-**” (*pekitmek, sağlamlaştırmak*; II, 309 - 9) olarak da geçmektedir.

³⁰⁷ Bu sözcük Türkmen Türkçesinde edat ve bağlaç göreviyle kullanılan “**bilen**” (*ile, birlikte*; TT: 68 - 7) sözcüğü biçiminde de görülmektedir.

³⁰⁸ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**birle**” (*ile, beraber*; I, 49 - 5) olarak da geçmektedir.

Bilek	Bilek. TT: 68 - 3	Bilek	Bilek. I, 385 - 18
Bilin-	Ed. ç. “ <i>bil-</i> ”: Bilinmek, anlaşılmaq. TT: 69 - 5	Bilin-	Kendi işini bilmek; itiraf etmek; bilinmek, anlaşılmaq. II, 143 - 20
Biliş-	İşt. ç. “ <i>bil-</i> ”: Karşılıklı bilmek, anlamak. TT: 69 - 6	Biliş-	Bilişmek, tanışmaq. II, 107 - 23
Bir	1. Bir 2. Tek, yalnız 3. Eşit TT: 70 - 17	Bīr	Bir. I, 15 - 15
Bit	Bit. TT: 74 - 5	Bit	Bit. I, 320 - 4
Biz	Biz. TT: 75 - 18	Biz ³⁰⁹	Biz. I, 325 - 20
Bog-	1. Bağlamak 2. Sarmak, sarıp bağlamak 3. Boğmak, soluğunu kesmek. TT: 76 - 7	Boğ-	Boğmak. II, 14 - 14
Bogaz	1. Boğaz 2. (şive vb.) Ağız 3. Boğaz (coğrafya) 4. Gebe. (bazı hayvanlar hakkında). TT: 76 - 10	Bogaz ³¹⁰	Boğaz. I, 364 - 28
Bogul-	Ed. ç. “ <i>bog-</i> ”: 1. Bağlanmaq, demetlenmek 2. Soluğu kesilmek, boğulmaq 3. Hırıltılı duruma gelmek, boğuklaşmaq. TT: 76 - 17	Bogul- ³¹¹	Boğulmaq. II, 131 - 22

³⁰⁹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**miz**” (*biz*; I, 327 - 14) olarak da geçmektedir.

³¹⁰ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**boguz**” (*boğaz*; II, 24 - 6) olarak da geçmektedir.

³¹¹ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**boğla-**” (*boğlamak, bohcalamak*; III, 292 - 13) biçiminde de yakın anlamlı olarak geçmektedir.

Bogun	1. Eklem, mafsal 2. Boğum (kamuş vb. gibi bitkilerde) 3. Hece. TT: 76 - 18	Bogun ³¹²	Boğum. I, 399 - 3
Boguş-	İşt. ç. “ <i>bog-</i> ”: Boğuşmak, dövüşmek, vuruşmak. TT: 77 - 2	Boguş-	Birbirini boğmak. II, 101 - 22
Boş	1. Boş 2. Boş, serbest 3. İşsiz 4. <i>Mec.</i> Boş, faydasız. TT: 79 - 13	Boş	Boş, hür, ergin; boşanmış; sölpük, pörsük, gevşek; salıverilmiş, boşaltılmış. I, 330 - 10
Boşan-	Dön. ç. “ <i>boşa-</i> ”. TT: 79 - 16	Boşan-	Kadın - boşamak; boşanmak, bağı çözülme. II, 142 - 14
Boşat-	Et. ç. “ <i>boşa-</i> ”. 1. Boşaltmak 2. Özgürlük vermek, özgür bırakmak 3. İpini ya da bağı çözmek 4. Atmak, ateşlemek. TT: 79 - 18	Boşat- ³¹³	Boşaltmak; çözmek; çözülme, bırakılmak; - kadın- boşatmak. II, 307 - 11
Boy	1. Boy 2. Yükseklik, uzunluk 3. Kenar, kıyı, uzunluk 4. <i>Mec.</i> Süresince. TT: 80 - 6	Böy ³¹⁴	1. Boy, ulus; kavim, kabile, aşiret, hısım. I, 237 - 10 2. Yenilen bir ot, poy otu. III, 141 - 6
Boyna-	1. Boy atmak, büyüme 2. Yoldan çıkmak, haşarılık etmek, huysuzluk etmek. TT: 80 - 20	Boyna-	Kurulmak, gururlanmak, böbürlenmek, mağrur olmak, dik başlı olmak. I, 226 - 1

³¹² Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**boğum**” (*boğum*; I, 395 - 14) ve “**boğum**” (*boğum*; I, 399 - 3) olarak da geçmektedir.

³¹³ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**boşut-**” (*bırakmak; boş bırakmak, serbest bırakmak; yumuşaklık (ishal) vermek*; I, 210 - 21) açıklamasıyla da verilmiştir.

³¹⁴ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**böd**” (*boy*; I, 412 - 21) ve “**böd**” (**1. boy, kamet**; III, 121 - 10; **2. Toy kuşu**; III, 121 - 12 / **3. misk ile râmek'ten yapılan şey**; III, 121 - 13) olarak da geçmektedir.

Boyun	1. Boyun 2. Boyun, ağız, yaka TT: 80 - 23	Böyun ³¹⁵	Boyun. II, 218 - 26
Boz-	1. Yıkma, tahrip etmek, kaldırma 2. Bozma 3. Silme, çıkarma TT: 81 - 7	Boz-	Bozma, yıkmak. II, 8 - 26
Bozla-	1. Alçak sesle böğürmek (deve hakkında) 2. <i>Mec.</i> Yüksek sesle ağlayıp sızlamak, feryat etmek, hüngür hüngür ağlamak. TT: 81 - 12	Bozla-	Ses vermek, bağırma; bozlamak. II, 291 - 19
Bozuk	1. Bozuk 2. <i>Mec.</i> Kötü, ahlaksız, sefih. TT: 81 - 14	Bozuk	Bozuk, kırık, yıkık. I, 378 - 12
Bozul-	Ed. ç. “boz-”: 1. Yıkılmak, tahrip edilmek, kaldırılmak 2. Bozulmak 3. Silinmek, çıkarılmak. TT: 82 - 1	Bozul-	Bozulma, yıkılmak. II, 131 - 17
Bozuş-	İşt. ç. “boz-”. TT: 82 - 2	Bozuş-	Bozma da yardım ve yarış etmek. II, 99 - 27
Böri	Kurt. TT: 83 - 17	Böri	Kurt. I, 36 - 13
Bü	Bu. TT: 84 - 20	Bü	Bu. I, 34 - 15
Bugday	Buğday. TT: 85 - 9	Bugday ³¹⁶	Buğday. II, 235 - 10
Bulut	Bulut. TT: 87 - 5	Bulut ³¹⁷	Bulut. III, 39 - 12
Burun	1. Burun 2. Uç kısım, uç 3. Coğ. Burun 4. Önce TT: 88 - 17	Burun	Burun, öne doğru çıkıntı yapan yer; önce. I, 398 - 18

³¹⁵ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**boym**” (*boyun, tutamak*; III, 169 - 7) biçiminde de geçmektedir.

³¹⁶ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**budgay**” (*buğday*, III, 240 - 14) biçiminde de geçmektedir.

³¹⁷ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**bulut**” (*bulut*, I, 138 - 10) biçiminde de geçmektedir.

Büt	But, kalça. TT: 89 - 11	Büt	1. But. III, 120 - 2 2. Değerli ve büyük peruze. III , 120 - 3 3. Büyük bir adamın armağanını getirene verilen bahşiş. III, 120 - 8
Buyur-	1. Buyurmak, emretmek 2. Ismarlamak, sipariş vermek. TT: 90 - 3	Buyur-	Buyurmak, emretmek. III, 186 - 5
Büz	Buz. TT: 90 - 4	Büz	Buz. I, 186 - 10
Buzluk	Buzul. TT: 90 - 10	Buzluk	Buzluk, içerisine buz konularak yaz için saklanılan yer. I, 466 - 12
Bükül-	Ed. ç. "bük-": 1. Bükülmek, eğilmek 2. Kıvrılmak, yapılmak. TT: 90 - 20	Bükül-	Bükülmek, burkulmak, toplanmak. II, 132 - 3
Bür-	1. Buruşturmak, kırıştırmak, çatmak 2. Büzmek. TT: 91 - 4	Bür-	Büzmek. II, 6 - 18
Büküş-	İşt. ç. "bük-". TT: 91 - 1	Büküş-	Bükmekte yardım etmek. II, 105 - 10
Bürüş-	İşt. ç. "bür-": 1. Çatılmak 2. Kapanmak (yara hakkında). TT: 91 - 21	Bürüş-	Yuvarlak şey dikmekte yardım etmek. II, 94 - 21
Çak-	1. İğnesini sokmak, ısırmak 2. Bir şeyi başka bir şeyin yüzeyine sürtmek, sürtüp yakmak 3. Bir şeyi kırıp içindeki almak TT: 107 - 14	Çak-	1. Çakmak; eriştirmek. II, 17 - 9 2. -Kuş- aşağı inmek. III, 46 - 7
Çakmak	Çakmak. TT: 108 - 9	Çakmak	Çakmak -yakma aracı-. I, 469 - 21

Çâl	<ol style="list-style-type: none"> 1. Gri 2. Mec. Saçı sakalı ağarmaya; yaşlanmaya başlayan kimse. 3. Deve sütünden yapılan ekşi tatlı bir içki. 4. Yoğun olmayan, seyrek. <p>TT: 108 - 17</p>	Çâl	Alaca, kır. III, 156 - 26
Çal-	<ol style="list-style-type: none"> 1. Bilemek 2. Bir enstrümanı çalmak 3. Vurmak, çarpmak 4. Sürmek 5. Başını kesmek 6. Sarmak, dolamak 7. Süpürmek 8. Katmak, karıştırmak. <p>TT: 108 - 20</p>	Çal-	Yere çalmak, vurmak, yenmek; söz kulağa çalmak. II, 24 - 14
Çalın-	Ed. ç. "çal-". TT: 109 - 24	Çalın-	Kendini yere atmak, çalmak; kulağına söz erişmek; arıklanmak, zayıflamak. II, 150 - 7
Çalış-	<ol style="list-style-type: none"> 1. Değişmek 2. Çalışmak, çabalamak <p>TT: 109 - 26</p>	Çalış-	Bir şeyin çatlakları, ekleri, araları açılmak; güreşmek. II, 108 - 23

Çek-	<ol style="list-style-type: none"> 1. Çekmek 2. Bir şeyi bir yerden başka bir yere götürmek, taşımak 3. Tartmak 4. Çıkarmak, çekip çıkarmak 5. Belli bir zamana değin sürmek 6. Geçirmek, yapmak, iletmek 7. Katılmak istemek, katılmayı arzu etmek 8. İçine çekmek 9. Çıkarmak 10. Benzemek 11. İpek kozasını açmak 12. Dikmek (yorgan) 13. Örtmek, kaplamak 14. Öğütmek 15. Çiftleştirmek (hayvanları) 16. Bir şeyin resmini yapmak. <p>TT: 115 - 9</p>	Çek-	<p>Kitap noktalamak; attan kan almak; sıkılan oku çekmek; çekerek bağlamak.</p> <p>II, 21 - 11</p>
Çıgır	<p>Sınır, had.</p> <p>TT: 119 - 18</p>	Çıgır ³¹⁸	<p>Dar yol, küçük yol, çıgır.</p> <p>I, 363 - 14</p>
Çık-	<ol style="list-style-type: none"> 1. İçeriden dışarıya gitmek, çıkmak 2. Yükselmek 3. Zamanından önce ortaya çıkmak 4. Yaşadığı yerden başka bir yere taşınmak 5. Memuriyetten, işten ayrılmak 6. Öne doğru uzanmak 7. Yarışı kazanmak 8. Evlenmek 9. Ortaya çıkmak 10. Belli bir aşamaya varmak 11. <i>Mec.</i> Ses gelmek, işitilmek <p>TT: 119 - 27</p>	Çık-	<ol style="list-style-type: none"> 1. Çıkmak. II, 18 - 6 2. Nemlenmek. III, 184 - 3

³¹⁸ Bu sözcük Divan-ü Lügati't Türk'te "**çagır**" (*1. şarap; şıra*; I; 363 - 11; 2. dar yol, küçük yol, çıgır; I, 363 - 14) olarak da geçmektedir.

Çıkan	İki kardeşin (kadın) çocukları arasındaki akrabalık ilişkisi, kuzen. TT: 120 - 2	Çıkan	Yiğen, hala ve teyze oğlu. I, 402 - 13
Çıkar-	Çıkarmak. TT: 120 - 3	Çıkar-	Çıkarmak. II, 83 - 9
Çın	Hakikat, gerçek, doğru. TT: 120 - 28	Çın	Doğru, gerçek, sahil. I, 339 - 13
Çigil-³¹⁹	Düğümlemek, kör düğüm olmak. TT: 122 - 10	Çigil-	Düğüm sıkıştırılmak, ip düğümlemek. II, 134 - 5
Çigit	Tohum, çekirdek. TT: 122 - 17	Çigit	Pamuk çekirdeği. I, 356 - 11
Çit	Basma. TT: 123 - 32	Çit	1. Kamıştan veya dikenden yapılmış duvar veya hüğ, çardak. I, 320 - 10 2. Üzeri alaca nakışlı Çin ipeklisi. III, 120 - 16
Çög	Isı, sıcaklık, hararet. TT: 124 - 5	Çög	1. Eşya konan heybe, bohça. III, 128 - 4 2. Ateş alevi, ateş yalını; güneşin yalını, saçakları. III, 128 - 5
Çolak	Ayağı kesilmiş, kırık veya sakat. TT: 124 - 23	Çolak	Çolak. I, 381 - 15
Çök-	1. Çökmek 2. Dizinin üstüne oturmak 3. Batmak 4. <i>Mec.</i> Oturmak, yerleşmek. TT: 125 - 30	Çök-	Diz çökmek, dibe çökmek. II, 21 - 17

³¹⁹ Bu sözcük Türkmen Türkçesinde “**çigiş-**” (*düğümlemek, kör düğüm olmak*; TT: 122 - 15) olarak da geçmektedir.

Çöp	1. Çöp 2. Odun 3. <i>Mec.</i> Ot. TT: 126 - 5	Çöp ³²⁰	1. Tutmaç parçası. I, 318 - 16 2. Şarabın tortusu, her şeyin çöküntüsü, çöp, çör çöp; herhangi bir şeyin çökeli. I, 318 - 16
Çörek	Ekmek. TT: 126 - 13	Çörek	Çörek. I, 388 - 22
Çüm-	1. Saplanmak, batmak 2. Suya batmak, suya girmek. TT: 127 - 28	Çüm-	Ördek suya çok, iyice dalmak. II, 26 - 27
Çümüş-	İşt. ç. "çüm-". TT: 128 - 8	Çümüş-	Suya daha derin daldırmakta yarış etmek. II, 111 - 8
Dāg	1. Dağ. 2. Marka, damga, dağ. TT: 130 - 12	Dāg	1. Atlara ve başkalarına vurulan dağ, dağlama. III, 153 - 13 2. Yok, değil. III, 153 - 20
Dēde	Baba. (MYH)	Dede	Baba. III, 220 - 12
Dik	1. Dik 2. Doğru, düz. TT: 158 - 25	Dik	Dik. I, 334 - 18
Eg-	Eğmek. TT: 193 - 20	Eg-	Eğmek. I, 168 - 20
Egil-	Eğilmek. TT: 194 - 3	Egil-	Eğilmek. I, 198 - 7
Egin	1. Sırt, arka 2. Giysi, üst baş TT: 194 - 5	Egin	1. Eğin, sırt. I, 77 - 25 2. Eni bir buçuk karış, uzunluğu dört arşın gelen bir bez. I, 78 - 2
Egir-	1. Eğirmek 2. <i>Mec.</i> Bir yere, bir şeyin etrafına toplanmak, oturtmak. TT: 194 - 11	Egir-	Sevketmek; döndürmek; eğirmek; çevirmek; bir yeri kuşatmak, sarmak. I, 179 - 3

³²⁰ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te "**çöpik**" (*meyva yenildikten sonra atılan şey, çör çöp*; I, 390 - 5) ve "**şöpik**" (*meyva yenildikten sonra atılan şey, çö çöp*; I, 390 - 5) biçiminde de geçmektedir.

Egri	1. Eğri 2. <i>Mec.</i> Doğru hareket etmeyen, sahtekar. TT: 194 - 30	Egri	Eğri. I, 127 - 6
Egril-	1. Eğrilmek 2. Bir yere, bir şeyin etrafına toplanmak. TT: 195 - 3	Egril-	Kale kuşatılmak, sarılmak; ip eğirilmek. I, 248 - 23
Egriş-	İşt. ç. " <i>egir-</i> ". TT: 195 - 6	Egriş-	Bir yeri sarmakta, kuşatmakta yardım etmek; ip eğirmekte yardım ve yarış etmek. I, 236 - 19
Egirt-	1. Eğirtmek 2. <i>Mec.</i> Bir yere, bir şeyin etrafına toplandırmak, oturtmak. TT: 194 - 12	Egirt-	Eğirtmek; kalenin etrafını kuşatmayı emretmek. III, 428 - 10
Ek-	Ekme. TT: 195 - 12	Ek-	Bir şey ekme. I, 168 - 14
Ekil-	Ed. ç. " <i>ek-</i> ". TT: 195 - 20	Ekil-	Ekilmek. I, 198 - 4
Ekin	Ekin. TT: 195 - 21	Ekin	Çiftlik, ekin ekilen yer. I, 78 - 1
Ekin-	Dön. ç. " <i>ekin-</i> ". TT: 195 - 22	Ekin-	Ekinmek, kendisi için ekme. I, 203 - 5
Ekiş-	İşt. ç. " <i>ek-</i> ". TT: 195 - 29	Ekiş-	Ekmeğe yardım ve yarış etmek. I, 187 - 6
Em	1. İlaç 2. <i>Mec.</i> Zorluktan, zor durumdan çıkma çaresi, yolu. TT: 199 - 36	Em	1. Kadının dişilik aygıtı, am. I, 38 - 5 2. İlaç. I, 38 - 3
Em-	Emmek. TT: 199 - 37	Em-	Emmek. I, 169 - 20
Emge-	Çabalamak, gayret etmek, zorluk çekmek. TT: 200 - 22	Emge-	Emek çekmek, zahmet çekmek. I, 284 - 22
Emgek	1. Sayrılık, hastalık 2. Acı, ıstırap, azap. TT: 200 - 23	Emgek	Emek, zahmet. I, 288 - 5
Emgen-	Dön. ç. " <i>emge-</i> ". TT: 200 - 26	Emgen-	Emenmen, zahmet çekmek. I, 255 - 20

Eñek	1. Çene 2. <i>Mec.</i> Münakaşacı, kavgacı. TT: 202 - 1	Eñek	1. Ağızın iki yanında, azıların bittiği yer; avurt. I, 135 - 11 2. Kadınların baş örtülerini bağladıkları ip. I, 135 - 13
Êr	1. Er, koca. 2. <i>Mec.</i> Mert, er. TT: 191 - 11	Êr	Er, erkek, adam. I, 16 - 17
Erin	Dudak. TT: 203 - 38	Erin ³²¹	Dudak. I, 77 - 1
Êrlik	1. Erkeklik 2. <i>Mec.</i> Erkeklik, mertlik. TT: 191 - 13	Êrlik	Erkeklik. I, 104 - 19
Erk	1. İstem, irade 2. Kararlılık, sebat, metanet 3. Rahatlık, sükunet. TT: 203 - 42	Erk	Saltanat, sözü ve buyruğu geçerlik, kudret, iktidar, gücü yeterlik. I, 43 - 1
Erkeç	Erkek keçi, erkeç. TT: 203 - 44	Erkeç	Erkeç, genç teke. I, 95 - 11
Erkek	Erkek. TT: 204 - 1	Erkek	Her hayvanın erkeği. I, 111- 11
Erte ³²²	1. Yarın 2. Sabah. TT: 204 - 14	Erte	Erte. I, 124 - 10
Esen	Esen. TT: 205 - 13	Esen	Sağ, salim. I, 62 - 5
Eşek	1. Eşek 2. Sövme sözü 3. Sazın kirişinin aşağı tarafına konulan tahta parça. 4. Jimnastik yarışmalarında kullanılan araç, eşek. TT: 206 - 13	Eşek ³²³	Eşek. II, 246 - 9
Eşit-	İşitmek, dinlemek. TT: 206 - 23	Eşit- ³²⁴	İşitmek. I, 508 - 2

³²¹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "irin" (*dudaklar*, ağız; III, 74 - 13) olarak da geçmektedir.

³²² Bu sözcük Türkmen Türkçesinde "ertir" (*1. yarın, 2. sabah*; TT: 204 - 18) olarak da geçmektedir.

³²³ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "eşgek" (eşek; I, 111 - 1) ve "eşyek" (eşek; I, 111 - 2) olarak da geçmektedir.

³²⁴ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "işit-" (*işitmek*; I, 428 - 9) olarak da geçmektedir.

Et	1. Kas, adale 2. Et. TT: 206 - 26	Et	Et. I, 35 - 2
Et-	1. Bir durumu ortaya çıkarmak, etmek 2. Bir işi yapmak 3. Yardımcı fiil olarak kullanılır. TT: 206 - 27	Ēt-	(Yardımcı fiil), yapmak, etmek, eylemek; kılmak. I, 171 - 28
Etek	1. Etek 2. Kenar. TT: 207 - 6	Etek	Etek. I, 68 - 18
Etli	Etli. TT: 207 - 12	Etli	Etli. I, 177 - 17
Eyle	Öyle. TT: 208 - 33	Eyle	Öyle. I, 113 - 24
Eymen-	Korkmak, çekinmek. TT: 208 - 41	Eymen-	Utanmak; çekinmek. I, 270 - 16
Inan-	İnanmak. 363 - 14	Inan-	İnanmak, güvenmek. I, 206 - 11
Inanç	Güven, itimat, inanç, güvenme. TT: 363 - 19	Inanç	Güvenilen, inanılan. I, 133 - 12
İç	1. İç, içeri 2. Bağırlar, bağırsaklar 3. Karın 4. Ruh, can, iç 5. İlgeç görevinde. TT: 368 - 8	İç	İç. I, 35 - 22
İç-	İçmek. TT: 369 - 1	İç-	İçmek, bir şeyi içmek veya sorup içine çekmek. I, 164 - 14
İçil-	Ed. ç. "iç-": İçilmek. TT: 369 - 22	İçil-	İçilmek. I, 194 - 7
İçiş-	İşt. ç. "iç-": TT: 370 - 5	İçiş-	İçişmek, içmekte yardım ve yarış etmek. I, 181 - 7
İçmek	Kürk (manto), kışlık palto. TT: 370 - 15	İçmek	Kuzu derisinden yapılmış olan kürk. I, 102 - 15
İgle-	1. Zayıflamak, kilo vermek 2. Aşınmak. TT: 372 - 15	İgle-	Hasta olmak. I, 287 - 16
İglet-	Et. ç. "igle-". TT: 372 - 16	İglet-	Hastalandırmak. I, 266 - 3

Īk	1. Īğ. 2. Zayıf, cılız, ince. TT: 372 - 18	Īk ³²⁵	Īğ. III, 144 - 11
Īki	Īki. TT: 372 - 24	Īki ³²⁶	Sayıda iki; ikisi. I, 49 - 5
Īkindi	Īkindi. TT: 373 - 13	Īkindi	1. Bazısı, öteki, ikinci. I, 185 - 20 2. Īkindi. I, 140 - 20
Īni	Küçük kardeş. TT:379 - 13	Īni	Yaşça küçük kardeş; kocanın küçük erkek kardaşı. I, 93 - 13
Īr	Erken. TT: 381 - 28	Īr ³²⁷	1. Yerin güney, güneşli yanı. I, 464 - 28 2. Utanma bildiren bir söz. I, 36 - 1
Īriñ	Īrin. TT: 382 - 23	Īriñ	Īrin. I, 135 - 3
Īş	1. Īş, emek, çalışma 2. Īş, vazife, görev 3. Yapıt, eser 4. Dava TT: 384 - 10	Īş ³²⁸	Īş. I, 265 - 3
Īşle-	1. Çalışmak 2. Çalışmak, işler hâlde olmak 3. İşlemek, değerlendirmek 4. Çözmek, halletmek. TT: 385 - 11	Īşle- ³²⁹	İşlemek. I, 286- 22

³²⁵ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "Īğ" (I. Īğ; I, 48 - 17; 2. Hastalık; I, 48 - 19), "yig" (Īğ; I, 48 - 18) ve "yik" (Īğ; III, 144 - 11) olarak da geçmektedir.

³²⁶ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "Īkki" (iki, birbiri; ikisi, ikiden her biri; I, 182 - 12) olarak da geçmektedir.

³²⁷ Bu sözcük Divan-ü Lûgati't Türk'te "Īr" (1. Delik açmak için kullanılan aygıt, delgiç; I, 45 - 11; 2. Yer; I, 45 - 12; 3. Yerin güneye bakan güneşli tarafı; I, 464 - 28) ve "Īr" (1. ır, ırlama; III, 4- 3; 2. Utanma bildiren bir söz; I, 361 - 1), "Īra" (utanma; I, 39 - 7) ve "Īrra" (utanma; I, 39 - 7) olarak da geçmektedir.

³²⁸ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te "Īş" (iş, I, 47 - 8) biçiminde de geçmektedir.

³²⁹ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te "Īşle-" (işlemek, III, 138 - 11) biçiminde de geçmektedir.

İşleş-	İşt. ç. “ <i>ışle-</i> ”. TT: 385 - 15	İşleş-	İş yapmakta yardım ve yarış etmek. I, 240 - 11
İşlet-	1. Et. ç. “ <i>ışle-</i> ” 2. Harekete geçirmek 3. Kullanmak. TT: 385 - 16	İşlet-	İşletmek. I, 265 - 15
İt-	İtmek, iteklemek TT: 386 - 4	İt-	İtmek. I, 171 - 17
İtil-	Ed. ç. “ <i>it-</i> ”. TT: 387 - 1	İtil-	İtilmek, defedilmek; serpilmek, büyümek; imeklemek; sürünmek. I, 193 - 26
İtin-	Dön. ç. “ <i>it-</i> ”. TT: 387 - 2	İtin-	İtilmek, sürülmek. II, 139 - 7
İtiş-	İşt. ç. “ <i>it-</i> ”. TT: 387 - 3	İtiş-	İtişmek, bir şeyi müdafaada yardım ve yarış etmek. I, 180 - 18
Kak	1. Kelek, ham kavun 2. Çölde yağmur sularının biriktiği çukur. TT: 390 - 13	Kak	1. Erik, kaysı gibi meyvaların kurusu. II, 282 - 11 2. Kurutulmuş nesne. II, 282 - 13 3. Göl; kurumuş göl; su birikintisi. II, 282 - 16
Kak-	1. Çakmak, kakmak, çivilemek 2. Çarpmak, çalmak, vurmak 3. Silkelemek, silmek 4. Sallamak, silmek. TT: 391 - 14	Kak-	Kakmak, hafifçe vurmak. II, 293 - 11
Kakıl-	Ed. ç. “ <i>kak-</i> ”: 1. Çakılmak, çivilenmek 2. Çalınmak, vurulmak 3. Silkelenmek 4. Sallanmak. TT: 391 - 10	Kakıl-	Kakılmak. II, 135 - 23
Kakış-	İşt. ç. “ <i>kak-</i> ”. TT: 391 - 16	Kakış-	Birbirine kızıışmak, birbirinin başına vuruşmak. II, 105 - 4

Kaşık	Kaşık, çömçe. (MYH)	Kaşık ³³⁰	Kaşık. I, 504 - 4
Keçe	Keçe. TT: 399 - 16	Keçe	1. Keçe. III, 219 - 9 2. Karpuz ve hıyara benzer şeylerin taşındığı sele ve sepet. III, 220 - 3
Kekre	Pembe hardal. TT: 399 - 23	Kekre	Develerin yediği acı bir ot. I, 422 - 17
Kem	1. Kusur, noksan, eksiklik 2. Az, yetersiz 3. Daha zayıf. TT: 400 - 24	Kem	Hastalık. I, 338 - 19
Kepek	Kepek, kalbur kalıntısı. TT: 402 - 27	Kepek ³³¹	Unda ve başda bulunan kepek. I, 390 - 12
Kerki ³³²	Keser, kazma. (MYH)	Kerki	Dülger keseri, keser. I, 430 - 19
Kerpiç	Tuğla. TT: 403 - 29	Kerpiç	Kerpiç. I, 455 - 16
Kert-	1. Kesmek, kertik açmak 2. Isırmak, kemirmek 3. İz bırakmak. TT: 403 - 31	Kert-	Kertmek (köleyi yola getirmek için söylenir). III; 427 - 10
Kertil-	Ed. dön. ç. “ <i>kert-</i> ”: Kertik açılmak, kopmak, yıpranarak kopmak. TT: 403 - 35	Kertil-	Kertilmek; -insanlar için-horlanmak. II, 236 - 25
Kertik	Kertik. TT: 403 - 33	Kertik ³³³	Ekmek ve ekmeğe benzer şeylerin sayısını bilmek için bir ağaçta yapılan kertik, çetele. I, 478 - 19

³³⁰ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**kaşık**” (*kaşık*, I, 383 - 2) biçiminde de geçmektedir.

³³¹ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**kılık**” (*başta bulunan kepek, konak*; I, 475 - 13) biçiminde de geçmektedir.

³³² Bu sözcük, Talat Tekin'in “*Türkmence - Türkçe Sözlük*” adlı eserinde “*protestan kilisesi*” (TT: 403 - 24) olarak açıklanmasına rağmen, M. Y. Hamzayev'in “*Türkmen Türkçesinin Sözlüğü*” adlı eserindeki açıklamasına uyularak ortak anlamı olarak kabul edilmiştir.

³³³ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**kertük**” (*ağaçta açılan kertik*; I, 478 - 16) biçiminde de geçmektedir.

Kertiş-	İşt. ç. “ <i>kert-</i> ”. TT: 404 - 2	Kertiş-	Kertmekte yardım ve yarış etmek. II, 222 - 9
Kes-	1. Kesmek 2. Kesmek, doğramak 3. Kesmek, yaralamak 4. Kesmek, ara verdirme 5. Kesmek, bir şeyi durdurmak 6. (bir şeyi) kesmek TT: 404 - 4	Kes-	Kesmek. II, 11- 18
Kesek	Kuru kil, toprak parçası, kesek. TT: 404 - 8	Kesek ³³⁴	Kesik, parça. I, 14 - 15
Kesil-	Ed. dön. ç. “ <i>kes-</i> ”: 1. Kesilmek, kopmak 2. Kesilmek, koparılmak, doğranmak 3. Kesilmek, durmak 4. Kesilmek (süt için). TT: 406 - 2	Kesil-	Kesilmek. II, 137 - 1
Kesiş-	1. İşt. ç. “ <i>kes-</i> ”: 2. Kesişmek, bir araya gelmek. TT: 406 - 7	Kesiş-	Kesmekte yardım ve yarış etmek. II, 101 - 15
Keyik	Ceylan. TT: 407 - 10	Kèyik	1. Geyik; yaban hayvanı; aslında yabani olan her şey, eti yenen hayvanlardan ceylan, sığın, dağ keçisi gibi hayvanlar; yabani (vahşi), evcil (ehli) karşıtı; av hayvanı ve av. I, 26 - 16 2. Maymun yapılı insanlar için. III, 168 - 14
Kıl-	1. Yapmak, etmek 2. Hazırlamak, yapmak. (MYH)	Kıl- ³³⁵	Kılmak, yapmak, etmek, eylemek, olmak. II, 25 - 26
Kırk	Kırk. TT: 408 - 25	Kırk	Sayıda kırk. I, 349 - 11

³³⁴ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “*kes*” (1. *parça*, I, 329 - 21; 2. *kesek*, *abdest bozduktan sonra bununla temizlenilir*; II, 329 - 23) biçiminde de geçmektedir.

³³⁵ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “*ka-*” (1. *kılmak*; III, 231 - 2; 2. *yığmak*; *sandığa koymak*; III, 249 - 11) biçiminde de geçmektedir.

Kim	Kim. TT: 410 - 11	Kim	Kim. I, 125 - 15
Kir	1. Kir 2. Kirli çamaşır. TT: 410 - 21	Kîr	Kir. II, 212 - 13
Kirik-³³⁶	Hafifçe kirlenmek (elbise için). TT: 411 - 7	Kirik-	Kirlenmek. II, 117 - 21!
Kiriş	1. Tel 2. Kiriş. TT: 411 - 9	Kiriş	1. Kiriş, yay kirişi; yay. I, 198 - 10 2. Bir adamın akarlarından olan geliri. I, 370 - 11
Kirpi	Kirpi. TT: 411 - 18	Kirpi	Kirpi. I, 415 - 19
Kirpik	Kirpik. TT: 411 - 19	Kirpik	Kirpik. I, 478 - 15
Kirşen	Toz. TT: 411 - 21	Kirşen	Üstübeç; yüze sürülen düzgün. I, 437 - 27
Kişi	1. Kişi 2. Yabancı, başkası. TT: 412 - 3	Kişi	Kişi, adam, insan, kimse; halk; karı, kadın. I, 24 - 14
Kişne-	Kişnemek. TT: 412 - 5	Kişne-	Kişnemek. III, 302 - 21
Kök	1. Kök 2. Teyel ipliği 3. Şen, neşeli, şakrak. TT: 419 - 20	Kök	1. Gök, hava, sema. I, 64 - 25 2. Gök rengi, gök renk, lâcivert. III, 132 - 25 3. Şehrin dört yanını saran yeşil bölge. III, 132 - 28 4. Eğer bağı. II, 283 - 19 5. Kök, asıl. II, 284 - 7

³³⁶ Bu sözcük, Türkmen Türkçesinde “**kircik-**” (*hafifçe kirlenmek (elbise için)*; TT: 411 - 1) biçiminde de geçmektedir.

Kökle-	1. Bir şeyi teyellemek 2. (seyrek) Dikmek 3. Bir şeyden zevk almak, memnun olmak. TT: 420 - 11	Kökle-	Eğer bağıcı sıkı bağlamak. III, 300 - 18
Kökleş-	İşt. ç. “kökle-”. TT: 420 - 14	Kökleş- ³³⁷	İlişip sokulmak; eğer bağlamakta yardım etmek; hısımlıkla bağlanmak. II, 225 - 1
Köklet-	1. Et. ç. “kökle-” 2. Birine memnuniyetini göstermek. TT: 420 - 16	Köklet- ³³⁸	Eğer tahtalarını diktirmek, bağlatmak. II, 328 - 3
Köklen-	Dön. ç. “kökle-”: 1. Teyellenmek, şeritle bağlanmak 2. Köklenmek. TT: 420 - 13	Köklen-	Sıkı bağlamak; asaletli veya zengin olmak. II, 253 - 15
Köl	Göl. TT: 420 - 18	Köl	1. Göl, havuz, birikmiş su. II, 79 - 10 2. Denizin kendisi. III, 136 - 6
Kömeç	Dövülmüş et ya da küçük iğde koyularak pişirilen çörek, yağlı gömme çörek. (MYH)	Kömeç	Küle gömülerek pişirilen çörek. I, 12 - 8
Kömür	Kömür. TT: 421 - 2	Kömür	Kömür. I, 506 - 19
Könek	Deve dağılırken kova yerine kullanılan deri kap. (MYH)	Könek	Matara, ibrik, su tulumu -kırba-. I, 392 - 6
Köñül ³³⁹	Gönül. TT: 421 - 10	Köñül	Gönül, kalp, yürek; anlayış. I, 152 - 22

³³⁷ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**köktes-**” (*ilişip sokulmak, eğer bağlamakta yardım etmek; hısımlıkla bağlanmak*, II, 224 -24) biçiminde de geçmektedir.

³³⁸ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**kökded-**” (*eğer tahtalarını diktirmek, bağlatmak*, II, 328 - 3) biçiminde de geçmektedir.

³³⁹ Bu sözcük, Türkmen Türkçesinde “**göñün**” (*gönül, kalp, ruh*; TT: 299 - 11) biçiminde de geçmektedir.

Köp	1. Çok 2. Sık sık. TT: 421 - 11	Köp	Çok, bütün, hep; -saç ve ağaç hakkında- gür, sık. I, 319 - 17
Köpük ³⁴⁰	Köpük. TT: 422 - 23	Köpük (ğ)	Köpük. I, 390 - 15
Körpe	1. Küçük 2. (bitki, sebze) taze, körpe. TT: 423 - 18	Körpe	Körpe, mevsimi geçtikten sonra çıkan şey; zamanından sonra doğan yeni hayvan. I, 415 - 12
Körük	1. Körük, demirci ocağı 2. Küllük, nefeslik (soba vb.). TT: 423 - 19	Körük	Kuyumcu veya demirci körüğü. I, 391 - 7
Köy-	1. Yanmak 2. <i>Mec.</i> Yanmak, geçerliğini yitirmek 3. Yitirmek 4. Yanmak, tutuşup yanmak. TT: 425 - 29	Köy-	Yanmak; yakmak. III, 246 - 18
Köydür-	Et. ç. "köy-": 1. Yakmak 2. Yakmak (örn. yara) 3. Geçerliğini yitirmek, yakmak 4. <i>Mec.</i> Yitirmek. TT: 425 - 30	Köytür- ³⁴¹	Yakmak; yaktırmak. III, 193 - 21
Köyük	Yanarak kararan, yanan, yanık, kömür olan, kömür. (MYH)	Köyük	Yanmış, yanık. III, 168 - 22
Köz	Köz, kor, sıcak. T: 426 - 3	Köz	1. Göz. I, 55- 15 2. Ateş kuru, köz. I, 337 - 12
Köze-	Kömür olmak, kömürleşmek. TT: 426 - 4	Köze-	Ateş çevirmek, karıştırmak; toplamak. III, 265 - 10
Közeş-	Kömürleşmek. TT: 426 - 5	Közeş-	Ateş ölçermekte ve karıştırıp alt üst etmekte yardım ve yarış etmek. II, 100 - 21

³⁴⁰ Bu sözcük, Türkmen Türkçesinde "köpürçik" (1. köpük, 2. kabarcık, köpük; TT: 423 - 6) biçiminde de geçmektedir.

³⁴¹ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te "köyür-" (yanmak, yaktırmak, III, 188 - 1) biçiminde de geçmektedir.

Kül	Kül. TT: 428 - 11	Kül	Kül. I, 337 - 12
Kümüş	Gümüş. TT: 429 - 12	Kümüş	Gümüş; akça; kadın adı. I, 165 - 2
Lâçım	Doğan, şahin. TT: 422 - 13	Lâçım ³⁴²	Şahin; yiğit adam. I, 410 - 1
Men	Ben. TT: 454 - 6	Men ³⁴³	Ben. I, 25 - 8
Meñ	1. Ben 2. Haşhaş, esrar 3. Yem, yemleme. TT: 454 - 15	Meñ	1. Yem, tane; kuş yemi. II, 18 - 14 2. Yüzdeki ben. II, 359 - 3
Meñiz	Yüz, surat. TT: 454 - 18	Mëñiz	Beniz, yüz. I, 60 - 5
Meñze-	1. Çekmek 2. Benzemek. TT: 454 - 21	Meñze-	Benzemek. III, 403 - 6
Meñzet-	1. Benzetmek 2. Birine benzer kabul etmek. TT: 454 - 24	Meñzet-	Benzetmek. II, 358 - 26
Mün-	Binmek. TT: 466 - 19	Mün-	Binmek. II, 30 - 22
Mündür-	Et. ç. "mün-": Bindirmek. TT: 466 - 24	Mündür-	Bindirmek. II, 197 - 9
Oğlan	1. Erkek çocuk 2. Çocuk 3. Delikanlı, genç erkek. TT: 482 - 13	Oğlan	Oğlan, oğul; çocuk, çocuklar. I, 74 - 4
Oğrı	Hırsız. TT: 482 - 17	Oğrı	1. Gizli. I, 380 - 15 2. Hırsız; hırsızlık. I, 126 - 22
Ogul	1. Erkek çocuk, oğlan 2. Seslenme sözü. TT: 483 - 12	Ogul	Oğul, çocuk. I, 51 - 15
Ogurla-	Hırsızlık yapmak, gizlice almak. TT: 483 - 17	Ogurla-	Vaktinde yapmak; çalmak, hırsızlık etmek. I, 300 - 12

³⁴² Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te "laçın" (*şahin; yiğit adam*; I, 410 - 1) biçiminde de geçmektedir.

³⁴³ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te "ben" (*ben*; I, 31 - 17) ve "min" (*ben*; I, 60 - 4) biçiminde de geçmektedir.

Ok	1. Ok 2. Kurşun, mermi 3. Eksen, dingil. TT: 484 - 5	Ok	1. Ok. I, 11 - 4 2. Paylar ve toprak hisseleri üzerine üleşmek için atılan ok; çekilen kur'a; mirasta düşen pay. I, 37 - 9 3. Hâl anlamına yakın anlamlı bir edat; fiillerde pekitme edatı; vakit, zaman. I, 37 - 11
Ol	1. O (teklik üçüncü kişi adılı) 2. O (gösterme sıfatı). TT: 486 - 6	Ol	O; dır, dir, dur, dür. I, 20 - 13
Ön	On sayısının adı. TT: 487 - 21	Ön	Sayıda on. I, 49 - 14
Oñ	İyi, güzel, yararlı. TT 488 - 5	Oñ	1. Kolay. I, 41 - 3 2. Sağ, solun karşıtı. I; 41 - 5
Orlaş-	Sesli ağlaşmak, bağırıp haykırmak. TT: 491 - 5	Orlaş- ³⁴⁴	Bağrısmak, çağrısmak. I, 239 - 28
Orna-	1. Bir yerde yerleşmek, kök salmak 2. <i>Mec.</i> Etki etmek. TT: 491 - 6	Orna-	Yerleşmek; yer tutmak, yer edinmek; -güneş-batmak, kaybolmak. I, 288 - 18
Ornat-	Et. ç. " <i>orna-</i> ". TT: 491 - 11	Ornat-	Yerine koymak. I, 266 - 19
Ortak	Herkese ait olan. (MYH)	Ortak	Ortak. I, 99 - 4
Orul-	Ed. ç. " <i>or-</i> ". TT: 491 - 21	Orul-	Biçilmek. I, 194 - 20
Orum	1. Toplama, ürün, mahsül, hasat 2. Haraç, vergi. TT: 696 - 11	Orum	Kesim. I, 75 - 6

³⁴⁴ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te "**orlaş-**" (*bağrısmak, çağrısmak*; I, 239 - 28), "**urla-**" (*bağırarak, ulumak*; I, 189 - 2), "**urlaş-**" (*bağrısmak, çağrısmak*; I, 239 - 28) ve "**urulaş-**" (*bağrısmak, çağrısmak*; I, 239 - 28) biçiminde de geçmektedir.

Orun	1. Yer 2. Yarışta sahip olunan derece. TT: 491 - 23	Orun ³⁴⁵	Yer, mekân, mevki. III, 222 - 11
Ot	Ot. TT: 492 - 13	Ot	1. Ot, hayvan yemlerinin hepsi. I, 14 - 11 2. İlâç, em; zehir. I, 35 - 7
Öt	1. Ateş 2. Ateş etmek. TT: 492 - 12	Öt	Ateş, duman. I, 43 - 11
Otla-	1. Ot yemek (hayvanlar için). TT: 493 - 15	Otla-	Otlamak. I, 285 - 4
Otlat-	Et. ç. “otla-”. TT: 493 - 19	Otgar-	Otlatmak. I, 225 - 13
Öy	1. Düşünce, akıl, fikir 2. Alçak, çukur 4. Çukur, kuyu. TT: 497 - 10	Öy	Yerdeki oyukluk, çukurluk. I, 49 - 27
Öy-	Oymak, kazmak. TT: 497 - 12	Öy-	Oymak; yerleştirmek, sıkıştırmak. I, 174 - 12
Oyna-	1. Oynamak 2. Bir rolü yerine getirmek 3. Biri ile oynamak, dalga geçmek, eğlenmek TT: 498 - 17	Oyna-	Oynamak. II, 226 - 12
Oynak	Oynayan, oynayıp duran. TT: 498 - 18	Oynak	“Oynak işler”: Oynak kadın. I, 120 - 25
Oynaş	Evlilik dışı ilişki kuran erkek ya da kadın. TT: 499 - 4	Oynaş	Oynaş; başka biriyle sevişen kadın. I, 120 - 14
Oynat-	Et. ç. “oyna-”. TT: 499 - 6	Oynat-	Oynatmak. I, 271 - 7
Oyul-	Ed. ç. “öy-”: Oyulmak, delinmek. TT: 499 - 10	Oyul-	Oyulmak, çukurlaşmak; sıkıştırılmak. I, 269 - 3

³⁴⁵ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**urun**” (oturulan yer; II, 177 - 25) ve “**otru**” (karşı; ön; ara, orta, ortasında; I, 68 - 11) biçiminde de geçmektedir.

Oyun	1. Oyun 2. Tiyatrodaki, sahnedeki gösteri 3. Şaka, espri. TT: 499 - 11	Oyun	Oyun; yarış. I, 85 - 20
Oyuş-	İşt. ç. “ōy-”: TT: 499 - 17	Oyuş-	Oymakta ve basmakta yardım ve yarış etmek. I, 268 - 9
Öç	1. Öç, intikam duygusu 2. Düşman. TT: 500 - 6	Öç ³⁴⁶	Öç, hınç, kin, intikam. I, 43 - 20
Öçür-	Et. ç. “öç-” (1. sönmek; 2. susmak, sesi kesilmek (motor için); 3. uçmak, kaybolmak, silinmek; 4. susmak): 1. Söndürmek 2. Kesmek, durdurmak 3. Silmek 4. Üstünü çizmek, karalamak. TT: 501 - 11	Öçür- ³⁴⁷	Söndürmek, yatıştırmak, soluğunu kesmek. I, 177 - 9
Ökün-	Pişman olmak. TT: 502 - 7	Ökün- ³⁴⁸	Pişman olmak. I, 203 - 9
Ökünç	Pişmanlık. TT: 502 - 8	Ökünç	Pişmanlık. I, 132 - 25
Öküz	Öküz, boğa. TT: 502 - 12	Öküz	1. Irmak, dere. I, 59 - 5 2. Öküz. I, 59 - 16
Öl	1. Nemli, ıslak 2. Yiyecek. TT: 502 - 14	Öl	Islak, yaş, nem. I, 48 - 22
Öl-	Ölmek, dünyadan ayrılmak. TT: 502 - 15	Öl-	Ölmek. I, 15 - 1
Öldür-	Et. ç. “öl-”: Öldürmek. TT: 503 - 9	Öldür-	Öldürmek. I, 224 - 20
Ölüm	Ölüm. TT: 503 - 22	Ölüm	Ölüm. I, 47 - 16

³⁴⁶ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**öçüt**” (öç; I, 50 - 5) biçiminde de geçmektedir.

³⁴⁷ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**üçür-**” (söndürmek; I, 177 - 9) biçiminde de geçmektedir.

³⁴⁸ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**oşın-**” (pişman olmak; I, 253 - 10) ve “**oşsun-**” (pişman olmak; I, 373 - 19) olarak da geçmektedir.

Öñ	Ön, ön taraf. TT: 504 - 17	Öñ	1. Ön, önce; öndün. I, 40 - 24 2. Renk; bir şeyin rengi. I, 41 - 1
Öp-	Öpmek. TT: 506 - 4	Öp-	1. Öpmek. I, 163 - 16 2. İçmek. I, 163 - 25
Öpüş-	İşt. ç. “öp-”: TT: 506 - 6	Öpüş-	Öpüşmek. I, 180 - 7
Ör-	1. Örmek, demetlemek 2. Örgü yapmak 3. Üst üste dizmek, yerleştirmek 4. Bitmek, göğermek 5. Dökmek, meydana çıkma (yara, döküntü vb. için) 6. Tüy çıkmak 7. Ayağa kalkmak. TT: 506 - 8	Ör- ³⁴⁹	1. Belirmek, çıkmak, kopmak; yükselmek - bulut-. I, 173 - 10 2. Örmek. I, 172 - 15
Örk	İp, bağ, örük. TT: 507 - 1	Örk	Yular; at tavlasi. I, 43 - 2
Örkle-	Hayvanları otlatmak için otlağa götürüp bağlamak. TT: 507 - 3	Örkle-	Örkleme, sıkı sıkıya bağlamak. III, 443 - 18
Örküçle-	Dalga meydana gelmek, dalgalanmak (deniz suyu hakkında). (MYH)	Örküçlen-	1. Dalgalanmak. I, 312 - 20 2. Sacayaklanmak. I, 313 - 4
Ört-	1. Örtmek, kapamak 2. Gizlemek. TT: 507 - 6	Ört-	Örtmek. III, 425 - 13
Örte-	Birine ceza vermek, acı çektirmek. TT: 507 - 8	Örte-	Yakmak. I, 272 - 6
Örten-	Dön. ç. “örte-”: Bir şeye üzölmek, yanmak. TT: 507 - 9	Örten-	Yanmak, tutuşmak; kızarmak. I, 251 - 3

³⁴⁹ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “örten-” (*belirmek; çıkmak; yükselmek*; I, 257 - 21) biçiminde de geçmektedir.

Örtük ³⁵⁰	Örtü. TT: 507 - 13	Örtük	Bir şeyin örtüsü; eğer örtüsü. I, 103 - 18
Örtül-	Ed. ç. “ört-”. TT: 507 - 14	Örtül-	Örtülmek, kapalı kalmak; karışmak. I, 244 - 25
Örtün-	Dön. ç. “ört-”. TT: 507 - 15	Örtün-	Örtünmek. I, 250 - 18
Örüş-	İşt. ç. “ör-”. TT: 507 - 18	Örüş-	1. Belirmek, yükselmek. I, 186 - 12 2. Örmekte yardım ve yarış etmek. I, 183 - 26
Öt	Öd, safra. TT: 508 - 4	Öt	1. Acılık; öt kesesi. I, 43 - 17 2. Delik, çukur. I, 31 - 22
Öt-	1. Geçmek, geçip gitmek 2. Geçmek (zaman için) 3. Yakmak, acı vermek, sızlatmak 4. Affetmek, bağışlamak 5. Satın alınmak, satılmak 6. İyi kesmek (bıçak vb. için). TT: 508 - 5	Öt-	1. Ötmek. I, 529 - 5 2. Bir şeye geçmek, delmek; boşalmak, -karın- sürmek. I, 171 - 10
Ötün-	Özür dilemek, af dilemek. TT: 509 - 4	Ötün- ³⁵¹	1. Büyüklerden bir dilek istemek. I, 161 - 9 2. Hikâye söylemek. I, 199 - 22

³⁵⁰ Bu sözcük, Türkmen Türkçesinde “örtgi” (örtü; TT: 507 - 11) biçiminde de geçmektedir.

³⁵¹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “ötkün-” (hikâye söylemek; hakana dilek sunmak; I, 161 - 9) olarak da geçmektedir.

Ötür-	1. Bir şeyi geçirmek 2. Giymek, geçirmek 3. Geçirmek (zaman için) 4. Öne geçmek. TT: 509 - 6	Ötür-	1. Hatırlatmak. I; 267 - 21 2. Delmek. I; 176 - 15 3. Öttürmek. I, 176 - 9
Övüt	Öğüt, nasihat. TT: 511 - 12	Övüt ³⁵²	Öğüt, nasihat. I, 102 - 11
Öyle ³⁵³	Öğle, gün ortası. TT: 512 - 22	Öyle ³⁵⁴	Öğle vakti. I, 113 - 26
Öz	Öz, kendi. TT: 513 - 7	Öz	1. Öz, kendi, nefis; can, ruh, gönül. I, 45 - 16 2. Yürek ve karnın içindeki nesne. I, 46 - 6 3. Yağ. I, 36 - 3 4. İki dağ arasında bulunan dere. I, 46 - 1 5. Ağaç özü. I, 46 - 8 6. Sağır. I, 45 - 15
Pis	1. Pis, kötü 2. Derinin ve saçların beyazlaması hastalığı. TT: 531 - 3	Pis	Pis, dağar ve tulum gibi şeylerin dibinde kalan çöküntü, tortu. I, 328 - 6
Saç	Saç. TT: 550 - 16	Saç	Saç - <i>baştaki-</i> . I, 14 - 9
Sāç	Sac. TT: 550 - 15	Sāç	Tava. III, 147 - 5
Saç-	Saçmak, dağıtmak. TT: 550 - 17	Saç-	Saçmak. II, 4- 27

³⁵² Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te "öğüt" (*öğüt, vaaz*; I, 51 - 12) ve "ötlük" (*öğüt*; I, 102 - 11) biçiminde de geçmektedir.

³⁵³ Bu sözcük, Türkmen Türkçesinde "öylän" (*öğle vakti, öğleyin*; I, 512 - 21) biçiminde de geçmektedir.

³⁵⁴ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te "özle" (*öğle vakti*; I, 114 - 1) biçiminde de geçmektedir.

Saçıl-	Ed. ç. “saç-”. TT: 550 - 17	Saçıl-	Saçılmak. II, 122 - 13
Sag	1. Sağ, sağlam, iyi 2. Sağ, sağ taraf. TT: 551 - 19	Sāğ	1. Sağlık, esenlik. I, 89 - 4 2. Sağ, tatlı, iyi; temiz, halis; sağ, sağlam; sıcak. III, 154 - 6
Sag-	Sağmak. TT: 551 - 20	Sag-	Sağmak. II, 15 - 5
Sagıl-	Ed. ç. “sag-”. TT: 551 - 19	Sagıl-	Sağılmak. II, 124 - 22
Sağım	1. Sağım, bir sağışta alınan süt miktarı 2. Sağma vakti, sağım zamanı. TT: 552 - 20	Sağım	Sağış, sağım. I, 397 - 25
Sağış-	İşt. ç. “sag-”. TT: 553 - 9	Sağış-	Sağmakta yardım ve yarış etmek. II, 101 - 26
Sağrı	Sağrı. TT: 553 - 14	Sağrı	Deri, her şeyin derisi. I, 421 - 26
Sak	Uyanık, dikkatli, titiz. TT: 553 - 29	Sak	İşte uyanık ve zeyrek olan. I, 333 - 22
Sakın-³⁵⁵	Düşüne düşün, duraksaya duraksaya konuşmak. TT: 554 - 13	Sakın-	Sakınmak; sanmak, düşünmek. II, 153 - 23
Saklan-	Ed. ç. “sakla-”: 1. Kendine hakim olmak, ölçülü davranmak 2. Durmak, beklemek, eğlenmek 3. Var olmak, bulunmak 4. Saklanmak, korunmak 5. Kendini korumak. TT: 555 - 1	Saklan-	Saklanmak, çekinmek. II, 247 - 24
Sakak	1. Uyanın çene bağı 2. Telpek, papak gibi şeylerin bağcığı, bağı. (MYH)	Sakak	Çene. I, 282 - 26

³⁵⁵ Bu sözcük, Türkmen Türkçesinde “**sakıncıra-**” (*düşüne düşün, duraksaya duraksaya konuşmak*; TT: 554 - 14) biçiminde de geçmektedir.

Sāl	1. Kapanın, tuzağın açılması için kullanılan, üstünden basılan, yaylanan demir 2. Sal, kereste salı. TT: 555 - 3	Sāl	1. Sal. III, 156 - 27 2. Kaplardaki sır. III, 157 - 2
Sal-	1. Yapmak, inşa etmek 2. Koymak, yerleştirmek 3. Bir yere, işe, okula vb. yerleştirmek 4. Atmak, fırlatmak 5. İçeri almak, sokmak. TT: 555 - 5	Sal-	Atmak; bir şeyle işaret etmek; göndermek, götürmek; toplamak, toplu hale getirmek. II; 24 - 23
Sāman	Saman. TT: 558 - 19	Saman	Saman. I, 415 - 1
Sān	1. Sayı, adet, miktar 2. Sayı sıfatı 3. Sayı, numara 4. <i>Mec.</i> Nüfuz, etki, güç. TT: 559 - 13	San	Sayı, sayma, addü itibar. III, 157 - 16
Sana-	Saymak. TT: 559 - 14	Sana- ³⁵⁶	Saymak. III, 274 - 11
Sanaç	Deri torba, heybe. TT: 559 - 15	Sanaç	Dağarcık. I; 358 - 15
Sanç-	1. Sokmak, batırmak, dürtmek 2. İğne vurmak. TT: 560 - 8	Sanç-	Sançmak, dürtmek, sokmak; yenmek. III, 420 - 25
Sap-	1. Bir şeyi başka şeye geçirmek 2. Aşı yapmak (bitkiler için) 3. Birleştirmek, eklemek. TT: 561 - 3	Sap-	İpliği iğneye geçirmek, saplamak; bir şeyi sarmak, cinsinden eksik kalan bir şeyi başkasıyla tamamlamak. II, 4 - 6
Sapıl-	Ed. ç. “ <i>sap-</i> ” (1. bir şeyi başka şeye geçirmek; 2. aşı yapmak <i>-bitkiler için-</i> ; 3. birleştirmek, eklemek). TT: 561 - 21	Sapıl-	Saplanmak, birisi giderken yanına takılmak, katılmak. II, 120 - 6
Sapın-	Dön. ç. “ <i>sap-</i> ”. TT: 561 - 22	Sapın-	Saplamağı üzerine almak, saplar gibi görünmek. II, 150 - 16

³⁵⁶ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**san-**” (*saymak; sayılmak; sanmak*; II, 28 - 17) biçiminde de geçmektedir.

Sapla-	Sap yapmak, sap oturtmak. TT: 561 - 25	Sapla-	Sap yapmak. III, 296 - 15
Saplat-	Et. ç. “sapla-”. TT: 562 - 6	Saplat-	Saplatmak, sap taktırmak. II, 344 - 25
Sark-	Sarkmak, süzülme, asılmak. TT: 563 - 6	Sark-	Akar şey sızıp damlamak; uyuşmak. III, 421 - 19
Sat-	1. Satmak 2. Döneklik etmek. TT: 563 - 21	Sat-	Satmak. II, 295 - 10
Satıl-	Ed. ç. “sat-”. TT: 564 - 6	Satıl-	Satılmak. II, 121 - 4
Satış-	İşt. ç. “sat-”. TT: 564 - 8	Satış-	Satmakta yardım ve yarış etmek, karşılıklı alış veriş etmek. II, 89 - 22
Sây	Sığ. TT: 564 - 13	Sây	1. Kara taşlık yer. III, 158 - 14 2. Vücuda giyilen zırh. III, 158 - 15
Sayra-	Hoş ötmek. TT: 566 - 10	Sayra-	Şakımak, ötüşmek; saçmalamak, hezeyan etmek. III, 311 - 7
Sekiz	Sekiz. TT: 568 - 18	Sekiz ³⁵⁷	Sayıda sekiz. I, 365 - 14
Semiz	Semiz, şişman, zayıf değil. TT: 569 - 11	Semiz ³⁵⁸	Semiz. I, 365 - 16
Sen	Teklik ikinci kişi adlı. TT: 569 - 15	Sen	Sen. I, 43 - 6
Sep	1. Dikiş yeri 2. Sıra, saf 3. Çeyiz. TT: 570 - 9	Sep	Gelinin malı olan çeyiz. I, 319 - 6
Sığ-	Sıgmak. TT: 574 - 12	Sığ-	Sıgmak; tesir etmek, dokunmak, koymak. II, 15 - 16
Sıgdır-	Et. ç. “sığ-”. TT: 574 - 13	Sıgdır- ³⁵⁹	Sıgdırmak. II, 185 - 15

³⁵⁷ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**sekkiz**” (sayıda sekiz; I, 365 - 13) biçiminde de geçmektedir.

³⁵⁸ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**semüz**” (semiz; I, 285 - 13) biçiminde de geçmektedir.

³⁵⁹ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**sıgdır-**” (sıgdırmak; II, 81 - 18) biçiminde de geçmektedir.

Sıgın-	Sığınmak, yardım dilemek. TT: 574 - 14	Sıgın-	Sığınmak. II, 152 - 29
Sıgır	Sığır. TT: 574 - 15	Sıgır	1. Hanların halk ile beraber yaptığı sürgün avı. I, 364 - 1 2. Sığır. I, 364 - 8
Sık-	Sıkmak, sıkıştırmak, ezmek. TT: 574 - 30	Sık-	Sıkmak. II, 18 - 20
Sıkıl-	Ed. ç. “ <i>sık-</i> ”. TT: 575 - 1	Sıkıl-	Sıkılmak. II, 125 - 25
SİN-	Kırılmak, vurulmak, ölmek, düşmek. TT: 575 - 22	SİN-	Kırılmak, bozulmak, incimek. II, 29 - 5
Sİna-	Sınamak, denemek. TT: 575 - 24	Sİna-	Denemek, sınamak. III, 273 - 17
Sİnal-	Ed. ç. “ <i>sİna-</i> ”. TT: 576 - 1	Sİnal-	Sınanmak. II, 126 - 10
Sİrt	Sİrt, arka taraf. TT: 579 - 1	Sİrt	Kıl, kalın kıl; bayır, yokuş, sırt, küçük dere. I, 342 - 11
Sİzla-	Sİzlamak, acımak. TT: 579 - 15	Sİzla-	Sİzlamak, ağrımak. III, 297 - 10
Sİzlat-	Et. ç. “ <i>sİzla-</i> ”. TT: 579 - 17	Sİzlat-	Sİzlatmak, soğuktan ağrı veya sızı duyurmak. II, 346 - 18
Sİlk-	1. Silkemek, silkelemek 2. Dürtmek. TT: 579 - 21	Sİlk-	Silkmek. III, 423 - 2
Sİlkin-	Dön. ç. “ <i>sİlk-</i> ”. TT: 579 - 25	Sİlkin-	Silkinmek; ürpermek. II, 246 - 13
Sİñ-	1. Sindirilmek, hazmolmak 2. Sinmek, sızmak. TT: 580 - 12	Sİñ-	Sinmek, hazmedilmek; işlemek, girmek; saklanmak, sahibine sormadan bir yere girip sinmek. III, 391 - 9
Sİñiş-	İşt. ç. “ <i>sİñ-</i> ”. TT: 580 - 18	Sİñiş-	Çekilmek; başkasının parçaları arasına sinip sızmak - <i>akarlar için-</i> . III, 394 - 13

Siñek	Sinek. TT: 580 - 15	Siñek ³⁶⁰	Sinek; (şehirlilerce) sivri sinek; (göçebelerce) kara sinek. II, 13 - 23
Siñir	Sinir. TT: 580 - 16	Siñir	Sinir. III, 362 - 21
Sirke	1. Sirke (sıvı yiyecek) 2. Bit yavrusu, sirke. TT: 580 - 23	Sirke	1. Sirke. I, 181 - 16 2. Bit yumurtası, sirke. I, 430 - 9
Siz	Çokluk ikinci kişi adlı. TT: 580 - 30	Siz	Siz; büyük ve sayılan kişilere “sen” yerine ayıtan söz. I, 339 - 19
Sok-	1. Sokmak 2. Batırmak 3. Giymek. TT: 581 - 25	Sok- ³⁶¹	Sokmak, delmek, döğerek inceletmek, toplamak. II, 18 - 17
Sokul- ³⁶²	Ed. ç. “sok-”: 1. Sokulmak, itilmek, yerleştirilmek 2. Batırılmak 3. Arasına girmek. TT: 582 - 1	Sokul- ³⁶³	Bir şeyin içine sokulmak; döğülerek inceltilmek. II, 125 - 18
Sokuş-	İşt. ç. “sok-”. TT: 582 - 3	Sokluş-	Birbirine sokulmak ve yerleşmek. II, 216 - 11
Soñ	1. Sonra 2. Son, uç, bitim. TT: 582 - 22	Soñ ³⁶⁴	Bir adamın çoluğu çocuğu; her şeyin ve her işin sonu; sonra. III, 357 - 21

³⁶⁰ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**kuğgu**” (*sinek*; III, 367 - 9) ve “**kuğgu**” (*karasinek, sinek*; I, 425 - 9) biçiminde de geçmektedir.

³⁶¹ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**suk-**” (*delmek*; I, 425 - 18) biçiminde de geçmektedir.

³⁶² Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**suk-**” (*delmek*; I, 425 - 18) biçiminde de geçmektedir.

³⁶³ Bu sözcük, Türkmen Türkçesinde “**sokcarıl-**” (*1. sokulmak, itilmek, yerleştirilmek, 2. batırılmak, 3. arasına girmek*; TT: 581 - 27) biçiminde de geçmektedir.

³⁶⁴ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**soñuk**” (*son; bir şeyin sonu*; III, 107 - 19) biçiminde de geçmektedir.

Sör-	1. Emerek içmek, emmek, sömürmek 2. Kendine çekmek, içine almak, sindirmek. TT: 583 - 4	Sör-	1. Emmek, sormak. III, 181 - 26 2. - <i>Sorgu</i> - sormak, aramak. III, 181 - 26
Soy-	1. Soymak 2. Yaralamak, soymak 3. Hayvan kesmek 4. <i>Mec.</i> Çalmak, hırsızlık yapmak. TT: 585 - 12	Soy-	Soymak; deri yüzmek. III, 244 - 19
Soyul-	Ed. ç. “ <i>soy-</i> ”. TT: 585 - 16	Soyul- ³⁶⁵	Açılmak, dağılmak; -deri veya elbise- soyulmak. III, 190 - 8
Söğ-	Sövmek. TT: 585 - 23	Söğ-	Söğmek, sövmek. III, 184 - 15
Söğüş-	İşt. ç. “ <i>söğ-</i> ”. TT: 586 - 2	Söğüş-	Söğüşmek. II, 107 - 14
Sök-	1. Sökmek (dikiş vb için) 2. Sökmek, parçalara ayırmak 3. Sökmek, yerinden çıkarmak (bitki için) 4. Bir şeyi yeniden incelemek 5. Gevşetmek. TT: 586 - 5	Sök-	Sökmek, yarmak, yırtmak; diz çökmek. II, 22 - 2
Sökül-	Ed. ç. “ <i>sök-</i> ”. TT: 586 - 7	Sökül-	1. Sökülmek, bozulmak. II, 126 - 2 2. Kızartılmak, kebab edilmek. II, 126 - 2
Söküş-	İşt. ç. “ <i>sök-</i> ”. TT: 586 - 8	Söküş-	Sökmekte ve yıkmakta yardım ve yarış etmek. II; 107 - 19
Sözle-	Konuşmak. TT: 588 - 3	Sözle-	Söylemek, konuşmak. III, 297 - 2
Sözlen-	Ed. ç. “ <i>sözle-</i> ”. TT: 588 - 5	Sözlen-	Söylemek, sözü açıklamak. II, 247 - 7
Sözleş-	İşt. ç. “ <i>sözle-</i> ”: Sözleşmek, anlaşmak, uyuşmak. TT: 588 - 7	Sözleş-	Söyleşmek, konuşmak. II, 215 - 20

³⁶⁵ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**soyuk-**” (*malı soyulmak*; I, 189 - 22) ve “**soysuk-**” (*soyguna uğramak*; I, 21 - 6) olarak da geçmektedir.

Suvuk	Sulu, cıvık, sıvı durumda. TT: 592 - 1	Suvuk ³⁶⁶	Sıvık, cıvık, sulu; durultularak akar haline getirilen her şey; ağaç ve kuyruk gibi şeylerin up uzun ve çırıl lıplak kalmış hali. III, 164 - 10
Süpür-	1. Süpürmek 2. Silmek. TT: 593 - 8	Süpür-	Süpürmek. II, 85 - 20
Sür-	1. Sürmek 2. Toprağı işlemek, sürmek. TT: 593 - 14	Sür-	1. Sürmek, koğmak, sürgün etmek; devam etmek. II, 7 - 19 2. Kızmak, çıkışmak. II, 39 - 1
Sürt-	1. Sürtmek 2. Mec. Yakmak. TT: 593 - 24	Sürt-	Sürtmek; sürmek. III, 427 - 3
Sürtül-	Ed. ç. “sürt-”. TT: 593 - 27	Sürtül-	Sürtülmek, döğülmek; sürülmek. II, 231 - 10
Sürül-	Ed. ç. “sür-”. TT: 593 - 29	Sürül-	Sürülmek; ezilmek. II, 123 - 22
Sürün-	Dön. Ç. “sür-”. TT: 594 - 3	Sürün-	Kendini kaşımak; sert bir şey döğülerek ezilmek. II, 151 - 19
Süs-	Süsmek, boynuzlamak, batırmak. TT: 594 - 5	Süs-	Süsmek. II, 293 - 3
Süsü-	İşt. ç. “süs-”. TT: 594 - 9	Süsü-	Süsüşmek. II, 101 - 11
Süzme	Süzme, yoğurt süzmesi. TT: 595 - 26	Süzme	“Keş” denilen yağsız kuru peynir, ayran süzmesi. I, 433 - 22
Süzük	Süzük, süzölmüş (göz için). TT: 595 - 28	Süzük	Süzük, süzölmüş. I, 389 - 21
Süzöl-	Ed. dön. ç. “süz-”. TT: 595 - 29	Süzöl ³⁶⁷	Süzölmek. II, 124 - 7

³⁶⁶ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**suvık**” (*sıvık, cıvık, sulu; durultularak akar haline getirilen her şey; ağaç ve kuyruk gibi şeylerin upuzun ve çırılçiplak kalmış hali*; III, 164 - 10) olarak da geçmektedir.

³⁶⁷ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**süzölün-**” (*süzölmek*; II, 247 - 10) ve “**süzölüş-**” (*süzölmek*; II, 215 - 24) biçiminde de geçmektedir.

Tām	Ev; oda. T: 614 - 24	Tām	Duvar, dam, kale. I, 153 - 10
Tañ³⁶⁸	Garip, şaşırıcı. TT: 617 - 14	Tañ	1. Şaşacak, şaşılacak nesne, danılacak şey, acayip şey. I, 62 - 6 2. Tan; sabah vakti. I, 170 - 7 3. Eski zamanlarda kalmış olan yapı. III, 356 - 24 4. Elek. III, 355 - 20
Tap-	Bulmak. TT: 616 - 25	Tap-	Tapmak; hizmet etmek; bulmak, sezmek, kaybolanı bulmak. II, 3 - 10
Tapın-	Dön. Ç. "tap-". TT: 617 - 17	Tapın-	Tapmak, tapınmak; hizmet etmek. II, 140 - 18
Tart-	1. Çekmek 2. Bir şeyi germek, çekmek. TT: 619 - 5	Tart-	Tartmak; cezp etmek; çekmek, uzatmak, germek; getirmek, almak, çıkarmak. III, 426 - 12
Tāy	Tay. TT: 620 - 1	Tāy	Tay. I, 206 - 20
Tāy-	Kaymak. TT: 620 - 2	Tāy-	Kaymak. III, 244 - 1
Tayak³⁶⁹	Baston, deynek, sopa. TT: 620 - 3	Tayak	Dayak, dayangaç. I, 417 - 6
Tayış-	İşt. ç. "tay-". TT: 620 - 20	Tayış-	Kaymakta yarış etmek. III, 188 - 4
Ték	1. Bir, tek 2. Tek, yalnız. TT: 621 - 13	Tek	Tek, sadece, bir şey dilemiyerek; gibi, benzetme edatı. I, 334 - 1
Teke	Teke, erkek keçi. TT: 623 - 8	Teke	Teke; boynuzundan yay yapılan erkek geyik. III, 102 - 18

³⁶⁸ Bu sözcük, Türkmen Türkçesinde "geñ" (*garip, şaşırıcı*; TT: 250 - 24) biçiminde de geçmektedir.

³⁶⁹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "dayaňç" (*1. Dayanak, destek, istinat; 2. Mec. Destek, dayanak*; TT: 138 - 10) olarak da geçmektedir.

Telim	Çok, fazla. TT: 624 - 8	Telim	Çok, pek çok; bol, fazla; daima, hep, pek. I, 44 - 2
Temen	Büyük iğne. TT: 624 - 17	Temen	Büyük iğne, çuvaldız. I, 402 - 3
Ten	Beden, vücut. TT: 624 - 23	Ten	Vücut. II, 307 - 26
Ters	1. Yanlış, kötü 2. Bir şeyin öbür yüzü 3. Geçimsiz, uyumsuz, dargın. TT: 626 - 15	Ters	Güç olan her nesne. I, 348 - 11
Tez-	Ürküp kaçmak, ürkmek. TT: 627 - 23	Téz-	Kaçmak, tezilmek. II, 8 - 29
Tezek	Tezek. TT: 627 - 24	Tezek	Tezek, at gübresi. I, 386 - 23
Tik-	Dikmek. TT: 628 - 29	Tik-	Bir şeyi delmek, dürtmek, sokmak; -ağaç- dikmek; bir şeyi dikey hale getirmek; -dikiş- dikmek. II, 20 - 28
Tiken	Diken. TT: 628 - 33	Tiken ³⁷⁰	Diken. I, 204 - 18
Tikil-	Ed. ç. “tik-”. TT: 629 - 4	Tikil- ³⁷¹	Dikilmek; -ağaç- dikilmek, bir şeyi dikine koymak. II, 130 - 15
Tilki	Tilki. TT: 629 - 9	Tilki ³⁷²	Tilki. II, 343 - 18
Titreş-	İşt. ç. “titre-” (titremek, sarsılmak, sallanmak). TT: 630 - 16	Titreş-	Titreşmek. II, 218 - 3
Toklı	Bir yaşında kuzu. TT: 631 - 14	Toklı	Toklu, altı aylık kuzu. I, 106 - 10

³⁷⁰ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**tikken**” (*diken*; I, 401 - 1) biçiminde de geçmektedir.

³⁷¹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**tiklin-**” (*-ağaç ve benzeri- dikilmek*; II, 244 - 16) olarak da geçmektedir.

³⁷² Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**tilkü**” (*tilki*; I, 54 - 24) olarak da geçmektedir.

Top	1. Top 2. (askeri) Top. 3. Top, tomar. TT: 632 - 1	Top	1. Buğday su ile kaynatılır, arpa hamuru ile yoğrularak bir keçeye sarılır, sıcak bir yere bırakılır, erdikten sonra yenir. I, 318 - 8 2. Top (“ <i>topık</i> ” kelimesinin kısaltması). I, 318 - 22
Topuk	Topuk. TT: 632 - 20	Topuk ³⁷³	Topuk; top, çevgenle vurulan top, topaç. I, 190 - 5
Toprak	Toprak. TT: 632 - 19	Toprak	Toprak. I, 15 - 21
Tosun	İş yapmayan, iş görmeyen. TT: 633 - 10	Tosun	Haşarı <i>-atlar için-</i> ; tosun tay. II, 30 - 6
Toz ³⁷⁴	Toz. TT: 634 - 11	Töz ³⁷⁵	1. Toz. III, 123 - 6 2. Yaylara sarılan sıırım. III, 123 - 7
Tuğ	Bayrak. (MYH)	Tuğ	1. Hakan yanında çalınan kös ve davul, nöbet davulu; tuğ; bayrak, sancak. I, 194 - 19 2. Her hangi bir nesnenin tıkaçı, kapağı; su bendi, büvet, germeç. III, 127 - 22
Tur-	1. Yerinden kalkmak 2. Uyanıp kalkmak 3. Başlamak, çıkmak. TT: 637 - 15	Tur-	Durmak; çıkmak, yükselmek; ayakta durmak, kalkmak, kalkımak; zayıflamak. II, 6 - 28

³⁷³ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**top**” (*top* (“*topuk*” kelimesinin kısaltması); I, 318 - 22) biçiminde de geçmektedir.

³⁷⁴ Bu sözcük, Türkmen Türkçesinde “**tozan**” (*toz*; TT: 634 - 15) biçiminde de geçmektedir.

³⁷⁵ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**tör**” (*toz*; I, 456 - 4) ve “**tür**” (*toz*; I, 301 - 2) biçiminde de geçmektedir.

Tut-	1. Tutmak 2. Yakalamak, ele geçirmek, avlamak 3. Örtmek, kaplamak 4. Tutmak, kiralamak 5. Çevirmek, yönünü değiştirmek 6. Tutsak etmek 7. Kurmak, yapmak, inşa etmek 8. Asmak, germek 9. Dolmak, kaplamak, yayılmak. TT: 638 - 2	Tut-	Tutmak, yakalamak. II, 291 - 23
Tutul-	Ed. ç. “ <i>tut-</i> ”. TT: 639 - 3	Tutul-	Tutulmak, yakalanmak. II, 120 - 17
Tutun-	Dön. ç. “ <i>tut-</i> ”. TT: 639 - 4	Tutun- ³⁷⁶	Tutulmak; edinmek, tutmak; yalnız başına tutmak; tutuşmak. II, 144- 3
Tutuş-	İşt. ç. “ <i>tut-</i> ”. TT: 639 - 5	Tutuş-	Tutuşmak. II, 88 - 27
Tükel	Bütün, hep. TT: 639 - 12	Tükel	Tamamen, büsbütün. I, 60 - 6
Tüket-	Bitirmek. TT: 639 - 16	Tüket-	Tüketmek, bitirmek. II, 309 - 21
Tümen	On kuruşa eşit olan para birimi. (MYH)	Tümen	1. Tümen tümen, pek çok. I, 233 - 26 2. Büyük iğne. III, 367 - 10
Tünek	Ev; kafes. TT: 639 - 24	Tünek	Hapishane, zindan. I, 408 - 14
Tütet-	Et. ç. “ <i>tüte-</i> ”. TT: 640 - 12	Tütet- ³⁷⁷	Tütütmek. II, 299 - 8
Tütün ³⁷⁸	Duman, is. TT: 640 - 13	Tütün	Duman. I, 400 - 18

³⁷⁶ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**tüt(ü)n-**” (*duman tütme; ateş tutuşmak*; II, 23 - 18) biçiminde de geçmektedir.

³⁷⁷ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**tütit-**” (*tütütmek*; II, 299 - 11) biçiminde de geçmektedir.

³⁷⁸ Bu sözcük, Türkmen Türkçesinde “**tüsse**” (*duman, is*; TT: 640 - 8) biçiminde de geçmektedir.

Ūç	Uç. TT: 642 - 6	Ūç	1. Türklerin kalem yaptıkları bir ağaç. I, 35 - 19 2. Bir nesnenin tükenmesi, bitmesi; uç, kenar. I, 44 - 9
Uç-	1. Uçmak 2. Uçağa binip gitmek 3. Bir yeri kırılıvermek 4. Sallanmak 5. Yüksek bir yerden düşmek. TT: 642 - 7	Uç-	Uçmak. I, 164 - 10
Ulan-	Kullanmak, bir şeyden yararlanmak. TT: 645 - 25	Ulan-	Ulanmak, vasıta olmak. I, 204 - 3
Ulaş-	1. Ulaşmak, birleşmek 2. Yaklaşmak, yakınlaşmak. TT: 645 - 27	Ulaş-	Ulaşmak, bitişmek. I, 189 - 21
Um-	Ummak. TT: 646 - 18	Um-	Ummak. I, 169 - 23
Ūn	Un. TT: 647 - 16	Ūn	Un. I, 49 - 17
Una-	Onaylamak. TT: 647 - 17	Una-	Razı olmak, kabul etmek. III, 256 - 22
Unut-	Unutmak. TT: 648 - 8	Unut- ³⁷⁹	Unutmak. I, 215 - 10
Urul-	Ed. ç. "ur-". TT: 649 - 18	Urul-	1. Vurulmak, döğölmek; kurulmak. I, 194 - 17 2. -İp ve benzeri-örölmek. I, 195 - 19

³⁷⁹ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te "unıt-" (*unutmak*; I, 215 - 20) biçiminde de geçmektedir.

Urun-	Çırpınmak. TT: 649 - 19	Urun-	1. Pişman olup vurunmak, döğünmek; sarınmak, örtünmek. I, 201 - 16 2. Dikilmek, kalkmak. I, 201 - 19
Uruş	Kavga, dövüş, savaş. TT: 649 - 21	Uruş ³⁸⁰	Urma; savaş; vuruş, vuruşma. I, 61 - 17
Uruş-	1. Kavga etmek, dövüşmek 2. Savaşmak, harp etmek 3. Döğüşmek, birbirini ısırarak (köpekler ve diğer hayvanlar hakkında) 4. Vurmaya yardım etmek. TT: 649 - 22	Uruş ³⁸¹	Vuruşmak. I, 182 - 21
Uşak ³⁸²	Ufak, küçük. TT: 650 - 19	Uşak	1. Küçük, ufak. I, 67 - 1 2. Koğuculuk, koğu, dedi kodu; koğucu. I, 122 - 18
Uşaklık	Küçüklük, çocukluk. ³⁸³	Uşaklık	İşte gösterilen çocukluk. I, 150 - 15
Ut-	1. Oyunda, savaşta, tartışmada vb. üstün çıkmak, galip gelmek 2. İkramiye çıkmak. TT: 650 - 25	Ut-	Oyunda yutmak, oyunda ütmek. I, 170 - 13
Utul-	Ed. ç. "ut-". TT: 651 - 15	Utsuk-	Oyunda yutulmak. I, 242 - 15
Utuş-	Sonuna kadar oynamak ve bitirmek. TT: 651 - 9	Utuş-	Oyunda yutuşmak. I, 180 - 14

³⁸⁰ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "**uruğ**" (*1. Tane tohum, evin*; I, 63 - 28; *2. Döğüş, vuruş*; I, 27 - 4) olarak da geçmektedir.

³⁸¹ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te "**urış-**" (*vuruşmak*; I, 367 - 22) biçiminde de geçmektedir.

³⁸² Bu sözcük, Türkmen Türkçesinde "**ovnuk**" (*1. küçük, ufak, 2. önemsiz*; TT: 496 - 13) biçiminde de geçmektedir.

³⁸³ Bu sözcük Türkmen Türkçesinde "**ovnukluk**" olarak da geçmektedir. Fakat "**ovnukluk**" ve "**uşaklık**" maddeleri Talat Tekin'in "*Türkmençe Türkçe Sözlük*"ünde geçmediği için, muhtemel tanım belirtilmiştir.

Uy-	Uymak, boyun eğmek, tabi olmak, inanmak. TT: 651 - 27	Uy-	Uymak, birine bağlı olmak. III, 146 - 21
Uya	1. Kız kardeş 2. Kadınlara seslenirken kullanılan söz. TT: 651 - 28	Uya	1. Kuş yuvası. I, 85 - 24 2. Hısım; kardeş. I, 85 - 25
Uyal-³⁸⁴	Utanmak, çekinmek. TT: 651 - 30	Uyal-	Çekinmek, utanmak. I, 269 - 11
Uzak	1. Uzak, arada uzun mesafe bulunan 2. Uzun (süre, zaman için) 3. Bütün, tüm, cümle 4. (uzakda) uzakta, uzaklarda. TT: 652 - 9	Uzak	Uzun; eski, uzak. I, 66 - 22
Uzat-	1. Bir şeyi birine vermek için elini öne yöneltmek 2. Süreyi arttırmak, temdit etmek 3. Yolcuğu geçirmek 4. Bir şeyi göndermek, yollamak. TT: 653 - 3	Uzat-³⁸⁵	Uzatmak; geciktirmek. I, 209 - 11
Üle-	Hisselerini, payını vermek; bölmek. TT: 655 - 16	Üle-	Dağıtmak, yaymak, üleştirmek. III, 255 - 9
Üleş-	Paylaşmak, üleşmek. TT:654 - 17	Üleş-	Paylaşmak, üleşmek. I, 189 - 17
Ülker	Ülker, Süreyya, birkaç yıldızdan oluşan topluluk, takım yıldız. TT: 654 - 20	Ülker	Ülker yıldızı, Süreyya yıldızı. I, 95 - 21
Ülüş	Pay, hisse, parça. TT: 654 - 26	Ülüş³⁸⁶	Pay, halk arasında taksim, hisse. I, 62 - 18
Ünde-	1. Yöneltmek 2. Çağırarak. TT: 655 - 27	Ünde-	Ünlemek, çağırarak. I, 273 - 4

³⁸⁴ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te "utancıra-" (utanmak, sıkılmak, mahcup olmak; TT: 650 - 29) ve "utan-" (utanmak, çekinmek; TT: 650 - 26) biçiminde de geçmektedir.

³⁸⁵ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te "uzut-" (uzatmak; I, 155 - 5) biçiminde de geçmektedir.

³⁸⁶ Bu sözcük Divanü Lügati't Türk'te "ülük" (pay, nasip, hisse; I, 62 - 19) ve "ülüg" (pay, nasip, hisse; I, 62 - 19) olarak da geçmektedir.

Ürk-	Bir şeyden korkmak, ürmek (hayvan hakkında). TT: 656 - 14	Ürk-	Ürmek. III, 420 - 13
Üstün	1. Üstün, benzerlerine göre daha yüksekte olan. TT: 657 - 5	Üstün	Üstün. I, 108 - 24
Üşüt-	Üşütmek. TT: 657 - 17	Üşüt-	Üşütmek, soğutmak için soğuğa koymak. I, 211 - 12
Üt-	1. Bir şeyi, tüylerini yakmak için ateşten geçirmek 2. Birinin hakkını yemek, emeğini sömürmek. T: 657 - 18	Üt-	-Kıl- yakmak, ütmek. I, 171 - 13
Ütü	1. Ütü 2. Tüyleri ütölmüş, tüyleri ateşte yakılmış. TT: 658 - 1	Ütü	1. Ütü. I, 68 - 25 2. Kusma. I, 68 - 23
Üz-	1. Bir şeyi koparmak, parçalamak (iplik vb.) 2. Koparmak, toplamak 3. Kesmek, kesilmek, dinmek 4. Borcunu ödemek, hesabını kapatmak. TT: 659 - 4	Üz-	-İp ve benzeri şeyleri- kesmek. I, 165 - 18
Üzül-	Ed. ç. "üz-". TT: 659 - 21	Üzül-	Üzülmek, kesilmek. I, 196 - 8
Üzüm	Üzüm. TT: 659 - 24	Üzüm	Üzüm. I, 75 - 7
Yağ	1. Yağ 2. Gaz yağı, benzin. TT: 668 - 25	Yağ	Yağ; iç yağı. I, 182 - 15
Yag-	Yağmak. TT: 669 - 1	Yag-	Yağmak. III, 61 - 2
Yağı	Düşman. TT: 669 - 10	Yağı	Düşman. I, 88 - 1
Yağır	Yağır, sırt, arka. TT: 669 - 18	Yağ(ı)r	At, katır ve eşek gibi hayvanların sırtında semer, eğer ve yük vurmasından meydana gelen yara, yağır. III, 9 - 6
Yağla-	Yağlamak. TT: 669 - 23	Yağla-	Yağlamak. III, 308 - 28

Yağlan-	Ed. ç. “yāgla”. TT: 669 - 24	Yağlan- ³⁸⁷	Yağlanmak. III, 111 - 7
Yağlat-	Et. ç. “yāgla”. TT: 669 - 26	Yağlat-	Yağlatmak. II, 355 - 22
Yak-	1. Yakmak 2. Işık yakmak 3. Yanıyormuş gibi etki etmek 4. <i>Mec.</i> Güçlü sevgi uyandırmak, sevmek 5. <i>Mec.</i> Yakmak, mahvetmek 6. Su vermek, su içirmek. TT: 670 - 21	Yak-	Yaklaşmak, dokunmak; yakmak. III, 63 - 3
Yaka	1. Yaka 2. Kıyı, kenar 3. Taraf, civar, çevre. TT: 670 - 23	Yaka	Yaka, elbise yakası. I, 189 - 2
Yakın	Yakın. TT: 671 - 12	Yakın ³⁸⁸	Yakın. III, 22 - 18
Yāl	Yele. TT: 671 - 26	Yāl ³⁸⁹	At yelesi. III, 13 - 24
Yalañ ³⁹⁰	Çıplak. TT: 672 - 13	Yalañ ³⁹¹	Çıplak; kından çıkmış veya kından çıkarılmış. III, 373 - 1
Yama-	Yama yapmak, yamalamak, yamamak. TT: 674 - 10	Yama-	Yamamak. III, 91 - 8
Yamalık	Yamalık. TT: 674 - 14	Yamalık	Yamalık, yama olmak üzere hazırlanmış. III, 51 - 14
Yaman	1. Kötü, fena 2. Çok, fazla, pek çok 3. Devenin derisinin yumuşak yerlerinde şişkinlikle ortaya çıkan hastalık. TT: 674 - 15	Yaman	Kötü, her şeyin kötüsü. III, 30 - 3

³⁸⁷ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**yakrılan-**” (*yağlanmak*; III, 203 - 10) olarak da geçmektedir.

³⁸⁸ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**yağuk**” (*yakın*; I, 433 - 7) olarak da geçmektedir.

³⁸⁹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**yalğ**” (*at yelesi*; *ibik*; *eğer kaşı*; III, 13 - 21) ve “**yıl**” (*at yelesi*; III, 13 - 25) olarak da geçmektedir.

³⁹⁰ Bu sözcük Türkmen Türkçesinde “**yalañaç**” (*çıplak*; TT: 672 - 14) olarak da geçmektedir.

³⁹¹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**yalındak**” (*çıplak*; III, 51 - 20) olarak da geçmektedir.

Yaman-	Dön. ç. “yama-”. TT: 674 - 17	Yaman- ³⁹²	Kendi kendine yamamak. III, 85 - 28
Yamaş-	İşt. ç. “yama-”. TT: 674 - 23	Yamaş- ³⁹³	1. Yamamakta yardım ve yarış etmek. III, 75 - 13 2. Tembelliğinden yere yapışıp kalmak, buyurulan işi yapmaktan çekinmek. III, 189 - 19
Yamız	Hayvanların arka ayaklarının iç kısmı, kasık. (MYH)	Yamız	Kasığın iki tarafı; kalçanın iç yandan uçları. III, 10 - 16
Yân	1. Bedenin bir bölümü 2. Taraf, yan 3. Giyim kuşamın vb. koltuktan eteklere değin uzanan parçası 4. Bir şeyin yakını, yanı. TT: 674 - 29	Yân ³⁹⁴	1. Yan. II, 19 - 16 2. Uca kemiği; uca kemiğinin başı. III, 160 - 15
Yan-	1. Tutuşmak, yanmak 2. Işık vermek 3. Ateş ya da kızgın bir şeyin etkisiyle yanmak 4. Güneş ışıklarının etkisiyle kararmak 5. <i>Mec.</i> Acı çekmek, azap çekmek. TT: 674 - 30	Yan- ³⁹⁵	Dönmek, döndürmek; korkutmak, tehdit etmek; kusmak, yanmak. III, 65 - 8
Yañā	1. Yana, tarafa 2. Ötürü, nedeniyle. TT: 676 - 10	Yaña	Her hangi bir ırmağın, bir yanı, geçesi. III, 369 - 2

³⁹² Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**yamal-**” (*yamanmak*; III, 82 - 4) olarak da geçmektedir.

³⁹³ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**mayış-**” (*buyurulan bir işi yapmaktan çekinmek; tembellikten yere yapışıp kalmak*; III, 189 - 14) olarak da geçmektedir.

³⁹⁴ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**yañak**” (1. *yan, taraf*; I, 434 - 7; 2. *ağzın iki yanında dişlerin oturduğu kemik; kapı sögesi, her şeyin yanı*; III, 376 - 12) olarak da geçmektedir.

³⁹⁵ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**yandur-**” (*döndürmek; kusmak; korkutmak*; III, 99 - 3), “**yun-**” (1. *yunmak, yıkanmak; abdest almak*; III, 66 - 5; 2. *döndürmek; kusmak; korkutmak*; III, 98 - 18) ve “**yul-**” (*yanmak*; III, 65 - 5) olarak da geçmektedir.

Yañak	Yanak. TT: 676 - 13	Yañak	1. Yan, taraf. I, 434 - 7 2. Ağzın iki yanında dişlerin oturduğu kemik; kapı sögesi, her şeyin yanı. III, 376 - 12
Yañı	1. Biraz önce, demin 2. Şu ana kadar, yalnız 3. Az, azıcık. TT: 676 - 15	Yañı ³⁹⁶	Yeni. I, 376 - 12
Yañra-	Gevezelik etmek, boş yere konuşmak. TT: 676 - 24	Yañra- ³⁹⁷	Saklanması gerekeni açığa vurmak, söylemek. III, 404 - 5
Yap-	1. Örtmek 2. Kapamak 3. Yiyecek hazırlamak, pişirmek 4. Durdurmak, lağvetmek 5. Bitirmek, kapamak. TT: 677 - 5	Yap-	Örtmek, kapamak; kurmak, yapmak. III, 57 - 21
Yapın-	Örtünmek. TT: 677 - 22	Yapın-	Örtünmek, kendi başına kapamak. III, 83 - 3
Yapış-	Yapışmak. TT: 677 - 25	Yapış- ³⁹⁸	Yapışmak. III, 70 - 7
Yār-	1. Kesmek 2. Yarmak 3. Tahrip etmek, patlatmak 4. Isırmak (köpek) 5. <i>Mec.</i> Hırsızlık yapmak, soymak. TT: 678 - 5	Yār-	Yarmak, bir şeyi keserek zorla yarmak, parçalamak, yere sınır çizmek. III, 58 - 2

³⁹⁶ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "yeñi" (*yeni*; I, 376 - 12) olarak da geçmektedir.

³⁹⁷ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "yañzat-" (*saklanması gerekeni söyletmek, ıkrar ettirmek*; II, 359 - 18) olarak da geçmektedir.

³⁹⁸ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "yapuş-" (*yapışmak*; III, 53 - 18) ve "yapırl-" (*yapışmak; yıpranmak*; III, 107 - 18) olarak da geçmektedir.

Yara-	Yaramak. TT: 678 - 7	Yara-	1. Yaramak; uygun gelmek, yaraşmak. III, 87 - 5 2. Yarmak. II, 356 - 18 3. Karşı koymak. III, 422 - 10
Yaran-	Yaranmak. TT: 679 - 11	Yaran-	Yaranmak, yaltaklık etmek; koşakta koşturularak alıştırmak. III, 83 - 29
Yaraş-	1. Barışmak 2. Yakışmak, yaraşmak. TT: 679 - 16	Yaraş-	Uyuşmak, anlaşmak; yaraşmak. III, 72 - 10
Yarat-	Yaratmak. TT: 679 - 22	Yarat-	Yaratmak; oranlamak, oranlayıp yapmak; kendinden uydurmak. II, 315 - 19
Yarıl-	Ed. Ç. “yar-”. TT: 680 - 5	Yarıl-	Yarılmak, yirilmek, açılmak. III, 78 - 2
Yarım	Yarı, yarım, buçuk. TT 680 - 6	Yarım	Yarım, bir şeyin yarısı, her hangi bir şeyin ikiye ayrılmış olan parçalarından her birisi. III, 19 - 11
Yarış-	Yarışmak. TT: 680 - 13	Yarış-	Yarışmak, yarış etmek, at yarışı yapmak; yarı yarıya üleşmek. III, 72 - 17
Yârma	İri, gelişigüzel kırılmış tahıl, yarma. TT: 680 - 17	Yârma	Uzunlamasına yarılan her hangi bir şey. III, 34 - 14
Yās	Yas, matem. TT: 681 - 4	Yās	1. Zarar, ziyan. III, 159 - 14 2. Ölüm, helâk. III, 159 - 17
Yası	1. Yassı 2. Mec. Geniş. TT: 681 - 14	Yası ³⁹⁹	Yassı, enli. III, 24 - 13

³⁹⁹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “yasul” (yassı, yayvan, yassı ve engin olan her yer; III, 18 - 29) ve “yalbrı” (yassı, enli; derinliği olmayan; III, 30 - 7) olarak da geçmektedir.

Yasıla-	Yassılaştırmak, düzleştirmek. TT: 681 - 16	Yasıla-	Yassılamak, yaymak; sözü açık, geniş ve kinayesiz söylemek. III, 328 - 12
Yaş	1. Yaş 2. Hayat, ömür 3. Yaş, gözyaşı 4. Yetişmemiş, kemale ermemiş 5. Genç 6. Toy. TT: 681 - 27	Yaş	Yaş, taze nesne, zerzevat, sebze, yeşillik; yaş -gözden gelen-; yaş - insanın yaşadığı-. II, 109 - 9
Yaş-	Batmak (Güneş). TT:681 - 31	Yaş-	Gizlenmek, saklanmak. III, 60 - 14
Yaşa-	Yaşamak. TT: 681 - 34	Yaşa-	Yaşamak. III, 89 - 7
Yaşıl	Yeşil. TT: 682 - 11	Yaşıl	Yeşil. I, 41 - 2
Yât	1. Hafıza, bellek 2. Yabancı. TT: 682 - 25	Yât⁴⁰⁰	1. Yabancı. I, 433 - 7 2. Taşlarla yağmur ve rüzgâr için yapılan kamlık; yada yaşı ile yapılan bir türlü kamlık, kâhinlik. III, 3 - 14
Yat-	1. Yatmak 2. Uyumak 3. Bir yerde uzun süre bulunmak 4. Durmak, dinmek 5. Solmak, kurumak. TT: 683 - 27	Yat-	1. Yatmak. II, 313 - 21 2. Yaymak, sermek. II, 313 - 26
Yâz	İlkbahar. TT: 685 - 1	Yâz⁴⁰¹	İlk yaz; yaz. III, 16 - 11

⁴⁰⁰ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "**baz**" (*yat, yabancı, garip*; III, 148 - 21) olarak da geçmektedir.

⁴⁰¹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "**yây**" (*ilk bahar; yaz*; I, 13 - 3) olarak da geçmektedir.

Yaz-	1. Yazmak 2. Bir yapıt ortaya çıkarmak, yazmak 3. Döşemek 4. Yaymak, sermek 5. Kıvrılan, kırışan, büzülen yerleri düzeltmek 6. Katını açmak 7. Kaçmak. TT: 685 - 3	Yaz-	Şaşmak, yanılmak; çözmek; yazmak. III, 59 - 16
Yazıl-	Ed. ç. “yaz-”. TT: 685 - 19	Yazıl-	Açılmak, yayılmak; yalabımak, güzelleşmek; çözülme. III, 78 - 14
Yelim	Tutkal, zamk. TT: 688 - 20	Yelim	Tutkal, kendisiyle tüy ve tüye benzer şeyler yapıştırılan tutkal, ökse. III, 20 - 10
Yelimle-	1. (zamkla) yapıştırmak, tutkallamak 2. Kapatmak. TT: 688 - 21	Yelimle-	Yelek yapıştırmak; yolu araştırmak. III, 343 - 17
Yelimlen-	Ed. ç. “yelimle-”: 1. Yapışmak 2. Mec. Mühürlenmek, kapanmak. TT: 688 - 22	Yelimlen-	Tutkallanmak. III, 115 - 25
Yelin	Meme. TT: 688 - 25	Yelin	Kısrak memesi; tırnaklı hayvan memesi. III, 23 - 14
Yelpe-	Yellemek, yelpazelemek. 2. Rüzgâr çarpmak. TT: 689 - 19	Yelpet-	Yelpazeletmek. II, 352 - 9
Yeñ-	Yenmek, galip gelmek, kazanmak. TT: 690 - 31	Yeñ-	Yenmek, alt etmek. III, 391 - 23
Yenç-	Dövmek, vurmak. TT: 690 - 22	Yenç-⁴⁰²	Isırmak, yere vurup ayağıyla ezmek, dişle ısırarak parçaları birbirine katmak. III, 435 - 14

⁴⁰² Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “yençi-” (ısırmak; III, 303 - 10) olarak da geçmektedir.

Yet-	1. Yetmek, yeterli olmak 2. Yetişmek, arkasından yetişmek 3. Varmak, yetişmek, erişmek 4. Erişmek, ulaşmak 5. Elde etmeye çalışmak, ulaşmaya çalışmak. TT: 693 - 17	Yet-	1. Yetişmek, erişmek. II, 314 - 9 2. Yetmek, yedeğinde götürmek. II, 314 - 13
Yetik	Bilgili, yetkili; tamdık, bildik. TT: 694 - 6	Yetik	İşlerinde becerikli, güç işleri başaran. III; 18 - 12
Yetiş-	1. Yetişmek, olgunlaşmak, ergenlik çağına gelmek 2. Olmak, olgunlaşmak, pişmek 3. Yetişmek, olmak 4. İyi okumak 5. Yetişmek, ulaşmak. TT: 694 - 12	Yet(i)ş-	Yetişmek, erişmek. III, 183 - 8
Yığ	1. Toplamak 2. Biçmek 3. Bozmak. TT: 695 - 15	Yığ-	Yığmak, toplamak; bir şeye engel olmak, alıkoymak. III, 61 - 10
Yıgıl-	1. Ed. ç. “yığ-”: yığılmak, toplanmak 2. Gebe olmak (kısırak için). TT: 696 - 8	Yıgıl-	1. Toplanmak; çekinmek, kaçınmak. III, 80 - 3 2. Erişmek, olgunlaşmak. III, 81 - 5
Yıgım	1. Toplama, ürün, mahsul, hasat 2. Haraç, vergi. TT: 696 - 11	Yıgım ⁴⁰³	Yıgılmış. III, 19 - 21
Yığın	1. Kalabalık, halk, güruh 2. <i>Mec.</i> Ordu. TT: 696 - 12	Yığın ⁴⁰⁴	Yığın, küme, yığılmış. I, 15 - 21
Yığın-	Dön. Ç. “yığ-”. TT: 696 - 13	Yığın-	Kendi kendine yığınmak. III, 84 - 10
Yığış-	İşt. Ç. “yığ-”. TT: 697 - 2	Yığış-	Yığışmak, yığmakta yardım ve yarış etmek. III, 73 - 19

⁴⁰³ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**yıgım**” (*yığın, küme, yığılmış*; I, 15 - 21) biçiminde de geçmektedir.

⁴⁰⁴ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**yığın**” (*yığılmış*; III, 19 - 21) biçiminde de geçmektedir.

Yıgırıl-	1. Büzülmek, yumaklanmak 2. Kırışmak. TT: 698 - 2	Yıgırıl-	Kötüleşmek, büzülmek, titremek. IIIi 108 - 1
Yık-	1. Yıkmaq, tahrip etmek 2. Mağlup etmek, yenmek 3. İtmek, itip düşürmek. TT: 698 - 11	Yık-	Yıkmaq; yıkılmak. III, 63 - 13
Yıkıl-	1. Ed. ç. “yık-”. TT: 698 - 15	Yıkıl-	Yıkılmak. III, 82 - 1
Yıl	Yıl. TT: 698 - 19	Yıl	1. Yıl, sene. II, 118 - 1 2. At yelesi. III, 13 - 25
Yılān	Yılan. TT: 699 - 3	Yılān	Yılan. I, 27 - 7
Yılğın	Kırmızı kabuklu kısa boylu bir ağaç, yılğın. (MYH)	Yılğın	İlgın, ilğın ağacı, tamariska. III, 37 - 13
Yılıt-	Et. ç. “yıla-”: 1. Isıtmak, sıcak hale getirmek 2. Yakmak; ısıtmak. TT: 700 - 3	Yılıt-	Sıtma tutmak, sıtmadan vücudu ısınmak; ılıtmak. II, 317 - 5
Yılkı	At. TT: 700 - 4	Yılkı	Hayvan, yilkı, hayvan sürüsü; dört ayaklı hayvanlara verilen genel ad. I, 21 - 2
Yırt-	Yırtmak, parçalamak, koparmak. TT: 700 - 24	Yırt-	Yırtmak. III, 435 - 8
Yırtıl-	Ed. ç. “yirt-”. TT: 700 - 27	Yırtıl-	Yırtılmak. III, 107 - 1
Yırıtış-	İşt. ç. “yirt-”. TT: 700 - 28	Yırıtış-	Yırtmakta yardım etmek. III, 101 - 11
Yigirmi	Yirmi. TT: 700 - 32	Yigirmi ⁴⁰⁵	Sayıda yirmi. III, 48 - 15
Yigit	Genç insan, delikanlı. TT: 701 - 2	Yigit	Yiğit, genç, her şeyin genci. I, 25 - 4

⁴⁰⁵ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “yigirme” (sayıda yirmi; III, 48 - 15) olarak da geçmektedir.

Yigren-	Tiksinmek, iğrenmek, nefret etmek. TT: 701 - 3	Yigren-	Tüyü ürpermek; iğrenmek. III, 109 - 7
Yir-	Koparmak, kesmek, parçalamak, delmek. TT: 701 - 11	Yir- ⁴⁰⁶	Yirmek. III, 58 - 11
Yit-	1. Yitmek, kaybolmak 2. Zayi olmak, kaybolmak 3. Ortadan kaybolmak, gözden kaybolmak. TT: 701 - 17	Yit-	Kaybolmak, yitmek. II, 314 - 5
Yilik	İlik. TT: 701 - 10	Yilik ⁴⁰⁷	İlik. I, 72 - 19
Yiti	1. Keskin 2. Kızgın, yakıcı 3. <i>Mec.</i> Zeki, akıllı, anlayışlı 4. <i>Mec.</i> Gözü açık, uyanık 5. Keskin, şiddetli 6. <i>Mec.</i> Çınlayan, keskin, yakıcı 7. <i>Mec.</i> Keskin, sivri, yaralayıcı. TT: 702 - 2	Yitik	1. Keskin, bilenmiş. I, 384 - 24 2. Yitik şey, kaybolan şey. II, 182 - 5
Yitik	1. Yitik, kayıp; kendini kaybetmiş (insan) 2. Sürüden ayrılmış (hayvan için). TT: 702 - 6	Yitik ⁴⁰⁸	1. Keskin, bilenmiş. I, 384 - 24 2. Yitik şey, kaybolan şey. II, 182 - 5
Yok	1. Yemek artıkları 2. Leke, iz. TT: 703 - 13	Yok ⁴⁰⁹	Çanak bulaşığı. III, 4 - 13
Yök	1. Hayır 2. Yok, var olmama, sahip olmama. TT: 703 - 12	Yök	Yok. I, 70 - 10

⁴⁰⁶ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te "yer-" (yirmek, yaş bir şeyi demirle kesmeksizin uzunlamasına yirmek, kolayca yarmak; III, 58 - 11) ve "yir-" (yirmek; III, 58 - 11) biçiminde de geçmektedir.

⁴⁰⁷ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "ilik" (ilik; I, 72 - 19) olarak da geçmektedir.

⁴⁰⁸ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te "yitik" (kaybolan şey, yitik; I, 45 - 11) ve "tiyül" (kaybolan şey; II, 115 - 16) biçiminde de geçmektedir.

⁴⁰⁹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "yuk" (çanak bulaşığı, kaptaki bulaşık; III, 4 - 13) olarak da geçmektedir.

Yöl	1. Yol 2. Yol (anatomi) 3. Yol, seyahat 4. Yol, yön, istikamet 5. Yol (yöntem) 6. Yol, tarz, usul. TT: 705 - 2	Yöl	Yol; sefer; ani yola çıkma. I, 53 - 26
Yol-	1. Yolmak, koparmak 2. Kesmek, koparmak 3. Kesmek, durdurmak, ara vermek 4. <i>Mec.</i> Bir şeyi hile yoluyla almak. TT: 705 - 3	Yol-	Yolmak, yolmak için kaynar suya bırakmak; kurtarmak, bırakmak, salıvermek; istinsah etmek. III, 64 - 8
Yolun-	Ed. ç. "yol-". TT: 706 - 10	Yolun- ⁴¹⁰	Yolunmak; azat edilmek, bırakılmak; boşanmak. III, 85 - 24
Yönul-	Ed. ç. "yön-": 1. Yontulmak, rendelenmek 2. <i>Mec.</i> Zorlukla karşılaşmak. TT: 706 - 18	Yönul-	Yonulmak. II, 82 - 12
Yönüş-	İşt. Ç. "yön-". TT: 706 - 19	Yönüş-	Yontmakta yardım ve yarış etmek. III, 75 - 19
Yort-	Koşarak gitmek, koşmak, hızlı bir şekilde yürümek. (MYH)	Yort-	Dört nal koşturmak; bir işe başlamak üzere yürümek. III, 435 - 4
Yum-	Yummak. TT: 710 - 4	Yum- ⁴¹¹	Yummak. III, 64 - 18
Yumuşa-	Yumuşamak. TT: 710 - 22	Yumuşa-	Yumuşamak. III, 306 - 23
Yumuşak	1. Yumuşak 2. Mülayim, sessiz, sakin, yumuşak. TT: 710 - 23	Yumuşak	Yumuşak. II, 74 - 18
Yumuşat-	Et. ç. "yumuşa-". TT: 710 - 25	Yumuşat-	Sepiletmek, yumuşatmak, sözü veya kitabı çabuk çabuk söylemek ve okumak. II, 354 - 13

⁴¹⁰ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "yünil-" (*yolunmak*; III; 82 - 23) olarak da geçmektedir.

⁴¹¹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "yüm-" (*-göz- yummak*; III, 64 - 18) olarak da geçmektedir.

Yumurtga	Yumurta. TT: 710 - 29	Yumurga	Yumurta, bütün kuşların yumurtaları, insanların ve hayvanların taşakları. III, 433 - 14
Yumuş	1. İş, ödev, görev 2. Öğrencilere verilen ödev. TT: 710 - 32	Yumuş	Hizmet, vazife; elçilik, iki ve ikiden artık kimse arasında elçilik. III; 12 - 8
Yumul-	Yumulmak. TT: 710 - 28	Yumul- ⁴¹²	Yumulmak. III, 55 - 4
Yük	1. Yük 2. Yükümlülük, mecburiyet, görev. TT: 712 - 13	Yük	1. Yük, bohça. I, 138 - 10 2. Kuş tüyü, kuş yelegeği, ok yelegeği. III, 45 - 23
Yükle-	1. Yüklemek, yükletmek 2. <i>Mec.</i> Yüklemek, atmak; havale etmek, bırakmak, görevlendirmek. TT: 712 - 15	Yükle- ⁴¹³	Yüklemek. III, 309 - 23
Yüñ	Yün; yünden yapılmış. TT: 712 - 24	Yüñ ⁴¹⁴	1. Yün, yün sümeği, pamuk. I, 150 - 11 2. Kuş yelegeği. III, 97 - 25
Yürek	1. Yürek, kalp 2. <i>Mec.</i> Ruh, can, iç, iç alem, yürek. TT: 713 - 4	Yürek (g)	Yürek. I, 41 - 17
Yüreklen-	Cesaretlenmek, yüreklenmek. TT: 713 - 7	Yüreklen-	Cesaret göstermek, yiğitlenmek. III, 115 - 15
Yüz-	1. Yüzmek 2. soymak, derisini yüzmek. TT: 714 - 7	Yüz-	Yüzmek, soymak; yayılmak ve dağılmak. III, 59 - 23

⁴¹² Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "yümül-" (*yumulmak*; III, 55 - 4) ve "yumuş-" (*yumulmak*; III, 105 - 23) olarak da geçmektedir.

⁴¹³ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "yüç-" (*yüklemek, yüklenmek*; III, 434 - 15) , "yüçür-" (*almak, yüklemek*; I, 371 - 1) ve "yüçür-" (*yüklemek*; III, 67 - 20) olarak da geçmektedir.

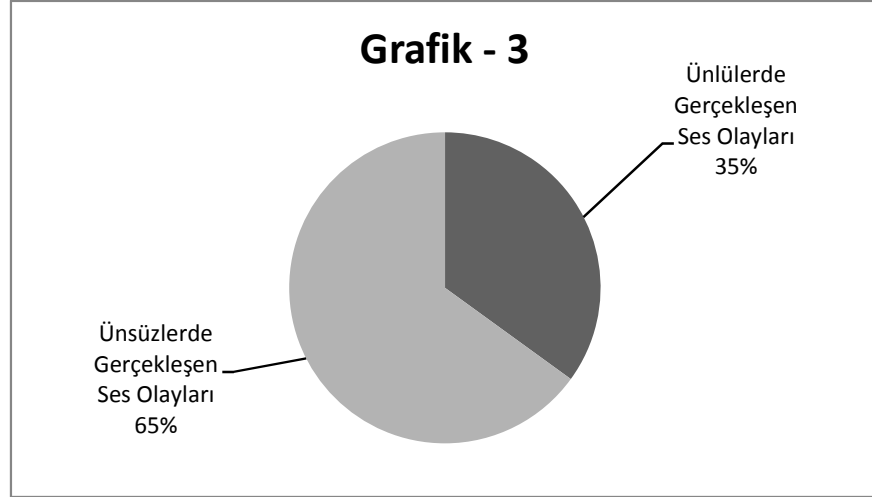
⁴¹⁴ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "yüñ" (*1. Yün, yün sümeği, pamuk*; I, 150 - 11; *2. Ciğere bitişik bezli bir et -yalnız kadınlar yer-*; III, 361 - 23) olarak da geçmektedir.

Yüzük	1. Yüzük 2. Yüzük oyunu (bayram ya da düğün oyunu; oyun sırasında yüzük ya da bıçağı saklarlar). TT: 715 - 13	Yüzük	Yüzük - <i>parmağa takılan-</i> . III, 18- 26
--------------	---	--------------	--

4.7. Ses Olaylarıyla İlgili Genel Değerlendirme

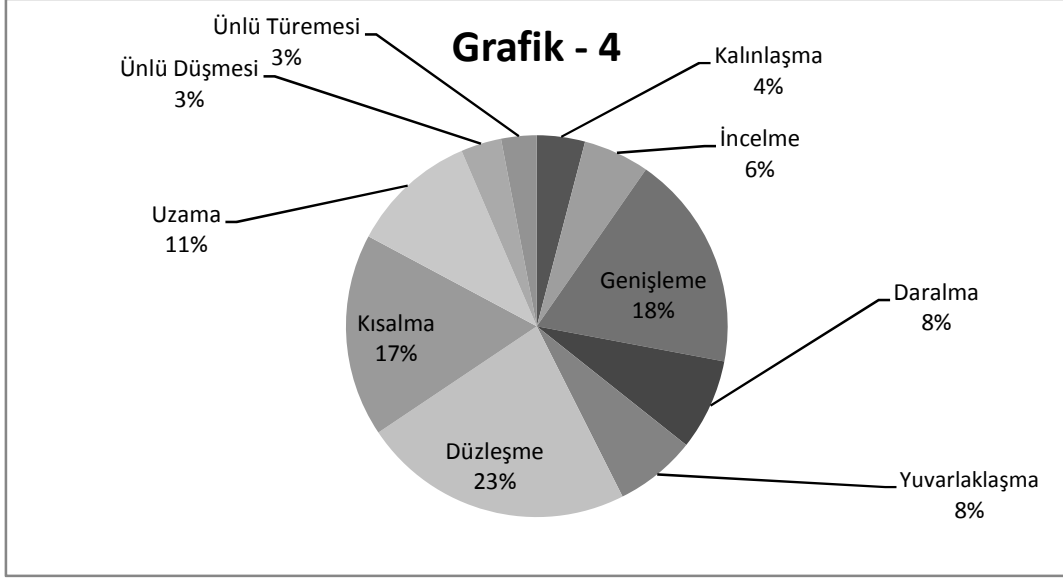
Divanü Lûgat-it Türk'ün bütün söz varlığı, Türkmen Türkçesinin günümüz söz varlığıyla karşılaştırılmış ve sözcüklerin ses yapıları üzerinde incelemeler yapılmıştır. Besim Atalay tarafından hazırlanan eserde, sözcüklerde geçen ünlü ve ünsüzlerin uzunluk veya kapalılık gibi bazı özellikleri gösterilmediğinden, bu eksiklik özellikle Talat Tekin'in çalışmalarından ve Ersin Teres'in Robert Dankoff'tan yaptığı çeviriden yararlanılarak giderilmeye çalışılmıştır.

Divanü Lûgat-it Türk'ten Türkmen Türkçesine geçen 1.824 sözcükte toplam 1.226 ses olayı belirlenmiştir. Bu ses olaylarının 442'si ünlülerde, 784'ü ise ünsüzlerde gerçekleşmiştir. İşteşlik veya ettirgenlik gibi fiil çekim ekleri alan sözcüklerdeki ses olayları gösterilmemiş, yapım ekleriyle türetilen sözcüklerdeki ses olayları gösterilmiş ve bu bilgiler sayılamaya dâhil edilmiştir. En çok gerçekleşen ses olayı tonlulaşmadır ve 472 sözcükte tespit edilmiştir. En az gerçekleşen ses olayı ise ünsüz teklesmesidir ve 3 sözcükte geçtiği belirlenmiştir.

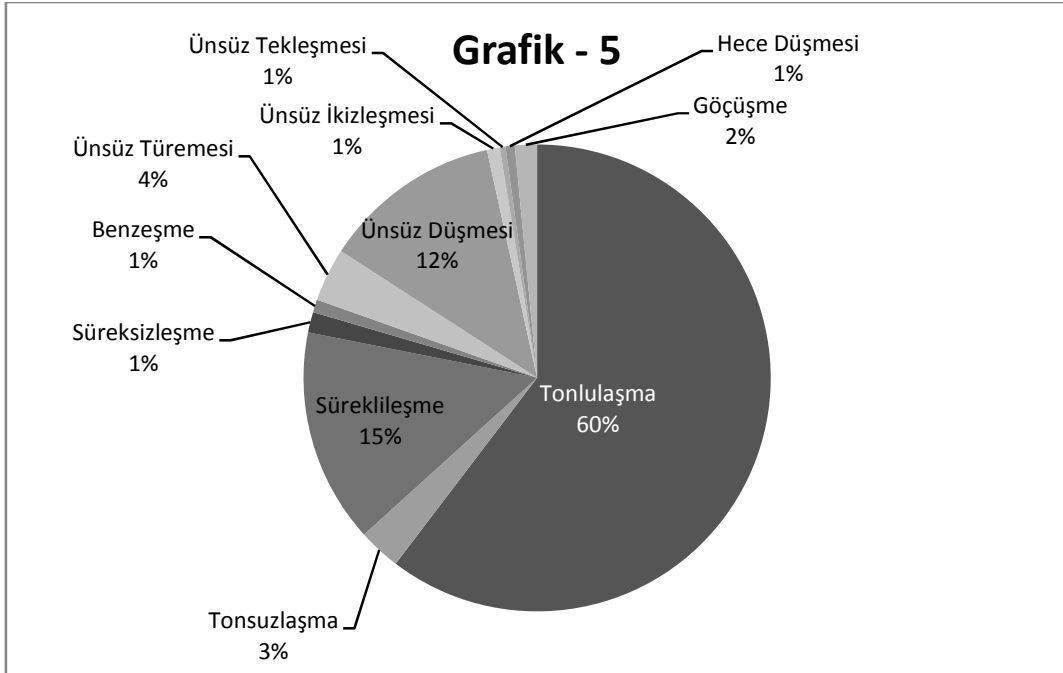
Grafik - 3: Ses Olaylarının Ünsüz ve Ünlülere Göre Dağılımı

Ünlülerde gerçekleşen 442 ses olayının içinde, en çok düzleşme meydana gelmiştir ve toplam 113 sözcükte görülmüştür. En çok “*u > i*” yönünde düzleşme görülmüştür ve sayısı 42'dir. En az görülen ünlü olayı ise ünlü türemesidir ve 16 sözcükte tespit edilmiştir.

Grafik - 4: Ünlülerde Görülen Ses Olaylarının Dağılımı

Ünsüzlerde gerçekleşen toplam 784 ses olayının içinde, en çok tonlulaşma meydana gelmiştir ve toplam 472 sözcükte görülmüştür. Tonlulaşma en çok “*k > g*” yönünde olmuştur ve sayısı 223’tür. Daha sonra 140 sözcükte tespit edebildiğimiz “*t > d*” tonsuzlaşması gelmektedir. Ünsüz olayları içerisinde en az gerçekleşen, 3 sözcükte görülen göçüşmedir.

Grafik - 5: Ünsüzlerde Görülen Ses Olaylarının Dağılımı

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. ANLAM BİLGİSİ AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMA

11. yüzyılın en önemli eserlerinden biri olan Divanü Lûgat-it Türk, Karahanlı Türkçesinin kavram ve anlam yönünden ne kadar gelişmiş bir söz varlığına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Sözcüklerin farklı anlam ve anlatım özelliklerini karşılayabilecek işlenmişliğe ulaştığını gördüğümüz bu eserde geçen sözcüklerin bir kısmı anlamını aynen koruyarak; bir kısmı ise anlam değişmesine uğrayarak günümüz Türkmen Türkçesinde kullanılmaktadır.

Bu bölümde, anlamı korunan sözcükler üzerinde bir değerlendirme yapılmış; anlam değişmesine uğrayan sözcüklerde görülen anlam olayları açıklanmıştır.

5.1. Sözcük, Anlam ve Kavram İlişkisi

Evrendeki nesne, olgu ve olayları ifade etmek için kullanılan, bir araya gelerek cümleleri ve bildirişimi sağlayan dilsel gösterenlere sözcük denilmektedir. Sözcükler, zihnimizde bir kavramı oluşturma görevi taşıyan ve oluşan tasarım / çağrışımlarla anlamlandırma sürecini başlatan öğelerdir.

Sözcüğün eş anlamlısı olan kelimeyi Zeynep Korkmaz “*Kelimeler, bir veya birden çok heceli ses öbeklerinden oluşan ve tek başlarına zihindeki belirli kavramlara karşılık olan somut veya soyut söz kalıplarıdır; somut ve soyut kavramlar arasında ilişki kuran dil birimleridir.*” (Korkmaz, 2003: 6) olarak tanımlamaktadır. Türk Dil Kurumu’nun Türkçe Sözlük’ünde “*Anamlı ses veya ses birliği, söz, sözcük.*” (TDK, 2009 : 130) olarak tanımlanan sözcükler, anlamayı sağlayan kavramları karşılama yönüyle dilin belkemiği olarak kabul edilmelidir.

“*Genel anlamda kavram, insan zihninde anlamlanan, farklı obje ve olguların değişebilen ortak özelliklerini temsil eden bir bilgi formu / yapısıdır.*” (Ülgen, 2001: 100) Sözcükler, bir gösteren göreviyle nesne ve olguların zihinde tasarımlarının oluşmasını sağlayan çağrışımlar yaratırlar. İşte olayları, durumları, varlıkları... anlamlandırırken önceki öğrenmelerimizin etkisiyle ortaya çıkan bilişsel belirtiler kavram dünyasına aittir.

Zihinde beliren bir kavramın, en gelişmiş bilgisayarları kısıktandıracak biçimde türlü işlem basamaklarından geçerek anlamlandırılması, gösteren görevini üstlenen sözcüğün bilişsel ürüne dönüşmesiyle ortaya çıkan sonuçtur. *“Bir insanın kelime aracıyla açığa vurduğu veya bir başka kimseye naklettiği ve aynı dil birliğinden kimselerin zihninde birbirine eş veya yakın olarak beliren bir kavram-düşünce-duygu birleşimi”* (Aksan, 1965: 171) olarak tanımlanan anlam, sözcüklerin herkesin bilgi ve algısına göre değişebilen bir değer kazanmış hâli olmalıdır.

Söz gelimi *“araba”* sözcüğü, bir gösterendir. Gösterdiği kavram, öncelikle somut bir nesnenin karşılığı olarak zihnimizde canlanacaktır. Bu süreçte göndergeyi gösteren ve gösterilen şeklinde bir ses ögesi ve bir anlam ögesiyle dilsel bir araç haline getirip, gösterge biçiminde ifade etmeye çalışırız. Kısaca bir cisim, bir isim ve bu ismin zihnimizde uyandırdığı bir resimle karşı karşıyayız (Sav, 2003: 151). İşte tasavvur ederek oluşturduğumuz tasarım / çağrışım, *“bir yerden başka bir yere gitmeyi sağlayan dört tekerlekli bir kara taşıtı”* olan araba kavramını göstermektedir. Bu çağrışım, kişinin karşılaştığı olgu veya nesne hakkında önceden sahip olduğu bilgiler ve yaşantılar sayesinde farklı süreçlerde anlam kazanmaktadır. Zihninde *“araba”* kavramı canlanan bir kişi onu *“seyahate çıkma”* hatırlatması olarak anlamlandırabilirken; bir yerde mahsur kalan için *“kurtuluş yolu”* veya taksicilik yaparak para kazanan biri için *“ekmek kapısı”* olarak algılanabilir, yorumlanabilir. İşte bu sürecin sonunda kişide oluşan düşünceler, dilin anlam boyutunu oluşturmaktadır.

Sözcük, anlam ve kavram üzerinde farklı görüşler ileri sürülen tartışmalı bir konudur. Anlam bilimiyle ilgili çalışmalarda en temel sorun anlamın kendisidir. Anlam bir gösterenin gönderimde bulunduğu nesne midir, yoksa nesnelerin insanın dünya bilgisine dayalı, başka bir anlatımla insanın yaşama deneyimiyle ilişkili tasavvurları mıdır? (Aydın, 2003: 208) Bu soru üzerinde kesin bir yargıya varılmış ve bu kavramların sınırları belirgin şekilde ortaya koyulmaktan çok, iç içe ele alınması gerektiği kabul edilmiştir.

Sözcüğün gösterdiği kavramın, cümlenin bağlamına uygun olarak zihinde oluştuğunu *“Bir sözcüğün anlamı tamamen bağlamı tarafından belirlenir. Aslında bir sözcüğün ne kadar bağlamı varsa, o kadar da anlamı vardır. Bununla birlikte, sözcüğün aynı zamanda tekil bir varlık olma özelliği ortadan kaybolmaz; deyim yerindeyse sözcük kullanım bağlamlarının sayısı kadar parçalanmaz.”* (Voloşinov, 2001: 138) sözleriyle

savunan bazı anlam bilimcilere göre, sözcükler tek başlarına değil; sözcelerin bağlamındaki anlam örüntüsüne göre anlam kazanırlar.

Sanımızca anlamı, düşündüğümüz şeyleri anlatmamıza yarayan ve dilin en küçük birliği olan kelimedenden pek ayrı kabul etmemek gerekir. Kelime, düşünce ve duygunun bir temsilcisi olmakta, söylendiği zaman aynı dil birliğinden kimselerde, kimi zaman birbirine çok yakın, eş, kimi zaman bu kimselerin kültür, yetişme, ruh durumlarına ve çevreleriyle çeşitli özelliklerine göre az-çok farklı, belirli bir düşüncenin, duygunun doğmasına yol açmaktadır. Kelime bir *symbole*'dür, fakat onu eski dilciler gibi, düşüncelerin içine yerleştirildiği boş kutular olarak düşünmek de doğru olmaz. (Aksan, 1965: 171)

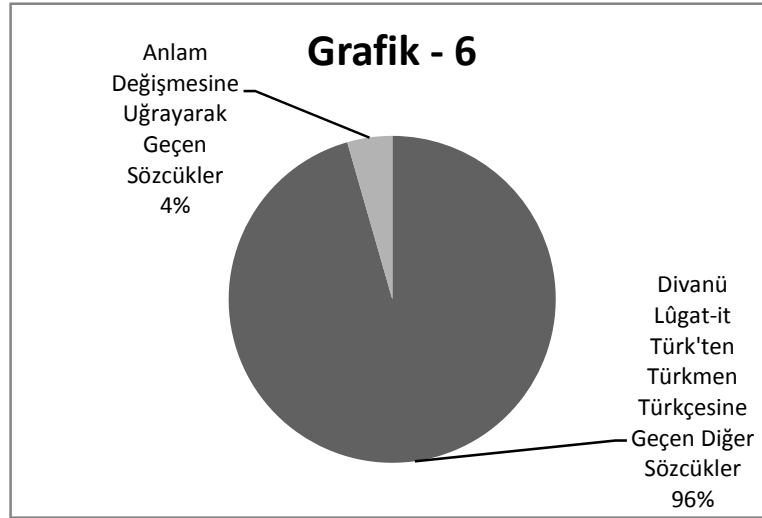
Sözcüklerin aynı kavram alanına ait farklı anlamlar yüklenmesi, mecaz ve yan anlam özelliği gösteren yeni karşılıklarının ölçünlü dile yerleşmesi ile gelişen bir ifade zenginliğini sağlamıştır. “*Birbiriyle ilişkili ve birbirine yakın kavramların, eşanlamlıların, içinde düşünüldükleri alan*” (Aksan, 1989: 254) biçiminde tarif edilen kavram alanı, “*aynı kökten türemiş çeşitli kelimeleri, bunların meydana getirdikleri aileyi*” karşılayan sözcük ailesinden farklı düşünülmalıdır. “*Hasta, ilaç, doktor, hemşire, hastane, eczane, reçete*” gibi sözcükler, aynı kavram alanına girmelerine rağmen aynı sözcük ailesinden değildir. “*Yol, yolcu, yollamak, yolak, yolsuzluk, yolluk*” gibi sözcükler aynı sözcük ailesinden olmalarına karşın, aynı kavram alanına ait değildir.

5.2. Anlam Değişmesine Uğrayan Ortak Sesli Sözcüklerin Listesi

Divanü Lûgat-it Türk'ün Besim Atalay tarafından hazırlanan üç ciltlik çevirisinde geçen 8.783 sözcükten takip edebildiğimiz 159 sözcük, ses yapısı açısından birbirini örtüştüğü hâlde Türkmen Türkçesinin söz varlığında farklı bir anlamı karşılayacak duruma gelmiştir. Bu sözcüklerin 81 tanesi, kökeni aynı olan ve zaman içerisinde anlam değişmesine uğrayan sözcüklerdir. Geri kalan 78 sözcük ise, ses yapısı ortak olduğu hâlde farklı sözcüklerdir ve bunlar “*yalancı eş değer*” olarak kabul edilmişlerdir.

DLT'nin söz varlığından günümüz Türkmen Türkçesinin söz varlığına geçen 1.824 sözcük içinde, anlam değişmesine uğrayarak geçen 81 sözcük, bütün sözcüklerin % 4,4'ünü oluşturmaktadır.

Yapılan incelemede, Divanü Lûgat-it Türk ve Türkmençe - Türkçe Sözlük'te ses yapısı ortak olup da, farklı anlamları karşılayan bu 81 sözcüğün bir kısmı eski anlamından uzaklaşarak farklı bir anlam kazanmıştır. Bir kısmı ise DLT'dekinden farklı bir sözcikle karşılanmaya başlanan bir kavramın eski adının, günümüz Türkmen Türkçesinde yeni bir kavramı karşılamak üzere kullanılmasıyla farklılaşmıştır. Şöyle ki, “**çelpek**” sözcüğü Divanü Lûgat-it Türk'te “*göz çapağı*” (I, 477 - 20) olarak açıklanırken; Türkmençe - Türkçe Sözlük'te “*yufkanın yağda pişirilmesiyle yapılan bir yemek*” (TT: 116 - 23) olarak açıklanmaktadır. Burada aynı seslerle karşılanan sözcükler, farklı iki anlamı karşılamaktadır.

Grafik - 6: DLT'den Türkmen Türkçesine Geçen Sözcüklerdeki Anlam Değişimi Oranı

Divanü Lûgat-it Türk'te ve Türkmen Türkçesinin söz varlığında ses ve anlam yönünden hiçbir değişikliğe uğramamış sözcüklerin listesi için “5.6. *Ses ve Anlam Değişmesine Uğramamış Sözcüklerin Listesi*” başlıklı bölüme bakılmalıdır.

Aşağıdaki listede, Divanü Lûgat-it Türk ile Türkmen Türkçesinin söz varlığı karşılaştırıldığında, ses değişmesine uğramamış; fakat anlam bakımından farklılaşmış

veya yeni bir anlamı karşılar hâle gelmiş sözcükler sıralanmıştır. Sözcüklerin bulunduğu kaynağın sayfa ve satır numaraları altında belirtilmiştir.

Bir sözcük, ses ve anlam değişmesine uğramadan veya uğrayarak Türkmen Türkçesinin söz varlığında korunuyor olsa bile, aynı seslerle gösterilen; fakat farklı anlamları karşılayan sözcükler yine bu listede gösterilmiştir. Ayrıca içerisinde uzun ünlü veya kapalı e gibi sesler bulunan sözcükler, ses değişimine uğradığı için bu listede gösterilmemiştir.

TÜRKMEN TÜRKÇESİ	ANLAMI	DİVAN-Ü LÜGATİ'T TÜRK	ANLAMI
Ağırlık	Ağırlık. MK: 153 – 38	Ağırlık	İkram, ağırlayış. I, 114 – 17
Agtar-	1. Aramak 2. İyice araştırmak, yoklamak, karıştırmak. TT: 25 – 23	Agtar-	Aktarmak, devirmek; yenmek. II, 74 - 14
Alkış	Minnettarlık, minnet, şükran, teşekkür. MK: 154 – 50	Alkış	Alkış, öğme. I, 97 - 24
Arış	Arabaya koşulan hayvanın iki tarafından gelen uzun ve kalın ağaç. (MYH)	Arış	Eriş, dokumanın tezgâha sarılmış olan ve uzunluğuna dikine bulunan telleri. I, 61 - 15
Aşakla-	1. Alçalmak, aşağı inmek 2. Aşağı inmek, ucuzlamak. TT: 35 - 13	Aşakla-	Aşağılamak, küçük saymak. I, 305 - 7
Ayıl-	Kendine gelmek, akılı başına gelmek, açılmak, ayılmak. (MYH)	Ayıl-	Söylenmek. I, 268 - 23
Ayrık	Çatlak, yarık. (MYH)	Ayrık ⁴¹⁵	Ayrık otu. I, 113 - 18
Bakın-	Bakınmak. TT: 45 - 7	Bakın-	Bir şeyin sonuna bakmak ve düşünmek; beklemek. II, 142 - 25

⁴¹⁵ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "ağrık" (*ayrık otu, cynodon dactylon*; I, 98 - 18) olarak da geçmektedir.

Baldır	Bacak; baldır. TT: 45 - 18	Baldır	1. İlk çağında işlenen iş. I, 456 - 17 2. Üvey. I, 456 - 15 3. Dağın burun gibi çıkan yeri. I, 456 - 13
Bark	Parlamak, parıldamak. TT: 47 - 11	Bark	Bark, mülk. III, 333 - 9
Basa	Sürekli, devamlı olarak. TT: 48 - 8	Basa	Sonra. III, 224 - 4
Batrak	Irgat, işçi. TT: 54 - 1	Batrak	Ucuna bir ipek parçası takılan mızrak, bayrak. I, 465 - 15
Bayrak	Ödül, mükafat. TT: 54 - 19	Bayrak	Bayrak. II, 205 - 2
Bez-⁴¹⁶	Bezlemek, bıkmak, usanmak. TT: 63 - 4	Bez-	Titremek. II, 8 - 23
Bezgek	1. Bezmiş, bıkmış, usanmış 2. Ürkek, ürütülmüş, korkutulmuş. TT: 63 - 14	Bezgek	Titreme, titretici sıtma. II, 289 - 5
Bıkın	Kalça. TT: 64 - 5	Bıkın	Böğür, boş böğür. I, 399 - 14
Bitiş-	1. Bitişmek, bir araya gelmek 2. Kapanmak, kabuk bağlamak 3. Bitmek, sona ermek TT: 75 - 9	Bitiş-	1. Yazmakta yardım ve yarış etmek. II, 88 - 18 2. İkrar etmek. II, 88 - 23
Çat-	1. Yırtılan ya da sökülen yeri dikmek 2. Bağlamak, düğümlenmek 3. İki ya da daha fazla şeyi birbirine bağlamak 4. <i>Mec.</i> Evlendirmek 5. Yetmek, yeterli olmak. TT: 113 - 2	Çat-	Kuzuyu koyuna katmak. II, 294 - 20
Çek	Çek. TT: 115 - 8	Çek	Çizgili, kumaş gibi bir pamuk dokuma. III, 155 - 24

⁴¹⁶ Bu sözcük, Türkmen Türkçesinde “**bezik-**” (*bezlemek, bıkmak, usanmak*; TT: 63 - 16) biçiminde de geçmektedir.

<p>Çekil-</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Çekilmek 2. Taşınmak, götürülmek, çekilmek 3. Tartılmak 4. Çekilmek, çıkarılmak 5. Yapılmak 6. İçine çekilmek (sigara vb. hakkında) 7. Açılmak (ipek hakkında) 8. Dikilmek (yorgan hakkında) 9. Kapatılmak, örtülmek. 10. Örtülmek, kaplanmak 11. Geriye gitmek, çekilmek 12. Azalmak, çekilmek. 13. Öğütülmek 14. Bir şeyin dışına ip vb. çekilmek 15. Resim yapılmak 16. Zayıflamak (MYH) 	<p>Çekil-</p>	<p>Kitap noktalanmak. II, 134 - 1</p>
<p>Çekin-</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Çekinmek, sıkılmak 2. Korkmak, ürkmek. TT: 116 - 6 	<p>Çekin-</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Kendisi için kitaba nokta koymak. I, 149 - 23 2. Bohça bağlamayı üzerine almak, kendi kendine bağlamak. II, 149 - 27
<p>Çekiş-</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Birlikte tartmak, ölçmek 2. Birlikte çekmek 3. Tartışmak, münakaşa etmek 4. Birlikte taşımak, götürmek, çekmek 5. Birlikte dikmek 6. Birlikte içine çekmek (sigara vb. hakkında) 7. Birlikte açmak (ipek hakkında) 8. Birlikte öğütmek. (MYH) 	<p>Çekiş-</p>	<p>Nokta koymakta yardım ve yarış etmek. II, 107 - 6</p>

Çıgır	Sınır, had. TT: 119 - 18	Çıgır ⁴¹⁷	Dar yol, küçük yol, çıgır. I, 363 - 14
Çıngar-	Gerçekleşmek. TT: 120 - 32	Çıngar-	Araştırmak, tahkik etmek. II, 182 - 24
Çınla-	Elinden geleni yapmak, elinden geleni esirgememek; istekle, hevesle yapmak; bütün gücü ile sarılmak. (MYH)	Çınla-	Tahkik etmek, gerçekliğini araştırmak. III, 296 - 11
Çog-	1. Kaynayıp taşmak 2. Mec. Coşmak. TT: 124 - 6	Çoğ-	Sarmak, sıkı bağlamak. I, 210 - 24
Çor	Ellerde ve ayaklarda kalıplaşmış kalan kir. TT: 124 - 45	Çor	Avret yeri bitişik olan kadın; sarılgan bitki. III, 121 - 26
Çümür-	Şapkeyi kulaklarına doğru çekerek giymek. TT: 128 - 7	Çümür-	Suya derin daldırmak. II, 85 - 13
Ekdi	Evcil, ehli, alışkın. TT: 195 - 14	Ekdi	Sığır, koyun gibi hayvanların kesildiği yer, mezbaha. I, 125 - 4
Elkin	Tek başına, yalnız, ayrı. TT: 199 - 11	Elkin ⁴¹⁸	Yelici, koşan; konuk, misafir, yolcu, seyyah. I, 31 - 5
Emle-	1. Vermek 2. Para vermek. TT: 200 - 37	Emle-	İlaçlamak, sağaltmak. I, 287 - 19
Emlen-	Ed. ç. "emle-". TT: 200 - 38	Emlen-	Kendine ilaç etmek. I, 259 - 19
Emlet-	Et. ç. "emle-". TT: 200 - 39	Emlet-	İlaçlatmak, ilaç ettirmek. I, 266- 6
Endik	Alışkanlık, huy, adet. TT: 201 - 15	Endik	Şaşkın. I, 106 - 1
Ez-	1. İslamak 2. Ezmek, zulmetmek. TT: 209 - 8	Ez-	Kazımak, sıyırmak. I, 165 - 14
İçle-	Şişmanlamak, semizlemek (hayvan hakkında). (MYH)	İçle-	İç geçirmek, astarlamak. I, 286 - 5

⁴¹⁷ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "çığır" (*dar yol, küçük yol, çıgır*; I, 363 - 14) olarak da geçmektedir.

⁴¹⁸ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "yélkin" (*yelici, koşucu; misafir, yolcu, konuk*; I, 31 - 5) olarak da geçmektedir.

Kürse-	Sokulmak, girmek. T: 430 - 9	Kürse-	Kanlanmak, etlenmek; hamur gibi şeyler kap içine konduktan sonra mayalanıp taşmak. TT:III, 421 - 7
Oñ-	Onmak, gün görmek, yaşamak, davranmak, bir şeyle yetinmek, idare etmek. TT: 288 - 6	Oñ-	Solmak. I, 175 - 3
Oñay	1. Olur, onay, izin 2. İyi, uygun. TT: 488 - 19	Oñay ⁴¹⁹	Kolay. I, 41 - 4
Otag	1. Oda 2. Tarlayı yabancı otlardan temizleme. TT: 493 - 1	Otağ	Otağ. III, 208 - 13
Örküç	1. Deve hörgücü 2. Dağın sırtı 3. <i>Mec.</i> Bir devrin, zamanın ortası. TT: 507 - 4	Örküç ⁴²⁰	1. Örülmüş saç. I, 103 - 22 2. Dalga. I, 95 - 15 3. Sacayağı. I, 95 - 19
Ötür-	1. Bir şeyi geçirmek 2. Giymek, geçirmek 3. Geçirmek (zaman için) 4. Öne geçmek. TT: 509 - 6	Ötür-	1. Hatırlatmak. I, 267 - 21 2. Delmek. I, 176 - 15 3. Öttürmek. I, 176 - 9
Patla-	Patlamak, çarpmak, düşmek, pat diye ses çıkarmak, vurmak. TT: 520 - 13	Patla-	Kolalamak, mayalı bir tortu ile tortulamak. III, 291 - 10
Saka	Su bölümü çizgisi. TT: 554 - 1	Saka	Dağ yamacı. III, 226 - 22
Sakak	1. Uyanın çene bağı 2. Telpek, papak gibi şeylerin bağcığı, bağı. (MYH)	Sakak	Çene. I, 282 - 26

⁴¹⁹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "oñ" (1. kolay; I, 41 - 3; 2. sağ, solun karşıtı; I, 41 - 5) olarak da geçmektedir.

⁴²⁰ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "örçük" (örülmüş saç; I, 103 - 21) ve "örgüç" (kadınların başlarında bulunan saç örgüsü, örülmüş saç; I, 95 - 17) olarak da geçmektedir.

Salın-	Ed. ç. “sal-”: 1. Kurulmak, bina edilmek 2. Kendi için kurmak 3. Bir şeyin içine yerleştirilmek 4. Bir yere, okula, işe vb. yerleştirilmek. TT: 557 - 13	Salın-	Sarmak. II, 154 - 11
Salış-	İşt. ç. “sal-”. TT: 557 - 14	Salış-	Sallaşmak, birbirini güreşte sallamak, silkişmek; birbirine sallamak, işaretlemek. II, 109 - 6
Sañ	1. Taş gibi donup kalmak 2. <i>Mec.</i> Dik, dimdik. TT: 560 - 23	Sañ	Kuş pisliği. III, 357- 19
Sar-	İsmarlamak, havale etmek, görevlendirmek. TT: 562 - 10	Sar-	1. Bir şeyi süzmek ve ayırmak; olgun hale gelmek. III, 167 - 8 2. Kızmak, çıkışmak, sertlemek, sert söz söylemek. II, 39 - 1
Sargan	Ağız sütünden hazırlanan yiyecek. TT: 562 - 25	Sargan	Çorak yerlerde biten bir ot. I, 438 - 23
Seril-	Ed. ç. “ser-” (sermek, yaymak). TT: 572 - 2	Seril-	Sarsılmak, sendelemek, yalpa ile düşeyazmak. II, 123 - 8
Sermet-	Et. ç. “serme-” (araştırmak, yoklamak). TT: 572 - 10	Sermet-	Bir şeyi sudan ayırıp çıkartmak, süzdürmek. II, 349 - 20
Sır	Sır, giz. TT: 577 - 28	Sır	1. Kendisiyle Çin kâseleri cilâlanıp üzerine nakış yapılan macun; sır. I, 324 - 7 2. Ağustos böceğinin, kalem ve kaleme benzer şeylerin çıkardığı sesi anlatan bir kelime. I, 324 - 2

Sogur-	Sökmek, söküp çıkarmak, koparmak. TT: 581 - 22	Sogur- ⁴²¹	Elde etmek, edinmek. II, 15 - 9
Sokuş-	İşt. ç. “ <i>sok-</i> ” (1. sokmak, 2. batırmak, 3. giymek) TT: 582 - 3	Sokuş-	Döğerek inceltmekte yardım ve yarış etmek. II, 104 - 18
Sürüş-	İşt. ç. “ <i>sür-</i> ” (1. sürmek, 2. toprağı işlemek). TT: 594 - 4	Sürüş-	-Aygır aşmak istediğinde kırsrağı- dişleyerek sürüklemek; itişmek; borcu alacakla ödeşmek. II, 97 - 2
Tal	Söğüt. TT: 614 - 13	Tal	Dal, yaş dal. I, 412 - 21
Tār	1. Tel ip 2. Tar. TT: 617 - 27	Tār	1. Dar. II, 97 - 5 2. Kelek -ırmaklarda-, sal. III, 148 - 4 3. Yağ tortusu. III, 148 - 12
Tas	Hemen hemen, neredeyse, az kalsın. TT: 619 - 7	Tas	Her nesnenin kötüsü, bayağısı. I, 329 - 14
Taşla-	1. Atmak, fırlatmak, savurmak 2. Bırakmak, yarıda kesmek, son vermek 3. Sopayla vurmak. TT: 619 - 19	Taşla-	Taşlamak; gurbete gitmek; dışarılıklı olmak. III, 294 - 6
Tıl	Arka, geri. TT: 628 - 11	Tıl	Durumunu öğrenmek için düşmandan yakalanan tutsak; çasıit, casus. I, 336 - 16

⁴²¹ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**sog-**” (*elde etmek, edinmek*; II, 15 - 9), “**sograd-**” (*aratmak, aratarak her şeyi görmek*; II, 332 - 17) ve “**sugrad-**” (*aratmak, aratarak her şeyi görmek*; II, 332 - 17) biçiminde de geçmektedir.

Toy	Düğün, bayram, şenlik. TT: 633 - 32	Toy	1. Ordu kurağı. III, 141 - 20 2. İlaç yapılan bir ot. III, 141 - 24 3. Çanak yapılan çamur. III, 141 - 26 4. Toy kuşu. III, 142 - 3
Toz-	Eskimek, yıpranmak. TT: 634 - 12	Toz- ⁴²²	Tozarmak, toz yükselmek. III, 186 - 20
Tutuk	1. Üzgün, kederli 2. Bulutlu, kapalı (hava için) 3. Zayıf, ölgün. TT: 639 - 2	Tutuk	Enenmiş, iğdiş edilmiş. I, 380 - 6
Tutuş	Tümüyle, baştan başa. TT: 639 - 5	Tutuş	Çıkışma, çekişme. I, 367 - 14
Ugur	1. Doğrultu, yön 2. Akım, cereyan 3. Yol, yöntem, tarz 4. Akraba 5. Anlam, mana. TT: 644 - 1	Ugur ⁴²³	Vakit, zaman. I, 136 - 19
Urı	Buğday, arpa vb. tahılların saklandığı çukur. TT: 649 - 5	Urı	1. Sesi gürültü. I, 87 - 27 2. Erkek evlat. I, 88 - 11 3. Dere, yol. III, 370 - 10

⁴²² Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te "tozar-" (*tozarmak, toz yükselmek*; III, 186 - 20) biçiminde de geçmektedir.

⁴²³ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te "ogur" (1. *karşılık, ivaz*; I, 53 - 23; 2. *bir işte imkân ve fırsat*; I, 53 - 20; 3. *uğur, devlet*; I, 53 - 17; 4. *hayır ve bereket*; I, 53 - 25; 5. *vakit, zaman*; I, 33 - 7) biçiminde de geçmektedir.

Urug	Ortak bir soydan gelen nesiller, soy, uruk. TT: 649 - 15	Urug ⁴²⁴	1. Tane, tohum, evin. I, 63 - 28 2. Döğüş, vuruş. I, 27 - 4
Utul-	Ed. ç. “ <i>ut-</i> ” (1. Oyunda, savaşta, tartışmada vb. üstün çıkmak, galip gelmek; 2. İkramiye çıkmak). TT: 651 - 15	Utul- ⁴²⁵	- <i>Ekini bozan bitkiler</i> -kesilmek, başı vurulmak. I, 193 - 18
Ūz	Güzel, güzel biçimli, hoş. TT: 652 - 5	Ūz	Usta, mahir. I, 46 - 12
Yakıl-	Ed. ç. “ <i>yak-</i> ” (1. yakmak; 2. ışık yakmak; 3. yanyormuş gibi etki etmek; 4. <i>mec.</i> güçlü sevgi uyandırmak, sevmek; 5. <i>mec.</i> yakmak, mahvetmek; 6. su vermek, su içirmek). TT: 671 - 5	Yakıl-	Dokunulmak, yaklaşılmak. III, 81 - 17
Yakış-	İşt. ç. “ <i>yak-</i> ”. TT: 671 - 20	Yakış-	Yaklaşmak, dokunmak, yakına gelmek; yakı yakmakta yardım etmek. III, 74 - 17
Yala-	1. Yalamak 2. <i>Mec.</i> Sıyırıp geçmek, yalamak. TT: 672 - 1	Yala-	Töhmitlemek. III, 89 - 20
Yañ	Yankı. TT: 676 - 9	Yañ	Bir şeyin merkezi; kalıbı. III, 361 - 13
Yanlık	Tulum. (MYH)	Yanlık	Çoban çantası. III, 45 - 8
Yaşar-	Yaşarmak. TT: 682 - 3	Yaşar-	Yeşermek. III, 68 - 11
Yıldız	Yıldız. TT: 699 - 13	Yıldız	Ağacın kökü, damarı. III, 40 - 15

⁴²⁴ Divanü Lügati't Türk'te bu sözcüğün “**uruğturıg**” biçimi “*hısumlar (Anadolu'da: uruk derik)*” olarak açıklanmıştır. Sözcük, bu anlamıyla Türkmen Türkçesindeki “**urug**” sözcüğünün anlamına yakın kabul edilebilir; fakat “**uruğ**” sözcüğü tek başına bu anlamı vermediğinden anlamları farklı sözcükler olarak kabul edilmiştir.

⁴²⁵ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**otul-**” (*ekini bozan bitkiler kesilmek, başı vurulmak*; I, 193 - 18) biçiminde de geçmektedir.

Yoluş-	1. İşt. ç. “ <i>yol-</i> ” (1. Yolmak, koparmak; 2. kesmek, koparmak; 3. kesmek, durdurmak, ara vermek; 4. <i>Mec.</i> bir şeyi hile yoluyla almak) 2. <i>Mec.</i> Döğüşmek, vuruşmak, kavga etmek. TT: 706 - 11	Yoluş- ⁴²⁶	Yağmalaşmak. III, 75 - 9
Yorul-	1. Yorumlanmak 2. Yorulmak. TT: 707 - 9	Yorul- ⁴²⁷	Çözölmek. III, 78 - 11
Yüzlen-	1. Yönelmek 2. Başvurmak, müracaat etmek; yöneltmek. TT: 715 - 4	Yüzlen-	Yüzünü dönme; saygı sahibi olmak; halktan hizmet istemek. III, 111 - 4

5.3. Türkmen Türkçesinde Anlam Olayları

Anlam olayları “*kelimelerin bağılı buldukları kavramların ve gösterdikleri anlamların zamanla ve çeşitli sebeplerle değişmeleri olayı*” (Korkmaz, 2010: 22) olarak tanımlanmaktadır. Sözcüklerin çeşitli nedenlerle bilinen ilk anlamlarından uzaklaşarak daha genel, özel veya farklı bir kavramı karşılar hâle gelmeleri ses olaylarının sonucudur.

Sözcükler, toplumun dilinde şekillenen canlı varlıklar olduğundan çok uzun zaman içerisinde de olsa kendi anlamlarından uzaklaşabilirler. Bu değişmelerin iç ve dış nedenleri olabilir. Sözcüğün farklı biçimlerde kullanılmaya açık, esnek bir yapısının olması, onun iç yapısından kaynaklanan bir anlam olayı ortaya çıkaracaktır. Toplumun algısı, teknolojik gelişmeler ve insanların üst düzey bilişsel edimlerini ifade etme süreçlerinde bazı sözcükleri kendi anlamlarının dışında *-bu mecaz veya yan anlamından uzaklaştırarak da olabilir-* kullanılmalarıyla ortaya çıkacak anlam olayları ise, dış nedenlerden kaynaklanmaktadır.

Anlam olayları; anlam kayması, anlam daralması, anlam genişlemesi, anlam iyileşmesi, anlam kötüleşmesi ve anlam değişmesini kapsayan; ancak çok uzun zaman

⁴²⁶ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**yuluş-**” (*yağmalaşmak*; III, 75 - 9) biçiminde de geçmektedir.

⁴²⁷ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**yör-**” (*çözmek*; III, 58 - 6) biçiminde de geçmektedir.

içerisinde gerçekleşme imkânı bulduğu için art zamanlı incelemeyle ortaya çıkarılabilecek genel bir terimdir. Terimler arasındaki benzerlik ve farklar, başlıklar altında açıklanmıştır.

Türkmen Türkçesinde, Divanü Lûgat-it Türk'ten geçtiğini tespit ettiğimiz sözcükler üzerinde yaptığımız incelemede, birçok sözcüğün anlam olaylarıyla özel, genel, uzak veya farklı bir anlam kazandıkları belirlenmiş ve örnekler, kendi başlıkları altında listelenmiştir.

5.3.1. Anlam Daralması

“Kelimenin kavram ve anlam kapsamı bakımından bir daralmaya uğrayarak, eskiden anlattığı şeyin ancak bir bölümünü, bir türünü anlatır duruma gelmesi; bir kelimenin genel bir anlamdan özel bir anlama geçişi” (Korkmaz, 2010: 19) olarak tanımlanan anlam daralması, Divanü Lûgat-it Türk'ten günümüz Türkmen Türkçesinin söz varlığına geçen sözcükler içinde en yaygın ses olaylarından biridir.

“Geniş kavramları olan bir sözcüğün, bu kavramlar içinden tek bir anlama bağlanabilmesi: Mal geniş anlamda bütün mallar, dar anlamda (hayvan, davar), yemiş (geniş anlamda bütün yemişler, dar anlamda incir)... örneklerinde olduğu gibi.” (Hatiboğlu, 1972: 152) “Kelimenin eskiden anlattığı şeyin ancak bir bölümünü, bir türünü anlatır duruma gelmesi, ilk şekline göre anlamında bir daralma görülmesidir.” (Aksan, 1987: 150)

Türkmen Türkçesine Divanü Lûgat-it Türk'ten geçen sözcüklerde anlam daralması tespit ettiğimiz birkaç örnek aşağıda sıralanmıştır:

“Yıgaç > Ağaç”: Türkmen Türkçesinde *“1. ağaç; 2. ağaç, ahşap; 3. mec. direk; TT: 22 - 26”* olarak karşılık bulan “agaç” sözcüğü, DLT’de *“yıgaç” (ağaç, ağaç parçası; erkeğin erkeklik aygıtı; fersah -eski bir yer ölçüsü-; I, 14 - 1)* olarak açıklanmıştır. DLT’deki yıgaç sözcüğünün *“erkeğin erkeklik aygıtı; fersah -eski bir yer ölçüsü-”* anlamları Türkmen Türkçesinde kaybolmuş ve anlam daralmasına uğramıştır.

“Batur- > Batır-”: DLT’de *“batur-” (saklamak; batırmak; bağlatmak; II, 73 - 8)* olarak açıklan sözcük, Türkmen Türkçesinde *“batır-” (1. batırmak; 2. banmak, içine daldırmak; 3. batırmak, sokmak; 4. mec. perişan etmek; TT: 53 - 6)* karşılığıyla

“saklamak” anlamını yitirerek anlam daralmasına uğramıştır. Bu sözcük aynı zamanda mecaz anlamda “*perişan etmek*” anlamını kazanarak anlam genişlemesine de uğramıştır.

“**Bütün > Bütin**”: Türkmen Türkçesindeki “bütin” (*bütün, tüm*; TT: 92 - 4) sözcüğü, DLT’deki “bütün” (*doğru, dürüst, sahih; bütün*; I, 224 - 6) sözcüğünün yalnızca “bütün” yönünü koruyabildiği için anlam daralmasına uğramıştır.

“**Çocuk > Cöcuk**”: DLT’de “çocuk” (*domuz yavrusu; her şeyin küçüğü*; I, 381 - 3) her şeyin yavrusu, küçüğü anlamını veriyorken, Türkmen Türkçesinde ise “cöcuk” (*domuz yavrusu*; TT: 102 - 27) yalnızca domuz yavrusunu kullanacak biçimde gelişerek anlam daralmasına uğramıştır.

“**Tarığ > Darı**”: DLT’deki “tarığ” (*ekin, bitki; arpa, buğday; tane, tohum; zahire; darı*; I, 19 - 17) sözcüğü, birçok ekin türünü karşılayan bir sözcük olmasına rağmen Türkmen Türkçesindeki “darı” (*darı*; TT: 135 - 9) sözcüğü yalnızca “darı” anlamını koruyabilmiş ve anlam daralmasına uğramıştır.

“**Tok > Dok**”: Türkmen Türkçesindeki “dok” (*1. tok; 2. dolu, dolgun, sağlam (tahıl, hububat hakkında); 3. koyu (renkler hakkında); 4. dok*; TT: 167 - 22) sözcüğü, DLT’deki “tok” (*tok, aç olmayan; saçsız insan; boynuzsuz hayvan*; I, 79 - 5) sözcüğünün “saçsız insan, boynuzsuz insan” anlamlarını koruyamadığı için anlam daralmasına uğramıştır.

“**Erük > Erik**”: DLT’deki “erük” (*1. kendisiyle deri sepilenen nesne*; I, 70 - 16; *2. şeftali, kaysı, erik gibi meyvalara verilen genel ad*; I, 69 - 17) sözcüğü, benzer türden meyvelerin tümüne birden verilen genel adı karşılar; Türkmen Türkçesindeki “erik” (*erik*; TT: 203 - 36) sözcüğü, yalnızca erik meyvesini karşılayacak şekilde geliştiğinden, anlam daralmasına uğramıştır.

5.3.2. Anlam Genişlemesi

“Anlam kapsamı dar olan bir kelimenin zamanla ilgili bulunduğu kavram alanı çinde yayılarak daha geniş, daha genel bir anlam kazanması olayı” (Korkmaz, 2010: 20) olarak tanımlanan anlam genişlemesi, Divanü Lûgat-it Türk’ten Türkmen Türkçesine geçen sözcüklerde en çok görülen anlam olaylarından biridir ve anlam daralmasının tersidir.

“Dar bir anlamda kullanılan bazı sözcüklerdeki anlamın zamanla, ilgili kavramlara yayılması; Terkos (bir göl adından anlam genişlemesi ile musluk suyu anlamının doğması), baş (kafa anlamından anlamı genişlemesiyle her meslek ve kuruluşdaki üst aşama anlamının doğması)...” (Hatiboğlu, 1972: 150) ile sözcüklerin kullanım biçimlerine bağlı olarak ilk anlamına uygun olmak koşuluyla daha genel anlamlar kazanması olayıdır.

Aksan’ın “bir varlığın bir türünü ya da bir bölümünü anlatan, kullanılış alanları dar olan şeyleri gösteren kelimelerin zamanla o varlığın bütünü, bütün türlerini birden anlatır duruma gelmesi, daha geniş alanlarda kullanılan şeyleri yansıtmaması.” (Aksan, 1987: 150) olarak tanımladığı anlam genişlemesi, Türkiye Türkçesinde de *ödül*, *cep* ve *boğaz* gibi birçok sözcükte görebildiğimiz bir anlam olayıdır.

Türkmen Türkçesine Divanü Lûgat-it Türk’ten geçen sözcüklerde anlam genişlemesi tespit ettiğimiz birkaç örnek aşağıda sıralanmıştır:

“**Āgu > Āvı**”: Türkmen Türkçesinde “1. zehir; 2. mec. şiddetli ağrı; TT: 37 - 13) anlamını karşılayan “āvı” sözcüğü, DLT’de “āgu” (*ağı, zehir*; I, 89 - 19) olarak açıklanmıştır. Sözcük Türkmen Türkçesinde “şiddetli ağrı” mecaz anlamını sonradan kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

“**Ağrıl- > Ayrıl-**”: DLT’de “ağrıl-” (*ayrılmak*; I, 247 - 7) olarak geçen sözcük, Türkmen Türkçesinde ise “ayrıl-” (1. *ayrılmak*; 2. *uzaklaşmak*; 3. *bölünmek*; 4. *işten çıkmak*; 5. *kocadan ayrılmak*; 6. *ölmek*; TT: 40 - 16) biçiminde bir ifade gücüne kavuşarak anlam genişlemesine uğramıştır.

“**Boğ- > Bog-**”: Türkmen Türkçesinde “bog-” (1. *bağlamak*; 2. *sarmak, sarıp bağlamak*; 3. *boğmak, soluğunu kesmek*; TT: 76 - 7) fiili, DLT’deki “boğ-” (*boğmak*; II, 14 - 14) fiilinden daha geniş bir kavramı ifade ederek anlam genişlemesine uğramıştır.

“**Şiş- > Çiş-**”: DLT’de “şiş-” (*şişmek, kabarmak*; II, 124 - 20) olarak geçen sözcük, Türkmen Türkçesinde ise “çiş-” (1. *kabarmak, şişmek*; 2. *hacmi büyümek, şişmek*; 3. *mec. gururlanmak, büyükenmek*; TT: 123 - 24) şeklinde yeni bir mecaz anlam kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

“**Tāğ > Dāğ**”: Türkmen Türkçesinde “dāğ” (1. *dağ*; 2. *marka, damga, dağ*; TT: 130 - 12) sözcüğü, DLT’deki “tāğ” (*dağ*; I, 89 - 2) sözcüğündeki “dağ” kavramına ek olarak, “marka, damga” kavramı da kazanmış ve anlam genişlemesine uğramıştır.

“**Kızıl > Gızıl**”: Türkmen Türkçesinde “gızıl” (1. *kırmızı*; 2. *altın*; 3. *çok iyi*; TT: 269 - 12) sözcüğü, DLT’deki “kızıl” (*kızıl, kızıl renk, kırmızı*; I, 40 - 16) sözcüğünün renginden hareketle “altın” nesnesinin de adı olmuş ve anlam genişlemesine uğramıştır.

“**Tamak > Damak**”: DLT’de “tamak” (*damak*; I, 33 - 17) biçiminde açıklanan sözcük, Türkmen Türkçesinde “damak” (1. *boğaz, gırtlak*; 2. *aş, yemek*; TT: 132 - 22) şeklinde korunmuş ve “aş, yemek” kavramlarını karşılayacak biçimde anlam genişlemesine uğramıştır.

“**Tīriğ > Dīri**”: DLT’de “tīriğ” (*diri, canlı, yaşayan*; I, 14 - 21) biçiminde açıklanan sözcük, Türkmen Türkçesinde “dīri” (1. *diri, sağ, hayatta*; 2. *canlı, gerçek*; 3. *mec. az pişmiş, yarı pişmiş (örn. pilavın pirinci)*; TT: 163 - 12) sözcüğüyle “az pişmiş, yarı pişmiş” kavramını kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

5.3.3. Anlam İyileşmesi

“*Kötü anlamlı bir kelimenin zamanla iyi bir anlam kazanması olayı*” (Korkmaz, 2010: 21) olarak tanımlanan anlam iyileşmesi, genellikle olumsuz nitelikli anlamları ifade ederken kullanılan sözcüklerin, iyi ve güzel kavramları karşılamak üzere kullanılır hâle gelmesidir. Bu anlam olayına anlam güzelleşmesi veya anlamın soylulaşması da denilmektedir.

Dil, canlı ve değişme özelliği gösteren bir varlık olduğundan, dilin söz varlığı içerisinde bulunan kötü anlamlı sözcüklerin zaman içerisinde farklı kullanım biçimlerine bağlı olarak iyi bir kavramı karşılar hâle gelme durumu anlam iyileşmesidir. Eski Türkçede “*fena, kötü, perişan*” anlamına gelen “**yabız**” sözcüğünün, 16. yüzyıldan sonra “*güçlü, çetin, yaman, sert*” anlamlarını karşılar hâle gelmesi bu anlam olayını örneklemektedir.

Türkmen Türkçesine Divanü Lûgat-it Türk’ten geçen sözcüklerde anlam iyileşmesi tespit ettiğimiz birkaç örnek aşağıda sıralanmıştır:

“**Oñ- > Oñ-**”: DLT’de “oñ-” (*solmak*; I, 175 - 1) biçiminde açıklanan sözcük, olumsuz anlamlı bir ifadenin karşılığıdır. Türkmen Türkçesinde geçen “oñ-” (*onmak, gün görmek, yaşamak, davranmak, bir şeyle yetinmek, idare etmek*; TT: 288 - 6) sözcüğü ise “iyileşmek, güzel gün görmek” kavramını karşıladığı için, bu sözcük anlam iyileşmesine uğramıştır.

“**Tanış- > Tanış-**”: Türkmen Türkçesindeki “tanış-” (*tanışmak*; TT: 616 - 2) sözcüğü DLT’de “tanış-” (*birbirine karşı borçlarını inkâr etmek*; II, 112 - 19) biçiminde açıklanmaktadır. Sözcük borçlarını inkâr etme gibi kötü bir anlamdan, tanışmak anlamını kazandığı için anlam iyileşmesine uğramıştır.

“**Tas > Tas**”: Türkmen Türkçesindeki “tas” (*hemen hemen, neredeyse, az kalsın*; TT: 619 - 7) sözcüğü DLT’de “tas” (*her nesnenin kötüsü, bayağısı*; I, 329 - 14) biçiminde açıklanmaktadır. “Tas” sözcüğü, Divan’da geçen “*her şeyin kötüsü*” anlamının tamamen dışında ve olumsuz olmayan bir kavramı karşılar hâle geldiğinden, anlam iyileşmesine uğramıştır.

“**Keç- > Geç-**”: DLT’deki “kêç-” (*geçmek, ölmek*; II, 5 - 12) sözcüğü, Türkmen Türkçesinde “geç-” (*1. geçmek, geçerek gitmek; 2. bir şeyi geçmek, yerleşmek; 3. geçmek, yol katetmek; 4. geçmek; 5. geçmek, bir şeyi öğrenmek; 6. geçmek, akmak; 7. bir yere girmek, işe girmek; 8. talep, istek olmak; satılmak; 9. birini bağışlamak, affetmek; 10. Birinden diğerine geçmek*; TT: 245 - 4) olarak açıklanmaktadır. Fiilin Divan’daki “ölmek” anlamı, Türkmen Türkçesinde korunmamış ve sözcük anlam iyileşmesine uğramıştır.

“**Utun > Utun**”: DLT’de “utun” (*değersiz; alçak, küstah*; I, 123 - 5) biçiminde açıklanan sözcük, bir sövgü ifadesi olduğundan olumsuz anlamlı bir kelimedir. Türkmen Türkçesinde geçen “utun” (*çark oturtmak için kuyunun ağzına dikilen ağaç*; (MYH)) sözcüğü ise olumsuz bir anlam bildirmediği için, bu sözcük anlam iyileşmesine uğramıştır.

“**Satgaş- > Sataş-**”: DLT’de “satgaş-” (*rastgelmek, kavuşmak; sataşmak, saldırışmak*; II, 214 - 19) biçiminde açıklanan sözcüğün ikinci anlamı, sataşmak ve saldırı gibi tasvip edilmeyen bir davranıştır. Türkmen Türkçesinde geçen “sataş-” (*karşılaşmak, rastlaşmak*; TT: 564 - 2) sözcüğü ise DLT’deki sözcüğün yalnızca ilk

anlamını koruyup, olumsuz bir anlam bildirmediği için bu sözcük anlam iyileşmesine uğramıştır.

5.3.4. Anlam Kötüleşmesi

“İyi anlamlı bir kelimenin zamanla kötü veya kötüye doğru giden bir anlam kazanması; bu yönde bir zayıflamaya uğraması olayı” (Korkmaz, 2010: 21) olarak tanımlanan anlam kötüleşmesi, iyi veya güzel bir kavramı karşılayan bir sözcüğün, zamanla istenmeyen, olumsuz bir anlamı karşılayacak hâle gelmesidir ve anlam iyileşmesinin tersidir.

Eski Anadolu Türkçesinde “*yaratılmış, canlı, mahluk*” anlamında kullanılan “**canavar**” sözcüğü, Türkiye Türkçesinde “*yırtıcı hayvan*” kötü anlamına dönüşmüştür. (Aksan, 1987: 146) Yine “*çocuk*” anlamına gelen “**velet**”in, Türkiye Türkçesinde argo bir tabir olması; Divanü Lûgat-it Türk’te geçen “**yem**” (*azık, yemek, taam*; I, 480 - 17) sözcüğünün de bugün “*hayvan yiyeceği*” anlamına dönüşmesi anlam kötüleşmesine örnektir.

Türkmen Türkçesine Divanü Lûgat-it Türk’ten geçen sözcüklerde anlam kötüleşmesi tespit ettiğimiz birkaç örnek aşağıda sıralanmıştır:

“**Tegür- > Degir-**”: DLT’deki “*tægür-*” (*eriştirmek, dokundurmak, değirmek*; II, 84 - 6) sözcüğü, bir şeye kavuşturmak, ulaştırmak, dokundurmak anlamlarında ve olumlu bir kavramı karşılayan bir fiildir. Türkmen Türkçesindeki “*degir-*” (*et.ç. “deg-”*: 1. *dokunmak, el sürmek*; 2. *isabet ettirmek*; 3. *kirletmek*; TT: 142 - 3) sözcüğü ise, anlam genişlemesine uğrayarak “*kirletmek*” anlamını kazanmış ve böylece olumsuz bir anlam yüklenerek anlam kötüleşmesine uğramıştır.

“**Ters > Ters**”: DLT’deki “*ters*” (*güç olan her nesne*; I, 348 - 11) sözcüğü, Türkmen Türkçesinde “*ters*” (1. *yanlış, kötü*; 2. *bir şeyin öbür yüzü*; 3. *geçimsiz, uyumsuz, dargın*; TT: 626 - 15) olarak açıklanmaktadır. Bu sözcük, Türkmen Türkçesinde daha olumsuz bir ifadeyi (*kötü, geçimsiz*) karşıladığı için, anlam kötüleşmesine uğramıştır.

“**Köse- > Köse-**”: DLT’de “*köse-*” (*arzu etmek*; III, 265 - 23) biçiminde açıklanan sözcük, iyi niyet bildiren bir anlamı karşılamaktadır. Türkmen Türkçesinde

geçen “köse-” (1. birini zor duruma sokmak, biri için zorluk çıkarmak; 2. yakmak, ütmek; TT: 423 - 24) sözcüğü ise birine kötülük etmek anlamını karşıladığı için bu sözcük anlam kötüleşmesine uğramıştır.

“**Yalın- > Yalın-**”: DLT’de “yalın-” (*soyunmak*; III, 85 - 15) biçiminde açıklanan sözcük, olumsuzluk ifade etmemektedir. Türkmen Türkçesinde geçen “yalın-” (*dalkavukluk etmek, pohpohlamak*; TT: 673 - 1) sözcüğü ise birinin sevgisini kazanmak için ona yaranmaya çalışmak, ona yapmacık sevgi - saygı gösterisi yapmak anlamında olumsuz bir kavramı ifade ettiğinden anlam kötüleşmesine uğramıştır.

5.3.5. Anlam Değişmesi

“*Bir kelimenin gösterdiği anlamdan az veya çok uzaklaşarak yeni bir anlam kazanması olayı*” (Korkmaz, 2010: 19) olarak tanımlanan anlam değişmesi, bir sözcüğün genellikle kendi anlamını anımsatmayacak başka bir kavramı karşılar hâle gelecek kadar değişmesidir.

Anlam değişmesi, çoğu zaman “*anlam olayları*”nın diğer adı gibi düşünülse de, bir sözcüğün başka bir kavramın karşılığı olarak kullanılması olduğu için o da bir anlam olayı olarak kabul edilmelidir. Bir kavramın karşılığı olan ses örüntüsü, zaman içinde önceki anlamdan tamamen bağımsız başka bir kavramın karşılığı olarak kullanılabilir. Söz gelimi Eski Türkçedeki “okşa-” fiili, “benzemek” anlamında kullanılırken; Türkiye Türkçesinde “hafifçe dokunmak” anlamını karşılar hâle gelmiş, anlam değişmesine uğramıştır.

Türkmen Türkçesine Divanü Lûgat-it Türk’ten geçen sözcüklerde anlam değişmesi tespit ettiğimiz birkaç örnek aşağıda sıralanmıştır:

“**Bez- > Bez-**”: DLT’de “bez-” (*titremek*; II, 8 - 23) biçiminde açıklanan sözcük, bir insanın bedeninin genellikle istemsiz salınımını karşılamaktayken; Türkmen Türkçesindeki “bez-” (*bezmek, bıkmak, usanmak*; TT: 63 - 4) sözcüğü sıkılmak, usanmak anlamını karşılayarak anlam değişmesine uğramıştır.

“**Taz > Taz**”: DLT’de “taz” (*kel, daz; boynuzsuz; birkisiz, çorak*; I, 26 - 20) biçiminde açıklanan sözcük, bugün Türkiye Türkçesinde de başında saçı olmayan kişiler için söylenen “*daz, dazlak*” kavramına karşılık gelmekteyken; Türkmen

Türkçesindeki “taz” (*leğen*; TT: 621 - 5) sözcüğü çok farklı iki anlamı bir karşılayarak anlam değişmesine uğramıştır.

“**Ugur > Ugur**”: Türkmen Türkçesinde “ugur” (1. *doğrultu, yön*; 2. *akım, cereyan*; 3. *yol, yöntem, tarz*; 4. *akraba*; 5. *anlam, mana*; TT: 644 - 1) biçiminde açıklanan sözcük, aynı ses örüntüsüne sahip olan DLT’deki “ugur” (*vakit, zaman*; I, 136 - 19) sözcüğünden çok farklı anlamları karşılar duruma geldiğinden, anlam değişmesine uğramıştır.

“**Yıldız > Yıldız**”: Türkmen Türkçesinde “yıldız” (*yıldız*; TT: 699 - 13) biçiminde açıklanan sözcük, aynı ses örüntüsüne sahip olan DLT’deki “yıldız” (*ağacın kökü, damarı*; III, 40 - 15) sözcüğünden çok farklı bir anlamı karşılar duruma geldiğinden, anlam değişmesine uğramıştır.

“**Salın- > Salın-**”: Türkmen Türkçesinde “salın-” (*ed. ç. “sal-”*: 1. *kurulmak, bina edilmek*; 2. *kendi için kurmak*; 3. *bir şeyin içine yerleştirilmek*; 4. *bir yere, okula, işe vb. yerleştirilmek*; TT: 557 - 13) biçiminde açıklanan sözcük, DLT’deki yazılışları ve okunuşları aynı olan “salın-” (*sarkmak*; II, 154 - 11) sözcüğünden bambaşka bir anlamı karşılar duruma geldiğinden, anlam değişmesine uğramıştır.

“**Erñek > Erñek**”: Türkmen Türkçesinde “erñek” (*kenar*; TT: 204 - 7) biçiminde açıklanan sözcük, DLT’deki yazılışları ve okunuşları aynı olan “erñek” (*parmak*; I, 104 - 20) sözcüğünden bambaşka bir anlamı karşılar duruma geldiğinden, anlam değişmesine uğramıştır.

5.3.6. Anlam Kayması

“*Somut veya soyut nitelikteki kelimelerin benzetme yolu ile kullanışları dolayısıyla, zamanla anlamlarında meydana gelen kayma ve kayma yoluyla kalıplaşma*” (Korkmaz, 2010: 21) olarak tanımlanan anlam kayması, bir sözcüğün kendi anlamından tamamen kopmamak koşuluyla başka bir anlama geçişini karşılamaktadır.

Anlam kayması, genellikle sözcüğün temel anlamının dışında, mecaz ve yan anlam gibi eski anlamıyla bağı bulunan yeni anlamlar kazanması şeklinde gerçekleşmektedir. Bu anlam olayı, anlam değişmesine benzemektedir; fakat anlam kaymasında sözcükler kesinlikle temel anlamlarına bağlı kalarak yeni anlamlar

kazanmaktadır. Anlam değişmesinde ise sözcüğün eski anlamından bağımsız, hatta kavram alanı bile aynı olmayan başka bir anlamı karşılama durumudur.

Türkmen Türkçesine Divanü Lûgat-it Türk'ten geçen sözcüklerde anlam kayması tespit ettiğimiz birkaç örnek aşağıda sıralanmıştır:

“**Tepre- > Depre-**”: DLT’de “tepre-” (*tepremek, kımıldamak; III, 277 - 8*) biçiminde açıklanan sözcük, Türkmen Türkçesinde “*hareket etme, kımıldama*” anlamının işe dönük hâli olarak “depre-” (*çabalamak, gayret etmek, davranmak, girişmek; TT: 149 - 1*) kavramına karşılık kullanılarak anlam kaymasına uğramıştır.

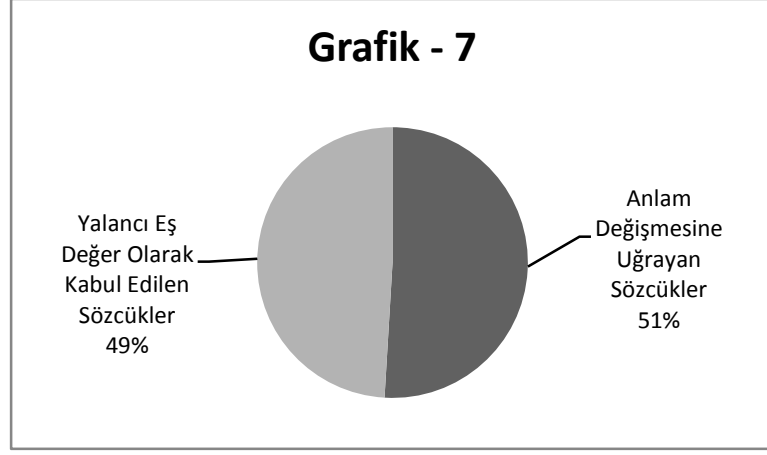
“**Kapak > Gapak**”: Türkmen Türkçesindeki “gapak” (*1. çatı, kapak; 2. kabuk (toprak için); TT: 225 - 4*) sözcüğü, DLT’de “kapak” (*göz kapağı; I, 382 - 4*) biçiminde açıklanan sözcüğün “*göz kapağı*” anlamının bir yeri kapatma, örtme işlevini sürdüren “*çatı, kapak*” uzak anlamına karşılık gelerek anlam kaymasına uğramıştır.

“**Tal > Tal**”: DLT’de “tal” (*dal, yaş dal; I, 412 - 21*) anlamına gelen sözcük, aynı kavram alanına ait olmakla birlikte, Türkmen Türkçesinde “tal” (*söğüt; TT: 614 - 13*) biçiminde söğüt anlamına karşılık olarak kullanıldığından, bu sözcük anlam kaymasına uğramıştır.

“**Otağ > Otag**”: DLT’de “otağ” (*otağ; III, 208 - 13*) anlamına gelen sözcük, Türklerin ev olarak kullandıkları çadırı ifade ederken, Türkmen Türkçesinde “otag” (*1. oda; 2. tarlayı yabancı otlardan temizleme; TT: 493 - 1*) biçiminde bir evin odasını karşılayacak duruma gelmiş, aynı kavram alanında anlam kaymasına uğramıştır.

5.4. Yalancı Eş Değer Niteliğindeki Ortak Sesli Sözcüklerin Listesi

Divanü Lûgat-it Türk’ün Besim Atalay tarafından hazırlanan üç ciltlik çevirisinde geçen 8.783 sözcükten takip edebildiğimiz 159 sözcük, Türkmen Türkçesindeki sözcüklerle ses ortaklığı bulunmasına rağmen anlamında değişme meydana gelmiş veya tamamen farklı bir kavram alanını karşılayan yeni bir kelime ile eş değer duruma gelmiştir. 81 sözcükte anlam değişmesi, 78 sözcükte ise “*yalancı eş değerlik*” belirlenmiştir.

Grafik - 7: Anlam Değişmesine Uğrayan ve Yalancı Eş Değer Sözcüklerin Oranı

Yalancı eş değerlik, “*Kaynak dildeki bir kelimeyle amaç, dildeki bir kelimenin köken, yazılış ve söylenişlerinin aynı, anlamlarının ayrı olması durumu*” (Resulov, 1995: 916) olarak tanımlanmaktadır. Bu terim, esasında aynı dilin iki lehçesi arasında anlam kaymasına uğramış, ortak yapıdaş kelimeleri karşılamaktadır (Akbaba: 2007: 1).

Kaynak lehçedeki bir sözcük, hedef lehçede köken ve ses yapısı açısından birebir aynı olduğu hâlde; anlam yönünden tam olarak örtüşmeyebilir. İşte bu durumda olan sözcükler “**yarım yalancı eş değer**” olarak adlandırılmaktadır. Ses, köken ve anlam yönüyle tamamen örtüşmeyen sözcükler ise “**tam yalancı eş değer**” olarak tanımlanmaktadır. (Uğurlu, 2004: 23)

Anlam bilgisi açısından yapılan karşılaştırmanın ilk bölümünde, anlam değişmesine / farklılaşmasına uğrayan 81 sözcük listelenmiştir. Bu sözcükleri, yukarıdaki tanımlamaya göre “*yarım yalancı eş değer*” olarak kabul etmek mümkündür. Fakat bu çalışmada, “**yalancı eş değerlik**” kavramı, ses yapısı ortak olduğu hâlde kökenleri ve kavram alanları tamamen farklı olan sözcüklerin karşılaştırılması için kullanılmıştır.

Divanü Lûgat-it Türk’ün söz varlığı ile Türkmen Türkçesinin günümüz söz varlığı karşılaştırıldığında; ses görünüşleri birebir aynı olduğu hâlde, karşıladıkları kavram alanları birbirinden tamamen farklı olan ve farklı kökenlerden geldiği düşünülen 78 sözcük tespit edilmiştir. Bu sözcükler, DLT’nin söz varlığından, Türkmen Türkçesinin söz varlığına geçen toplam 1.824 sözcüğün % 4,3’ünü oluşturmaktadır. **Yalancı eş değer** olarak tasnif edilen bu sözcükler, aşağıda listelenmiştir.

TÜRKMEN TÜRKÇESİ	ANLAMI	DİVAN-Ü LÜGATİ'T TÜRK	ANLAMI
Açık	1. Açık 2. Temiz, saf, duru. MK: 153 - 12 1. Açık 2. Gizli olmayan, açık, aşikar, belli 3. Aydın, duru, temiz 4. Gerçek, doğru, doğrudan, açık 5. Üstü kapalı olmayan, dış avlu çevrilmemiş, kuşatılmamış, açık. (MYH)	Açık	Büyük kardaş. I, 64 - 27
Agı	Ağlama, ağlayış. TT: 23 - 11	Agı	İpek kumaş (altın veya gümüşle işlenmiş sırmalı). I, 89 - 20
Agsa-	1. Aksamak, topallamak 2. <i>Mec.</i> Aksamak. TT: 25 - 13	Agsa-	- <i>Çıkmak, yükselmek, ağmak-</i> istemek. I, 227 - 9
Añ	Bilinç, idrak. TT: 30 - 16	Añ	1. Bir kuş adı. I, 40 - 18 2. Yanak. I, 40 - 16 3. Yok, değil. I, 40 - 21
Aran	Bir şeyin ucuna takılan kopça, çengelli iğne. (MYH)	Aran	Ahır, at tavlasi. I, 76 - 17
Ast	Alt. TT: 35 - 4	Ast	Sokak. I, 42 - 9
Bagış	Tahsis etmek, ayırmak, hasretmek. TT: 43 - 3	Bagış	Parmakların ve başka uzuvların ek yerleri; kamış ve benzerlerinin boğumları. I, 367 - 2
Batga	1. Pislik, çamur, vıcık çamur. 2. Batak, bataklık. TT: 53 - 1	Batga	Üzerinde külâh yapmak için yün ve keçe kesilen tahta. I, 424 - 6
Bitik	Yara izi, yara yeri. TT: 75 - 5	Bitik	1. Kitap; mektup; yazma, yazı, yazış; yazılı şey, kâğıt. I, 71 - 27 2. Muska; afsun; üfrük. I, 384 - 22

Boluş	Hareket, davranış, tavır, tarz. TT: 78 - 13	Boluş	Sözle yardım. I, 367 - 9
Boynak	Coşkun, hareketli, oynak, huysuz. TT: 80 - 21	Boynak	1. Dağ boynu, belen. III, 175 - 14 2. Yılanı ağrı veren keler. III, 175 - 15
Buga	Boğa. TT: 85 - 3	Buga	Hindistan'dan getirilen bir ilaç. III, 224 - 24
Cigi	Küçük kardeş. TT: 101 - 33	Cigi	Sağlam - <i>dikişte-</i> . III, 229 - 7
Çak	1. Ölçü, sınır 2. Tahmin, varsayım 3. Zaman, çağ, an 4. Hak, hukuk 5. Galiba, belki, ihtimal ki. TT: 107 - 13	Çak	1. Ses anlatan bir söz. I, 333 - 13 2. Bir şeyin özünü, aynını bildiren kelime; "tam, işte aynı" sözleri gibi. I, 333 - 5
Çakır	1. Şarap 2. Kuru, kurumuş. TT: 107 - 23	Çakır	Gök gözlü, çakır gözlü, çakır. I, 363 - 15
Çaklan-	Tahmin edilmek, tasavvur edilmek. TT: 108 - 7	Çaklan-	Calkanmak. I, 513 - 7
Çap-	1. Koşmak 2. Kesmek, parçalamak 3. Yağmalamak, talan etmek 4. <i>Mec.</i> Öldürmek, kesmek. TT: 110 - 27	Çap-	Yüzmek; arı çamurla sıvamak; vurmak. II, 3 - 22
Çapıl-	Ed. ç. " <i>çap-</i> ". TT: 110 - 27	Çapıl-	İnce, iyi, yumuşak çamurla sıvamak, boynu vurulmak. II, 119 - 29
Çavuş	Fısıltı. TT: 113 - 17	Çavuş	Çavuş; savaşta safları düzelter ve askeri zulüm etmeğe bırakmayan kimse. I, 368 - 14
Çelpek	Yufkanın yağda pişirilmesiyle yapılan bir yemek. TT: 116 - 23	Çelpek	Göz çapağı. I, 477 - 20

Çığ	1. Nem, çığ 2. Ter 3. Yağmur. TT: 119 - 11	Çığ	1. Göçebelerin sele sazı - çığ otu- ile yaptıkları çadır örtüsü. III, 128 - 11 2. Bir Türk arşını; Arap arşınının üçte ikisi kadardır, göçebeler bununla bez ölçerler. III, 128 - 14
Çıkış	Çıkış. TT: 120 - 14	Çıkış	Menfaat, çıkar. I, 368 - 17
Çuñ	Derin. TT: 127 - 12	Çuñ	İri doğranmış. III, 357 - 3
Dava	1. Kavga, ağız kavgası, tartışma. 2. Skandal, rezalet, kavga, niza, tartışma, çekişme. TT: 138 - 2	Dava	1. İlgin ağacı meyvası. III, 237 - 16 2. Yün sümeği. III, 237 - 18
Ebek	Çulluk. TT: 192 - 4	Ebek	-Çocuk dilinde- ekmek. I, 68 - 17
Ekle-	Geçindirmek, bakmak. TT: 195 - 33	Ekle- ⁴²⁸	Çiğnemek, basmak. III, 443 - 14
Emir	Emir, buyruk. TT: 200 - 30	Emir ⁴²⁹	Kırağı, sis. I, 54 - 15
Erik	Erik. TT: 203 - 36	Erik	1. Yağ ve yağa benzer eriyen şey, erimiş. I, 70 - 5 2. Yüğük. I, 139 - 16
Erñek	Kenar. TT: 204 - 7	Erñek ⁴³⁰	Parmak. I, 104 - 20
Eşik	1. Giysi, elbise 2. Bir nesnenin üstüne örtülen şey, örtü. TT: 206 - 19	Eşik	Eşik. I, 42 - 5
İş	Yarık, çatlak, aralık, delik. TT: 366 - 9	İş	İş. I, 47 - 8
İşla-	Gözetlemek, sezdirmeden bakmak. TT: 366 - 24	İşla-	İşlemek. III, 138 - 11
İçik-	Nefesi tutulmak, boğulmak. TT: 369 - 22	İçik-	Savaşta kendi dileğiyle teslim olmak. I, 192- 20
İlik	Düğme. TT: 375 - 14	İlik ⁴³¹	İlik. I, 72 - 19

⁴²⁸ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "**erkle-**" (*çiğnemek, basmak*; III, 443 - 13) olarak da geçmektedir.

⁴²⁹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "**amır**" (*DLT'de yok!*) olarak da geçmektedir.

⁴³⁰ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "**ernek**" (*parmak*; I, 104 - 20) olarak da geçmektedir.

⁴³¹ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te "**yilik**" (*ilik*; I, 72 - 19) olarak da geçmektedir.

İrkil-	Uyuklamak, pinekleme. TT: 383 - 5	İrkil-	Toplanmak, çoğalmak. I, 249 - 21
Kaşañ	Güzel. TT: 396 - 1	Kaşañ	Köleye söğmekte kullanılan bir kelime, “ <i>alçak</i> ” anlamındadır. III, 370 - 1
Kelep	Çile, kangal. TT: 399 - 33	Kelep	Türk yaylalarında biten bir ot; davarı çabuk semirtir. I, 353 - 26
Kın	Ağır, zor, güç. TT: 408 - 18	Kın	Kın, bıçak ve kılıç kımı; kılıf. I, 339 - 25
Köse-	1. Birini zor duruma sokmak, biri için zorluk çıkarmak. 2. Yakmak, ütmek. TT: 423 - 24	Köse-	Arzu etmek. III, 265 - 23
Küpe	Kompartıman. TT: 429 - 29 Arka, sırt. (MYH)	Küpe	Küpe. III, 217 - 17
Kür	Eşeği, sıpayı hareket ettirmek için söylenen söz. (MYH)	Kür	Yiğit, sarsılmaz, pek yürekli, kabadayı. I, 324 - 26
Kürk	Kuluçka. TT: 430 - 4	Kürk	Kürk. I, 353 - 18
Kürt	Kürt. TT: 430 - 16	Kürt	Kayın ağacı. I, 343 - 6
Mayıl	Sıcak. TT: 449 - 19	Mayıl	Olgun; meyvalarda çürümeye yaklaşma hali. III, 168 - 23
Op-	Yıkılmak, çökmek. TT:	Op- ⁴³²	Höpürdeterek içmek. I, 172 - 5
Öçeş-	Öfke duymak, öfkesi artmak. TT: 500 - 1	Öçeş-	Yarış etmek. I, 181 - 3
Ötük	Delik, geçit. TT: 509 - 2	Ötük	Hikâye, hakana sunulan dilek. I; 68 - 20
Ötünc	Özür, bağışlanmak için söylenen söz. TT: 509 - 5	Ötünc ⁴³³	Ödünc. I, 131 - 18

⁴³² Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**öp-**” (1. *öpmek*; I, 163 - 16; 2. *içmek*; I, 163 - 25) olarak da geçmektedir.

⁴³³ Bu sözcük Divanü Lûgat-it Türk'te “**ötnü**” (*ödünc*; I, 130 - 14) olarak da geçmektedir.

Sagın-	Hayvanın sütünü kendin için sağıp almak. TT: 553 - 1	Sagın-	1. Sağar görünmek. II, 152 - 19 2. Sanmak, zannetmek; sözle yardım etmek. II, 153 - 18
Sağlık	Sağlık. TT: 553 - 10	Sağlık	Dişi koyun; sağmak, sağılan hayvan. I, 471 - 17
Ser-	Sermek, yaymak. TT: 571 - 1	Ser-	1. Sabretmek. II, 7 - 15 2. Kızmak, çıkışmak, sertlemek, sert ve kaba söz söylemek. II, 39 - 1
Suvluk	Suyu bol yer, sulak. TT: 591 - 27	Suwluk ⁴³⁴	Sarık; mendil ve benzerleri. I, 201 - 13
Sürçek	Kaygan. TT: 593 - 16	Sürçek ⁴³⁵	Gece toplantısı, müsamere. I, 478 - 5
Şu	Şu, bu yakın mesafeyi veya zamanı anlatmak için bu” sözüyle aynı anlamda kullanılan işaret sıfatı. TT: 610 - 26	Şu ⁴³⁶	Emir ve nehiyle sona gelerek pekitme bildiren “çu” yerine kullanılan bir kelime. III, 211 - 6
Tanış-	Tanışmak. TT: 616 - 2	Tanış-	Birbirine karşı borçlarını inkâr etmek. II, 112 - 19
Teñ	Durumu kötü. TT: 625 - 6	Teñ	1. İmkân, fırsat, sıra. III, 255 - 8 2. Göl, bataklık. I, 528 - 9 3. Denk, öğür, akran. III, 255 - 5
Teñlen-	Rüzgarla şişmek. TT: 625 - 7	Teñlen-	İşi düşünmek, çare düşünmek. III, 400 - 10
Tığ	1. Namlu 2. Ağız. TT 628 - 2	Tığ	Al ile doru arası at rengi, konur al. III, 127 - 29

⁴³⁴ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**suluk**” (*sarık*; III, 262 - 24) biçiminde de geçmektedir.

⁴³⁵ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**sürçük**” (*gece toplantısı, müsamere*; I, 478 - 3) biçiminde de geçmektedir.

⁴³⁶ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**şü**” (*emir ve nehiye sona gelerek pekitme bildiren “çu” yerine kullanılan bir kelime*; III, 211 - 6) biçiminde de geçmektedir.

Titir	Çöllerde yetişen, çok yıllık, kısa boylu şora ağacı. (MYH)	Titir	Dişi deve. I, 361 - 20
Top	1. Top 2. (askeri) Top. 3. Top, tomar. TT: 632 - 1	Top	1. Buğday su ile kaynatılır, arpa hamuru ile yoğrularak bir keçeeye sarılır, sıcak bir yere bırakılır, erdikten sonra yenir. I, 318 - 8 2. Top (“ <i>topık</i> ” kelimesinin kısaltması). I, 318 - 22
Töle-	1. Ödemek 2. Tazmin etmek, zararını karşılamak, telafi etmek. TT: 634 - 29	Töle- ⁴³⁷	Döllemek, kuzulamak. III, 271 - 8
Tuz	Tek sayılı oyun kartı, as. (MYH)	Tuz	1. Tuz. II, 18 - 12 2. Güzellik. I, 296 - 3
Tüm	Karanlık. TT: 639 - 18	Tüm	At tonlarında düz renk. I, 338 - 5
Türk	Türk. TT: 640 - 4	Türk	“ <i>Vakit</i> ” anlamına gelen bir kelime. I, 353 - 7
Utun	Çark oturtmak için kuyunun ağzına dikilen ağaç. (MYH)	Utun	Değersiz; alçak, küstah. I, 123 - 5
Üm	Ses veya beden hareketiyle bir şeyi anlatmak için yapılan işaret; im, işaret. TT: 655 - 1	Üm	Şalvar, don. I, 38 - 7
Ürpek	Çok ince ve yumuşak (kum vb. hakkında). TT: 656 - 20	Ürpek	Tüyleleri ürpermiş insan ve hayvan. I, 103 - 6
Üşe-	Üşümek. TT: 657 - 10	Üşe-	Yer ve benzeri şeyleri aramak üzere eşmek. III, 253 - 23
Üşet-	Et. ç. “ <i>üşe-</i> ”. TT: 657 - 15	Üşet-	1. Araştırmak. I, 211 - 23 2. Ufalatmak. I, 211 - 18
Yabı	At. TT: 669 - 9	Yabı	Eğerin üstüne ve altına konan keçe, eger yastığı. III, 24 - 8

⁴³⁷ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te “**tüle-**” (1. *tüyünü dökmek*; III, 271 - 4; 2. *döllemek, kuzulamak*; III, 271 - 8) biçiminde de geçmektedir.

Yağış	Yağmur. TT: 669 - 21	Yağış	Putlara kesilen kurban. III, 10 - 22
Yak	Beğenmek, hoşuna gitmek. TT: 670 - 20	Yak	Çanak ve kap bulaşığı. III, 4 - 14
Yal	Köpek için hazırlanan yiyecek, yal. TT: 671 - 27	Yal ⁴³⁸	At yelesi. III, 13 - 24
Yalın-	Dalkavukluk etmek, pohpohlamak. TT: 673 - 1	Yalın-	Soyunmak. III, 85 - 15
Yāy	1. Yay 2. Sapan 3. Parantez. TT: 683 - 25	Yāy	İlk bahar; yaz. I, 13 - 3
Yayla-	Yay ile atmak, yay ile vurmak. TT: 684 - 26	Yayla-	Yaylamak. III, 311 - 10
Yazın-	1. Kendisi için yatak sermek 2. Tuvalete gitmek. TT: 685 - 24	Yazın-	Kendi kendine çözmek, çözünmek, çözülmek. III, 84 - 7

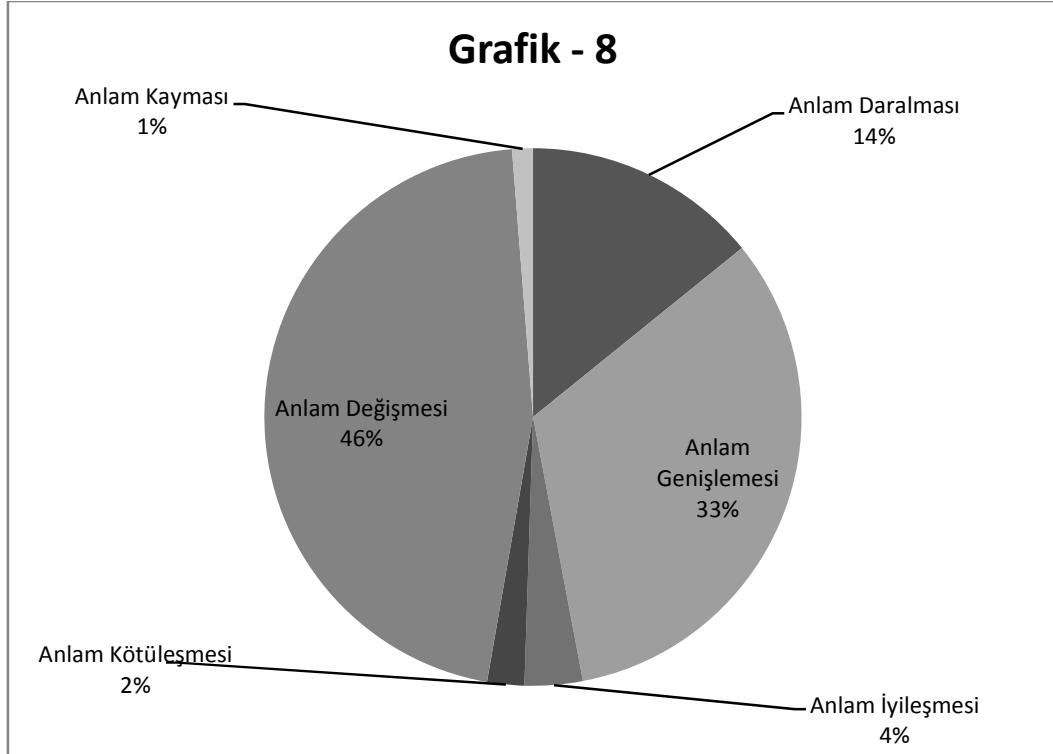
⁴³⁸ Bu sözcük, Divanü Lûgat-it Türk'te "yalğ" (*at yelesi; ibik; eğer kaşı*; III, 13 - 21) ve "yıl" (*I. yıl, sene*; II, 118 - 1; *2. at yelesi*; III, 13 - 25) biçiminde de geçmektedir.

5.4. Anlam Olaylarıyla İlgili Genel Değerlendirme

Divanü Lûgat-it Türk'teki sözcüklerden, günümüz Türkmen Türkçesinin söz varlığında tespit edebildiğimiz 1.824 sözcüğün 760 tanesinde hiçbir ses değişmesi meydana gelmemiştir. Bu sözcüklerden 159'u anlamını kaybederken; 601 tanesi türlü anlam olaylarına uğramış olsa da temel anlamını korumuştur. Ses değişmesine uğradığı hâlde anlamını koruyan 1.139 sözcükle birlikte düşünüldüğünde, DLT'den Türkmen Türkçesine geçen 1.824 sözcüğün 1.740 tanesi anlamını korumuştur.

Yaptığımız incelemeye göre, Divanü Lûgat-it Türk'ten Türkmen Türkçesine geçen toplam 1.824 sözcüğün 402 tanesinde bir anlam olayı yaşanmıştır. En çok görülen anlam olayı 185 sözcükte tespit ettiğimiz "*anlam değişmesi*" iken, en az görülen ise 5 sözcükte tespit ettiğimiz "*anlam kayması*" olarak belirlenmiştir.

Tespit edilen anlam olaylarının dağılımı, aşağıdaki grafikte gösterilmektedir.

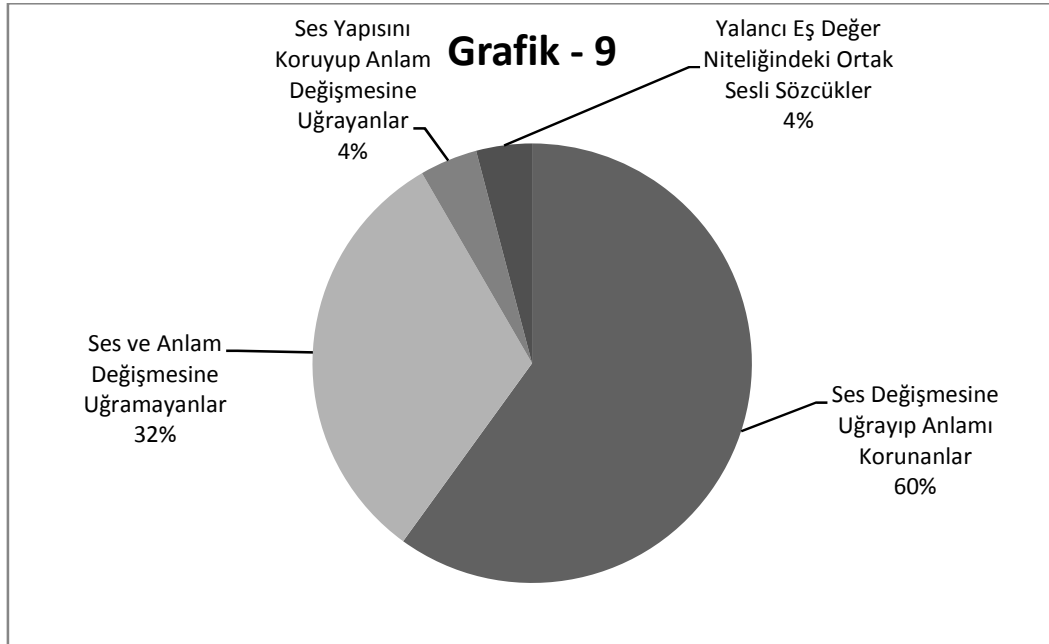
Grafik - 8: Anlam Olaylarının Dağılımı

ALTINCI BÖLÜM

6. SONUÇ

Bu çalışmada Karahanlı dönemi Türkçesinin sözlüğü niteliğinde olan ve dönemin söz varlığını en kapsamlı olarak yansıtan eser olarak kabul edilen Divanü Lûgat-it Türk'te geçen sözcüklerle; günümüz Türkmen Türkçesinin söz varlığını görebileceğimiz sözlükler karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmalar sonucunda, sözcüklerde görülen ses ve anlam olayları üzerinde ayrıntılı incelemeler yapılmış ve sayısal verilere ulaşılmıştır.

Divanü Lûgat-it Türk'te bulunan 8.783 sözcükten 1.824'si, türlü ses ve anlam olaylarına uğramış veya aynen korunmuş olarak Türkmen Türkçesinin söz varlığında belirlenmiştir. Bu sözcüklerin 1.139 tanesi ses değişmesine uğradığı hâlde, anlam bakımından farklılaşmamıştır. Kalan sözcüklerin 601'i hem ses hem de anlam bakımından farklılaşmamış; fakat 159 sözcük ses değişmesine uğramadığı hâlde kendi anlamının dışında bir anlam yüklenerek anlam değişmesine uğramış veya yalancı eş değer olmuştur.

Grafik - 9: DLT ile Türkmen Türkçesinin Ortak Söz Varlığının Özelliklerine Göre Dağılımı

Gerçekleşen ses ve anlam olayları, her bölümün sonunda incelenmiş ve sayısal bilgiler verilmiştir. Bunlara göre DLT'den Türkmen Türkçesine geçen 1.824 sözcükte toplam 1.226 ses olayı belirlenmiştir. Bu ses olaylarının 442'si ünlülerde, 784'ü ise ünsüzlerde gerçekleşmiştir. En çok gerçekleşen ses olayı tonlulaşmadır ve 472 sözcükte tespit edilmiştir. En az gerçekleşen ses olayı ise ünsüz tekleşmesidir ve 3 sözcükte geçtiği belirlenmiştir.

Divanü Lûgat-it Türk'teki sözcüklerden, günümüz Türkmen Türkçesinin söz varlığında tespit edebildiğimiz 1.824 sözcüğün 878 tanesinde hiçbir ses değişmesi meydana gelmemiştir. Bu sözcüklerden 159'u anlamını kaybederken; 601 tanesi türlü anlam olaylarına uğramış olsa da temel anlamını korumuştur. Ses değişmesine uğradığı hâlde anlamını koruyan 1.139 sözcükle birlikte düşünüldüğünde, DLT'den Türkmen Türkçesine geçen 1.824 sözcüğün 1.740 tanesi anlamını korumuştur.

Yaptığımız incelemede, Divanü Lûgat-it Türk'ün söz varlığındaki 159 sözcüğün, anlam değişmesine uğradığı veya yalancı eş değer hâline geldiği tespit edilmiştir. Bu 159 sözcüğün % 80,9'unu oluşturan 81 sözcük, aynı kökten geldiği düşünülen ortak sesli sözcüklerle karşılaştırıldığında anlam kötüleşmesi, anlam daralması veya anlam genişlemesi gibi türlü anlam olayları sonucunda anlam farklılaşması / değişmesine uğradığı görülmüştür.

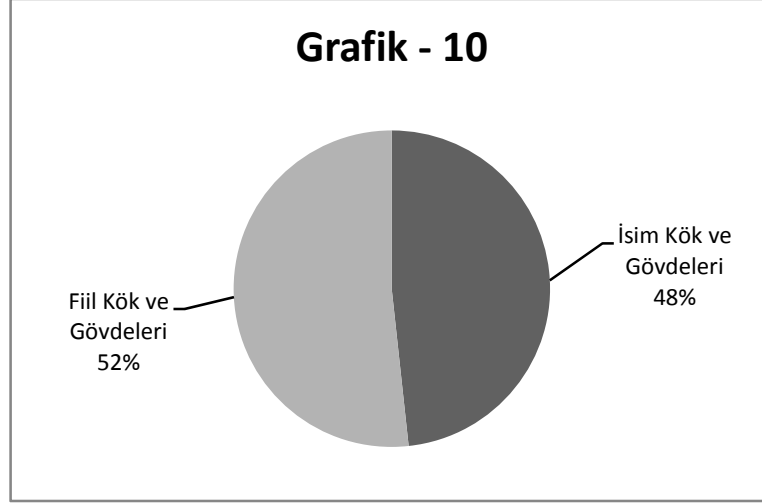
Farklı bir kökten geldiği hâlde, aynı ses yapısına sahip olan ve farklı bir kavram alanını ifade eden yalancı eş değer 78 sözcük belirlenmiştir. Bu sözcükler, anlamı farklı olduğu hâlde aynı ses yapısına sahip olan 159 sözcüğün % 49'unu oluşturmaktadır.

Söz varlığı karşılaştırmasında, hem ses hem de anlam değişmesine uğrayan toplam altı sözcük tespit edilmiştir. Bu değişmelerin, eklerin sözcüklere kazandırdığı anlamın farklılaşmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Örneğin DLT'de geçen "**adakla-**" (*ayağa vurmak*; I, 304 - 24) sözcüğündeki "**+IA-**" isimden fiil yapım ekinin işleviyle; Türkmen Türkçesindeki "**ayakla-**" (*sona erdirmek, bitirmek*; TT: 38 - 8) sözcüğünde geçen "**+IA-**" isimden fiil yapım ekinin sözcüğe yüklediği anlamın birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Bu durum, DLT'deki "**kapakla-**" (*kız bozmak*; III, 338 - 6) sözcüğü ile, Türkmen Türkçesindeki "**gapakla-**" (*üstünü örtmek, kapamak, kapatmak, kapamak*; TT: 225 - 5) sözcüklerinde de görülmektedir.

Ses ve anlam değişmesine uğrayan altı sözcük şöyledir:

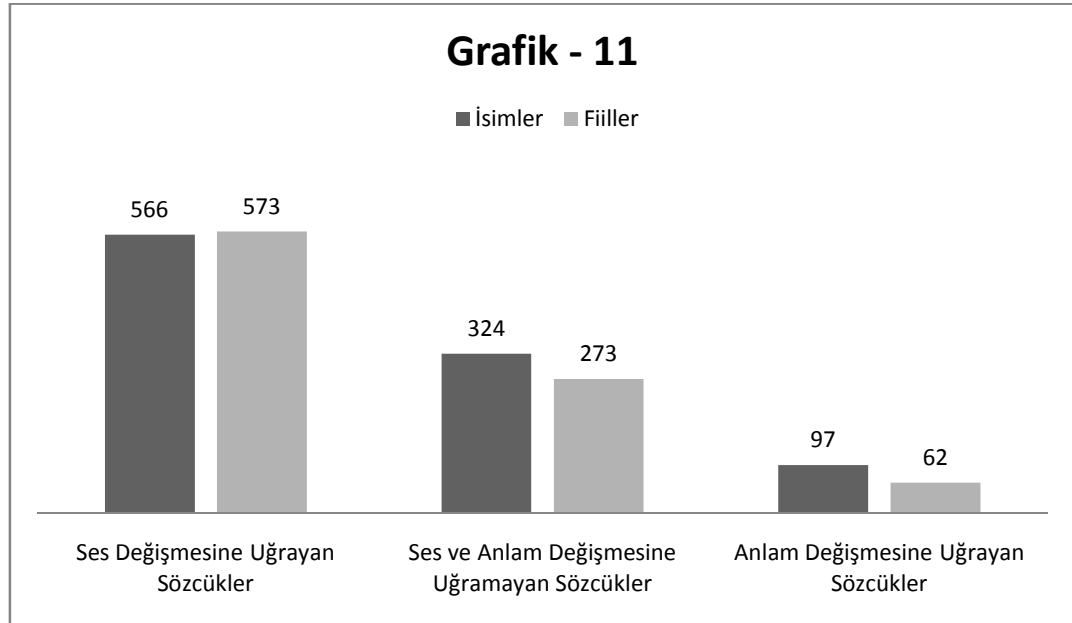
TÜRKMEN TÜRKHESİ	ANLAMI	DİVAN-Ü LÛGATİ'T TÛRK	ANLAMI
Ayakla-	Sona erdirmek, bitirmek. TT: 38 - 8	Ağakla-	Ayağa vurmak. I, 304 - 24
Berimli	Cömert, eli açık. TT: 60 - 12	Bèrimlię	Verimli, borçlu. I, 240 - 4
Gapakla-	Üstünü örtmek, kapatmak, kapamak. TT: 225 - 5	Kapakla-	Kız bozmak. III, 338 - 6
Gaplan-	1. Toplanmak 2. Kapanmak, kabuk bağlamak 3. Çeki düzen vermek, toplamak 4. Seyrek seyrek dikilmek. TT: 227 - 2	Kaplan-	Kap sahibi olmak. III, 196 - 6
Gursak	Göğüs. TT: 311 - 11	Kuruğsak	Kursak, mide. I, 17 - 2
Saldır-	1. Yaptırmak, kurdurmak 2. Bir şeyi başka bir şeyin içine yerleştirmek. TT: 556 - 13	Saltur-	Saldırtmak; sallatmak, sallamağı emretmek; çıkarp atmağı emretmek. II, 187 - 7

DLT'den Türkmen Türkçesine geçen 1.824 sözcüğün 881 tanesi fiil kök ve gövdelerinden; 943 tanesi ise isim kök ve gövdelerinden oluşmaktadır. Bu sayının içerisinde, aynı fiilin işteşlik, ettirgenlik, dönüşlülük ve edilgenlik eki alarak çekimlenmiş biçimleri de yer almaktadır. Bütün isim ve fiillerin yapım ekleriyle türetilmiş şekilleri de bu çalışmaya ve sayısal bilgilere dahil edilmiştir.

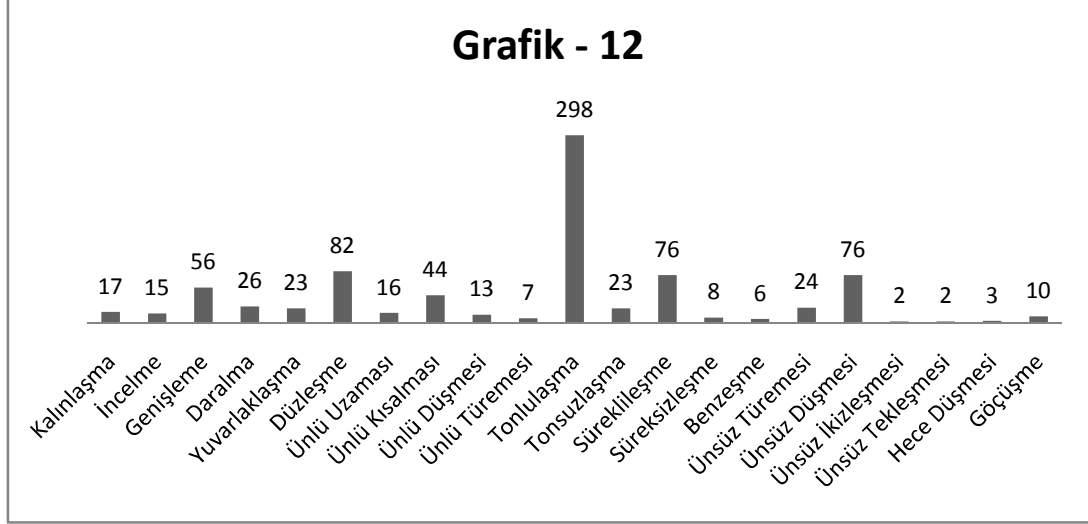
Grafik - 10: DLT ile Türkmen Türkçesinin Ortak Söz Varlığının İsim ve Fiillere Göre Dağılımı

Ses değişmesine uğrayan 1.139 sözcüğün 566 tanesi isim kök ve gövdelerinden; 573 tanesi ise fiil kök ve gövdelerinden oluşmaktadır. Ses ve anlam değişmesine uğramayan 601 sözcüğün 273 tanesi fiil kök ve gövdelerinden; 324 tanesi ise isim kök ve gövdelerinden oluşmaktadır. Ses değişmesine uğramadığı hâlde, anlam değişmesine uğrayarak farklılaşan 159 sözcüğün 62 tanesi fiil kök ve gövdelerinden; 97 tanesi ise isim kök ve gövdelerinden oluşmaktadır.

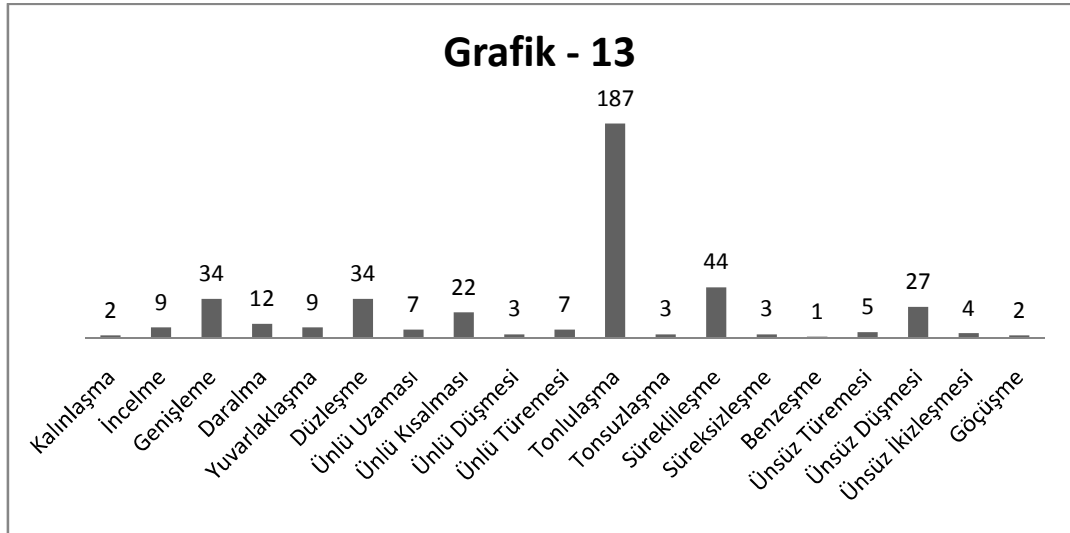
Grafik - 11: DLT ile Türkmen Türkçesinin Ortak Söz Varlığının Ses ve Anlam Değişmesi Dağılımı

İsimlerde en çok görülen ses olayı 298 sözcükte tespit ettiğimiz tonlulaşmadır ve onu sırayla düzleşme (82), süreklileşme (76), ünlü düşmesi (76), genişleme (56), kısalma (44) ve uzama (28) takip etmektedir. İsimlerde en az görülen ses olayı ise 2 sözcükte görülen ünsüz tekleşmesidir.

Grafik - 12: İsimlerde Görülen Ses Olaylarının Dağılımı

Fiillerde en çok görülen ses olayı 187 sözcükte tespit ettiğimiz tonlulaşmadır ve onu sırayla süreklileşme (44), genişleme (34), düzleşme (34), ünlü düşmesi (27), ünlü kısalması (22) ve daralma (12) takip etmektedir. Fiillerde en az görülen ses olayı ise 1 sözcükte görülen ünsüz benzeşmesidir. Ünsüz tekleşmesiyle hece düşmesi, fiillerde hiç görülmemiştir.

Grafik - 13: Fiillerde Görülen Ses Olaylarının Dağılımı

KAYNAKLAR

Akalın, Mehmet. (2007). **Eski Türkçenin Grameri**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Akalın, Şükrü Halûk. (2008). “Kaşgarlı Mahmud Bin Yaşında”, **Türk Dili**, s. 683. Ankara.

Akar, Yaşar. (1994). “Deyimlerde Güçlü ve Etkin Anlatım.” **Dil Dergisi**. S. 18, s. 32-36.

Akbaba, Dilek Ergönenç. (2007). “Nogay Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalancı Eş Değerler”. **Bilig Dergisi**. Sayı: 42, s. 1 - 29.

Aksan, Doğan. (1961). “Anlam Alışverişi Olayları ve Türkçe.” **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten** - 1961, s. 207 - 273.

Aksan, Doğan. (1965). “Türk Anlam Bilimine Giriş - Anlam Değişmeleri I.” **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten** - 1961, s. 167 - 184.

Aksan, Doğan. (1987). **Anlam Bilimi ve Türk Anlam Bilimi**. Ankara: DTCF Yayınları.

Aksan, Doğan. (1989). “Kavram Alanı - Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine.” **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten** - 1971. s. 253 - 262.

Aksan, Doğan. (1994). “Anlambilim, İlgili Alanlar ve Türkçe.” **A.Ü. TÖMER Dil Dergisi, Doğan Aksan Özel Sayısı**. s. 16.

Aksan, Doğan. (1998). **Anlambilim**. Ankara: Engin Yayınevi.

Aksan, Doğan. (2000). **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dil Bilim**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aksan, Doğan. (2004). **Türkçenin Sözcük Varlığı**. Ankara: Engin Yayınevi.

Aksan, Doğan. (2005). **Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını**. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Aksan, Doğan. (1983). “Köktürkçenin Sözcük Varlığı Üzerine”. Ankara: **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten** - 1980 / 1981, s. 17-22.

Aksan, Doğan. (2008). **Türkçeye Yansıyan Türk Kültürü**. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Aksoy, Ömer Asım. (1988). “Atasözleri, Deyimler.” Ankara: **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten** - 1962, s.131-166.

Alkaya, Ercan. (2001a). “Tatar Türklerinin Kullandığı Türkçe Kişi Adları Üzerine Bir Değerlendirme”. **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. C. 11. S. 11: 115, 136.

Alkaya, Ercan. (2001b). “Türklerde Ad Verme Geleneği ve Kişi Adları”. **Türk Kültürü**. C. XXXIX. S. 459, s. 442-448.

Alkaya, Ercan. (2007a). “İki Dillilik ve Rusçadan Tatar Türkçesine Geçen Kavram Tercümelere” **Turkish Studies**, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 2/2, Spring, S. 2, www.turkishstudies.net, (Ed. Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN- Dr. Mehmet Dursun ERDEM), p. 41-53.

Alkaya, Ercan. (2007b). **Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar**. Elazığ: Manas Yayıncılık.

Alkaya, Ercan. (2008a). “Orta ve Doğu Karadeniz Ağızlarında Görülen İki Dillilik Üzerine Bir Değerlendirme”, **Turkish Studies**, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 3/3, Spring 2008, www.turkishstudies.net, (Ed. Doç. Dr. Ahmet GÜNŞEN - Dr. Mehmet Dursun ERDEM), p. 37-76.

Alkaya, Ercan. (2008b). “Sibirya Tatar Türkçesindeki Uzun Ünlüler Üzerine Bir Değerlendirme”. **Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları (M. Fahrettin Kırzioğlu Armağanı)**, Volume 3/4, Summer, s. 19-42.

Alkaya, Ercan. (2008c). **Sibirya Tatar Türkçesi**. Ankara: Turkish Studies Publication.

Atabay Neşe; Kutluk İbrahim; Özel Sevgi. (2003). **Sözcük Türleri**. İstanbul: Papatya Yayıncılık Eğitim.

Atalay, Besim. (2006). **Divanü Lûgat-it-Türk (Çeviri)**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Atalay, Besim. (2006). **Divanü Lûgat-it-Türk (Dizin)**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aydın, Mehmet. (2003). “Dil Biliminin Yoksul Akrabası: Anlam Bilimi”. **Türk Dili Dergisi**, S. 621, s. 208 - 211.

Banguoğlu, Tahsin. (2004). **Türkçenin Grameri**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Baskakov, N. A.; Garriyev, B. A. ve Hamzayev, M. Ya. (1968). **Turkmensko-Russkiy Slovar / Türkmençe-Rusça Sözlük**. Moskova: Türkmenistan İlimler Akademiyası Mağtımğulı Dil ve Edebiyat İstitütü.

Bazin, Louis. “Le Turkmène”, **Philologiae Turcicae Fundamenta (PhTF)**’den aktaran: Gemalmaz, Efrasiyap. (1987). “Türkmençe”, **Türkmençe Metinler**. Erzurum.

Bozkurt, Fuat. (2002). **Türklerin Dili**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Buran, Ahmet. (2002). “Dil ve Edebiyat.” Elazığ: **Bizim Külliye Dergisi**. S. 12, s. 8-10.

Buran, Ahmet. (2006a). “Dil İlişkileri ve Kavram Tercüme Üzerine Bir Değerlendirme.” **Prof. Dr. Ahmet Buran, Makaleler**. s. 269-274.

Buran, Ahmet. (2006b). “Çağdaş Türk Yazı Dillerinde ve Türkiye Türkçesi Ağızlarında İkincil Uzun Ünlüler”. **II. Kayseri Ve Yöresi Kültür, Sanat Ve Edebiyat Bilgi Şöleni**, Erciyes Üniversitesi, (10-12 Nisan 2006-Kayseri).

Buran, Ahmet ve Alkaya, Ercan. (2007). **Çağdaş Türk Lehçeleri**. Ankara: Akçağ Yayınevi.

Coşkun, Volkan. (2008). **Türkçenin Ses Bilgisi**. İstanbul: IQ Yayınları.

Deligönül, Mehmet. (1982). “Türkçede Terim Üzerine.” Ankara: **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, Temmuz 1982, C: XLV, S: 367, s. 23-28.

Dilâçar, Agop. (1964). **Türk Diline Genel Bir Bakış**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Eker, Süer. (2006). **Çağdaş Türk Dili**. Ankara: Grafiker Yayınları.

Ergin, Muharrem. (2005). **Türk Dil Bilgisi**. İstanbul: Bayrak Basım / Yayım / Tanıtım.

Ercilasun, Ahmet Bican. (2008). **Türk Dili Tarihi**. Ankara: Akçağ Yayınevi.

Ercilasun, Ahmet Bican. (1993). **Türk Dünyası Üzerine İncelemeler**. Ankara: Akçağ Yayınevi.

Ercilasun, Ahmet Bican ve Komisyon Üyeleri. (1991). **Türk Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I / II**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Gemalmaz, Efrasiyap. (2010). **Türkçenin Derin Yapısı**. Ankara: Belen Yayıncılık.

Gökçe, Orhan. (2001). **İletişim Bilimine Giriş**. Ankara: Turhan Kitabevi.

Gömeç, Sadettin. (2003). **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**. Ankara: Akçağ Yayınları.

Harmanda, Sümeyra. (2008). **Günümüz Türkmen Türkçesinin Kelime Hazinesi ile Eski Türkçenin Kelime Hazinesinin Karşılaştırılması**. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Esntitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri Anabilim Dalı (Yayımlanmamış) Yüksek Lisans Tezi.

Harris, R.; Taylor, T. J. (2002). **Dil Bilimi Düşününde Dönüm Noktaları I**. (Çev: Eser, E. Taylan ve Cem Taylan). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hatiboğlu, Vecihe. (1964). **Atasözleri ve Deyimler**. Ankara: Türk Dili, S.13, s. 152.

Hatiboğlu, Vecihe. (1972). **Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hatiboğlu, Vecihe. (1981). **Türk Dilinde İkileme**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

Hocaoğlu, Durmuş. (2007). “Dil Üzerine Notlar: İnsan’ın ve Dil’in Sıfır Noktası; İnsan, Dil ve Cemiyet ve Bir Tipoloji Olarak Aveyron’lu Victor.” Isparta: **Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**: 5-36.

İmer, Kâmile. (1998). **Türkiye’de Dil Plânlaması: Türk Dil Devrimi**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kafesoğlu, İbrahim. (1958). “Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti”, **Jean Deny Armağanı**. Ankara: TDK Yayınları.

Kafesoğlu, İbrahim. (2001). “Oğuzlar”, **Türk Dünyası El Kitabı**, C: 1, S: A-32, s. 196-201.

Kara, Mehmet. (2001). **Türkmence (Giriş - Gramer - Metinler - Sözlük)**. Ankara: Akçağ Yayınları.

Kara, Mehmet. (2009). **Türkçenin İzinde**. İstanbul: Kesit Yayınları.

Karaağaç, Günay. (2004). “Türkçenin Dünya Dillerine Etkisi.” Bişkek / Kırgızistan: **II. Uluslararası Türk Uygarlıkları Kongresi.**

Karaağaç, Günay. (2009). **Türkçenin Söz Dizimi.** İstanbul: Kesit Yayınları.

Karaağaç, Günay. (2010). **Türkçenin Ses Bilgisi.** İstanbul: Kesit Yayınları.

Karaca, Veysel İbrahim. (2011). **Türkiye Türkçesinde Alıntı Sözcüklerde Görülen Ses Olayları Üzerine Bir İnceleme.** Elazığ: Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı (Yayımlanmamış) Yüksek Lisans Tezi.

Karadüz, Ednan. (2004). “Anlam ve Kavram İlişkisi.” **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** Cilt 3, Sayı 1. s. 51 - 57.

Kaya, Muharrem. (2002). “Divânü Lûgati’t-Türk’ün Halkbilimi Açısından Önemi”. **Folklor / Edebiyat,** C: 8, S: 31, s. 39 - 49.

Korkmaz, Zeynep. (1995a). “Kâşgarlı Mahmud ve Oğuz Türkçesi”. **Türk Dili Üzerine Araştırmalar,** C. 1. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Korkmaz, Zeynep. (1995b). “Kâşgarlı Mahmud ve Divanu Lûgati’t Türk”. **Türk Dili Üzerine Araştırmalar,** C. 1. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Korkmaz, Zeynep. (2003). **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi).** Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Korkmaz, Zeynep. (2010). **Grammer Terimleri Sözlüğü.** Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

Kürenov, Sapar. (1996). “Türkmen ve Türk Dillerinin Ünlülerinin Özellikleri”. **Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Dergisi,** Sayı: 6.

Resulov, A. (1995). “Akraba Diller ve Yalancı Eş Değerler Sorunu”. **Türk Dili**, Sayı: 524, s: 916-924.

Sağlık, G. Selcan. (2001). **Türkiye ve Türkmen Türkçelerinin Karşılaştırmalı Ses Bilgisi**. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı (Yayımlanmamış) Yüksek Lisans Tezi.

Saray, Mehmet. (1999). **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Sav, Bahattin. (2003). “Anlam Değişmeleri Üzerine Artzamanlı Bir İnceleme”. **G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 23, Sayı 1, s. 147 - 166.

Sinan, Ahmet Turan. (2001). **Türkçenin Deyim Varlığı**. Malatya: Kubbetaltı Yayıncılık.

Sümer, Faruk. (1999). **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı - Destanları**. İstanbul: TDAV Yayınları.

Tanyeri, Yavuz. (2011). **Göktürk Yazısı ve Orhun Türkçesi**. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Tekin, Talat. (1995a). **Türkmençe - Türkçe Sözlük**. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 18. Ankara: Simurg Yayınları.

Tekin, Talat. (1995b). **Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler**. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 13. Ankara: Simurg Yayınları.

Teres, Ersin. (2006). **Divanü Lügat-it Türk ve Budist Uygur Metinlerinin Sözyarlığı Bakımından Karşılaştırılması**. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (Yayımlanmamış) Yüksek Lisans Tezi.

TİKA. (1996). “**Türkmenistan Ülke Raporu**”. Ankara: Tika Yayınları.

Türk Ansiklopedisi. (1983). “**Türkmenler**” maddesi. Ankara: MEB Yayınları.

Türk, Vahit. (2003). "Türkçede Ön Seste Ünlü Düşmesi (Aphaeresis - Aphesis) Örnekleri". **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, C: I-II, S: 44, s. 223 - 233.

Türk Dil Kurumu. (2001). **Türkçe Sözlük**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Uğurlu, Mustafa. (2004). "Türk Lehçeleri Arasında Kelime Eş Değerliği". **Bilgi Dergisi**. Sayı: 29, s. 19-40.

Uygur, Ceyhun Vedat. (2008). **Türkmence - Türkmen Türkçesi**. İstanbul: Fakülte Kitabevi.

Ülgen, Gülten. (2001). **Kavram Geliştirme**. Ankara: Pegem Yayınları.

Üstünova, Kerime. (2001). **Rusça Etkisindeki Kazakça**. Türk Dünyası Türk Dili ve Edebiyatı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, S. 11, s. 98-104.

Voloşinov, V. N. (2001). **Marksizm ve Dil Felsefesi**, İngilizceden çeviren: Mehmet Küçük. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Yalçın, Süleyman Kaan. (2005). **İlköğretim 1. ve 5. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Söz Varlığı Unsurlarının Eğitsel Açıdan Değerlendirilmesi**. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış) Yüksek Lisans Tezi.

Yalçın, Süleyman Kaan. (2009). "Türkçede Artdamaksıllaşma Olayının Birincil Uzun Ünlülerle İlgisi Üzerine Bir Değerlendirme". **Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları (Prof. Dr. Ahmet Buran Armağanı)**, Volume 4/8, Fall, s. 2340-2357.

Yalçın, Süleyman Kaan. (2010). "Güntülü Adı Üzerine Bir Değerlendirme". **Müjgân Cunbur Armağanı. Türk Kültürü Araştırmaları Armağan Dizisi** 01. s. 251-253. Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Wilson, John. (2002). **Dil, Anlam ve Doğruluk**. (Çev: İ. Emiroğlu ve A. Tüzer). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

ÖZ GEÇMİŞ

1988 yılında Elazığ'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Elazığ'da tamamladıktan sonra, 2005 yılında Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü'nü kazandı. 2009 yılında bu bölümden mezun oldu ve mezun olduğu yıl aynı bölümde yüksek lisans öğrenimine devam etmeye başladı. Aynı dönem Mersin'in Tarsus ilçesindeki bir ilköğretim okuluna Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Türkçe öğretmeni olarak atandı.

Şu an hâlâ aynı okulda Türkçe öğretmeni olarak görev yapmakta olan Yavuz Tanyeri'nin yabancı dili İngilizcedir.